

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ
İLİŞKİLERİ

HANDE BALIM

2501171677

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. ABDURRAHMAN BOZKURT

İSTANBUL- 2021

ÖZ

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ (1939-1945)

HANDE BALIM

1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra uluslararası ticarete meydana gelen değişimler, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanacak gelişmeleri anlayabilmek açısından oldukça önemli olmuştur. 1930'lar itibariyle değişmeye başlayan güç dengeleri, ticari hayata da etki etmiştir. Bu dönemde uluslararası ticari işlemler genellikle, takas usulü sistemine göre yapılmaktaydı.

Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin 1930'lu yılların son çeyreğinde gelişmeye başladığı gözlenmektedir. İki savaş arası dönemde Türk ekonomisinde Almanya'nın etkisinin fazla olması, Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin seyrini de değiştirmiştir. İngiliz Hükümeti'nin Almanya ile rekabeti Türkiye ile olan hem siyasi hem de ticari ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin hâkimiyet sahası, Müttefik ve Mihver blokunun yarış alanı haline gelmişti. Her iki grubun, Türkiye'yi yanına çekme girişimleri ekonomik alanda da etkisini göstermişti. Tarafsız bir ülke olarak Türkiye, Almanya ile ilişkilerini kesene kadar, hem Müttefik hem de Mihver blokuyla ticari ilişkilerine devam etmiştir. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler arasında ağırlıklı olarak tarım ürünleri bulunmaktaydı. İthal ettiği ürün grubunda ise her nevi işlenmiş maddeler yer almaktaydı. Türk-İngiliz ticari ilişkileri 1939-1945 yılları arası, iki hükümetin de yetkililerinin arzu ettiği düzeyde gelişme gösterememiştir. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'de kurmayı amaçladığı ekonomik nüfuz sahası, tüm girişimlere rağmen yaratılamamıştı. Bu çalışma ile Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin savaş boyunca geçirdiği aşamalar ele alınacaktır. Çalışmada arşiv belgeleri, Türk-İngiliz parlamento tutanakları, dergiler, dönemin basını ve birçok eserlerden yararlanılmış olup; elde edilen veriler karşılaştırma yapılarak Türk-İngiliz ticari ilişkileri hakkındaki detaylara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk-İngiliz Ticari İlişkileri, İhracat, İthalat, Takas Sistemi, Propaganda Faaliyetleri.

ABSTRACT

ANGLO-TURKISH COMMERCIAL RELATIONS IN THE SECOND WORLD WAR (1939-1945)

HANDE BALIM

The changes that occurred in the international trade after the Great Depression of 1929 have been quite important to be able to understand the developments that would happen until the Second World War. The balance of power that started to change by the 1930s also affected commercial life. In this period, international commercial transactions were generally carried out in accordance with the clearing system.

It is our observation that Anglo-Turkish commercial relations started to improve in the last quarter of the 1930s. The massive influence Germany had over the economy of Turkey in the interwar period changed the course of Anglo-Turkish commercial relations. The rivalry British government had against Germany directly affected both political and commercial relations. With the outbreak of the World War II, attaining dominance over the economy of Turkey became a matter of rivalry between the Allied and Axis powers. The attempts of both alliances to recruit Turkey for their side had an influence on the field of economy as well. As a neutral country, Turkey maintained its commercial relations with both the Allies and the Axis until breaking off its relations with Germany. Most of Turkey's export consisted of agricultural products and among its imports were processed goods of all kinds. Anglo-Turkish commercial relations didn't improve at a scale desired by the officials of both countries between the years of 1939 and 1945. The economic sphere influence British government aimed to establish in Turkey could not be created despite all attempts. This study discusses the stages that Anglo-Turkish commercial relations went through during the war. Archival documents, Turkish and British parliamentary minutes, journals, the press of the period and several other works were used as resources and by comparing the data obtained, an insight into the Anglo-Turkish commercial relations of the time was attempted.

Keywords: Second World War, Anglo-Turkish commercial relations, export, import, clearing system, propaganda effort.

ÖNSÖZ

Kuruluşundan bugüne, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi tarih ile ilgili pek çok dönüm noktası mevcuttur. Bu noktalardan belki de en önemlisi İkinci Dünya Savaşı'dır. İkinci Dünya Savaşı günümüzdeki güç dengelerinin belirlenmesinde yadsınamaz bir etkiye sahip olmuştur. Bu dönem boyunca Türk Hükümeti savaş dışı kalmayı kendine ilke edinmişti. Ekonomik olarak zor bir dönemden geçmesine rağmen ticari ilişkilerde yürütülen politikalar vasıtasıyla olumlu neticeler de elde edilmişti. Özellikle savaş taraflarının, Türkiye üzerindeki yürüttükleri propagandalar, siyasi ilişkilerde olduğu gibi ekonomik ilişkilerin gidişatını da etkilemiştir.

Literatürde İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin siyasi tarihi ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Bu bağlamda ticari ilişkileri çalışmayı tercih etmemizdeki en büyük etken, sahada var olan boşluğu doldurabilmektir. Zira dönem boyunca Türkiye'nin doğrudan ticari ilişkileriyle ilgili spesifik bir çalışma mevcut değildir. Dönemi tüm boyutlarıyla ele alabilmek ve çıkarım yapabilmek için dış ticaret ilişkilerine de hâkim olmak gerekmektedir.

Gerek tez konusunu belirleme sürecinde, gerekse de yazım sürecinde desteğini her zaman hissettiğim ve beni sabırla dinleme nezaketinde bulunan çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt'a minnettarım. Ders ve tez döneminde sağladıkları katkılardan dolayı saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Prof. Dr. Halil Bal ve Doç. Dr. Mehmet Fatih Sancaktar'a teşekkür ederim. Sorularımı cevapsız bırakmayan, bilgilerinden yararlanma fırsatı bulabildiğim değerli hocam Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa'ya teşekkürlerimi sunarım. Kaynak arama sürecinde desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü ve Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu'ya teşekkürlerimi borç bilirim. Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunmak isterim.

Manevi desteğini her zaman hissettiğim sevgili Emre Çakar'a ve çok sevgili dostlarım Ayda Abakay, Mertcan Sümer, Burak Bilgin, Kübra Özdemir'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez yazım sürecinde yardım ve desteğini esirmeyen arkadaşım Rıdvan Yüksel'e teşekkür ederim.

Maddi manevi desteklerini her zaman arkamda hissettiğim, kıymetli annem Beyhan Balım’a, babam Mustafa Balım’a ve ablam Gamze Balım’a müteşekkirim.

İstanbul, 2021

Hande BALIM

İÇİNDEKİLER

Öz.....	ii
ABSRTACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1939 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	10
1. 1939 Yılı Türk İktisadî Sahasındaki Alman-İngiliz Rekabeti.....	11
2. İngiltere'nin 1939 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri.....	17
3. 1939 Yılında Takas Sisteminde Meydana Gelen Aksaklıklar ve Yapılan Düzenlemeler.....	21
4. 1939 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri.....	24
5. 1939 Yılı Piyasa Koşulları.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

1940 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	33
1. İngiltere'nin 1940 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri.....	33
2. 1940 Yılında Takas Sisteminde Meydana Gelen Aksaklıklar ve Yapılan Düzenlemeler.....	42
3. 1940 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri.....	50
4. Türk Hükümeti'nin 1940 Yılı Dış Ticaret Politikaları.....	51
5. 1940 Yılı Piyasa Koşulları.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1941 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	66
1. 1941 Yılı Türk İktisadî Sahasında Alman-İngiliz Rekabeti.....	66

2. İngiltere'nin 1941 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri.....	74
3. Türk Hükümeti'nin 1941 Yılı Dış Ticaret Politikaları.....	76
4. 1941 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri.....	83
5. Lend-Lease Kanunu ve Türkiye'nin Ticarî İlişkilerine Etkisi.....	85
6. 1941 Yılı Piyasa Koşulları.....	90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1942 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ.....

1. İngiltere'nin 1942 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türk İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti.....	98
2. Türk Hükümeti'nin 1942 Yılı Dış Ticaret Politikaları.....	109
3. 1942 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri.....	117
4. 1942 Yılı Piyasa Koşulları.....	120

BEŞİNCİ BÖLÜM

1943 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ.....

1. İngiltere'nin 1943 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türk İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti.....	128
1.1 Krom Görüşmeleri.....	134
1.2. AEG.....	136
1.3. 1943 İzmir Fuarı.....	138
1.4. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye Yönelik Arz Politikaları ve Türkiye'deki Endüstriyel Projeleri.....	140
2. Türk Hükümeti'nin 1943 Yılı Dış Ticaret Politikaları.....	144
2.1. Enflasyon.....	148

2.2. Dış Ticaret Bankası.....	148
2.3. Gümrük.....	150
2.4. Karaborsa.....	150
3. 1943 Yılı Piyasa Koşulları.....	151

ALTINCI BÖLÜM

1944 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARÎ İLİŞKİLERİ.....157

1. İngiltere'nin 1944 Yılı Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türk İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti.....	158
2. Türk Hükümeti'nin 1944 Yılı Dış Ticaret Politikaları.....	178
3. 1944 Yılı Piyasa Koşulları.....	187

YEDİNCİ BÖLÜM

1945 YILI TÜRK-İNGİLİZ TİCARÎ İLİŞKİLERİ.....193

1. İngiltere'nin 1945 Yılı Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türki İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti.....	194
2. Türk Hükümeti'nin 1945 Yılı Dış Ticaret Politikaları.....	224
3. 1945 Yılı Piyasa Koşulları.....	229
4. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-İngiliz Ticari İlişkileri Kapsamında Başlıca Ürünlere Dair Tablolar.....	234

SONUÇ.....240

KAYNAKÇA.....247

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. İngiltere ve Fransa'nın 1938-1940 Yılları Arası İthalat-İhracat Oranları.....	56
Tablo 2.2. 1940 Mayıs Ayında Yapılan İhracat Oranları ve TL karşılıkları	57
Tablo 2.3. Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler	60
Tablo 2.4. 1939 ve 1940 Yılları İhracat-İthalat Miktarları	60
Tablo 2.5. 1939-1940 Ocak-Kasım Ayları İthalat ve İhracat Oranları.....	62
Tablo 2.6. Türkiye'nin İthalat ve İhracatında Diğer Ülkelerin Payları.....	63
Tablo 2.7. 1940 Yılı İthalat Rakamları.....	64
Tablo 2.8. 1940 Yılında İhraç Edilen Ürünlerin Dağılımı.....	64
Tablo 2.9. 1940 Yılında İthal Edilen Ürünlerin Dağılımı.....	65
Tablo 3.1. İngiliz-Amerikan satın alma programıyla birlikte İngiltere'nin 1941 yılı boyunca Türkiye'den ithal ettiği ürünler	89
Tablo 3.2. 1941 Ocak-Şubat-Mart Ayları İthalat-İhracat Miktarları ve Ülkeler.....	93
Tablo 4.1. 1942 Yılı Türkiye Yaprak Tütün İhracatı	125
Tablo 4.2. Türkiye'nin 1938-1942 Yılları Arası Yaprak Tütün İhracatı.....	125

Tablo 5.1. İngiltere'nin ithalat ve ihracat miktarları	133
Tablo 6.1. Tüm Ülkelere Yapılan Toplam Krom İhracatı (Metrik Ton Cinsinden).....	162
Tablo 6.2. Yabancı Ülkelere Giden Yolcuların Yanlarında Götürecekleri Yiyecek ve İçecek Miktarları.....	180
Tablo 6.3. Deri Fiyatları.....	188
Tablo 7.1. 1939-1945 Yılları Arası TCMB'nin Altın Rezervi.....	197
Tablo 7.2. Vergiden Muaf Olarak İhraç Edilebilecek Bazı Ürünler.....	228
Tablo 7.3. 1944-1945 İthalat ve İhracat Farkları.....	234
Tablo 7.4. 11 Aylık Genel Toplam (Ocak-Kasım).....	234
Tablo 7.5. Dört Yıllık İhracat-İthalat Miktar ve Değerleri	235
Tablo 7.6. Krom.....	236
Tablo 7.7. Tiftik.....	236
Tablo 7.8. Yaprak Tütün.....	237
Tablo 7.9. Afyon.....	237
Tablo 7.10. Kuru İncir	237
Tablo 7.11. Çekirdeksiz Kuru Üzüm	238
Tablo 7.12. Kakao-Çikolata.....	238
Tablo 7.13. Makineler	238
Tablo 7.14. Demir-Çelik.....	239
Tablo 7.15. Bakır ve Bakır Mamulâtı	239
Tablo 7.16. Kara Taşıtları	239

Tablo 7.17. Tarım Aletleri.....	240
Tablo 7.18. Tıbbi İlaçlar-Kimyevi Cisimler.....	240
Tablo 7.19. Pamuklu Dokuma ve Pamuklu Eşya.....	240
Tablo 7.20. 1939-1945 İthalat Oranlarının Aylara Göre Dağılım Grafiği	241
Tablo 7.21. 1939-1945 İhracat Oranlarının Aylara Göre Dağılım Grafiği:.....	241

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.b.	: adı geçen belge
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BBC	: British Broadcasting Corporation
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
CIF	: Cost, Insurance & Freight
Co. Ltd.	: Company Limited
FRUS	: Foreign Relations of the United States
FOB	: Free on Board
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
lb.	: libre's (pound)
MC	: Milletler Cemiyeti
p.	: page
s.	: sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL : Türk Lirası
U.K.C.C. : The United Kingdom Commercial Corporation
Vol. : Volume

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yıllar boyunca yabancı devletlere tanıdığı adli, ticari ve mali ayrıcalıklar uzun vadede pek çok olumsuz sonuçlar doğurmuştu¹. Yabancı devletlere verilen bu ayrıcalıklar Osmanlı Devleti'nin iktisadi bağımsızlığını sona erdirmekle birlikte, milli iktisadiyatının oluşmasının önündeki en büyük engel sayılmıştı. Kapitülasyonlar I. Dünya Savaşı sırasında kaldırılmıştı. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin ardından başta İstanbul olmak üzere işgal ettikleri sahalarda bu kararın uygulanmasının önüne geçmişlerdir. Bu süreçte gelişen Millî Mücadele hareketini organize eden TBMM ise siyasi bağımsızlığı iktisadi bağımsızlıkla birlikte ele almıştır. Lozan'a giden heyete verilen talimatta Ermenilere toprak verilmemesi ve kapitülasyonların kaldırılmasının mutlak koşul olduğu sıkça vurgulanmıştı. TBMM, Millî Mücadele dönemi boyunca elde ettiği askerî başarılar sayesinde Lozan Konferansına katılmıştı. TBMM, bu konferans boyunca siyasi bağımsızlıkla birlikte iktisadi bağımsızlığın kazanılması adına yoğun bir çaba sarf etmişti. Büyük Devletler, kapitülasyon sistemi kapsamında kazandıkları geniş ayrıcalıkları kaybetmemek için uğraşmış, TBMM ise bu sisteme son vererek tam ve mutlak bağımsızlığın yolunu açacak bir iktisadi düzen kurmayı hedeflemişti. Bu düzeninin sistemli ve programlı bir şekilde kurulması Millî Mücadele'nin önder kadrosunun ortak temennisiydi. Bu vesileyle Lozan Konferansı müzakerelerinin yürütüldüğü sırada düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde yeni devletin ekonomi politikalarının temeli atıldı². Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, uzun yıllar süren savaşımlardan sonra devletin siyasi, iktisadi ve kültürel olarak kalkınmasını sağlayacak uygulamaları, iç ve dış konjonktürü de dikkate alarak hayata geçirmek zorundalardı. Bu kapsamda tez konumuzu yakından ilgilendiren Atatürk dönemi iktisat politikaları, iki kısma ayrılabilir. Lozan Antlaşması ile kaldırılan kapitülasyonlar, 1929 yılına kadar gümrük muafiyeti şeklinde devam

¹ Muhittin Gül, "Kapitülasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan'da Kaldırılışı", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, Sayı: 1, 2010, s. 71-99, s. 85; Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1995, s. 325-341, s. 331.

² A. Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 58, Ankara 1997, s. 283.

ettiğinden, 1923-1929 yılları arasında hem devlet hem de özel sektörün katkıları ile karma ekonomi politikaları uygulandı. 1929 Dünya Ekonomik krizinin patlak vermesiyle birlikte, Türkiye'ye özgü devletçilik politikaları yürürlüğe girdi.

Büyük buhran sırasında diğer ülkelere nispetle, Türkiye daha az etkilense de bundan sonraki süreçte Türkiye'ye Batı'dan gelebilecek yabancı sermayenin önü kesilmişti³. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle Batılı devletlerin ekonomilerinde durgunluk yaşanırken, SSCB krizi 1929-1940 yılları arasında uyguladığı kalkınma planlarıyla daha az hasar ile atlatmıştı. Bu planlar ile sanayi istihsalini üç kat artırmış, 1929'da bu oran %5 iken, 1938'de %18'e yükselmışti⁴. Türk Hükümeti de, ekonomik kalkınmasını tamamlayabilmek için krizden az etkilendiği görülen SSCB'yi örnek alarak sanayi planlamasını yapmaya karar vermişti. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)'nin hayata geçirilmesinde SSCB'nin katkıları büyüktür. Karşılıklı görüşmeler neticesinde, Türk Hükümeti'nin SSCB'den finans ve teknik destek alması kararlaştırılmıştı. Ayrıca dokuma sanayisini kurmak için SSCB, Türk Hükümeti'ne 8.000.000 Dolarlık bir kredi de tahsis etmişti⁵. Böylelikle BBYSP ile Türkiye'de dokuma sanayisi oluşturulmuştu. Dönem itibarıyla SSCB ve Türkiye'nin uluslararası arenada yalnızlık çekmesi hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerini geliştirmelerine olanak tanımıştır. Bununla birlikte SSCB'nin Türkiye'yi komünist çizgiye çekme düşüncesi, ekonomik ilişkilere de tesir etmişti⁶. Buna rağmen Türkiye Cumhuriyeti ideolojik etki altında kalmaksızın Batılı devletlerle dengeli ilişkiler kurarak kalkınmayı hedeflemişti. 1930-1938 yılları arasında Türkiye'nin Almanya, İtalya, ABD ve İngiltere ile yaptığı ticaretteki toplam payları %63 olmuştur⁷. 1929'dan 1934'e kadar dünya ticaretinde %66 oranında bir azalma

³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Yayın No: 300, s. 32, 78, 216.

⁴ Mehmet Gökhan Polatoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 63

⁵ 2434 Sayılı kanun ile Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında Sekiz Milyon Amerikan Dolarlık Kredinin gerçekleşmesine dair protokol, TBMM tarafından 17 Mayıs 1934'te imzalanmıştır. Mehmet Gökhan Polatoğlu, **a.g.m.**, s. 63, 73.

⁶ Celal Pekşen, "Sovyet Kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve Dönemin Türkiye'si (1923-1938)", **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019, s. 116.

⁷ Mehmet Gökhan Polatoğlu, **a.g.m.**, s. 49.

mevcuttu. Krize çare bulmak için uygulanmaya başlanan kambiyo kontrollerinin uluslararası ödemelerde zorluk yaratmasıyla birlikte ülkeler, takas anlaşmaları yapmaya başlamıştı⁸. Bu bağlamda dünyada yaşanan ekonomik kriz, takas sistemi ile ticareti daha avantajlı hâle getirmiştir.

Özellikle Almanya, bu sistemi ham madde alımını artırmak için kullanmıştır. Almanya ile Türkiye'nin ticareti; ham maddeye karşılık mamul madde takası şeklindeydi. Ekonomik kriz öncesi, 1926'da Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Nadolny'in yazdığı raporda, Almanya'nın ekonomik çıkarlarına dikkat çekerek, Türkiye'deki kültürel ilişkilerin ekonomiyle bire bir bağlantısı vurgulanmıştır. Büyükelçi, Almanya'nın ekonomik etkisinin Türkiye'de kademeli olarak artırılması gerektiğini dile getirmişti⁹. Nitekim bu politikalar doğrultusunda, Türk Hükümeti ve Alman Junkers firması Kayseri'de uçak ve uçak motor fabrikasının faaliyete geçmesi için anlaşma imzalamıştı. Ayrıca, Almanya'da oluşturulan Krupp Konsorsiyumu* ile Türk Hükümeti kredi karşılığında demiryolu malzemesi için anlaşmaya varmıştı. Türk Hükümeti, Mersin ve Samsun limanlarının inşası için Alman Hükümeti'nden yardım istemiş ve posta taşımacılığı için Lufthansa ile anlaşmıştı. Almanya'da Nazi iktidarı başladıktan sonra dış ticaret politikaları; Güneydoğu Avrupa, Balkanlar ve Yakındoğu'ya doğru yoğunlaşmıştı. Almanya, 1934'ten sonra Türkiye'nin dış ticaret hacminde önemli bir yer kaplamaktaydı¹⁰. 1936 itibarıyla ise Türk Hükümeti ihracatının %49.5'ini, ithalatının ise %46'sını Almanya ile yapmıştı¹¹.

Türkiye'deki sanayi projelerinin %80'i Alman malzemesi ve uzmanlarının yardımıyla yapılıyordu. 1938 yılı itibarıyla Türk dış ticaret hacminde Almanya'nın payının %40 ila 50 arasında değiştiği vurgulanmaktaydı. Alman yetkililer, Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik tesirinin siyasi olarak Almanya'nın

⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 210.

⁹ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 56.

* Krupp Konsorsiyumu; Henschel, Schichau, Maschinenfabrik, Augsburg-Nürnberg, Otto Wolf, Linke-Hofmann-Dusch Werke, Gutehoffnungshütte, Vereinigte Stahlwerke adlı firmalardan oluşmaktaydı.

¹⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 59, 61, 68, 71, 199, 201.

¹¹ Ahmet Özgiray, "Türkiye-Almanya İlişkileri (1932-1939)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 13, Sayı: 1, 1998, s. 5-23, s. 17.

çıkartına olacağı düşünceindeydiler¹². Türkiye'nin sanayileşme çabasıyla birlikte, ülkedeki yabancı yatırımlarının sayıca artması yetkilileri endişeye sürüklemiştir. Dönem itibariyle Türkiye'nin Almanya'ya ekonomik bağıllığı, diğere Batılı güçlerini de rahatsız etmekteydi. Bu bağlamda Türkiye, Almanya ve diğere ülkelerin rekabet sahası haline dönüşecekti. Türk Hükümeti, Almanların ekonomik nüfuzunu kırabilmek için dış ticarete farklı ülkelere yönelmeyi tercih etmişti.

İtalya'nın Türk dış ticaretindeki payı 1924-1929'da %19 iken, 1930-1939'da %10'a düşmüştü. Türkiye'nin Almanya, Fransa gibi ülkelerden satın aldığı ürün çeşitliliğinin fazla olması ve İtalya'dan ithal ettiğı ürünlerin kısıtlı olması, Atatürk dönemi Türk-İtalyan ticari ilişkilerinin belirli bir düzeyde seyretmesine neden olmuştur. Bu durumun diğere bir sebebi de ekonomik krizle birlikte yapılan anlaşmaların beklenildiğı kadar faydalı olmamasıydı¹³. İki dünya savaşı arası dönemde İtalyan ve Türk yetkililerin, ileriye dönük planları ve beklentileri farklı olmuştur. Ekonomik krizden sonra ülkeler, dış ticaret politikalarını revize ederek, iktisadi milliyetçilik akımının ön plana çıkmasına olanak tanımışlardı. Almanya ve İtalya gibi revizyonist devletler, dış ticaret politikalarında gümrük duvarlarını yükselterek dünya ticaret hacminin daralmasına neden olmuşlardı¹⁴. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve toplumsal huzursuzluklar ve askeri yetersizlikten dolayı Fransa, Avrupa'da Almanya'ya karşı ittifak kurmak için arayış içerisine girmişti. Fransız Hükümeti'nin, ekonomik ve askeri yetersizliğinden dolayı İngiltere ile hareket etmekten başka bir seçeneğı kalmamıştı. Öte yandan Türkiye ile arasındaki en büyük problem ise Hatay meselesiydi¹⁵. Türk-Fransız ilişkilerine etki eden diğere faktör ise dış borçların ödenmesi konusuydu. Ekonomik kriz ile birlikte Türkiye'nin borç ödemelerinde problemler yaşanmıştı. Bu durumu aşabilmek için 1933'te uzun görüşmeler sonrasında yeniden bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşma 1928'de yapılan anlaşma ile kıyaslandığında Türkiye'nin ödemelerinde önemli ölçüde kolaylıklar

¹² Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 205, 233.

¹³ Pınar Bulut, "1923-1932 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 186, 187.

¹⁴ Adil Dağıstan, "Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s. 109.

¹⁵ Serhan Ada, "Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 109, 207.

sağlamıştı. Ayrıca Nisan 1936'da Türk-Fransız Antlaşması ile ödeme planlarında yapılan değişiklikler, iki ülke hükümetlerince onaylanmıştır¹⁶. Siyasi ilişkilerden kaynaklı olarak, Türk-Fransız ticari ilişkilerinin oldukça durağan geçtiği anlaşılmaktadır. Hatay meselesinin çözümüyle birlikte, yayılmacı devletlerin politikalarına karşı iki ülke ekonomik, askeri ve siyasi olarak birbirlerini desteklemeye başlayacaklardı. Amerikan ve Türk Hükümetleri bu dönem boyunca birtakım ticari temaslarda bulunmuşlardı. Fakat bu temaslar yeterince geliştirilememiştir. Türk Hükümeti, sanayileşmesinde yabancı yatırımlara ihtiyaç duyduğundan Amerikan-Türk ticari ilişkilerine farklı perspektiften bakarken, ABD ise Osmanlı döneminde ikili antlaşmalarla elde ettiği iktisadi ayrıcalıkları sürdürme niyetinde olmuştur¹⁷.

İngiliz Hükümeti, 1929 Ekonomik Krizi'nden sonra ülke ekonomisini düzenlemek için bir dizi tedbirler almıştı. 1931 yılı içerisinde İngiltere'nin yaşadığı ekonomik kriz, uluslararası piyasaları da ilgilendiriyordu. Bunun nedeni ise Sterlinin piyasadaki değeri idi. Krizin hissedildiği yıl olan 1931 itibarıyla, Sterlin değer kaybetmeye başlamıştır. Sterlinin değer kaybetmesi, İngiltere'nin itibar kaybetmesine de neden olmaktaydı. Bu yıl içerisinde Sterlin, TL'ye oranla 800 kuruşa kadar düşse de Türk Hükümeti, Sterlini 1.030 kuruşa sabitlediği için iç piyasada herhangi bir düzensizlik yaşanmamıştır¹⁸.

İngiliz-Türk ticaret hacminde buhrandan sonra da azalmalar yaşanmıştı. 1924-1936 yılları arasındaki Türk-İngiliz dış ticaretinde ithalat %17.7'den %6.6'ya, ihracat ise %14.7'den %5.4'e düşmüştü¹⁹. Bu azalışlara Alman Müsteşar Hans Kroll'un yorumu; Türk-İngiliz ihtiyaçlarının birbirlerini tamamlamadığı şeklinde olmuştur. Ayrıca Alman Müsteşar, İngiltere'nin Türkiye'den satın almak istediği krom, pamuk,

¹⁶ Faruk Yılmaz, "Hukukî-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Düyûn-u Umumiye Osmaniye'nin) Tasfiyesi Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 192, 208.

¹⁷ Semih Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1928)**, ATAM, Ankara 2010, s. 139.

¹⁸ Ali Çimen, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 13, 14, 27.

¹⁹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2012, s. 286.

tütün ve kömür gibi maddelerin kalitelerinin düşük ve pahalı olduğunu belirtmiştir. İngiltere, çok daha kaliteli ürünleri kendi sömürgelerinden temin edebiliyordu²⁰.

Restorasyon döneminde, Türk-İngiliz ticari ilişkilerini olumlu yönde etkileyecek en çarpıcı gelişme Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın İngiliz sermayesi ile kurulması idi. Bu fabrikanın ihalesine, Alman Krupp firması ile İngiliz Brassert firması girmiştir. Türkiye tercihini İngilizlerden yana kullanmış ve anlaşmayı Türk Hükümeti adına Celal Bayar ile H.A. Brassert and Co. Limited adına M. Mackenzie 1 Aralık 1936'da imzalamıştır. Sümerbank adına şirkete ödenecek tutar, faizi hariç tutulduğunda 2.745.000 Sterlin idi²¹. Ayrıca İstanbul Liman inşaatı için İngiliz Alexander Gibb and Partners şirketi, Diyarbakır'dan İran hududuna kadar devam eden tren hattı ölçümünün ve Anadolu'da sulama sistemleri tesislerinin yapımına da katılmaya karar vermişti²². Türkiye ile İngiltere arasında, 29 Ekim 1936'da Türk-İngiliz Comptoir Anlaşması imzalandı. Adı geçen anlaşma ile iki ülke, ticari ilişkilerini kliring sistemi ile sürdürmeyi kararlaştırmıştı. Bu anlaşmanın İngiltere'nin, Türkiye'deki ithalat ödemelerini kolaylaştırması bekleniyordu²³. 1937'den sonra iki ülkenin ticari işlemlerinde problemler ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi olarak, Türkiye'nin genel ithalat rejimini uygulamaya sokmasıyla birlikte ithalat sistemindeki kontenjan uygulamasının kaldırılmasıydı. Bu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla 27 Mayıs 1938'de yeniden ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşma aynı zamanda üç yeni anlaşmayı da kapsıyordu. İlk anlaşma Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapımı için 2 Eylül 1936'da imzalanan kliring anlaşmasındaki bazı düzenlemeleri barındırıyordu. İkinci anlaşma ise kredi anlaşmasıydı. Serbest ithalat rejiminin uygulanmasıyla birlikte İngiliz hesaplarında birikimler olmuştu. Ticari ödemelerdeki blokajı ortadan kaldırmak amacıyla Türk Hükümeti ile İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi

²⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 287, 424.

²¹ Nurgül Koç, "Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kuruluşu", **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 11, Konya 2011, s. 27-50, s. 37.

²² Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 234.

²³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 2013, s. 30.

arasında 10.000.000 Sterlinlik bir anlaşma imzalandı. Üçüncü anlaşma ise Türk Hükümeti'ne verilen 6.000.000 Sterlin değerindeki kredi idi²⁴.

1937 yılının sonunda Türkiye ticari ilişkilerinin %78.2'sini kliring anlaşmalarıyla, %17.9'unu serbest dövizli ülkelerle yapılan anlaşmalarla ve %3.9'unu hiçbir anlaşmasının bulunmadığı ülkelerle sürdürmekteydi²⁵. 1938 dış ticaret rakamları; ithalat 150.000.000 TL iken ihracat 145.000.000 TL ile kapanmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinde yavaş da olsa bir artış gözlemleniyordu. 40.000.000 TL değerinde tütün, 14.000.000 TL değerinde kuru üzüm 10.200.000 TL değerinde pamuk, 7.000.000 TL değerinde yün ve tiftik satışı yapılmıştı. İthal edilen ürünler arasında, maden, madeni eşya ve makineler bulunmaktaydı. İngiliz-Türk ticaret anlaşması ile 1938 yılında bu ülkeden yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatı içindeki payı %6.23'ten %11.21'e yükselmiş, buna karşın ihracat payı ise %7.1'den %3.4'e düşmüştü²⁶.

Uluslararası siyasi atmosfer ile birlikte Türk-İngiliz ilişkilerinde iyileşmeler görülmekteydi. İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan tutumunun, Türkiye ve İngiltere'yi birbirine yaklaştıran en önemli olay olduğu söylenebilir. Siyasi ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmeler, ticari ilişkilere de yansımaktaydı. Bu bağlamda Atatürk dönemi dış ticaretindeki Alman hegemonyası, İkinci Dünya Savaşı'nda yerini tedricen İngiliz-Alman rekabetine bırakacaktı. Türkiye'yi yanına çekmek isteyen savaş taraftarları, dönem boyunca ekonomideki etkilerini hissettireceklerdi. Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası konjonktürün de etkisiyle ülkenin kısa sürede kalkınmasını sağlamak için yabancı yatırımlara yeşil ışık yakmıştı. Buna rağmen yaklaşan savaş dolayısıyla ülke, Avrupalı devletlerin rekabet sahası haline gelecekti. Bu dönem boyunca meydana gelen siyasi ve ticari ilişkilerde Alman-İngiliz ve İngiliz-Amerikan rekabeti hissedilecekti. Bununla beraber İkinci Dünya

²⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 65.

²⁵ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 24.

²⁶ F. Neumark, "1938 Senesinde Türk Harici Ticareti", **İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası**, Çev. Orhan Tuna, s. 118, 122.

Savaşı boyunca Türk Hükümeti, siyasi olarak revizyonist ülkelerin karşısında yer almakla birlikte ticari ilişkilerini sürdürmeye devam edecekti.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz ticari ilişkileri incelenecektir. Temel gaye; iki ülke arasında meydana gelmiş olan ticari faaliyetlerin Türk-İngiliz kaynaklarının karşılaştırılmasıyla, tarafsız verilerin ortaya çıkmasını sağlamaktır. 1939-1945 yılları arasında uluslararası siyasi olguların ticari ilişkilere nasıl yansıdığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin savaş öncesi dönemde Almanya'nın ekonomik nüfuzundan rahatsız olmasıyla başlayan süreçte İngiltere ile yaklaşması, siyasi ve ekonomik ilişkilerde kırılma dönemlerini oluşturmuştur. Bu kırılmaları saptamak ve Türk-İngiliz ilişkilerine ne şekilde yansıdığını göstermek amaçlar arasındadır. Uzun yıllardan beri Almanya'nın kültürel etki sahasında bulunan Türkiye'de, ticari ilişkilerle birlikte İngiliz kültürünün nasıl ve ne gibi çalışmalarla geliştiği merak konusu olmuştur. Kültürel ilişkilerin de yön verdiği ticari sahada yapılan incelemeler ile dönem boyunca rağbet edilen ürün bilgileri, yapılan çalışmaya aktarılmıştır. Ayrıca, savaş ekonomisinin Türkiye üzerindeki etkileri de belirlenmeye çalışılmıştır. Ticari ilişkilerde, yaşanan çatışmalar yüzünden meydana gelen aksaklıklara her iki ülke yetkililerinin çözümleri de değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu, savaşla birlikte bir kez daha önem kazanmıştır. Bu yüzden İngiliz Hükümeti için değeri paha biçilemez olmuş ve bu durum Türkiye'ye olan girişimlerde etkisini göstermiştir. Güç dengeleri bozuldukça, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye olan tavrında da değişimler yaşanmıştı. Zira bu durum ticari ilişkilerde durağan dönemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde savaşın son yıllarına doğru, Türkiye üzerinde ABD-İngiliz rekabetinin artmasıyla, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'de ekonomik nüfuz sahası yaratma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanacağına dair düşünceler ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin ele alınacağı bu çalışmada ana kaynak olarak Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey* adlı dergiden yararlanacağız. İstanbul İngiliz Ticaret Odası'nın aylık olarak

* Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey ilk kez 1908 yılında, üç aylık bir dergi olarak yayın hayatına girmiştir. Toplamda 40 sayfadan oluşan ticaret dergisi, 1920'den sonra aylık olarak neşredilmiştir.

yayınladığı bu dergi vasıtasıyla İngiliz ticaret erbablarının, Türkiye'ye karşı tutumları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası, Türk basını ve İngiliz basınından da istifade edeceğiz. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin erişime açık olmaması, incelediğimiz dönemdeki siyasi ilişkilerin bazı noktalarını cevapsız bırakmıştır. Bu noktada internetten ulaşabilme fırsatı sağlanan National Archives US, FRUS (Foreign Relations of the United States), İngiliz Parlamento (Avam Kamarası) Tutanakları ile TBMM Zabıt Cerideleri, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nden yararlanılmıştır. Ayrıca dönemi anlayabilmek adına, önde gelen kişilerin hatıraları da dikkatle incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile ilgili yazılmış tezler, makaleler ve ikinci el kaynak kitaplar değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, toplamda yedi bölümden oluşmaktadır. Bölümler yıllara göre tasnif edilmiştir. Yıllara göre tasnif yapılmasındaki temel amaç ise II. Dünya Savaşı'nın siyasi konjonktürünün, Türk-İngiliz ticari ilişkilerindeki etkilerini saptayabilmek olmuştur. Her yıl detaylıca ele alınarak, Türk-İngiliz ticari ilişkilerindeki temel dinamikler ve değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda incelenen yıllar, Türkiye'nin etkinlik sahasındaki İngiliz-Alman rekabeti, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki iktisadi ve kültürel girişimleri, ticari ilişkilerde meydana gelen sıkıntılar, ulaşım problemleri, piyasa koşulları gibi alt başlıklarla açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1939 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

Restorasyon dönemi ile birlikte Türk-İngiliz ilişkilerinde iyileşmeler yaşanmıştı. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal'in vefatıyla Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde de devam etmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere, Türk ekonomisinde iki savaş arası dönemde güçlenen Alman iktisadi hegemonyasının kırılması için devreye İngiltere girmişti. Bu bağlamda İngiltere ile ilişkiler olumlu bir seyir takip etmiştir.

1939 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı öncesi kutuplaşmalar belirginleşirken Türkiye, İngiltere ve Almanya ile ilişkilerini uluslararası konjonktüre göre saptamaya özen göstermişti. Türk Hükümeti bu şartlar altında hem savaş dışı kalmayı hem de dış ticaretini geliştirici politik hamleler yapmayı kendisine amaç edinmişti.

1939 yılına değin Almanya'nın yayılmacı politikalarına rağmen Müttefik blok, uluslararası ilişkilerde -egemen güç oldukları için- yatıştırıcı politikalar takip etmişti. Bu kapsamda Türkiye İngiltere ile ikili antlaşma yaparak, Fransa ile ilişkilerini - Hatay'ın anavatana katılmasıyla- iyileştirerek Müttefik bloku ile yakınlaşmıştı. Akabinde imzalanması planlanan Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın önünde herhangi bir engel kalmamıştı. Antlaşmanın imzalanmasının ardından Türkiye, tarafını belli etmişti. Genel anlamda savaş boyunca tarafsız kalmayı kendisine ilke olarak kabul etse de Almanya ve Mihver bloku devletleriyle ticari ve siyasi ilişkilerini sürdürmüştü.

Savaşın ilk yıllarında İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin savaş dışı kalma politikalarına karşı eleştirel bir tutum sergilemekle birlikte herhangi bir yaptırım uygulamamıştı. Almanya'nın Ortadoğu'da yayılmasının önüne geçebilmek adına İngiltere, Türkiye'yi hem siyasi hem de iktisadi alanlarda desteklemeyi sürdürecekti. Türk-İngiliz ticari ilişkileri savaş boyunca bir-takım dönüşümlere de sahne olacaktı. Dönem itibarıyla kullanılan takas usulü ile ticareti sürdürmek ve denizyollarındaki güvenliğin sağlanamaması sebebiyle iki hükümet karşılıklı olarak birtakım

düzenlemelere gitmeyi, kendi ülke çıkarları için uygun görmüşlerdi. Bu bağlamda İngiliz Hükümeti'nin çıkarları, Türkiye üzerinde süregelen Alman Hükümeti'nin çıkarlarıyla bağdaşmayacaktı. Bu yüzden İngiltere, savaş boyunca Türkiye'de siyasi, ticari, kültürel anlamda öne çıkabilmek adına çeşitli alanlarda yatırımlar yapacaktı.

1. 1939 Yılı Türk İktisadî Sahasındaki Alman-İngiliz Rekabeti

II. Dünya Savaşı'na kadar İngiliz Hükümeti'nin Türk piyasasında özellikle üzerinde durduğu konu, ürün fiyatlarının yüksek olması ve bu durumdan İngiliz tüccar gruplarının şikâyet etmeleriydi. Çünkü Türk ürünleri, uluslararası pazarda beklenen fiyat aralığının oldukça üzerindeydi. İngiliz tüccarları ise bu fiyatları ödemek istemiyorlardı. Fiyatların bu kadar yüksek olmasının temel sebebi ise Almanların Türk ürünlerine yüksek fiyat ödemesiydi. Almanlar, Türk ürünlerini elde etmek için yüksek fiyat ödeyebiliyorlardı. Barter (takas) sistemi ile savaştan kaynaklanan ticaretin önündeki engelleri aşmayı başaran Almanya, sadece ticaretini geliştirmeyi değil Türkiye gibi bazı önemli pazarları tekelleştirmeyi amaçlıyordu. İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası'nın barter sistemine yorumu ise şu şekildeydi: "Bu sistem ilkel dönemlere geçici olarak geri dönmektir. Dünya ticareti ve yaşanan gelişmeler bu sistemle İngiltere'yi karşı karşıya bırakmıştı. Bu sistemin gelip geçici olduğunun tartışması bir kenarı koyulmalıdır. İngiltere bu sistem dışında kalmaya devam edecek olursa, piyasaları kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Diğer yandan ise barter sistemine girmek normal ticaretin yenilenmesini sağlamanın en hızlı yolu olabilir"²⁷. İngilizlerin barter sistemine bu pragmatist yaklaşımı, İngiliz ticaret anlayışının değişken durumlara ne kadar iyi adapte olabildiğini kanıtlar nitelikteydi. Barter sisteminin yaygınlaşması iki savaş arası döneme tekabül etmekle birlikte İngilizler, bu sistemi yeni yeni kullanmaya başlamışlardı. Bu yüzden hızla bu sisteme ayak uydurmak, İngiltere'nin özellikle Almanya karşısındaki ticari politikalarını geliştirmek adına önem taşımaktaydı.

²⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 255, Vol: 27, January 1939, p. 13.

Türkiye ve Almanya arasında imzalanan 16 Ocak 1939 tarihli 150.000.000 Marklık ticaret anlaşmasıyla, Alman Hükümeti Türkiye'ye ürünlerinin alımı için kredi açmayı taahhüt etmişti*. Geri ödeme planlarıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamasına rağmen bu antlaşmayla Türk ürünlerinin diğer pazarlara ihracatının daha da zorlaşacağı, İngiliz yetkililerce dile getirilmekteydi²⁸. Bahse konu olan kredi anlaşmasının daha sonraki süreçte onaylanmamış olması, İngilizlerin bu husustaki tedirginliklerini de boşa çıkartacaktı.

Özellikle İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye açtığı 16.000.000 Sterlin tutarındaki kredinin, iki ülke arasındaki ticareti kalıcı hale getirmek adına önem taşıdığı biliniyordu. İngiliz ve Alman kredilerinin temel farkı, Almanlar alım sahalarını genişletmeyi taahhüt ederlerken, İngilizler bunun garantisini vermiyorlardı. Eğer İngilizler ticareti geliştirmek adına herhangi bir atılımda bulunmazlarsa Türkiye ile olan ticari ilişkileri bir noktada tıkanacaktı. Türk ürünlerinin arasında satın alınabilecek deri, zeytinyağı gibi kendileri açısından daha az öneme sahip ürünlerin yanı sıra tütünün İngiliz çevrelerinde ayrı bir önemi vardı. İngiliz yetkililer, Türk tütününün Virginia tütününden yapılan sigaralara bir miktar karıştırılmasını da önermişlerdi. Türk-İngiliz ticaret hacminin genişlemesi adına ihracat ve ithalatla uğraşan kişilerin bir araya gelip, bu konu üzerinde daha fazla çaba sarfetmeleri gerekli görülmüştü²⁹. Almanya ve İngiltere arasındaki yarış, Türkiye'ye verilen kredi miktarlarına da aksetmişti. Basına da yansıdığı üzere İngiliz yetkililer, Türkiye'den daha fazla nasıl yararlanılabilir sorusuna cevap aramaktaydı.

Almanya ve İngiltere arasındaki rekabetten dolayı Türkiye bu dönemde jeopolitiğini avantajlı bir şekilde kullanabilmişti. Türk Dışişleri Bakanlığı İngiliz Hükümeti'ne, Türk-İngiliz İkili Antlaşması'nın imzalanmasında sonra altı haftanın geçtiğini ve tek bir harp malzemesinin bile Türkiye'ye ulaşmadığını yazmışlardı. Bununla beraber Türk Dışişleri Bakanlığı, Almanların Türkiye'ye olan yardım

* Alman-Türk Kredi Anlaşması 08.05.1939'da onaylanmıştı. Deutsche Golddiskontbank maiyetinde 150.000.000 Reichmarklık kredi açılmıştı. Kredinin süresi, adı geçen banka tarafından ödemeler gerekli olduğu günden itibaren 10 yıldır ve faiz oranı da yılda %5 olarak belirlenmişti. Anlaşma maddeleri için ayrıca bkz. **Resmi Gazete**, 12 Mayıs 1939, Sayı: 4206, s. 11735, 11736.

²⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 255, Vol: 27, January 1939, p. 8.

²⁹ Robert Adeane, "Anglo-Turkish Trade", **The Times**, 6 January 1939, No: 48, 196, p. 13.

taleplerini İngiliz yetkililerine bildirmişti. Türk Hükümeti yaşanan rekabetten dolayı durumu kendi lehine çevirmek adına hamleler geliştiriyordu. İngiliz yetkililer ise durumun Türk limanlarından kaynaklandığını açıklıyorlardı. İngiliz yetkililer arasında, Almanların almadıkları ürünleri satabilecek başka bir pazar bulunup bulunamayacağı sorusu tartışılıyordu. İngiliz yetkililer, eğer Almanlar Türk ürünlerini almazlarsa Rusların çok iyi bir kaynak olabileceğini, Türkiye’den alınacak ürünlere karşılık sivil ve askeri malzemelerin temin edilip edilemeyeceği konularını da görüşmüşlerdi³⁰. Görüldüğü üzere savaş başlarken İngiliz yetkililerin Türkiye hakkında endişeleri bulunuyordu. Çünkü Türkiye, savaş dışı kalmak istediğini belirtse de Almanlarla ticari faaliyetlerini sürdürmeye devam etmekteydi.

İngiltere’nin gayesi Almanya’nın baskısı karşısında; Türkiye’yi Müttefikler tarafında tutabilmektir. Almanya istediğini yapmadığı takdirde, Türkiye ile ticaret anlaşmalarını yenilememekle tehdit ediyordu. İngiliz Hükümeti ise Türk Hükümeti’nin üzerindeki baskıları hafifletebilmek adına ellerinden geleni yapmaya çalışacaklarının teminatını veriyordu³¹. Bu bağlamda İngiliz Hükümeti Türk dostluğuna oldukça önem vermişti. İngiltere Ankara Büyükelçisi Knatchbull Hugessen anılarında bu dostluğun, Almanlara karşı durma ihtiyacından kaynaklandığını nakletmektedir³². Almanya’nın öncelikle yakın coğrafyası ve Balkanlar üzerindeki genişleme düşünceleri, Türkiye ve İngiltere’nin birbirini siyasi anlamda desteklemesi ve iyi ilişkiler kurmalarıyla neticelenecekti.

Türkiye savaş başlamadan Almanya ile 31 Ağustos 1939’da sonra eren ticari anlaşmasını yenilememişti*. Çünkü Türk Hükümeti, Almanya’nın kurmayı amaçladığı iktisadî vesayetin altından çıkıp, diğer ülkelerle de ticaret yapmak istiyordu. Türkiye

³⁰ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aytaç Kitabevi, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967, s. 306, 307.

³¹ Erol Ulubelen, **a.g.e.**, s. 313, 314, 315.

³² Hughe Knatchbull Hugessen, **Barişte ve Savaşta Bir Diplomat; Büyük Britanya Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Hugessen’in Anıları**, Çev. Ahmet Özgiray, Er Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 116.

* Türk-Alman Ticaret Anlaşması 26 Temmuz 1938’de imzalanmış olup, 31 Ağustos 1939’a kadar geçerliliğini devam ettirecekti. Bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 222.

ve Almanya'nın 1933-1939 yılları arasında uygulanan sözleşmeye göre yıllık ticaret hacmi dört kat artmış ve 150.000.000 Alman Markı üzerine çıkmıştı. Almanya'nın Türkiye'den aldığı ürünlerin arasında krom en yaşamsal olanıydı. Çünkü diğer ürünleri başka ülkelerden de satın alabilmesine rağmen savunma sanayinde bilhassa tank üretiminde kullanılan kromu başka ülkelerden yeteri düzeyde tedarik edememekteydi³³. Almanya'ya olan ticari bağımlılığının önüne geçebilmek amacıyla Türk Hükümeti tarafından birtakım önlemler alınma yoluna gidildiğinde devreye Almanya'nın en büyük siyasi ve iktisadî rakibi İngiltere girmişti. İngiltere ile yapılan siyasi ve ticari antlaşmalar sayesinde Türk Hükümeti yönünü Batılı devletlere çevirmiş, iktisadî anlamda ise daha fazla devletle ithalat ve ihracat yapabilmışti. Bu durum, Türkiye'nin dış politikada manevra kabiliyetini önemli düzeyde artırmışti.

Siyasi olarak İngiltere, Türkiye'yi Batı blokuna çekmeyi başarsa da iktisadi anlamda buna çok geç kalmışti. Zira Türkiye'deki sanayi tesislerinin çoğunluğu, demiryolu yapımında kullanılan malzemeler, kimya sanayindeki ilerlemeler Almanya'nın verdiği kredilerle yapılmışti. İleride etkisi artacak havacılık sektörü; Alman firması olan Lufthansa'nın tekeline girecekti. Türkiye, Almanların boşluğunu İngiltere ile kapatacağı düşüncesindeydi fakat çok geçmeden İngiltere'nin oyalayıcı tavrıyla karşılaşmışti. İngiltere'nin Alman iktisadi politikalarına karşı düşündüğü çıkar yol ise kredi ve borçlanma yoluyla Türkiye'de üstünlük kurmaktı³⁴. Almanya Türk tütününü, kuru meyveleri, madenleri ve diğer ürünlerinin temel alıcısı durumundaydı. Ticareti kestiği takdirde, İngiltere'nin Almanya yerine geçmesi imkânsız görünüyordu. Bu yüzden Müttefikler -özellikle İngiltere-, Türk ürünleri için pazar aramaya başlamışti. İlk adım olarak İngiliz Hükümeti 11.000 ton kuru üzüm, 5.000-9.000 ton arası incir ve çeşitli ürünler satın alma yoluna gitmişti. Bununla birlikte İngilizlerin tüm savaş boyunca en önemli gayesi Almanya'ya yapılan krom ihracatını durdurmak olacaktı. Çünkü krom savaşın devamı için mühim bir ihracat kalemiydi. Bunu başardıkları takdirde de büyük miktarda Türk ürünü satın almak zorunda

³³ Murat Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi; Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 30, Sayı: 1, 2012, s. 93-120, s. 99.

³⁴ Murat Önsoy, **a.g.m.**, s.102.

kalacaklardı. Ayrıca İngiltere için krom, ekonomik savaşın temeli sayılmaktaydı³⁵. Türk devlet adamları kromun savaş için büyük öneme sahip olduğunun farkındaydılar ve savaş yılları boyunca bu durumu devletin lehine kullanmışlardı. Sonuç olarak, Almanlara yapılan krom ihracı, İngiltere'nin engelleme girişimlerine rağmen Nisan 1944'e kadar devam edecekti.

Üzerinde durulan krom madeninin önemi İngiliz Hükümetince bilindiği için, Türkiye ile İngiltere 1939 Ekim ayından itibaren krom satışı üzerinde görüşmelere başlamıştı. İngiliz Hükümeti yukarıda da bahsedildiği üzere oyalayıcı tavrını sürdürürken, Türk Hükümeti ise Almanlara krom satışını durdurdukları takdirde Türk ticari ürünlerinin İngiltere tarafından ithalatının zorunlu olduğunu kabul ettirmeye çalışıyordu. Türk Dışişleri, bu durumu kabul etmedikleri takdirde görüşmelere devam etmeyeceğini de İngiliz yetkililere bildirmişti³⁶. Türklerin bu net tutumu, sonunda İngilizlerce kabul görmüştü. Yapılacak olan anlaşma şartlarından bir tanesi de kromla beraber belli miktarda kuru üzüm ve inciri ihraç etmek şeklinde olacaktı. Burada Türk Hükümeti'nin başarılı girişimleri sayesinde hem krom hem de diğer ürünlerin ihracının devamlılığı sağlanacaktı.

Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye, Almanya'ya krom satmayı bir süreliğine durdurdu. Almanya da buna karşılık Türkiye'ye lokomotif, vagon, makine ve yedek parça gibi sipariş üzerine malzeme tedarik etmeyi bıraktı. Bu süreçte Ankara ve Londra'da müzakereler devam ederken, Türkiye'de ihtiyaç duyulan mamul maddelerin fiyatları da yükseliyordu. Yeni bir ticaret anlaşması ve ödeme belirsizliği olasılığı yüzünden İngiliz üreticiler Türk pazarına ilgi gösteremiyorlardı. Türkiye'deki endüstriyel ve ticari çevreler, İngilizlerin ilgisizliği yüzünden hayal kırıklığına uğramaktaydılar. Hâlbuki bu durumda İngilizlerin hem Almanların yerini almaları öngörülmüş hem de ileride Türkiye'de kendi ticari çıkarlarının oluşturulması için fırsat yaratılmıştı. Sağlam ve sağlıklı ticari ilişkiler için İngiltere'nin, Türkiye'deki alımlarını artırması ön görülüyordu. Türkiye,

³⁵ Murat Önsoy, "The World War Two Allied Economic Warfare: The Case of Turkish Chrome Sales", **Inaugural-Dissertation in der Philosophischen Fakultät und Fachbereich Theologie der Friedrich Alexander-Universität, Nürnberg** 2009, p. 61, 65.

³⁶ Murat Önsoy, **a.g.m.**, s.102-103.

İngiltere’de talep yaratabilecek bir ürüne sahipti. Türk tütününün tamamını piyasadan satın alabilmek için, İngiltere’de kullanılan Virginia tütününe Türk tütününün eklenmesi gerekli görülüyordu. İngiliz sigara üreticileri ise bu konuya olumsuz yaklaşmışlardı. Fakat İngiliz yetkililer için Türkiye’nin dostluğu ve işbirliği adına ulusal çıkarların özel çıkarların önüne geçmesi zaruriydi. Basında İngiliz yetkililerin, Türkiye ile süregelen ticaretlerinde tütüne ayrıca önem verdikleri gözlemleniyordu³⁷. Ulusal çıkarları gereği de savaşın ilerleyen dönemlerinde Türkiye’den tütün satın alımlarını artıracaklardı. Bu dönemde Türkiye üzerinde Almanlarla olan rekabetleri İngilizlerin lehine sonuçlanacak gibi görünüyordu. Türk Hükümeti’nin gelişen durumlar karşısında tavrı olumlu olmuştu. Bu bağlamda Türk Hükümeti, uzun zamandır ticaret yaptığı Almanya’nın etkisinden çıkmak için bir fırsat yakalamıştı.

Türkiye’nin İngiltere ve diğer Batılı müttefikleriyle ticari ilişkilerini geliştirme teşebbüsünün ana sebebi daha önce de bahsedildiği üzere; Almanya’nın Türkiye üzerinde kurduğu iktisadî nüfuzdan kurtulmayı istemesi şeklinde açıklanabilir. Almanya, Türkiye’nin Batılı müttefiklerin yanında yer almasını engellemek için her türlü girişimde bulunmuştu. Buna rağmen Türkiye’yi kendi yanına çekme girişimleri olumsuzlukla sonuçlanacaktı. Bu durumda da Almanya, Türkiye’nin tarafsız kalması gerektiğini her fırsatta dile getirecekti. Sadece Almanya ile ticaretin devam etmesi hem siyasi hem de iktisadî olarak Türkiye’nin aleyhineydi. Bu yüzden Türkiye, ticaret havuzunu genişletme politikasını takip etmişti. Savaş başladıktan sonra Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Türkiye’nin bu politikasını; bir memleketin bağımsız ve millî bir politikaya sahip olması, o memleketin dış ticaretinin tek bir devlete yönelmiş olmaması şeklinde açıklamıştı. Eğer dış ticaret tek bir devlet ile yapılırsa orada bağımsız ve millî bir devletten söz etmek mümkün değildir. Bu yüzden ticareti mümkün olduğu kadar muhtelif devletlere yaymak gerekliydi³⁸. Atılan adımlar Dışişleri Bakanı’nın fikirleriyle örtüşecek, Türk Hükümeti bu doğrultuda savaş boyunca dış ticaretinin genişletmek için çeşitli ülkelerle temaslar kuracaktı.

2. İngiltere’nin 1939 Yılında Türkiye’ye Yönelik Ticarî Girişimleri

³⁷ Wilfred La Fontaine, ‘‘ Trade with Turkey’’, **The Times**, 30 December 1939, No: 48,500, p. 8.

³⁸ **Ulus**, 15 Aralık 1939, Sayı: 6597, s. 3.

27 Mayıs 1938’de imzalanan Türk-İngiliz Ticaret ve Kliring Anlaşması uyarınca, İngiliz lokomotif imalat sanayi Türkiye’de aktif adımlar atmak için harekete geçmişti. Fakat Türkiye ile ticaret yapmak isteyen İngiliz lokomotif üreticilerinin karşılaştığı zorlukların başında, Türkiye’deki teknisyenlerin çoğunun Almanya’da eğitim görmüş olması ve o zamana kadar İngiliz lokomotiflerinin Türkiye pazarına girmemesi geliyordu. Tüm eğitimlerini Almanya’da alan mühendisler doğal olarak Alman şirketlerine öncelik tanıyorlardı. Demiryolları İdaresi ise İngiliz lokomotiflerinin Alman standartlarına eşit ve bazı durumlarda daha da iyi olduğuna, bu durumla ilgili herhangi bir ön yargının bulunmadığına ikna olmuştu³⁹. İngiltere tarafından 1938 yılında garanti edilen 10.000.000 Sterlin krediden, Türkiye Devlet Demiryolları ve Liman İşletmelerine verilen siparişler toplamda 904.800 Sterlin değerinde ve 58 tane lokomotiftan oluşmaktaydı. Beyer Peacock Co. Ltd’den 24 lokomotif, The Vulcan Foundry Ltd.’den 24 lokomotif, Robert Stephenson Hawthorns’dan ise 10 lokomotif alınacaktı. Bir grup İngiliz firmasını temsilen hareket eden Metropolitan Commell Carriage Wagon Co. Ltd.’den ise 436.800 Sterlin değerinde 300 demiryolu vagonu sipariş edilmişti⁴⁰. Savaş dönemi göz önüne alındığında bahsedilen şirketlerden satın alınması planlanan bu lokomotiflerin meblağ ve miktarları oldukça önemliydi.

İngiliz Hükümeti sadece lokomotif değil gıda alanında da, Türkiye’deki pazar payını artırmak için harekete geçmişti. Şöyle ki 1939 yılı başlarında İstanbul’un süt işlerini bir İngiliz firmasının yürütmek istediğine dair haberler basına yansımıştı. Bir İngiliz grubunun temsilcisi, İstanbul Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar’ı ziyarete gelmişti. Temsilci, İstanbul’un süt işlerinin kendilerine verilmesini teklif etmişti. Eğer anlaşma sağlanırsa burada bir süt fabrikası tesis edilecekti⁴¹. Fakat bu görüşmenin olumlu mu yoksa olumsuz mu neticelendiğine dair kaynaklarda bilgiye

³⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 255, Vol: 27, January 1939, p. s.12; 27 Mayıs 1938 Türk-İngiliz Ticaret ve Kliring Anlaşması için ayrıca bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/3-31, 3865 Numaralı Kanun.

⁴⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 259, Vol: 27, May 1939, p. 149.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1939, Sayı: 5282, s. 2. Bahsedilen firmanın ismi kaynakta geçmemektedir.

ulaşılamadığından bu teşebbüs, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki etkinlik sahasını genişletme girişimlerinin bir örneği sayılabilir.

İngiltere, Türkiye'nin ihraç ürünleri üzerinde de etkinlik sahası oluşturmak adına birtakım girişimlerde bulundu. Bu ihraç ürünlerinin başında tütün geliyordu. Dönem itibarıyla Türk tütünü, kaliteli ve uluslararası piyasada talep gören ürünler içerisinde bulunuyordu.

İngiliz Parlamento tutanaklarında, Türkiye'den ihraç edilen tütün miktarı tartışma konusu olmuştu. İngiliz yetkililer, özellikle Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerin ticaretlerinin belli ülkelerle sınırlı kalmasını istemediklerini ve bununla ilgili bir iyileştirme yapılması gerekliliğini tartışıyorlardı. Fakat bu durumun değiştirilmesinin biraz zor olduğu da görüşmeler sırasında vurgulanmıştı⁴². İngiltere'nin özellikle Türkiye ve Yunanistan üzerinde ticari hâkimiyet kurma politikalarını, bu ülkeler üzerindeki Alman nüfuzunu kırmak adına geliştirdiğini söyleyebiliriz; çünkü İngilizler siyasi çıkarları doğrultusunda Doğu Akdeniz'de öncelikle ticari hâkimiyet kurmayı hedefliyorlardı.

Savaş başlamadan hemen önce, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Boğazları elinde bulundurması sebebiyle İngiliz politikacılar arasında, İngiltere'nin bir an önce Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım yapmasına dair görüşler hâkimdi⁴³. Türk-İngiliz İkili Antlaşması 12 Mayıs 1939'da imzalanmıştı. Akabinde Türk Hükümeti, 23 Haziran 1939'da Fransa ile yaptığı ikili deklarasyon ile Hatay problemini çözüme kavuşturmuştu. Böylelikle Türk-İngiliz ve Fransız Üçlü İttifak Antlaşması için ortada herhangi bir problem kalmamıştı. Türk Hükümeti, Üçlü İttifak Antlaşması imzalamadan önce İngiliz Hükümeti'nden ekonomik yardım sorununu açıklığa kavuşturmasını da istemişti. Öte yandan İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax Ankara Büyükelçisine, yapılacak antlaşma karşılığında 10.000.000 Liralık kredi açmaya hazır olduğunu vurgulamıştı. Yapılması planlanan antlaşmada Türk Hükümeti'ne askeri

⁴² U.K. Parliament, Tobacco (Imports From Greece and Turkey), HC Deb, 09 May 1939, Vol: 347 cc262-4. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1939/may/09/tobacco-imports-from-greece-and-turkey> [Erişim Tarihi: 12.10.2019]

⁴³ Erol Ulubelen, *a.g.e.*, s. 298.

silah ve mühimmat için 35.000.000 Lira, ekonomik problemlerini çözmek için 15.000.000 Lira ve clearing borcunu kapatmak için ise 2.000.000 Lira borç verilmesi dile getirilmişti⁴⁴. Türkiye'nin bu kadar yüksek meblağlar istemesindeki temel sebep, yapılacak olan antlaşmayı geciktirmekti. Bu gecikmenin sebebi ise Müttefik ve Mihver blokuyla herhangi bir antlaşma yapmaktan kaçınması şeklinde açıklanabilir. Çünkü savaş başladığında da Türkiye'nin temel amacı savaş dışı kalma pozisyonunu muhafaza etmektir. Türk Hükümeti, I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirmiş kadrolardan oluşuyordu ve bu kişiler savaşın yıkımına birebir şahit olmuşlardı. Ellerinden geldiğinde Türkiye'yi savaş dışı bırakıp, iki grup arasındaki çıkar çatışmalarını kullanmak istiyorlardı. Yapılan antlaşmayı Türkiye'nin geciktirmesinin diğer bir sebebi de Almanya ve SSCB'nin nasıl hareket edeceklerini tahmin edememesinden kaynaklanıyordu. Almanya ve SSCB aralarında saldırmazlık ve tarafsızlık konusunda uzlaşma sağlayınca Türkiye, yalnız kalmamak adına İngiltere ile antlaşma yoluna gitmişti.

İngiliz Hükümeti Türkiye'ye yapılacak olan yardımın aşağı yukarı önemini kavramış olacak ki; Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması görüşmeleri esnasında, 60.000.000 Sterlinlik kredinin mali bir antlaşma kapsamında Türkiye'ye verileceğini dile getirmişti⁴⁵.

Türkiye, İngiltere ve Fransa uzun süren görüşmeler ardından 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalamışlardı. Yapılan bu antlaşma ile Türkiye, doğrudan tehlike altında olmadıkça savaşa katılmamak için antlaşma metnine birtakım ön şartlar da koydurmuştu. Böylece savaş dışı kalma politikasını da elinden geldiğince sürdürmeye devam edecekti. Dönemin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras -yıllar sonra- bu ittifakın bir hata olduğunu, Türkiye'nin tarafsız kalarak İsveç'in yaptığı gibi üretimini artırabileceği ve Balkanlarda siyasi-ekonomik bir güç olarak ortaya çıkabileceğini ayrıca İngiliz ittifakının kimlere ne yararı olduğunu anlayamadığını nakletmektedir. Aras, İngiltere ile yapılacak antlaşmaya Mustafa Kemal'in hiçbir

⁴⁴ Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev: F. Muharrem, F.Erdinç, Haşmet Matbaası, Habora Kitabevi Yayınları, 1978, s. 232, 233.

⁴⁵ **Vakit**, 24 Ekim 1939, No: 7827, s. 1.

zaman olumlu bakmadığını ileri sürmektedir⁴⁶. Diğer yandan dönem itibariyle, İsmet İnönü TBMM’de yaptığı konuşmasında yapılan ittifak antlaşmasının devletin aleyhinde olmadığını, dünya sulhuna katkı sağlamak bakımından önemli olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Cumhurbaşkanı, bu antlaşmanın diğer devletlerle ilişkilerine herhangi bir zarar getirmeyeceğini, memleketi harp dışında bırakmayı hedeflediklerini ifade etmişti⁴⁷. Böylelikle savaş başladıktan sonra Türkiye, çevreleme politikası doğrultusunda kendi sınırlarını güvence altına almış, Akdeniz’den gelecek herhangi bir tehlikeye karşı da İngilizlerin desteğini sağlamıştı. Ayrıca dönem boyunca ülkeler arası kurulan ittifakların, daha sonraki süreçte önemini kaybettiği de söylenebilir.

Siyasi temaslarla eş zamanlı olarak Türkiye ve İngiltere ekonomik ilişkilerini geliştirmeye devam etmişlerdi. İki ülke arasında 1 Mart 1939’dan itibaren tiftiğin ithaline karar verilmişti⁴⁸. Bu kararın alınmasında bizzat İngiltere’nin talebi dikkate değerdı. Yine iki ülke arasında 16 Haziran 1939’dan itibaren çiçek soğanlarının ithali de serbest kalmıştı⁴⁹. Türkiye’de geri kalmış olan çiçekçiliğin bu kararla birlikte gelişmesi bekleniyordu.

İngiltere ve Türkiye için ticari olarak önemli nitelendirilen krom müzakereleri, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması’ndan sonra da devam etmişti. Türk Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Londra’ya gittiğinde, İngilizlerden Türk kromunu iki yıllığına değil, yirmi yıllığına satın almalarının garantisini istemişti. İngiliz Hükümeti ise Türk Hükümeti’nin bu isteğini geri çevirmişti. İngilizlerin bu teklifi geri çevirdikten sonraki pişmanlığını Dışışleri Bakanlığı’ndan George Clutton; “Türklerin bu tekliflerini reddetmekle ne kadar budala olduğumuzu göstermiş olduk” sözleriyle nakletmiştir⁵⁰. Yapılan çıkarımlara göre; İngiltere bu teklifi geri çevirmemiş olsaydı Türkiye üzerinde iktisadî anlamda güçlü bir konum elde edebilir ve siyasi gücünü de garanti altına alabilirdi. Bu

⁴⁶ Melih Tinal, “Bir Siyasi Kişilik Portresi Olarak Dr. Tefvik Rüştü Aras”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir, 2001, s. 103; Doğan Avcıoğlu, “Atatürk’ün Dışışleri Bakanı Anlatıyor”, **Yön**, 30 Ekim 1964, C. 3, Sayı: 83, s. 5.

⁴⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, İçtima Senesi 1, 1.’nci İnikad, 01.11.1939, C. 6, s. 3.

⁴⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, İçtima Senesi F., 22’nci İnikad, 5.6.1939, C. 3, s. 6.

⁴⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, İçtima Senesi F., 27’nci İnikad, 16.06.1939, C. 3, s. 179.

⁵⁰ Robin Denniston, **Churchill’in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar İngiliz Dışışleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, Türkçesi: Sinan Gürtunca, Sabah Kitapları, 1998, s. 103, 104.

bağlamda Alman rekabeti karşısında İngiltere eline geçen tarihi fırsatı böylelikle kaçırmıştı. Bunun yerine İngiltere, devam eden ticari ilişkilerde değişim ve düzenlemelerle Türkiye üzerindeki siyasi ve iktisadi faaliyetlerini ilerletmeyi tercih etmişti.

3. 1939 Yılında Takas Sisteminde Meydana Gelen Aksaklıklar ve Yapılan Düzenlemeler

1939 yılında, Türkiye ve İngiltere ticaretinin yürütüldüğü kliring sistemi iyi işlemez haldeydi. İngiliz tüccarlar için, biriken borçlar nedeniyle transferlerde gecikmeler yaşanıyordu. Bu gecikmeler azalmamakla birlikte ödemeler için aylarca beklenmekteydi. Devam etmekte olan gecikmelerin başlıca sebebi; Türkiye ile İngiltere arasındaki ithalat hesabının dengelenmesi için bakiyelerinin yetersiz kalmasıydı⁵¹. Bu durumda da yapılan ithalat ve ihracat bakiyeleri ülkelerin Merkez Bankalarınca açılan hesaplarda sıkıntıya sebep olmaktaydı. Çünkü kliring sistemi karşılıklı alışverişe dayanıyordu.

Takas sisteminde aksaklıklar devam etmekle birlikte iki ülke arasında ticari alanda henüz resmi bir değişikliğe gidilmemişti. Türk-İngiliz Hükümetleri arasındaki ticaret koşullarının yenilenmemiş olması, yürürlükte olan 27 Mayıs 1938 tarihli Türk-İngiliz Ticaret ve Kliring Antlaşması'nın 7. maddesinin takas hükümlerinde belirtilen, her türlü ticaretin sadece %10'unun takas hesaplarına geri dönmesi temel alınarak uygulanıyordu⁵². Yeni bir ticari antlaşması imzalanana kadar, adı geçen ticaret anlaşmasının 7. maddesi yürürlükte kalmış ve iki ülke de zorlayıcı olan bu maddeye rağmen ticari ilişkilerini devam ettirmeye çalışmışlardı. Takas sistemi dâhilinde Türkiye'den İngiltere'ye gönderilecek ihracat ürünleri arasında halılar, gülyağı, ham ve işlenmiş sünger, nebati boya ve maddeleri, çiçekler, yaprak tütün, kıyılmış tütün, şaraplar, likörler, esanslar, keçiboynuzu, el işlemeleri, dantelalar, kuru sebzeler, kuru meyveler, yumurta tozu, süt, sınai balık yağları, bal, ham keten ve kenevir, balık derisi

⁵¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 255, Vol: 27, January 1939, p. 13.

⁵² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 260, Vol: 27, June 1939, p. 172.

ve pulları, balık konservesi, kurutulmuş balık, balık yumurtası, havyar, pamuk tohumu, kuru üzüm, kuru incir, kayısı kurusu, kitle* ve zeytin vardı. Adı geçen ürünlerin, 1939 yılı sonuna kadar takas yolu ile ihraç edilmesi planlanmıştı⁵³. İhraç edilmesi planlanan ürünlerin çeşitliliğinin artmasıyla birlikte ticaretin canlanması, Türk Hükümeti lehine bir durum seyretmiştir.

3 Nisan-1 Kasım 1939 tarihleri arasında Ticaret Bakanlığı yapmış olan Cezmi Erçin, ihracat oranlarının artışı ve dış ticaret açığının dengelemesi bakımından takas sisteminin ehemmiyet arz ettiğini ve bu sistemin zorunluluktan kaynaklandığının altını çiziyordu. Ayrıca Erçin, amaçlarının serbest rejime geçmek olduğunu ve var olan sistemin döviz stoku sıkıntısına yol açtığını vurgulamıştı⁵⁴. Türk Hükümeti, sistemin uluslararası ticarete meydana gelen değişikliklerden dolayı kullanıldığını, bu durumun geçici olduğunu ve ticareti dengede tutacak düzenlemeler yapmak zorunda olduğunun bilincindeydi. Şevket S. Aydemir ise Türk ürünlerinin dünyada aranan ürünler olmadığını ve takas sisteminin Türkiye’yi bazı ülkelere bağladığını, bu sayede de Batılıların dış ticarete hâkimiyet kurduklarını vurgulamaktadır. Türk Hükümeti’nin farklı ülkelerden alınabilen ürünleri takas yapılanlardan ithal etmek zorunda kalmasıyla, pahalıya satılan ürünlerden kâr elde edildiği fikrini yanlış bulduğunu belirten Aydemir, bu sistem yüzünden pahalıya ürün ithal edilmiş olduğunu nakletmektedir⁵⁵. Pahalıya satılan ürünlerden kâr elde edildiği düşünülen başlıca Batılı ülke ise Almanya’ydı. Almanya, Türk ürünlerine hayli yüksek rakamlar vererek satın alıyordu. Bu durumun temel sebebi ise Almanların; İngiltere’nin Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı iktisadî hâkimiyeti engellemelerinden kaynaklanıyordu.

30 Haziran 1939’da devir bekleyen İngiliz-Türk hesabındaki depozito tutarı, 31 Mayıs’tan itibaren yaklaşık 1.894.000 Sterlin olmuştu. İngiltere’den yapılan ithalat, Türkiye’den yapılan ihracatı aşmaya devam ederken, bloke bakiyeler de yükselmeye

* Kitle; Anadolu’da yetişen muhtelif geven çeşitlerinin gövdelerinden sızıp havada katılaşıp, beyaz yahut krem renkli plaka veya şeritler halinde bulunan yapışma kabiliyeti az bir zamlı cinsidir.

⁵³ **Münakaşa**, 6 Mayıs 1939, Sayı: 1049, s. 1.

⁵⁴ Lemi Atalay, “Bürokrat, Akademisyen, Siyasetçi Kimliği ile Cezmi Erçin ve Ekonomik Görüşleri”, **Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, ATAM, C. 2, s. 1197-1220, s. 1204.

⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1938-1945)**, C. 2, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul 1991, s. 68.

devam ediyordu⁵⁶. Bu durum aslında takas ticaretinin iyi bir sistem olmadığının da kanıtıydı. Bloke bakiyelerin artması, tüccarların alacaklarını beklenilenden daha uzun vadede edinmelerine neden oluyordu.

1939 yılında İngiltere’de, ihracı yapılan bazı ürün kalemlerine ihracat yasağı getirilmesi Türkiye ile olan ticareti doğrudan etkilemişti. Bahsi geçen ürünler metal maddeleri, pamuklu ürünler, yiyecek maddeleri ve benzinden oluşuyordu*. Buna göre, Ticaret kurulunca verilecek lisanslar dışında hiç kimse bu ürünleri ihraç edemeyecekti⁵⁷. Savaşın başlamasıyla Türk Hükümeti ürünlerinin ihracı ile ilgili yasaklar getirmiş, bu durum ise ticaretin bir süre kesilmesine neden olmuştu. Diğer yandan kurutulmuş meyvelerin İzmir’den nakliyesi ücretsiz olmasına rağmen düzenli seferlerin yapılamaması meyvelerin aktarılmasını engellemişti. Bununla birlikte İngiltere ve Türkiye’nin ticari rakamlarını dengede tutmakta her zaman belirleyici faktör olan bu ürünlerin ihracı, takas hesabı üzerinde artık bir etkiye sahip olmayacaktı. Takas ticareti kapsamında, yapılan ihracatın değerinin sadece %10’unun bu hesap üzerinden işlem görmesi yerine %70’i bu hesaba yatırılacaktı. Bu durumu düzeltmek için bazı önlemler alınmadıkça, hesaplarda daha fazla gecikme yaşanacağı öngörülmüyordu. Türkiye ve İngiltere arasında müzakere edilen yeni ticari anlaşmasının takas usulüne dayanacağı bilgisi İngilizlerce doğrulanmıştı. Bu durum, gelecekte ithalat ve ihracat rakamlarını dengelemesi bakımından olumlu görünüyordu. 31/32 aylık mevcut gecikme on yıl ya da daha fazla zamana yayılabilirdi. Ayrıca İngiliz tütün ithalatçıları, ihtiyaçlarının küçük bir kısmını Türkiye’den karşılamaları konusunda ikna edilebilirlerse, iki ülke arasındaki ticari zorlukların da çözülebileceği belirtiliyordu⁵⁸. İki ülke arasında takastan kaynaklanan problemlerin çözümü için öne

⁵⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 261, Vol. 27, July 1939, p. 203.

* Metaller; Alüminyum, rodyum, nikel, rutenyum, berilyum, platin, silikon, kalay, çinko, demir ve çeliktir. Pamuklu ürünler; ham pamuk, keten, jüt, ve ipek kozasıdır. Yiyecek maddeleri ise keten tohumu, pamuk tohumu, pamuk yağı, yer fıstığı ve hindistan cevizi yağıdır.

⁵⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 263, Vol. 27, September 1939, p. 270. 1939 yılındaki Sterlin kuru 5.70 TL olmakla beraber toplam depozito tutarı 1.894.000 Sterlin yani 10.795.800 TL idi. Döviz kuru için bkz. Bahar Şanlı, “Türkiye’de Uygulanan Kur Politikaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 49, Ocak 1998, s. 183-200, s. 186.

⁵⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 263, Vol. 27, September 1939, p. 272.

sürülen önlemlerin uzun vadede gerçekleştirilebilecek olması, İngiltere'nin Türkiye üzerinde Almanya ile giriştiği iktisadî rekabeti devam ettirip ettirmeyeceğinin bir göstergesi de sayılabilir. Ayrıca uzun yıllar sürmesi planlanan ticari ilişkilerin geliştirilmesi, sistem üzerinde yapılacak değişikliklere de bağlıydı. Çünkü bu sistem sadece döneme özgüydü. Savaş döneminde birçok düzenlemeye tabi tutulan sistemin, savaş sonrasında kullanılması beklenmiyordu. Ayrıca savaş döneminde ticarete meydana gelen problemler kliring sistemi ile sınırlı kalmamıştı. Ülkelerarası ticaretin önündeki en büyük engel, savaşın ulaşım yollarını olumsuz etkilemesiydi.

4. 1939 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri

Türkiye'den İngiltere'ye gönderilen ürünler için genellikle denizyolu ulaşımı tercih ediliyordu. Fakat bu ulaşımın uzun sürmesi, ürünlerin bozulması anlamına da geliyordu. Bu yüzden Türk Hükümeti, İngiltere'ye gönderilecek ürünlerin gramajı ve paketleme işlemlerinde ihtiyaçlar çerçevesinde birtakım düzenlemelere gitmişti. Örneğin yumurta ihracatında İngiliz Hükümeti'nin birinci önceliği tazelik ve sağlamlıktı. İhraç edilecek 1.000 yumurta için paketlerin 63 kiloyu geçmemesi ve bir tane yumurtanın ağırlığının yaklaşık 53 gram olması, ayrıca gönderilecek yumurtalarda damga bulunması ve 360 adetlik kutularda paketleme yapılması gerekiyordu. Bütün bunlardan dolayı yeni gönderilecek ürünlerde ise denizyolu yerine demiryolu tercih edilecekti⁵⁹.

Türk Hükümeti ürünlerini yabancı ülkelere gönderirken nakillerle alakalı herhangi bir düzenleme yapmamıştı. Kabotaj Kanunu dolayısıyla Türk sularında yabancı gemilerin mal taşıma hakkı olmadığı için ihraç edilecek ürünler önce Türk vapurlarına yüklenererek İstanbul'a getirilir ve buradan da yabancı vapurlara nakledilirdi. İhracatçı, ürünü hangi iskeleden vapurlara yüklüyorsa, gideceği limana kadar tam biletini almak zorundaydı. Denizyolları, ürünleri İstanbul'a kadar getirir ve 30 Ekim 1930 yılında imzalanan Türkiye-Yunanistan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain

⁵⁹ Yumurtaların 120 tanesinden 1,5 şilin gümrük vergisi alınmaktaydı. Şilin; 1971 senesine kadar Birleşik Krallıkta ondalık sistem öncesi kullanılan para birimidir. Eski sent sistemine göre 12 penilik değeri olan şilin, bir poundun 1/20'sine tekabül eder. **İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası**, No: 1, Ocak 1939, s. 45.

Mukavelenamesi⁶⁰ gereğince eşyalar, Yunan vapurlarına yüklenirdi. Yunan vapurları ise 15 gün beklemek zorundaydı çünkü seferler 15 günde bir yapılıyordu. Bu durum ihracat ürünlerinin tazeliklerini kaybetmelerine ve kısa sürede bozulmalarına neden oluyordu. Hal böyle olunca ürünler bozulmaya, üreticiler de paralarını alabilmek için beklemeye mecburdular. Türk vapurlarının sadece Yunan vapurlarına aktarma yapması, Yunanistan ile ticari ilişkilerde Türkiye'ye döviz kazandırması bakımından olumlu iken, ihracat ve millî iktisadiyat alanında diğer ülkelerle işbirliği yapılmaması yüzünden olumsuz sonuçlara yol açabilirdi⁶¹. Türk Hükümeti ihracat ürünlerinin nakli meselesinde olumlu adımlar atamamıştır. Hem üreticiler hem de alıcılar bu sistem yüzünden mağdur olmuşlardı. Yunanistan ile imzalanan mukavelename, Ege ve Akdeniz'deki ticareti iki ülke arasında geliştirmeyi amaçlarken uygulamada Türkiye'nin tek bir ülke ile anlaşması, ürünlerinin gideceği merkezlere geç gitmesine ve bekleme nedeniyle bozulmalarına sebep olmuştur.

1939 yılı Eylül ayında savaş başladıktan sonra Türk Hükümeti, Türk ticaret filosuna ait gemilerin Boğazlardan ayrılıp yabancı ülke limanlarına gitmeleri hakkında yasaklama getirip, mevcut duruma göre sadece posta iletişimi için bazı gemilerin kullanılmasına izin vermişti⁶². 1939 Kasım ayında ise yapılan düzenlemeyle Türk ticaret filosunun, Cebelitarık Boğazı'ndan çıkmaması ve Kızıldeniz'e geçmemesi koşuluyla Akdeniz'deki yabancı ülke limanlarına gitmelerine izin verilmişti⁶³. Bu karar siyasi açıdan bakıldığında münasip olmasına karşılık, iktisadi açıdan olumsuz durumlara sebebiyet vermiştir. Zira hem deniz ticaretinin önüne geçilmiş hem de farklı ülkelerle yapılan ticari seferler engellenmiştir.

Öte yandan savaş başladığı halde Türk Hükümeti, deniz ticaret filosunu genişletmek için de birtakım girişimlerde bulundu. İngiliz tüccarlarının, Türk Hükümeti için on bir buharlı gemi üreteceği öngörülse de bu gemilerin Boğaziçi'nde

⁶⁰ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, TTK, C. 1(1920-1945), 1983, s.393.

⁶¹ F.G., “İhracat Malları Nakil Meselesi İhracat Yol Güzergahı”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1939, Sayı: 5318, s. 5.

⁶² **Resmî Gazete**, 7 Eylül 1939, Sayı: 4304, s. 12574.

⁶³ **Vakit**, 24 Kasım 1939, Sayı: 7856, s. 2.

mi yoksa Haliç'te mi inşa edileceği belirsizdi⁶⁴. Türk Hükümeti'nin ticaret filosunu artırmak istemesinin temel nedeni, belli merkezlere yapılan seferlerin daha hızlı ve fazla kapasite ile gerçekleştirmek istemesiydi. Bu sayede ticaret hacimleri artırılıp, ürünlerin sevkindeki problemler en aza indirilebilecekti.

Savaşın denizyollarına diğer bir olumsuz etkisi ise denizlerdeki rekabetten dolayı yaşanan gemi kayıpları olmuştu. Sınırlı sayıdaki Türk ticaret gemilerinin bu durumdan en az zararla çıkması ümit ediliyordu. Yetkililer, Türk ticaret gemilerinin Kuzey ve Baltık denizlerinde Almanya'nın mayın savaşı yüzünden zarar görmemesi için Türkiye'ye geri getirebilmek adına tereddütler yaşamaktaydılar. Gemilerin mayınlara çarpmadan ülkeye dönmesinde zorluk yaşanacağından İngiliz Hükümeti, gemileri sigortalamayı kabul etmişti. Sigorta primleri yüksek olmasına rağmen yetkililer, batma riskine girmeyip, bu masrafı kabullenmiş görünüyorlardı. Bir geminin sigorta bedeli için 150 bin liradan fazla ücret talep edilmişti. Bu durumun Ulaştırma Bakanlığı tarafından çözüme kavuşturulması bekleniyordu⁶⁵. Baltık Denizi'nde zor durumda kalan Türk gemilerine yardım elini, İngiliz Hükümeti uzatmıştı. İki hükümetin arasındaki ilişkiler temel alındığında, devreye İngilizlerin girmesi çok da şaşılabilecek bir durum değildi. Sınırlı sayıda gemi filosuna sahip olan Türk Hükümeti'nin ellerindeki gemileri koruma amaçlı yapılan teklifi kabul etmesi de beklenen bir durum olmuştur.

Genel olarak Avrupa'daki savaştan dolayı sigorta primlerinde %7,5 oranında bir artış yaşansa da bu yükseliş 1939 Ekim ayıyla birlikte düşmeye başlamıştı. Ancak bu düşüş Atlas Okyanusu için geçerli idi. Atlas Okyanusu için primler %4,5'a kadar inerken, Baltık Denizi için sigorta yapılmıyordu⁶⁶. Alman deniz filosunun Baltık Denizi'nde faaliyetlerde bulunması, Baltık Denizi için sigortalama işlemlerini güçleştirmişti.

⁶⁴ Bahsedilen gemilerin teslim tarihlerinin ne zaman yapıldığına dair kaynakta herhangi bir tarihe rastlanılmamıştır. **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 265, Vol: 27, November 1939, p. 338.

⁶⁵ **Vakit**, 28 Kasım 1939, Sayı: 7860, s. 2.

⁶⁶ **Vakit**, 10 Ekim 1939, Sayı: 7813, s. 2.

5. 1939 Yılı Piyasa Koşulları

Savaşın başlamasıyla birlikte Türk Hükümeti, piyasalardaki etkinliğini kaybetmemek adına birtakım tasarılar öne sürecekti. Örneğin tütün ihracatı Türkiye açısından, üzerine düşülmesi gereken kalemlerden bir tanesiydi. Denizyollarının kapalı olması nedeniyle diğer ülkelerin ABD'den tütün alımları durma noktasına gelmişti. Coğrafi yakınlığı yüzünden özellikle Avrupa ülkelerine yapılacak olan ihracatın artırılması ihtiyacı doğmuştu. Ayrıca ürünlerin kalitesinden dolayı Türk tütününe olan talebin yavaş yavaş yükseldiği gözlemleniyordu. Mart 1939'da yetkililer, 1939 tütün mahsulünün 1938 yılı ile kıyaslandığında daha iyi olduğu bilgisini vermişlerdi. 1939'un ilk iki ayında yabancı ülkelere, 10.000 tonu aşan yaprak tütün satışı yapılmıştı. Tütün ihracatının 3.000 tonu Amerika'ya, 3.000 ton Almanya'ya, 1.000 ton Hollanda'ya geriye kalanlar ise İngiltere, İtalya, Finlandiya, Letonya, Danimarka, Belçika, Fransa, İsveç ve Macaristan gibi ülkelere gönderilmişti⁶⁷.

İngiltere'ye 1939 Mayıs ayının ilk gününden itibaren, tiftik, misket, kitre, kepek, kum darı, satılmaya başlanmış⁶⁸. Bu ürünlerin tutarı 90.000 Lirayı bulmuştu⁶⁹. Ayrıca İngiltere'nin önde gelen fabrikatörlerinden bir temsilci, önemli miktarda tiftik almak için yetkililerle görüşmek üzere Türkiye'ye gelmişti. İngiliz kuruluşlarının 1939 yılı itibariyle Türkiye piyasasında mühim işler yapacakları haberleri gelmeye başlamıştı⁷⁰. İngiliz ticaret firmaları Türk tüccarları ile görüşmeler gerçekleştiriyorlardı. Bu görüşmelerden sonra İngiltere'ye önemli miktarda tiftik ve misket gönderilmiş ayrıca Trakya ve Doğu bölgelerinden kuzu derisi toplanmaya başlanmıştı⁷¹. İngiliz yetkililer ile yapılan görüşmeler, basına olumlu bir şekilde

⁶⁷ **Yeni Mersin**, 8 Mart 1939, Sayı: 3231, s. 2.

⁶⁸ **Münakaşa**, 8 Mayıs 1939, Sayı: 1051, s. 1.

⁶⁹ **Münakaşa**, 12 Mayıs 1939, Sayı: 1055, s. 1. Bahsedilen fabrika temsilcisinin ismi kaynakta verilmemiştir.

⁷⁰ **Münakaşa**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 1056, s. 1.

⁷¹ İngiliz firmaları Türk piyasasında deri tiftiği toplamaktaydılar. İngiltere'ye toplam 7 bin kilo deri tiftiği satışı yapılmıştı. **Münakaşa**, 21 Mayıs 1939, Sayı: 1064, 1070, s. 1.

yansımıştır. Türk ürünlerine olan talebin artması, doğal olarak üreticide de belirli bir rahatlamaya sebep olmuştu.

Türkiye'den İngiltere'ye 1938'in bahar ayları boyunca yapılan ihracat 943.824 TL'den, 1939'da aynı dönemde, 393.676 TL'ye düşmüştü. İngiltere'den yapılan ithalat da 1939 yılında hacim olarak azalma göstermesine rağmen o ülkeye yapılan ihracattan daha fazlaydı⁷². Mart ayında meydana gelen siyasi olaylardan dolayı ithalat ve ihracatta azalmalar görüldüğünü söyleyebiliriz.

1939 Haziran ayının ilk haftasından itibaren İngilizler, Türkiye'den, soğan ve kestane talebinde bulunmuşlardı⁷³. Bununla beraber İngiliz Braknord fabrikası tarafından, 1.500 balya yani ortalama 125 ton yeni tiftik siparişi verilmişti⁷⁴.

Türkiye'nin 1939 Haziran ayı dâhil toplam ithalat miktarı 68.034.000 Lira iken ihracat miktarı ise 57.499.000 Lira olmuştu. Böylelikle yılın ilk yarısındaki ticaret dengesi açığı sadece 10.805.000 Lira idi. 1939'da ithalat azalmalar yaşandı. Gruplandırarak olursak; yünlü mensucatta 2.2 milyon, demir-çelikte 1.2 milyon, pamuklu mensucatta ortalama 0.9 milyon, kara nakliye araçlarında 0.8 milyon, makinelerde ise 0.5 milyon şeklinde azalma gerçekleşti. İhracat işlemlerinde ise durum tam tersiydi. 1938'e oranla; 3.4 milyon liralık tiftik, 1.1 milyon liralık adi yün ve keçi kılı, 0.7 milyonluk afyon, 0.7 milyonluk yumurta ve ceviz, krom, nohut, palamut gibi maddelerde fazla satışlar görülmüştü⁷⁵.

1939 yılı Eylül ayında savaşın başlamasıyla birlikte, ihracat ve kredilerin kısıtlanması dolayısıyla piyasalar durgundu. İngiltere'ye kuşyemi, baklagiller, keten tohumu, kepekli un gibi ürünler ihraç ediliyordu. Savaş koşullarından dolayı nakliye ve döviz kurlarında maliyet hesaplamasına izin veren bir istikrar bulunmuyordu. İşlemlerde sınırlandırılma yoluna gidilirken, yerel para birimi cinsinden fiyatlar düşme eğilimi gösteriyordu. CIF* maliyetlerindeki düşüş, yüksek nakliyat ücretleri ile

⁷² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 259, Vol: 27, May 1939, p. 140.

⁷³ **Münakaşa**, 1 Haziran 1939, Sayı: 1075, s. 1.

⁷⁴ **Münakaşa**, 9 Haziran 1939, Sayı: 1083, s. 1.

⁷⁵ **Münakaşa**, 30 Ağustos 1939, Sayı: 1165, s. 2.

* Uluslararası ticarete kullanılan bu terim, mal bedeli, sigorta ve navlun anlamını karşılamaktadır.

dengelenmişti. Finansal kriz ticareti daha fazla etkileme eğilimi gösterirken, bankalar kredilerini geri çekmişti. Genel olarak iletişim araçlarına da müdahaleler gerçekleştiriliyordu⁷⁶. Savaşın başlangıcında meydana gelen bu olaylar sadece Türkiye ve İngiltere'nin değil diğer tüm ülkelerin çeşitli önlemler almasına sebep olacaktı.

Türkiye'nin dış ticaret sahasında aldığı önemler; savaş başlar başlamaz çeşitli ihracat kalemlerinin ülke dışına çıkartılmasına yasak getirmek şeklinde olmuştu. Türk Hükümeti 4 Eylül'de çeşitli yiyecek maddeleri, yağlar, deri ve pamuklu ürünler, çeşitli içecek maddelerine, kara ve deniz nakil vasıtalarının ihracını yasaklamıştı*. Aynı zamanda bazı ürünlerin yabancı ülkelere sevkinde lisansa tabi tutulması kararlaştırılmıştı⁷⁷. Böylelikle hükümet, dış ticareti savaşın getirdiği zararlı durumlardan koruyacak ve istediği şekilde piyasalara müdahalede bulunabilecekti.

Yapılan düzenlemelerle birlikte iç pazarda fiyatlar düşerken, üretici ve ihracatçı çeşitli olumsuzluklarla karşılaşılıyordu. Türk Hükümeti, 4 Eylül 1939 ek olarak ihracı yasaklanan ürünlerden bazılarının ihracının serbest bırakılmasına müsaade etmiş⁷⁸ ve lisansa tabi tutulan ürünlerden bazılarının da serbest bırakılmasına karar vermişti*. Savaşın başlamasından itibaren geçen süre boyunca, dış ticarete getirilen yasaklamaların kısa sürede kaldırılması Türk Hükümeti'nin kısıtlı olan ihracat kalemlerinden daha fazla yararlanma yoluna gitmek istediği şeklinde açıklanabilir. Çünkü Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler tarım ürünlerinden oluşuyordu.

⁷⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 263, Vol. 27, September 1939, p. 274,277.

* Bu ürünler şu şekildedir; buğday, çavdar, mahlût, kaplıca, arpa, yulaf, mısır, darı, pirinç, bulgur, bezelye, nohut, fasulye, mercimek, börülce, fiğ, burçak, patates, pamuk tohumu, soğan, sarımsak, kepek, ot, saman, bilumum sadeyağ ve diğer hayvani ve nebati yağlar, keçi kılı, çuval, halat, kendir, kendir mamulâtı, keten tohumu, ham veya yarı mamul bilumum sığır, manda, dana derileri, işlenmiş deri mamulâtı, sabun, soda, çay, kahve, kakao, canlı hayvan, etler, canlı veya cansız kümes hayvanları, konserve, peynir, kâğıt, boya, sac ve çinko levha, dikenli tel, yapağı, yün ipliği ve mensucatı ve mamulâtı, keten ipliği mensucatı ve mamulâtı, kükürt, istüpi, kok, un, ırmık ve mamulâtı, kalay, nişadır, her nevi kablo, tel halat ve zincir, kauçuk ve mamulâtı, motorlu ve motorsuz deniz ve kara nakil vasıtaları.

⁷⁷ Bu ürünler ise Tiftik, barsak, balmumu, küçükbaş hayvan derileri, yumurta, zeytin tanesi, susam, pamuk, pamuk ipliği ve mensucatı ve mamulâtı, bakla ve soya fasulyesidir. **Resmi Gazete**, 8 Eylül 1939, Sayı: 4305, s. 12578.

⁷⁸ Bu ürünler tiftik, barsak, balmumu, küçükbaş hayvan derileri, yumurta, zeytin tanesi, susam, bakla ve soya fasulyesidir. **Resmi Gazete**, 21 Kasım 1939, Sayı: 4364, s. 12749.

* Bu ürünler bezelye, nohut, fasulye, börülce, fiğ, burçak, darı, pamuk tohumu, kepek, prına yağı, keçi kılı, zeytinyağı, kendir, keten tohumu, konserve, fırınlanmış kayın ve katran keresteleri, yabani kestane, fındık, kızılıçık çubukları ve şimşirdir.

Takas usulü ile ticaret yaptığından, her kısıtlama ülkeye girecek ürünleri de engellemektedir. Kaldı ki, savaş dönemi olduğu için böyle bir yasaklamanın uzun süre devam ettirilmesi olanaksızdı. Hükümet, yukarıda da bahsedildiği uygulama örneğinde olduğu gibi piyasaya müdahale ederken her şeyi denetimi altında tutmayı amaçlamıştı.

Yapılan düzenlemelerin ticaretin devamlılığını sağlayacak nitelikte olmasına dikkat ediliyordu. Ayrıca Türk üreticilerinin savaş tehlikesinden dolayı mağdur olmalarını engellemek zaruridir. Türkiye, savaşa girmemeyi temel politikası haline getirmiş olsa da Müttefik ve Mihver grubunun iktisadî çıkar çatışmalarından yararlanma yolunu tercih ediyordu. Bu duruma örnek verecek olursak Almanlar malzemelerin gönderilmesini durdurduklarında, Türk Hükümeti'nin tavrı da savaş için hayati öneme sahip olan kroma ambargo uygulamak şeklinde olacaktı⁷⁹.

Almanlar devreden çıktıklarında İngilizler, Türk piyasasında aktif olarak rol oynamaya başlayacaklardı. 1939 Ekim ayında, İzmir'de bir süredir hazır bekleyen üzüm mahsulüne İngilizler talip olmuştu. Bu durumdan Türk tüccarlar memnun kalmış ve alışverişler başlamıştı. Ek olarak İngilizler, küçükbaş hayvan satın alacaklarını dile getirmişlerdi. Bu ürünlerin Türk Hükümeti'nin izni ile gönderilmesi söz konusuydu⁸⁰. Savaş dolayısıyla Türk Hükümeti, bazı ürünlerin ihracatı üzerindeki denetimini devam ettiriyordu.

1939 Kasım ayında İngiltere Türkiye'den büyük çapta kuru meyve alımları yapmıştı. Aslında fiyatlar her yerde yükseliyor ve bu yükselme spekülasyon alım gücüyle iç pazarda destekleniyordu. Ek olarak İngiltere 2.000 balya tiftik satın almıştı ve bu ürünün fiyatı daha yüksek bir seviyede seyretmişti. Kitre sakızına Amerika, İtalya, Fransa, İngiltere ve Belçika'nın talebi olmasına rağmen bunu karşılayabilecek yeterli oranda mahsul mevcut değildi. İngilizler, İzmir'den 33.000 tona yakın kuru üzüm satın almıştı. Zeytinyağı ihracının serbest kalmasıyla birlikte İngiltere, İtalya, Fransa ve Güney Amerika'nın satın alma beklentisi sebebiyle emtia fiyatları yükselmişti. Eski

⁷⁹ Brock Millman, "The Anglo-Turkish Alliance 1939-1940 Anatomy of a Failure", **Department of History McGill University**, Montreal July 1992, p. 457, 458.

⁸⁰ **Vakit**, 6 Ekim 1939, Sayı: 7809, s. 2.

tütün stokları Fransa, İngiltere, Mısır gibi ülkelere yapılan ihracatla eritiliyordu⁸¹. Türk Hükümeti'nin ihraç yasaklarını kaldırmasından sonra Türk üreticiler öncelikli olarak ellerindeki stokları eritme yoluna gitmişlerdi. Açıkçası İngiltere ile devam eden ticarete; tütün, tiftik ve kuru meyveler her zaman önemli bir konuma sahip olmuştu. İngiliz Hükümetince, Türk tütününün tüm hasadının satın alınmasıyla, ilişkilerin zirve noktasına taşınacağı düşünülüyordu. Ancak İngiltere'de Türk tütün kullanım alışkanlığı azdı. Bu yüzden sigara ve pipo tütünlerine Türk tütünlerinin karıştırılması, Türk tütününün popülarlığını artırmak ve reklamını yapmak açısından önemli görünüyordu⁸². İngiliz yetkililerin basına verdikleri demeçlere rağmen 1939 yılında İngiliz Hükümeti tütüne karşı, beklenen ilgiyi göstermemişti. Bu durumun başlıca sebebi yıllardır Amerikan tütününün kullanılmasıyla, İngiltere'de Türk tütününün reklamının yeterince yapılmamış olmasıydı. Bu bağlamda İngiliz yetkililerinin tütüne yönelik beklentileri tatmin edici boyutlara ulaşamamıştır.

Toparlamak gerekirse 1939 yılı Kasım ayına gelindiğinde Türkiye'de ihracat işlemlerinde iyileşmeler görülüyordu. İstanbul Boğazı'nda önemli miktarda balık çıkmamasına rağmen İtalya, Yunanistan ve Romanya'ya tuzlu balık gönderilmişti. Ayrıca İngiltere'ye tiftik, Amerika'ya ise tuzlu bağırsak ile birlikte Almanya'ya da bir miktar tütün satılmıştı. Bu ürünlerin Samsun'dan transit olarak gönderilmesi planlanmıştı. Akdeniz'de iyileşmeler yaşandıktan sonra da yabancı ülkelere temin edilmiş olan birtakım ithal eşyalar Türkiye'ye gelmişti. Bu eşyalar içerisinde, kâğıt, demir, mukavva eşya, pamuk ipliği, çinko, fotoğraf ve sinema filmleri, çimento, elektrik malzemeler bulunmaktaydı. Piyasanın durumu ise savaş öncesi döneme göre ayarlanmaktaydı⁸³. İstanbul'un kok kömürü ihtiyacı için, İktisat Bakanlığı hem Karabük'ten İstanbul'a sevkiyatın gelmesi hem de İngiltere'den İstanbul'a kok kömür ithali hakkında girişimlerde bulunmuştu. İngiliz bir firmanın bu ithalatla ilgilenmesi sonucu, adı geçen bakanlıkla iletişime geçmesi bekleniyordu⁸⁴. Savaşın kısa bir süre önce patlak vermesine rağmen yapılan girişimler sonucu, piyasalarda iyileşmeler

⁸¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 265, Vol: 27, November 1939, p. 338.

⁸² Donald S. Savory, "Turkish Tobacco", **The Times**, 8 December 1939, No: 48,483, p. 9.

⁸³ **Vakit**, 18 Kasım 1939, Sayı: 7850, s. 2.

⁸⁴ **Vakit**, 22 Kasım 1939, Sayı: 7854, s. 5.

görölmüştü. Türkiye ve İngiltere arasındaki alışverişin geliştirilmesi için her iki ÷lke tarafından düzenlemeler yapılıyordu. Türk-İngiliz ittifakı uyarınca, İngiliz Hükümeti daha savaşın başında Türkiye'yi desteklemek adına -tütün örneğinde olduğu gibi- çeşitli alternatifler aramaktaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

1940 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

1940 yılına girildiğinde, savaşın taraflarında ciddi değişimler yaşanmıştı. Fransa'nın işgali ve İtalya'nın savaşa girmesiyle birlikte, gerçekleşen değişimler dünya siyasetini belirgin şekilde etkilemişti. İtalya'nın Mihver blokuna dâhil olmasıyla birlikte, savaş Akdeniz'e taşınmıştı. Bu durum hem siyasi hem de ticari açıdan olumsuz etkiler doğurmuştu⁸⁵. Savaşa katılan devletlerin yanı sıra tarafsızlık politikası takip eden devletler de bu durumdan etkilenmişti. Bilhassa 1940 yılı Türkiye açısından güçlüklerle dolu olmuştur. İngilizlerin Türkiye'yi savaşa girmek için ikna çabaları bu yıl içerisinde devam etmesine rağmen, olumsuz sonuçlanacaktı. Türk Hükümeti'nin tek amacı savaşa katılmamak ve diğer ülkelerle olan siyasi ve ticari ilişkilerine devam etmektir.

Savaşın Akdeniz'e sıçraması, ticari hayatta beklenmedik olumsuzluklar yaşanmasına neden olmakla birlikte savaşın büyük bir coğrafyaya yayılması da yine aynı etkiyi yaratacaktı. Daralan sahalarda ticari faaliyetleri yürütmek her geçen gün daha da zorlaşacak, Türk-İngiliz ticari ilişkileri bu durumdan nasibini alacaktı. İki ülke yetkilileri, ticareti genişletilmek için yaptıkları anlaşmalar ve düzenlemelerle 1940 yılındaki mevcut durumu lehlerine çevirmeye çalışacaklardı. Ayrıca Türk Hükümeti, Almanya ile ticaretini tamamen kesmeyecek, sadece belli düzenlemelerle ülke ticaret ağını genişletme politikasına devam edecekti. Alman-İngiliz rekabeti, dönem boyunca Türkiye üzerinde hissedilebilir derecede sürecekti. Türk yetkililer de bu durumu ticaret ilişkilerinde kendi çıkarları için kullanacaklardı.

1. İngiltere'nin 1940 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri

1939 Ekim ayında Türk Hükümeti ve İngiliz Hükümeti arasında başlayan krom müzakereleri, 23 Aralık 1939'da Türk kromunun satın alma ayrıcalığının Müttefik devletlere bırakılmasıyla neticelenmişti. 8 Ocak 1940⁸⁶ tarihinde Fransızların da katılımıyla bir anlaşma imzalanmıştı. Ayrıca İngiliz Hükümeti, sıcak çatışmanın

⁸⁵ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s.694, 696.

⁸⁶ Ayrıca bkz. Murat Önsoy, a.g.m., s. 103; **Resmî Gazete**, 6 Şubat 1940, Sayı: 4426, s. 13296.

bitmesinden sonra Türk kuru yemişlerini satın alacaklarına dair vaatlerde bulunmuştu. Fakat bu anlaşma 1942-1943 ihracat mevsimine kadar geçerli olacaktı. Yıllık 50.000 ton krom satın almayı hedefleyen İngilizler, 1943'ten sonra da krom satın alımları konusunda kendilerine öncelik tanınmasını istiyorlardı. Türkiye ise yıllık krom üretimini 250.000 tonu geçmeyecek şekilde düzenlenmişti. Ek olarak anlaşma iki yıl geçerli olup, tarafların istemesi halinde bir yıl daha uzatılabilecekti. Krom fiyatları Londra metal borsasına göre belirlenecekti⁸⁷. Böylelikle Türk Hükümeti bu anlaşma çerçevesinde krom satışını 1943 yılına kadar Müttefik devletlere garantilemiş, ek olarak da kuru meyve satışlarının devamlılığını sağlamıştı. Kromun öncelikle Müttefiklere verilmesi ise savaş sanayinde Almanlara karşı üstünlük sağlayabilmeleri açısından önem arz ediyordu. Böylece İngiliz Hükümeti'nin, Almanya'yı kısa zamanda savaş dışı bırakma çabaları kroma verdikleri önemle açıklanabilirdi. İngiliz Hükümeti, Alman Hükümeti'nin Türk ticari hayatında etkili olmasına ve Almanya'ya büyük miktarda krom satılmasına karşı çıkıyordu. Bu sebeple, İngiltere Türkiye'yi kendi yanına çekebilmek için Türk Hükümeti'nin krom satışı yanında kuru meyve alımlarını da kabul etmek durumunda kalmıştı.

26 Ocak 1940 tarihinde İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında Tediye, Kredi, İstikraz, Ticaret ve Kliring Anlaşması imzalamıştı. Anlaşmaya göre; Fransız Hükümeti ve İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin harp malzemelerini karşılayabilmek için 25.000.000 Sterlin kredi açmayı kabul etmişlerdi. Bu krediye daha önce Türkiye'ye açtıkları 460.000.000 Frank ve 10.000.000 Sterlinlik kredi de dâhil edilmişti. Bu kredi 20 yılda ve %4 faiz ile geri ödenecekti. Tediye şartları ise yeniden yapılacak bir anlaşmaya mevzu olacaktı. Harp malzemelerini kararlaştırmak için Londra ve Paris'te üç hükümetin de toplanacağı müzakereler başlayacaktı. Fransa ve İngiltere, Türkiye'ye 15.000.000 Sterlin borç para verecekti. Bunun için de geri ödemeler, 20 yıl içerisinde yapılması planlanmış ve faiz oranları ise %3 olarak belirlenmişti. Ayrıca Fransa 1.500.000 Sterlinlik ve İngiltere de 2.000.000 Sterlinlik bir meblağı Türkiye için hazır tutacaktı⁸⁸. Türkiye'nin dünya üzerindeki coğrafı konumu her an savaşa girme

⁸⁷Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaş'ında İnönü'nün Dış Politikası*, ev: M. Ali Kayabal, ağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000, s. 93.

⁸⁸ *Resmî Gazete*, 6 şubat 1940, Sayı: 4426, s. 13293.

ihtimalinin var olduğunun bir kanıtıydı. Türkiye'nin savaşa girmesini isteyen Müttefikler, bunun neticelerine hazır olduklarını bu şekilde göstermişlerdi. Müttefikler görünüşte, Türk Hükümeti'ni kredi veya para konusunda her zaman desteklediklerini belirtmekten de çekinmemişlerdi. Fakat savaş ilerleyip işgal edildikten sonra Fransa tarafından Türkiye'ye taahhüt edilen miktar ödenmemişti. Böyle bir atmosferde Türk Hükümeti'nin tavrı, tüm ısrarcı söylemlere rağmen savaşa girmemek olacaktı.

1940 yılı Şubat ayına gelindiğinde İngiliz Parlamentosu'nda, Türkiye ve İngiltere arasındaki ticareti geliştirecek düzenlemeler ve Türk ürünlerinin İngiliz pazarı hesabına teşvik edilmesiyle ilgili görüşmeler gerçekleştiriliyordu. Bu görüşmelerde bahsedilen konulara cevaben 3 Şubat 1940'ta⁸⁹ yeni bir İngiliz-Türk Ticaret ve Ödemeler Antlaşması'nın imzalanıp, kısa bir süre sonra meclise gönderileceğinden ve bu anlaşmanın daha önce yürürlükte olan İngiliz-Türk ticaretini düzenleyen çeşitli anlaşmaların birleştirilmesiyle oluşturulduğundan bahsedilmiştir. Yetkililer görüşmelerde, bahsedilen anlaşma ile iki ülke arasındaki ticaretin geliştirileceğini ümit ettiklerini ayrıca Türk Hükümeti'nin iki ülke arasındaki ticareti destekleyeceğine dair inançlar taşıdıklarını vurgulamışlardı⁹⁰.

İngiliz yetkililer, Türk tütün alımı konusunda yapılan görüşmelerde satın alınacak ürünler için ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak türde olmasını sağlayabilmek adına, tütün üretim şirketleriyle görüşmeler yapmışlardı. Böylelikle, sevkiyat öncesi Türkiye'de tütün satın alma, işleme ve depolama işlerine yardımcı olması için Yakın Doğu'da hâlihazırda var olan İngiliz-Amerikan Tütün Şirketi'nin desteği sağlanmıştı⁹¹. Tütün alımı için İngiltere'den İstanbul'a bir heyet gelmiş ve görüşmelere başlanmıştı. İngiltere'den gelen bu heyet, dış ticaret ile ilgilenen Meclis Başkanı Kohen, İngiliz-Amerikan Tütün Şirketi Müdürü ve İngiliz Sigara Fabrikaları Komisyonu azasından oluşmaktaydı. İngiltere ve Türkiye ile yeni imzalanan kredi

⁸⁹ Bahsi geçen antlaşma için bkz. **Resmî Gazete**, 30 Mayıs 1940, Sayı: 4527, s. 14006.

⁹⁰ UK. Parliament, Turkey, HC Deb 08 February 1940, Vol: 357, cc422-3W.
<https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1940/feb/08/turkey> [Erişim Tarihi: 26.10.2019]

⁹¹ UK. Parliament, Balkan Tobacco, HC Deb 8 February 1940, Vol: 357, c423W.
<https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1940/feb/08/balkan-tobacco> [Erişim Tarihi: 26.10.2019]

antlaşmasının gerektirdiği vazifeler dolayısıyla İngiltere, yılda 14.000 tondan fazla tütün alacağını garanti etmişti. O zamana kadar İngiltere Türkiye’den yıllık 150 ile 200 ton arası tütün almaktaydı. Ayrıca Şubat ayındaki görüşmeler devam ederken İngiltere’ye 100 bin liralık bir parti tütün ihraç edilmişti⁹². İngiltere’nin 1940 yılındaki tütün satın alımları, bir önceki yıla göre artmıştı. Bu duruma sebep olan olaylardan bir tanesi de ABD’den ithal edilen tütünün, denizyollarındaki problemler nedeniyle İngiltere’ye ulaşımının güçleşmesiydi. İngiliz Hükümeti, Türk tütününü satın alırken hem iki ülke arasındaki ticareti devam ettirmeyi hem de Türkiye’den Almanya’ya olan sevkiyatların önüne geçmeyi hedefliyordu.

İngiltere’nin savaş içerisindeki temel politikası Almanya’ya yapılan ithalatın önüne geçmekti. Özellikle İngiliz Parlamentosu’nda tartışılan nokta Almanya’nın silah ve savunma bütçesinin farklı yönlerle çekilmesiydi. İngiltere, Almanya’nın lüks tüketim maddelerindeki alımlarına kısıtlama getirmeyecekti. İngilizler, Almanların bütçelerini hayati olmayan yönlerde harcatarak, daha az askeri mühimmat alımı yapmalarını hedefliyorlardı. Parfümeri, kozmetik bilhassa tütün ve kahve bu grubun içerisinde yer alıyordu. İngiliz yetkililer, Almanları kahve gibi ticari değeri fazla olmayan alımlara yönlendirerek daha değerli ürünleri satın almalarını engelleyici bir tezi savunuyorlardı. Bu teze göre, Almanya’nın satın alma gücü önemli ölçüde azalacaktı. Ayrıca bu dönemde İngilizler, Almanya’nın olası tedarik gücünün Ruslar olduğunu düşünüyorlardı. İngilizlerce yapılmak istenen, Almanya’nın Rusya’dan ithalat için ödeme yapma gücünü mümkün olduğunca azaltmaktı. Bu bağlamda ürünlerin doğrudan Almanya’ya girişi engellenebilir, ürünlerin tarafsız ülkelerden geçerek Almanya’ya nakledilmesi önlenebilirdi. Fakat ürünlerin tarafsız bir ülkeye satışı ve tarafsız ülkelerden de Almanya’ya satılması söz konusuysa bunun önüne geçebilmek için politikalar geliştirilmesi zorunluluk taşıyordu. Kaldı ki, bu durumda İngiliz Hükümeti’nin atacağı adımlar kısıtlıydı. İngiliz Hükümeti, tarafsız ülkelerin iç tüketimine kısıtlama getirme gibi bir isteğinin olmadığını ve tarafsız ülkelerin karşılaştıkları zorluklara sempati duyduklarını ayrıca ithal ettikleri ürünleri Almanya’dan almayacaklarını İngiltere’ye garanti vermeleri koşuluyla ihtiyaçları için gerekli malzemelerin sağlanmasında, ellerinden geleni yapacaklarını dile getiriyordu.

⁹² **Ulus**, 3 Şubat 1940, Sayı: 6643, s. 1.

Tarafsız ülkelerin Almanya ile olan ticaretlerine daha az bağımlı olmaları gerekliliğinin altı çiziliyordu. İngiliz Hükümetince, takas işlemleri de dâhil olmak üzere önemli adımlar atılmıştı. Tarafsız ülkelere –Balkanlar da dâhil- Almanya'nın sağlayamayacağı ürünlerin tedarik edilmesi mühimdi. İngiliz Hükümeti'nin Balkan ülkeleriyle giriştiği ticari ilişkilerin geliştirilmesi de önemliydi. Ayrıca İngiliz parlamenterler Yugoslavya ve Romanya gibi ülkelere alınacak ve satılacak ürünlerin üzerine yeteri kadar düşülmediği ve bu bölgede Almanya'nın fazla alım yapmalarına göz yumulduğunu belirtmişlerdi. Önem verilmesi gereken diğer ülke ise Bulgaristan'dı. Bu ülke Rusya ile geniş kapsamlı bir ticari antlaşma imzalamıştı. İngiliz Hükümeti'nin asıl endişesi, ürünlerin Bulgaristan'dan Rusya'ya buradan da Almanya'ya ulaşmasıydı. Rusya ile ticari ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş, özellikle Rusya'dan kereste, demir ve manganez cevheri alımı yapılabilirliğinden bahsedilmişti. Bunların karşılığında da Rusya'ya kauçuk ihraç edilebilirdi. Almanya ise İngiltere'nin ihracatına karşılık Rusya'ya otomobil lastiği verebilir ve daha yüksek fiyatlarda ödeme yapabilirdi⁹³. İngiltere'nin Almanya'nın alımlarını yönlendirme politikası, savaş başlamadan önce atılacak en akıllı adımlardan bir tanesi olmuştur. İngiliz Hükümeti, tarafsız ülkelere doğrudan müdahale edemeyeceği için yönlendirme politikaları doğrultusunda hedeflerine ulaşmayı deniyordu. İngiltere'nin, Almanya'nın silah vb. ürünleri satın alamaması adına yürüttüğü politikalar, savaş başladıktan sonra etkisini kaybedecekti. Çünkü Almanya 1943 yılına kadar savaşta üstün taraf olacaktı.

1940 Mart ayında İngiliz Hükümeti, Bulgaristan'dan tütün alımını kestikten sonra Bulgar Hükümeti de Sovyetler Birliği ile ticaret hacmini artırmaya karar vermişti. Bu kararın geniş politik sonuçlarının olması düşünülüyordu. SSCB, 2.000 ton tütün satın alımı yaparken bu da toplam tütün ürünlerinin %7'sine tekabül ediyordu. İngiliz Hükümeti ise gerçekleşen alımın önemli bir ölçekte olmadığını belirtiyordu⁹⁴. İngiliz Hükümetince öngörülen Bulgar-Rus yakınlaşması bir anlamda

⁹³ U.K. Parliament, ECONOMIC WARFARE, HL Deb 17 January 1940, Vol: 115 cc317-72. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1940/jan/17/economic-warfare> [Erişim Tarihi: 07.03.2020]

⁹⁴ U.K. Parliament, BULGARIAN TOBACCO, HC Deb 05 March 1940, Vol: 358 c188. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1940/mar/05/bulgarian-tobacco> [Erişim Tarihi: 07.03.2020]

gerçekleşmişti. Fakat İngiliz Hükümeti'nin umursamaz tavrı neticesinde Almanya'ya ürün gönderiminin önüne geçilememişti. İngiltere bilhassa Türkiye ile olan ilişkisini geliştirmek için atılımlar yapmaya devam ediyordu.

İngiliz Parlamenterler, İngiltere için Türkiye'nin değerinin sadece ticari ilişkilerden ibaret olmadığını sık sık vurgulamaktaydılar. Bu bağlamda da devreye politik çıkarlar giriyordu. İngiltere için Türkiye'nin değeri giderek artıyordu. Bu sebeple Anglo-Türk ticari ilişkileri, problemleri çözmek için tek bir yol olarak görülmüyordu. Türkiye, Almanya'nın dikkatini çekiyor ve Almanya ile Rusya'nın içinde bulunduğu ittifaktan dolayı yaklaşan tehlikeyi iyi gözlemliyordu. İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret ilişkileri işte bu sebeplerle politik önem taşıyordu. İngiliz Hükümeti'nin desteğiyle Türkiye tütün, pamuk, tahıl ve tarım ürünlerinde sulama tekniklerini ilerlettikçe, İngilizler tarafından verilen kredileri ödeyebilir duruma gelebilirdi. Ayrıca devlet kontrolü altında, İngiltere ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi için önlerinde bir fırsat olduğunun altı çiziliyordu. Parlamenterler, Türk ürünleri için alternatif pazar ve satış noktası bulunduğu takdirde Türk ekonomisine yardımcı olmak için uğraş vereceklerini, aksi halde Türkiye'nin ihracat yapamayacak durumda kalacağını düşünüyorlardı⁹⁵.

İki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin sorun çıkmadan ilerleyebilmesi için İngiliz Hükümeti birtakım düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlenmelerden en önemlisi Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ticaretin genişletilmesi için bir şirket kurma kararı olmuş ve bu karar Türkiye'deki ticari çevrelerce de büyük ilgiyle karşılanmıştı. Türkiye ve Balkan ülkelerinin her birinde ofisler açılması planlanırken, bu şirket İngiltere ile ticaret yapan Türkiye'deki diğer firmaların da ilgisini çekmişti. İki ülke arasındaki ticarete meydana gelen zorluklar, bu ilginin esas nedeniydi. Bu yüzden yeni kurulan şirkette iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde uzmanlaşmış yerel firmalarla da yakın temas halinde olunmasına önem verilecekti⁹⁶. İngiliz Maliye Bakanı açıklamasında bu şirketin sermayesinin İngiltere hazinesi tarafından ödeneceğini ifade

⁹⁵ U.K. Parliament, DEBTS CLEARING OFFICES AND IMPORT RESTRICION ACT, 1934, HC Deb 07 February 1940, Vol: 357 cc251-65 <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1940/feb/07/debts-clearing-offices-and-import> [Erişim Tarihi: 07.03.2020]

⁹⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 270, Vol: 28, April 1940, p. 93.

etmişti. Şirket Meclisi İdare Müdürü Lord Swinton, Yugoslavya’da bir maden şirketi hissedarlarından Chester Bealtz, Indian Merchants şirketi hissedarlarından Beasley, Balkanlara makine ithalatı yapan bir şirketin hissedarlarından Lister, bir toptan satış şirketi temsilcilerinden Hamro ve ihracat kredi dairesinde memur olan Nixon, şirketin idare meclisi üyeleri arasındaydı⁹⁷. Açılacak olan şirketin adının The United Kingdom Commercial Corporation (U.K.C.C.) olması kararlaştırılmıştı. Bu şirketin İngiliz Hükümeti’ne danışmanlık etmekle birlikte tamamen bağımsız olması planlanmıştı. Adı geçen şirket Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya ile İngiltere arasındaki ticari ilişkilerle ilgilenecekti. İngiliz Hükümeti, Balkanlardaki Alman nüfuzuyla rekabet edebilmek adına böyle bir şirketi vücuda getirmişti. Diğer yandan da İngiliz ihracatçısı ürünlerini Balkanlarda ucuza satmak istemiyordu. İngiltere bu durumla baş edebilmek için de İhracat Kredileri Garanti Departmanı’nı oluşturmuştu. Sonuç olarak İngiliz iktisadi politikası, Alman iktisadi politikasıyla rekabet edebilmek için çözüm yolları arıyordu. Ticaretin aksamaması ve geliştirilmesi için böyle bir şirketin açılması uzun vadede İngiltere’ye fayda sağlayacaktı.

İngiliz Hükümeti’nin yapılan antlaşmadan sonra, Türkiye üzerinde iktisadi olarak denetimini artırmak için yatırımlarını genişletme politikasını sürdürdüğünü görmekteyiz. Bu yüzden Eti Bank ve The Metropolitan –Vickers Electrical Co. Ltd. arasında önemli bir anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmayla Çatalağzında⁹⁸ bir elektrik santrali kurulması kararlaştırılmıştı. Bu santralin maliyeti yaklaşık olarak 1.500.000 Sterlin idi. Bu santral, Türkiye’nin kömür endüstrisinin ilerlemesi ve modernize edilmesi amaçlarını taşıyordu. Tesisin kapasitesi 60.000 kilowatt olup imzayı The Metropolitan-Vickers Co. Ltd’nin atmasına rağmen, Bobcock/Wilcox Ltd (kazan ve kömür işletme), Holloway Bros. (Londra soğutma suyu alımı dâhil sivil ve inşaat mühendisliği işleri), British Insulated Cables Ltd de (iletim hattı ve kablolar) işlerini yapacaktı⁹⁹. Ayrıca Çatalağzı Termik Santralinden Boğaziçi’ne bir hat döşenerek

⁹⁷ **Ulus**, 6 Nisan 1940, Sayı: 6706, s. 3.

⁹⁸ Kaynakta Çatalgazi şeklinde geçmektedir.

⁹⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 272, Vol: 28, June 1940, p. 168. Kaynakta, bahsedilen tesisin tam olarak ne zaman açılacağı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

İstanbul ve çevresine de elektrik verilmesi düşünülmüştü¹⁰⁰. Karabük Demir-Çelik fabrikasında olduğu gibi, Çatalağzı Termik Santrali'nin kuruluş aşamasında İngiliz ve Türk teknisyenleri yapılan anlaşmalar neticesinde birlikte görev almışlardı. Türk Hükümeti, kalkınma ve sanayi planları doğrultusunda İngiltere'nin sanayi alanındaki tecrübesinden yararlanmayı, savaş döneminde hem siyasi hem de iktisadi politikalarına uygun bulmuştu.

İngiliz Hükümeti, Türkiye'ye yönelik girişimlerine Nisan 1940'ta, 26 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan depremi vesilesiyle, Erzincan'da yapılması planlanan hastaneyi de eklemişti. Anglo-Türk yardım fonunun destekçileri arasında Lady Mayoress, Amiral Dudley Pound, Field Marshall Lord Birdwood bulunuyordu. Yapılması planlanan hastane için yardım komitesi proje dâhilinde hali hazırda sahip oldukları 15.000 Sterline ek olarak 50.000 Sterlin daha toplamayı planlamıştı. Almanya karşısında Türkiye'yle olan ilişkiler geliştirilmeli ve gelecekteki tüm politikalarda tam bir işbirliği sağlanmalıydı¹⁰¹. İngiliz yetkililer Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumdan da yararlanmışlardı. Deprem, bu faaliyetleri için onlara bir fırsat yaratmıştı. Böylelikle Türkiye üzerinde devamlılığı sağlanmaya çalışılan propaganda faaliyetleri ön plana çıkacaktı.

Bu dönemde İngiliz Parlamentosu'nda görüşülen başlıklarda, ticaretle birlikte propaganda faaliyetlerine hız verildiği de gözlemleniyordu. Konuşma başlıklarından ilki Türkiye'ye gönderilen İngiliz ve Alman süreli yayınlarıyla ilgiliydi. İngiliz süreli yayınları ve gazeteleri gecikmeli, düzensiz ve yetersiz teslimatlar nedeniyle okuyucuya ulaşamazken, Alman gazeteleri ve süreli yayınları Türkiye'ye daha rahat ulaşıyordu. İngiliz Hükümeti içerisinde bu durumla alakalı olarak önlem alınıp alınmayacağı tartışma konusu olmuştu. İngiliz Bakan Duff Cooper açıklamalarında; bu durumun yaşanmasının sebebini, savaş dolayısıyla ulaşımın güçleşmesine bağlıyordu¹⁰². İkinci başlık ise İngiltere'deki Türk öğrencilere 1940-1941 yılı

¹⁰⁰ Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 98, Güz-2018, s. 227-280, s. 234, 235.

¹⁰¹ *The Times*, 25 April 1940, No: 48.599, p. 4.

¹⁰² U.K Parliament, Turkey (British Newspaper Deliveries), HC Deb, 12 June 1940, Vol: 361, cc1243-4, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1940/jun/12/turkey-british-newspaper-deliveries> [Erişim Tarihi: 04.11.2019]

içerisinde verilecek olan burs miktarlarıyla ilgiliydi. İngilizce öğretmeni olan 2 bursiyerin her birine 300 Sterlin, 2 lisansüstü öğrencisinin her birine 300 Sterlin, 15 tatil kursu ziyareti* için her birine 80 Sterlin verilecekti. Türk mühendislerin King College, Newcastle-on-Tyne ve mühendislik firmalarıyla beş yıllık eğitim kursları almalarını sağlamak için de 2 öğrenciye yardım olanağı sağlanacaktı¹⁰³. Görüldüğü üzere hem basın üzerinden yapılan hem de ülkeye gönderilen Türk öğrencilerin alacakları eğitim konusundaki tartışmalarda, İngiliz Hükümeti'nin propaganda faaliyetleri birinci öncelikti. Alman rekabeti söz konusu olduğunda, İngilizler özellikle basın yolu ile yapılan propagandaya önem vermişlerdi. Atatürk döneminde özellikle teknik eğitim için Almanya'da eğitim gören kesimin, Alman propagandasından etkilenmelerini gözlemleme fırsatı bulan İngiliz Hükümeti, eğitim yolu ile propaganda faaliyetlerini yürütmeye devam edecekti.

Parlamento'da tartışmalar devam ederken The Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey'in Temmuz sayısında ayrıca bir Türkiye eki yayımlanmıştı. Dergi editörü, bu girişimlerinin amacını İngiliz ihracatçılara yardım etmekle birlikte hem İngiliz hem de Türk resmi ticaret çevrelerince her türlü teşvikin sağlanması olduğunu ifade etmişti. Bu bölüm Denizaşırı Ticaret Bölümü Sekreteri Harcourt Johnstone tarafından yazılmış olup, Türkiye Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'ın mesajını da kapsıyordu. Bakan verdiği demeçte, savaş dolayısıyla iki ülke arasındaki ticaretin olumsuz etkilendiğini, İngiliz ihracatçıların ödemedelerini almakta güçlük çektiklerini belirtmişti. Ancak Türkiye'den yapılan alımların arttığını ve bu durumun iki ülke ticaretinin gelişmesi açısından umut vadettiğini açıklamıştı. Bu durumun savaş sonrasında da devam etmesi gerektiğini ve Türkiye'den kısa süre önce 850.000 Sterlin değerinde tütün, 1.000.000 Sterlin değerinde ise kuru meyve ve fındık siparişi verildiğini vurgulamıştı. Bir ölüm kalım mücadelesi içerisindeyken, Türkiye'nin istediklerini yerine getirememelerinin doğal olduğunu lakin iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması için ellerinden geleni yapacaklarını da vurguluyordu. Tevfik Rüştü Aras ise ticari takasları artırmak ve gereksinimleri

* Vacation course visits

¹⁰³ U.K Parliament, Turkish Students, Great Britain (Facilities), HC Deb, 18 June 1940, Vol: 362, cc42-3W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1940/jun/18/turkish-students-great-britain-facilities> [Erişim Tarihi: 04.11.2019]

karşlamak üzere iki ülkede de resmi ve resmi olmayan pek çok kuruluş oluşturulduğundan bahsediyordu. Ayrıca Aras, mevcut iş olanakları hakkında bilgi vermek ve tanıtma girişiminde bulunan İngiliz Ticaret dergisinin başarılı olacağını da ifade etmişti. Bu tür çabaların Türkiye’de geniş destek bulabileceğini ve karşılıklı iş birliği ile iyi sonuçlar elde edebileceklerini de sözlerine eklemişti¹⁰⁴. İki önemli devlet adamının verdiği mesajda da dikkat çeken nokta iki ülkenin ticari ilişkilerini geliştirmek adına pek çok faaliyette bulunulduğu olmuştur. Ticari çevrelerin desteğini alan iki ülke, savaş koşullarına rağmen ithalat ve ihracat paylarını artırmayı istiyorlardı.

2. 1940 Yılında Takas Sisteminde Meydana Gelen Aksaklıklar ve Yapılan Düzenlemeler

1940 Mart ayında Türk Hükümeti, dış ticarete değişen koşullar karşısında düzenlemelere gitmişti. Takas ticaretinde oluşabilecek hataları azaltmak adına yapılan düzenlemeler, sistemin daha muntazam işlemesine olanak tanımıştı. Bu bağlamda ihracatçı birliklerinde birtakım değişiklikler yapılmıştı. Var olan ihracatçı birlikleri sırasıyla; Ege Mıntıkası Kuru Meyve İhracatçı Birliği, Türkiye Tiftik ve Yapağı İhracatçıları Birliği, İzmir Pamuk İhracatçıları Birliği, Çukurova Pamuk İhracatçıları Birliği ve Türkiye Zeytinyağı-Nebati Yağları İhracatçıları Birliği idi. Bu birliklerin özellikle Ege Bölgesinde üretilen ve Türkiye’nin başlıca ihraç ürünlerinin öncüleri olması dikkate değerdir. Türk ürünlerinin modern tarım sayesinde -Ege Bölgesi dışında- farklı ürünlerin yetiştirilmesinin amaçlanması ve neticesinde de ihracı yapılacak ürün çeşitliliğinin artırılması göz önünde bulundurulmuştu. Bu yüzden de yeni kurulacak ihracatçı birlikleri farklı yöreleri kapsayacak şekilde genişletilmişti. Yeni kurulması planlanan ihracatçı birlikleri ise; Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği, Türkiye Palamut İhracatçıları Birliği, Antep Fıstığı İhracatçıları Birliği, İstanbul Hububat-Bakliyat-Yağlı Tohum İhracatçıları Birliği, İzmir Hububat-Bakliyat-Yağlı Tohum İhracatçıları Birliği, Mersin Hububat-Bakliyat-Yağlı Tohum İhracatçıları Birliği ve Samsun Hububat-Bakliyat-Yağlı Tohum İhracatçıları Birliği idi. Bu birlik

¹⁰⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 275, Vol: 28, September 1940, p. 246,247,248.

dışında kalan kişilerin ihracat yapması yasaklanmıştı. Bahsi geçen birliklerin amacı iç ve dış piyasalarda mahsullerin alım ve satımında uluslararası piyasayı göz önünde tutarak faydalı tedbirler almaktı¹⁰⁵. Türk Hükümeti yapılacak ihracatı belirli kurallar dâhilinde bir sistemde toplamayı amaçlamıştı. Savaş koşulları nedeniyle ihracat zor olmakla birlikte, mevcut düzenin iyi işlemez halde olması Türk Hükümeti'nin aleyhine sonuçlar doğuruyordu. Bu kararnameyle birlikte hükümet, ihracat yapacak kesimi kontrol altına almıştı. Yapılan bir diğer düzenleme ile tüm yarı mamul veya yerli mamulün üzerine kolaylıkla görünüp silinmeyecek şekilde Türk Malı ibaresi koyma zorunluluğu getirilmişti. Üzerinde Türk Malı ibaresi olmayan malların yurtdışına çıkarılması yasaklanmıştı¹⁰⁶. Yurtdışına gönderilen ihraç maddelerinin üzerine konulan Türk Malı ibaresi, Türk ürünlerinin dışarıya tanıtılması açısından önemli bir gelişmeydi.

1940 yılına ait yayımlanan yıllık raporda, Türk-İngiliz ticari ilişkilerinde yaşanan zorlukların üzerinde durulmuştu. İngiliz Hükümeti'nin kendi ihracatçılarını Türk pazarına yerleştirme ve fırsatlardan yararlanma konularında teşvik etmesi bekleniyordu. Fakat yaşanan olumsuz deneyimlerden sonra İngiltere'nin bu konu hakkında daha fazla çalışması da gerekliydi. Takas hesabı borçlarının geri ödenmesi, iki ülke için de, ticaretteki olumsuz havayı sonlandırmıştı. Ayrıca geçmişte Türkiye ile ticaret yapan İngiliz firmaları, yeni durumun olanaklarını ilk tanıyanlar olmuştu. Bununla birlikte İngiltere'nin Türkiye ile planladığı ticari alışverişlerde ilginin arttığına dair kanıt ise hedefi Türkiye ve Balkan ülkeleriyle ticareti teşvik etmek olan U.K.C.C.'nin 1940 Nisan ayında faaliyete geçmesiyle gözlemlenmişti. Bu şirket vesilesiyle ticari beklentiler daha da yükselmiş ve İngiliz ihracatçıları özellikle takas ticaretinde çok az risk olduğunu fark ettikten sonra Türkiye pazarına ilgi göstermeye başlamışlardı. İtalya'nın savaşa girmesinden sonra Akdeniz'in bir nakliye rotası olarak kapatılması, posta iletişiminin kötüleşmesi, alternatif nakliye rotalarının oluşturulmasındaki gecikme ve savaşın Balkanlara uzanabileceği belirsizliği, Türk ürünlerinin ihracını ve ithalini zora sokmuştu. Bu bağlamda Türkiye'den İngiltere'ye

¹⁰⁵ **Resmi Gazete**, 25 Mart 1940, Sayı: 4467, s. 13536-1353.İhracatçı ve İthalatçı Birliklerinin kuruluşu ise 1939 yılına dayanmaktadır; Detaylı bilgi için bkz. **Tan**, 13 Kasım 1939, s. 1-6.

¹⁰⁶ **Resmi Gazete**, 3 Şubat 1940, Sayı: 4424, s. 13281.

yapılan ihracat akışı bozulmuştu. U.K.C.C. finansman sağlamak için uygun önlemler almış, Türk ürünlerinin gelişini, satışını, harcamalarını finanse ederek bahsedilen zorluğu ortadan kaldırmıştı. Ayrıca İngiliz ihracatının Türkiye'ye kesintisiz bir şekilde gelmesini sağlamıştı¹⁰⁷. Savaş başladıktan sonra ticari sahada meydana gelen olaylar, raporda açıkça ifade edilmiştir. Gelişmeler üzerine alınan önlemlerle, Türk-İngiliz ticari ilişkilerinde iyileşmeler gözlemlenmiştir.

İngiltere ile Türkiye arasında süregelen ticaretle takas usulü devam ederken, iki önemli ihracat kaleminde kullanılan yöntem farklı olmuştur. Yumurta ve balık satışları kliring sistemiyle değil de nakit parayla yapılmıştı. İngiltere'ye yapılan yumurta ihracatından, satıcıların çok da memnun olmadıkları dile getirilebilir. Bu durum nakliye ücretleri ve sigorta bedellerinin yüksek olmasından kaynaklanıyordu¹⁰⁸. Mayıs ayı içerisinde yumurta ihracatında İngiltere, sandığını 23 liradan almayı kabul ettikten sonra da 10.000 sandık yumurta İngiliz vapurlarına yüklenmişti¹⁰⁹. Şikâyet edilen nakliye ücretleri ve sigorta bedelleri hakkında Türk Hükümeti herhangi bir tanzime gitmemişti. Çünkü savaş yüzünden denizyolu ulaşımı ve kontrolü oldukça sıkıntılıydı. Bu yüzden yüksek olan meblağlar karşısında üretici zoraki olarak üzerine düşeni yapmaya çalışmıştı.

İngiliz-Türk ticaretini etkileyen temel dayanaklardan bir tanesi de bu ülkelerin kur politikaları olmuştu. Savaş boyunca paraların kurunu belirlemek için belli başlı düzenlemelere gidilmişti. Bu düzenlemelerden bazılarını da Türk Hükümeti yapmıştı. 26 Mart 1940'ta Maliye Bakanlığı'nın yabancı paraların kurunu düzenleme kararıyla Türk Lirası, Sterline endekslenmişti. Savaşın başlamasından önce TL'nin değeri altına bağlı olarak sabit tutuluyordu. Londra'daki altın fiyatı temel alınmasına rağmen buradaki dalgalanmalar TL'nin değerini etkilemezken Sterlinin Türk piyasasındaki oranı etkiliyordu. İngiltere, döviz alım-satımına sınırlandırma getirdiğinde ve altın dövizini için sabit kur başlattığında da Türk yetkilileri kendi yöntemlerini

¹⁰⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 280, Vol: 29, February 1941,p. 25, 26, 27.

¹⁰⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 271, Vol: 28, May 1940, p. 138.

¹⁰⁹ **Vakit**, 5 Mayıs 1940, Sayı: 8016, s. 2.

değiştirmemişlerdi. Türk Hükümeti hesaplamalarında Londra altın piyasasını temel almaya devam etmişti. 26 Mart kararlarından sonra Sterlin, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından alınışında 5.20, satışında ise 5.24 olarak sabit kalmıştı*. Diğer döviz oranlarının New York piyasasındaki fiyatlandırmaya göre hesaplanması kararlaştırılmış ve sonuç olarak TL'nin değeri İngiliz Sterlinin New York'taki değerine endekslenmişti. Bu faktörler Türk ekonomik hayatını ciddi oranda etkilememişti. Çünkü Türk Hükümeti dış ticaretini kontrol altında tutuyor ve sonuç olarak yabancı döviz piyasalarındaki alışverişleri kısıtlı bir düzeyde kalıyordu¹¹⁰. Türk Hükümeti, TL'nin Sterlin karşısında değerini sabitlemekle riske girmeden ticari faaliyetlerine devam etmeyi tercih etmişti. Dünya ticaretinde savaş yüzünden etkilenen kurlar karşısında Türk Hükümeti, dış ticaretini kontrol altında tutma politikasıyla TL'nin değerini korumaya devam ediyordu.

Türkiye ve İngiltere arasındaki takas ticareti işlemlerinde izlenilen yol şu şekildeydi: Eğer İngiliz ürünleri, ithalatçısı bir Türk ise ürünlerinin ihracı ve İngiltere'ye ödenen paranın %80'inin kullanımı için Takas Şirketine başvuru yapması gerekiyordu. Daha sonra Takas Şirketi, İngiltere'ye ürün göndermek isteyen ya da ürün göndermiş olan bir Türk ihracatçısını bulup, iki alım satım işlemini Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'yla olan belirli takas düzenlemesinin kaydıyla birleştirirdi. Bu işlemten sonra Londra'daki İngiliz-Türk Kliring Ofisi'ne gerekli bildirim verilirdi. Aynı ürünlerin Türkiye'de ve İngiltere'de uyumsuzluğu olduğu için ithalatçı tarafından takas şirketine ödenen prim çıkarılarak, Türk ürünü ihracatçısına verilirdi. Böylece ürünün İngiltere'deki rekabetçisine karşı satışı mümkün olurdu. İthalatçı tarafından ödenen ithalat primi, İngiliz ürünlerinin fiyatına eklenirdi. Bu durum ürünlerin Türk tüketicisine maliyetini yükseltiyordu. Türk ürünlerinin

* Türk Hükümeti, Milli Koruma Kanunu ile dış ticareti doğrudan kontrol etme yetkisine sahip olmuştu. Ülkede altın ve döviz rezervi artmasına rağmen karaborsanın oluşmasının önüne geçilememiştir. Bu dönemde Türkiye'de ayarlanabilir sabit kur rejimi uygulanmıştır. Önceki dönemde TL'nin değeri Sterline sabitlenirken, 1936'dan sonra altına bağlanmıştı. 1939'da rezerv para olarak tekrar Sterline geçilmiştir; Salih Yasa Erdoğan, "Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 115.

¹¹⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 270, Vol: 28, April 1940, p. 106.

İngiltere'ye ulaşmasından sonra ithalatçı, ithalatın gerçekleştiğinin göstergesi olarak, İngiliz gümrük yetkilileri tarafından usulen mühürlenmiş menşei sertifikasını kopyasıyla birlikte bu ürünlerin bedelini İngiliz-Türk Kliring Ofisi için Bank of England'a havale yapardı. İthalatçı tarafından ödenen miktarın %20'si Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası hesabına yatırılır ve %80'i İngiliz ürünlerini Türkiye'ye ihraç edenler için ayrılarak, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na İngiltere'deki alım-satım işlemlerinin tamamlandığına dair bildirim gönderilirdi¹¹¹.

İngiliz ürünlerinin karşılıklı ikamesi olarak Türkiye'ye ihracında da aynı yol izleniyordu. Ürünlerinin Türkiye'ye ulaşmasından sonra ithalatçı Takas Şirketine ithalat primlerinin ödendiğine dair kanıtını Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na sunar ve daha sonra resmi döviz kuruna göre ürünlerin FOB* değerini TL cinsinden yatırır. İthalat priminin ödendiğinden emin olana kadar, hiçbir ödeme Merkez Bankası tarafından kabul edilmez ve bu durum kanıtlandıktan sonra ürünlerin çıkışı için gümrük yetkilendirilmesi verilirdi. Merkez Bankası bildirimini aldıktan sonra Türk ihracatçıya, ihracın toplam değerini öder ve Londra'daki Türk Kliring Ofisi'ne ihracatının FOB değerini temsil eden hesabına karşılık tutulan miktarı, İngiliz ihracatçıya ödemesi için yetkilendirirdi. Böylece, takas alım-satımı, nakliye ve sigorta ücretleri meselesi hariç tamamlanmış olurdu. Belirtildiği gibi ihracatçıya, sadece FOB değeri ödenirdi. Masraflar Merkez Bankası tarafından ithal belgesi delil olarak gösterildikten sonra, denk miktarın TL cinsinden ödenmesi ve Takas Şirketi'ne zorunlu primlerin ifasının kanıt sunulmasına takiben sözü geçen masraflara karşılık olarak serbest Sterlin kuru üzerinden ödeme yapılırdı. Genellikle bu miktar Merkez Bankası tarafından iki ay içerisinde havale yapılırdı. İngiliz ürünlerinin Türkiye'ye karşılıklı ikamesi, Türk ürünlerinin İngiltere'ye ihracından önce gerçekleşebilirdi. Bu durumda İngiltere'deki ithalatçıların Türk ihracatından Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası altında kaydedilen numarayı almaları gerekiyordu. Bu işlem takas ticaretini tamamlayan Türk ihraç ürünlerinin İngiltere'ye ulaşmasından sonra yapılacak

¹¹¹ **Monthly Trade of Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 271, Vol: 28, May 1940, p. 139.

* FOB: Fiyatı konusunda alıcı ile satıcı arasında bir anlaşmaya varılmış olan malın, alıcının göstereceği gemiye yükleninceye değin gerçekleşecek bütün giderlerin satıcı tarafından ödenmesine dayanan bir alışveriş yöntemi, bir malın gemide teslim fiyatıdır.

incelemeleri kolaylaştırıyordu. İngiltere’de kayıt tutma zorunluluğu olmamasına rağmen eğer takas alım-satımını oluşturan ürünler için ihracat veya ithalat lisansı gerekliyse, bu lisansların izin belgelerinin herhangi bir taahhütten önce alınması zorunluydu. Koşullar her olayda değişiklik gösterdiğinden İngiliz ihracatçıların ürünlerine karşılık yapılacak ödemelerin tarihi kesin olmamakla birlikte geri ödemelerin genellikle nakliyattan itibaren iki veya üç aylık bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştiği biliniyordu¹¹².

İngiliz Parlamentosu’nda yukarıda işlemlerle alakalı olarak görüşmeler de sürüyordu. İki ülke arasında gerçekleşen ticarete, Türk ithalat firmalarının İngiliz ürünlerini teslim alıncaya kadar ödeme yapmak istemedikleri belirtilmişti. İngiliz ihracatçı firmaları ise Londra’daki nakliye belgelerine karşı ödeme yapmak istedikleri ifade ediliyordu. Ayrıca ihracat kredisi ile finanse edilen bir programın mevcut olup olmadığı tartışma konularından bazılarıydı. Bu sorunların çözüme kavuşmasının, İngiliz Hükümeti’nin İhracat Kredileri Garanti Departmanı tarafından sunulan transfer tesislerinde gerçekleşmesi planlanırken ve U.K.C.C. de yatırımcılarına yardımcı olabilecek şekilde düzenlemeler yapmayı öngörüyordu¹¹³. Yukarıda bahsedildiği üzere U.K.C.C.’nin kurulma amacı takas sisteminden kaynaklı problemleri kısa sürede çözmek ve iki ülke ticaretinde ilerleme kaydedebilmektir. Bu yüzden yapılan düzenlemelere U.K.C.C.’nin öncülüğünde çözüm aranmıştı.

1940 yılına ait Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın yıllık raporundan hareketle; Türkiye’nin içerisinde bulunduğu durumu detaylıca incelemişti. Buna göre, II. Dünya Savaşı başladıktan sonra, Türkiye savunma önlemlerinin yanında bir de savaş ekonomisini belirlemeliydi. Avrupa’nın ablukaya alınmasından sonra bu eksiklikler Türkiye’de hissedilir hale gelmişti. 1940 Ocak ayında çıkartılan ulusal ekonominin korunmasına ilişkin yasa (Milli Koruma Kanunu)¹¹⁴, savaşın yarattığı

¹¹² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 271, Vol: 28, May 1940, p. 139.

¹¹³ U.K. Parliament, TURKEY (BRTISIH EXPORT), HC Deb 12 November 1940, Vol: 365 c1602W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1940/nov/12/turkey-british-exports> [Erişim Tarihi: 10.11.2019]

¹¹⁴ 18 Ocak 1940 tarihinde çıkartılan Milli Korunma Kanunu ayrıca bkz. Durmuş Yalçın, ‘v.d.’, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, ATAM, Ankara 2011, s. 532; Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, C.2, 3. Baskı, 2007, s. 373; Baskın Oran, **Türk Dış**

durumun bir neticesiydi. Kanun Türk Hükümeti'ne, gerekli tüm maddelerin üretimini ve tüketimini kontrol izniyle birlikte tarım, sanayi ve ticari faaliyetleri düzenlemesi için olağanüstü yetkiler tanımıştı. Hükümet bu yasa uyarınca hem iç hem de dış ticareti etkileyen kanunlar yapmıştı. Bunlardan en önemlileri; 100 kuruşu aşan tüm alım ve satımların faturalarını teslim etme yükümlülüğü, pamuk ipliği üretimi için Sümerbank'ın ek çalışmalarının oluşturulması, Ticaret Bakanlığı'na Türkiye'ye gelen ve hemen tüketilmeyen tüm ürünlerin gönderilmesi ile gümrükten çekilmesi için verilen yetkilerden oluşmaktaydı. Ayrıca tahıl ürünleri ofisinin kurulması ve Ticaret Bakanlığı'na üzüm, incir, fındık ve pamuk gibi ürünleri alım izni verilmişti¹¹⁵. Böylelikle Türkiye, savaş ekonomisini şartlar dâhilinde oluşturmak için gerekli adımları atmıştı. Hem iç hem de dış ticarete yapılan gerekli düzenlemelerin gayesi Türk ekonomisinin savaştan en az etkiyle çıkmasını sağlayabilmektir. Savaşın kaç yıl süreceği bilinmemekle birlikte tüm kontrol hükümetin elinde tutulmuştu.

Genel olarak ticari işlemlere bakıldığında; ithalattaki zorluklar ve Türk ihracat ürünlerinin alıcılarının, serbest dövizle ödemeye hazır bulunmaları döviz pozisyonunu büyük ölçüde iyileştirmişti. 1939'da ticaret dengesi açık vermesine rağmen 1940'da böyle bir sorunla karşılaşılmamıştı. Döviz pozisyonunun olumlu durumu göz önüne alındığında Türk Hükümeti, ticari borsaları kolaylaştırmak için adımlar atmış ve kliring-özel takas ile meydana gelen yeni duruma da adapte olmuştu. Böylece takas hesabı borçları kısmen tasfiye edilmişti. Artık Türkiye, Avrupa'ya borçlu olmaktan çıkmış ve ihtiyaçlarını karşılamak için ithalat da kolaylaşmıştı. İngiltere ile yapılan Aralık 1940'taki mali anlaşma çerçevesinde Türkiye, Kanada, Mısır ve Irak'a kadar ticaret ağını genişletme fırsatı yakalamıştı. Bu ülkelerle serbest değiş tokuş esasına göre yapılan ticari alışverişler, Türkiye'ye her çeşit önemli tedarik kaynağı sağlıyordu. Bu anlaşma gereği, 1940 yılında gerçekleştirilen ticaret neticesinde döviz

Politikası (1919-1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1 İletişim Yayınları, s. 389.

¹¹⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, Vol: 29, No: 287, September 1941, p. 211, 213.

pozisyonunda belirgin bir iyileşme söz konusuydu. İyi neticeler alındığından ön ticaret için serbest döviz kullanımındaki kısıtlamanın gevşetebileceği öngörülmekteydi¹¹⁶.

Türkiye, 1940 yılının ilk dokuz ayında ihracat değerlerini korumayı sürdürürken, yüksek fiyatlardan dolayı ihraç edilen tonaj azalmıştı. Türkiye'nin ithalattan kazandığı TL miktarı 1939'da 99.500.000 TL'den 1940 yılında 54.000.000 TL'ye düşmüştü. Bu durum Almanya ile ticaretinin azalmasından kaynaklanıyordu. İthalattaki düşüş nedeniyle teneke, makine ve makine değişimi, motorlu araçlar ve parçalar, bazı kimyasallar da dâhil olmak üzere Türkiye'de bazı imalat ürünlerinin sıkıntısı çekiliyordu. Almanya'dan tedarik edilemeyen ürünlerin var olması, Alman-Türk ticaret anlaşmasının henüz faaliyete geçmediğini de kanıtlar nitelikteydi. 1940 Haziran ayından itibaren deniz taşımacılığı kesintiye uğradığından, Türkiye için İtalya ana alıcı ve tedarikçi konumunu sürdürmüştü. İngiltere ise alımlarını artırmış ve Türkiye'ye ihracatını iki katına çıkartmıştı. İngiltere temsilcisi olan Glenconner, Ankara'da 3.000.000 TL değerinde kuru üzüm ve incir satın alımı için bir anlaşma imzalamıştı. Fakat bu miktarın İngiliz ürünlerin karşılığında teslim edilmesi planlanmıştı. Ayrıca İngiltere 880.000 Sterlin değerinde tütün satın almıştı. Tütün hasadı Türk-Alman anlaşmasında yaklaşık 1.400.000 Sterlin olarak öngörülmüyordu. İngiltere, ABD'den 10.000.000 Dolar¹¹⁷ değerinde tütün satın almasına rağmen, 1939 yılının satın alımlarının yarısı nakliye zorlukları nedeniyle İngiltere'ye ulaştırılamamıştı. Buna rağmen İngiltere'nin önündeki en büyük zorluk ise ulaşım idi. İngiliz üreticiler ürün tedariki yapmalarına rağmen teslimat tarihleri konusunda garanti veremiyorlardı. Türk firmaları ise ürünlerin Türkiye'ye tesliminde geçerli olan ödeme esası dışında herhangi bir sözleşme yapmak istemiyorlardı. Bu yüzden İngiliz firmalarının temsilcileri iş yapmakta büyük zorluk yaşıyorlardı¹¹⁸. İngiltere, Türk-Alman ticaretindeki boşluğu kapatmak adına hızlı adımlar atarak satın alımlarını artırmıştı. Fakat iki ülkenin ulaşım güçlükleri nedeniyle ticarete sıkıntılar yaşaması kaçınılmaz olmuştu. İki ülkenin ticaretle uğraşan kesimi, hükümetlerine zorluk

¹¹⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, , Vol: 29, No: 287, September 1941, p. 214.

¹¹⁷ 1940 yılı TL'ye karşı ABD Doları 1.38 iken ihracatta 2.11, ithalatta ise 1.99 olarak işlem görmektedir. Sterlin ise TL'ye karşılık 5.24 iken ihracatta 7.34, ithalatta ise 8.18 olarak kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bkz. Bahar Şanlı, **a.g.m.**, s. 186.

¹¹⁸ **The Times**, 23 October 1940, No: 48.755, p.3.

çıkartıyorlardı. Eğer İngiliz Hükümeti, ulaşım problemlerini çözebilirse ticareti istediği seviyeye çıkartabilirdi. Fakat bu durumunda da önündeki en büyük engel devam etmekte olan savaşı.

İngiltere ve Türkiye arasında imzalanan yeni ticari anlaşmadan sonra Glenconner, İngiltere'ye ihraç edilmek üzere 6.600.000 TL değerinde Türk ürünleri satın almıştı. Satın alınan ürünler arasında; 12.000 ton pamuk küspesi, 10.000 ton incir, 20.000 ton kuru üzüm bulunuyordu. Büyük miktarlarda tiftik ve zeytinyağı ile pamuklu ürün alımı için görüşmeler devam ediyordu. Türkiye savaştan önce Almanya'nın en büyük alıcısı olduğundan, U.K.C.C. Türk ürünleri için alternatif bir pazar sağlıyordu. Anlaşmalı olarak, şirketin satın alma programı sadece Türk ihracatı ödemelerinde Sterlin alanından Türkiye'ye teslim edilebilecek ürün miktarı ile sınırlıydı. Bu doğrultuda şirket, Türk Hükümeti'nin gereksinimlerini formüle etmesine ve Türk ithalatçıların teslimatlarını almasına yardımcı oluyordu. U.K.C.C. faaliyetlerinin bir sonucu olarak da Türkiye'nin Almanya'ya olan ekonomik bağıllığı büyük ölçüde azalmıştı. Türkiye ise Almanya ile devam etmesini gerekli gördüğü ticareti -örneğin, makine ikamesi temini- kendi uygun gördüğü şartlarda yapmak istiyordu. Türk firmaları son yıllarda sadece Almanya'dan temin ettikleri eczacılık ürünlerini artık İngiltere'den tedarik ediyorlardı. Bu durum dikkate değer bir gelişmeydi¹¹⁹. Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin, U.K.C.C. sayesinde bir üst noktaya çıktığı gözlemleniyordu. Bu şirket sayesinde ortaya çıkan problemler aşılmakta veya alternatif yollar denenmekteydi. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'yi her koşulda desteklemesi ve Almanya'ya olan ticari bağıllığın önüne geçmesi, iki ülke arasındaki dostluğu kuvvetlendirmekteydi.

3. 1940 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri

Savaşın dünya ticaretine bir diğer olumsuz etkisi, uluslararası denizyollarının savaşan devletlerce abluka altına alınmasıydı ve 1940 yılından itibaren bu problem etkisini hissettirmeye başlamıştı. Söz konusu ablukanın baş mimarı ise İngiltere olmuştu. Bu durum Amerika'nın Avrupa ile olan ticari hayatını etkiliyordu. Hatta bu

¹¹⁹ **The Times**, 19 December 1940, No: 48.803, p. 3.

yüzden İngiltere, Amerikan tütünlerini almayı sonlandırmıştı. Bundan dolayı İngiliz Hükümeti, Türk tütününü fazla miktarda satın alacaktı. Deniz ticaretini sürdürebilmek için serbest geçiş sistemi adı altında birtakım düzenlemeler yapılmıştı. Bu sistemle geçiş izinleri önceden belirlenen gemilere ve Müttefik devletlerin ihracat kısıtlamalarını kabul etmiş tarafsız devletlerin tüccarlarına verilmişti. Almanlar ise bu sistemin kara taşımacılığı versiyonu olan Geleitscheine sistemini tarafsız ticaret için kullanmışlardır. Savaş boyunca denizler Müttefiklerin kontrolünde olmasına rağmen, Almanya'nın SSCB ile anlaşması neticesinde Müttefiklerin Türkiye'ye ve Doğu Avrupa'ya erişimi ve kontrolü imkânsız hale gelmişti¹²⁰. Görüldüğü üzere, deniz ve kara ulaşımının kısıtlanması sadece Türk-İngiliz ilişkilerini değil diğer devletlerin de ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. İngiltere'nin deniz hâkimiyetine önem vermesinin sebebi ise Almanya'ya ithal malların girmesini engellemek ve ihracatına güçleştirmek olmuştur.

4. Türk Hükümeti'nin 1940 Yılı Dış Ticaret Politikaları

1940 yılında savaşın getirdiği tüm zorluklara rağmen Türkiye, dış ticaret politikasını, yaptığı düzenlemeler ile belirli bir dengede tutmayı hedeflemişti. Bu politikaların ana hatları, dönemin Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu'na göre iki noktada toplanmıştı; bunlardan birincisi serbest dövizle ödeme yapamayan memleketlerle kliring ticareti diğeri ise serbest dövizli memleketlerle yapılan takas ticaretidir. 1940 yılına girildikten sonra takas primleri hizaya gelmeye başlamış ve yılsonuna kadar biteviye hale gelmesiyle tüm memleketlerle aynı prim uygulanması planlanmış ve ithalat-ihracat fiyatlarının daima devlet himayesinde olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca Topçuoğlu, pamuk ve diğer toprak mahsullerinin satış kooperatiflerine bağlanacağını ve ihracatta bu gibi ürünlere geniş ölçüde yer verileceğinden bahsediyordu¹²¹.

Ticaret Bakanı'nın açıklamasından anlaşılacağı üzere Türk Hükümeti, himaye politikasını sürdürmeye devam edecekti. Savaşın getirdiği koşullar dolayısıyla üretilen her ürün kontrol altına alınıp, ticari hayat da bu doğrultuda canlı tutulmaya

¹²⁰ Murat Önsoy, *a.g.e.*, s. 26, 27,29.

¹²¹ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Şubat 1940, C. 56, No: 2, s. 43.

çalışılacaktı. Gümrük vergilerinin ticaret dolayısıyla bütçede önem arz etmesi zaruriyken, savaşla birlikte bu vergilerde haliyle bir düşüş yaşanmıştı. Mali yılın ilk üç ayında 1.500.000 TL artış olmasına rağmen sonraki sekiz ay dâhil olmak üzere on bir ay içerisinde toplamda 14.000.000 TL azalma görülmüştü¹²². Türk Hükümeti, ülkedeki alım-satım işlemlerinin kontrolünü elinde tutmasına rağmen gümrük vergilerinde ciddi bir azalma yaşamıştı. Özellikle deniz ulaşımının yapılamaması, alım-satım işlemlerinde beklenenin üzerine çıkamamıştı.

Türk Hükümeti'nin ürünlerini dışarıya tanıtmasına ve yabancı ülkelerle ticaretini geliştirmesine katkı sağlayan X. Uluslararası İzmir Fuarı, 20 Ağustos-20 Eylül 1940'da açılmış ve toplamda fuarı 730.918 konuk ziyaret etmişti. Fuara katılan yabancı ülkeler arasında; İngiltere, Yunanistan, İran, Macaristan, Yugoslavya, Almanya ve İtalya vardı. İngiliz sergisine ek olarak İngiltere'nin kullanımı için özel bir köşk de inşa edilmişti. Mevcut uluslararası durum ve ulaşım olanaklarının yetersizliği sebebiyle çeşitli yabancı sergilerde sınırlı sayıda ürün sergilenmişti. Bazı ülkelerin sergilerinde -İtalyan sergisinde olduğu gibi- İzmir ve İstanbul'da faaliyet gösteren İtalyan firmalarının temsilcilerinden ürünler alınmış, gümrük vergileri ödendiği sürece fuarın bitiminde ürünlerin satışına serbestlik tanınmıştı. İngiliz sergisinde tekstil, ayakkabı, oyma fildişi gibi Hint imalatçıların ürünlerinin sergilendiği bölüm dikkat çekici olmuştu. Türk devlet kurumları ve özel kuruluşların himayesinde düzenlenen sergilerde ise Türkiye'nin ticari ve tarımsal gelişimindeki ilerleme gözler önüne seriliyordu. Türk imalat ürünleri Turyağ Fabrikaları (Turan Sabun ve Petrol Şirketi), Sümerbank (Türk ürünleri imalatı ve satışı anonim şirketi), Şark Halı Türk A.Ş. (oryantal halılar), Kütahya Fayans ve Çolak Zade (kilim ve tekstil) sergilenmişti. Ayrıca İş Bankası sergisinde modern bankacılık uygulamaları anlatılmıştı. Bireysel bölümlerde yaygın olarak tanıtılan yabancı ürünler arasında Shell Company ve Steaua Romana'nın petrol ürünleri ile Omega ve Election saatleri mevcuttu. İzmir Belediye Başkanı Behçet Uz'un ve Fuar komitesinin 1940 yılında uluslararası elverişsiz duruma rağmen fuarı işletme kararı tüm yerel topluluklarda

¹²² Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı içinde Türk Bütçeleri Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını**, No: 1978-195, Ankara, s. 42, 43.

coşku yaratmıştı. 1940 yılında fuarı düzenleme kararlılığı, modern Türkiye'nin ekonomik ilerlemesinin kalıcı olarak geliştirdiğini tüm çevrelere göstermişti¹²³. İzmir Fuarı, Türkiye'nin yurtdışına tanıtımı açısından önem verilen bir etkinlik olmuştur. Savaşa rağmen düzenlenmesi ise diğer ülkelerce takdir edilmiştir. Ayrıca katılımcı devletlere bakıldığında Türkiye'nin ne denli önemli bir konumda olduğu da gözlemleniyordu.

Türkiye'nin dış ticaret dengesini ve savaş koşullarını değerlendirmek üzere X. Uluslararası İzmir Fuarı'nda konuşma yapan Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu, 1939 ve 1940 yılları ticaretinin farklılıklarına dikkat çekmişti. 1939 yılına göre, 1940 yılı ticaret dengesi Türkiye lehine 26.000.000 TL fazla vermişti. Bakan, değerlendirmesinde hükümetin ticaret politikasının yalnızca bir pazarla ilgilenme eğiliminde olmadığını ve mümkün mertebe fazla merkeze ihracat yapma politikası takip edeceklerine dikkat çekmişti. 1 Eylül 1939'da Türkiye takas hesabının net borcu 33.000.000 TL iken cari yılın Temmuz ayı sonunda bu borç kısmen 18.500.000 TL'ye düşmüştü. Temmuz ayı sonunda takas ticari hesabı, tamamen İngiltere ve Fransa ile olan ticaretten kaynaklanan 2.750.000 TL fazlalık vermişti. Bakan, aynı zamanda Türkiye'nin borçlarını 1939 sezonundan 10.000 ton pamuk, 10.000.000 Dolar değerindeki buğday ve 1940 mahsulünden 25.000 ton pamuk ihracıyla kapatabilecek durumda olduğunu da belirtmişti. Türkiye'nin döviz kaynaklarından elde edilen normal üretimin, 1941 yılında büyük bir döviz rezervi oluşturması ve TL'yi Avrupa'daki en istikrarlı para birimlerinden biri yapma etkisine sahip olması beklenmekteydi. Ticaret Bakanı Türk Hükümeti'nin ekonomi politikasını, üreticilerin yeterli bir fiyat almadığı sürece tarımsal ürünlerin pazara atılmasını önlemek olduğundan bahsediyordu. Bu politika 1939 tütün mahsulünün satışı ile bağlantılı olarak kabul edilmiş ve zeytinyağı, pamuk, tiftik, tahıl satışlarını kapsayacak şekilde genişletilmişti ve gelecekte de devam edeceği planlanıyordu. Türkiye'nin coğrafi

¹²³ Central File: Decimal File 867.607, Internal Affairs Of States, Industrial Matters, Turkey, Expositions, Exhibitions, September 28, 1940 – May 28, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archive (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archives Unbound, 867.607/9, 28 Eylül 1940, İzmir Konsolos'u Samuel G. Ebling'in Ticari İşler Bakanlığı/ Devlet Ticaret İşleri Departmanına gönderdiği rapor.
<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111476111&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=e0bb5f0f> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]; **Ulus**, 22 Ağustos 1940, Sayı: 6844, s. 1, 2.

konumunun hem hammaddelere hem de gıda maddelerine ihtiyaç duyan Avrupa için doğal bir pazar olduğu ancak Türkiye'ye en yakın konumda bulunan ülkelerin bile ihtiyaçlarını karşılamamanın mümkün olmadığı da dile getirilmişti. Ham ürünlerin ve tarımsal üretimin büyük bölümü ihracata ayrılmıştı. Ticaret Bakanı, Türkiye'nin ürünlerini satmakta hiçbir zorluk yaşamadığını ve 1940 yılında da elverişli bir ticaret dengesine sahip olduklarını ifade ediyordu. Ödenmemiş borçlar bu nedenle kısa sürede yapılandırılacak ve döviz fazlasına ulaşılacaktı¹²⁴.

Hükümetin dış politikasının iyi neticeleri Ticaret Bakanı'nın üzerinde durduğu gibi Türkiye lehine gelişme gösteriyordu. Özellikle, Ticaret Bakanı açıkça ifade etmese de, Türkiye'nin dış politikasının ve konumunu kullanarak dış ticaret dengelerini kendi lehine değiştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Çünkü Türk Hükümeti jeopolitiği sayesinde savaş boyunca avantajlı konumda olmuştu ve dış politikasına bu doğrultuda yön verebiliyordu. Ayrıca dönem itibarıyla hükümetin iç ve dış ticareti denetimi altına alması bu durumu destekler nitelikteydi.

Dış politika direkt olarak ticaret politikalarına endeksli olduğundan, bu bağlamda Türkiye borçlarını ödemekte ve ticaret ağını genişletmekte açık ara fayda sağlamıştı. İngiltere ile ticari münasebetler devam ederken, Türkiye ve Almanya 25 Temmuz 1940'ta takas sistemine dayalı yeni bir ticaret anlaşması imzalamışlardı. Türk Hükümeti sadece Almanya ve İngiltere ile değil diğer pek çok ülke ile ticaret anlaşmaları imzalayarak, ticaret ağını dünya geneline yaygınlaştırmayı amaçlamaktaydı. Bunun durumun en önemli sebebi ise tek bir devletle gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin olumsuzluklarını savaş öncesi dönemde deneyimlemiş olmasıydı.

5. 1940 Yılı Piyasa Koşulları

1940 yılı Ocak ayında İngiltere ve Türkiye arasında yapılan ticaret durgun geçmişti. Bunun sebepleri; ilk olarak dünyada savaş dolayısıyla ortaya çıkan siyasi gerginlik, ikinci olarak birçok bölgede fiyatların artış göstermesi sayılabilir. Ayrıca mevsim şartlarının da bu durgunlukta payı fazla olmuştu. Buna rağmen önemli ihracat

¹²⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 273, Vol: 28, July 1940, p. 186; **Akşam**, 21 Ağustos 1940, Sayı: 7844, s. 1, 3.

kalemlerinden olan tiftikte, 1938'den bu yana en yüksek satış oranları gerçekleşmişti. Ayrıca bazı ürünlerin ihracına izin verilmesiyle birlikte ticaretin bu durumdan olumlu etkilenip, kolaylaşacağı da ifade ediliyordu¹²⁵.

Türk ihraç ürünleri arasında önemli yer tutan tütün için İngiliz ile Türk Hükümetleri arasında 16 Ocak da belirtildiği üzere önemli miktarda alımı öngören düzenlemeler yapılmıştı. Akabinde de, İngiltere'nin Türkiye'ye çok kısa bir süre sonra satın alma heyeti göndermesi planlanıyordu¹²⁶. İngiltere'den ay sonuna doğru 8.000 lastik, 7.000 teneke levha ile İzmir, Mersin ve İstanbul için 20 ton nişadır Türkiye'ye gönderilmişti¹²⁷. Böylece siyasi gerilim yüzünden tıkanan ticari ilişkilerin küçük miktarlarda da olsa devam ettiği anlaşılıyordu. Nisan ayında İngiltere'ye 35.000 ton kuru üzüm ve 11.300 ton incir ihraç edilmişti. Fakat siyasi olaylar ve yaşanan zorluklar sonucu yeni siparişler geçici olarak durdurulmuştu. Fındık piyasasında fiyatlar yüksek olduğundan 10.000 çuvalın büyük çoğunluğu İngiltere'ye satılmıştı¹²⁸.

İngiltere'nin ihracat ve ithalat oranları yıl bazında yüzdelik olarak aşağıdaki tablodaki gibidir;

İngiltere ve Fransa'nın 1938-1940 Yılları Arası İthalat-İhracat Oranları

İhracat	İngiltere-Fransa	İthalat	İngiltere-Fransa
1938	%6.7	1938	%12.5
1939	%10.1	1939	%8.1
1940(1.ay)	%34.2	1940(1.Ay)	%9.6

¹²⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 267, Vol: 28, January 1940, p. 7.

¹²⁶ UK. Parliament, Tobacco (Imports), HC Deb 18 January 1940, Vol: 365, cc257-8W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1940/jan/18/tobacco-imports> [Erişim tarihi: 22.10.2019] Satın alma heyetinin gönderilip gönderilmediği kaynakta belirtilmemiştir.

¹²⁷ **Vatan**, 28 Ocak 1940, Sayı: 130, s. 2.

¹²⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 270, Vol: 28, April 1940, p. 94, 95, 97.

2.Ay	%22.2	2. Ay	%14.5
3.Ay	%23.1	3. Ay	%14.6
4.Ay	%24.3	4.Ay	%18.8

Tablo.2.1.¹²⁹

İhracat oranlarındaki en yüksek değerin 1940 yılı Ocak ayı içerisinde görülmesinin ana sebebini İngiltere ile yapılan yeni ticarî ve siyasi anlaşmalara dayandırabiliriz. Piyasalarda Ocak ayından sonra da düşüşler yaşanmasına rağmen Mart ayından itibaren tekrardan yükselme yaşanmıştı. Oranların sabit kalmamasında, uluslararası konjonktür önemli bir etkendi. İthalat oranlarında ise durum, 1940 Ocak ayından sonra yavaş yavaş yükselişe geçmişti. Ülkeye döviz getirisi sebebiyle ihracatın önde olması elzemdir ki; ihracat oranlarını ithalat ile kıyaslayacak olursak önde olduğunu görmekteyiz. 1940 Mayıs ayında ihracatın aktifleşmesi beklenirken, savaşın yoğunlaşması nedeniyle yavaşlama gözlemlenmişti. Yün ihracatı halen yasak olmakla birlikte deri ve post piyasasında çok az hareketlilik görülmüştü. İthalatta ise durum siyasi gerginlik sebebiyle, tüccarların satışlarında daha sıkı önlemler almalarıyla neticelenmişti. 1940'ın ilk dört ayında Türkiye'ye yapılan ithalat, 1939'daki aynı dönemden yaklaşık 16.000.000 TL daha az olmuştu¹³⁰.

Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan 1940 Mayıs ayı ihracat ve ithalat resmi rakamlarına göre, Türkiye'nin ihracatı 12.140.000 TL'ye ithalatı da 9.104.000 TL'ye yükselmişti. Bu rakamlar 1931'den itibaren en yüksek oranlara ulaşmıştı. İthalat rakamları savaş başladıktan sonra ortalama %50 artmıştı. Bu duruma, Türk Hükümeti'nin piyasayı kontrol altında tutma politikalarının iyi neticeler vermesi sebep olmuştur¹³¹. Zira II. Dünya Savaşı devam ederken %50'lik bir artış küçümsenmeyecek bir orandı.

¹²⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 272, Vol: 28, June 1940, p. 164.

¹³⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 271, Vol: 28, May 1940, p. 125, 130, 132.

¹³¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 273, Vol: 28, July 1940, p. 188, 189.

1940 Mayıs Ayında Yapılan İhracat Oranları ve TL karşılıkları

1940 Mayıs Ayı İhracat Oranları	İhracat Yapılan Ülkeler ve TL Karşılıkları
Tahıl Ürünleri %19	İngiltere 1.500.000 TL
Kuru Meyveler %18	İtalya 1.500.000 TL
Tütün Ürünleri %13	ABD 1.500.000 TL
Pamuk, Haşhaş ve Tiftik %12	Romanya 1.400.000 TL
Maden Cevherleri %8	Fransa 500.000 TL
Yumurta ve Balık %7	Almanya 500.000 TL
Zeytin ve Zeytinyağı %5	
Palamut %4	
Deri %3	

Tablo.2.2.

Tablo 2.2.'de ihracat yapılan ülkeler sıralamasına bakıldığında Almanya'nın son sırada olması dikkate değerdir. Atatürk döneminden itibaren Türk dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan Almanya, Türkiye üzerindeki etkinliğini yavaşça İngiltere'ye bırakıyordu. İngiliz Hükümeti'nin, Almanya ile olan rekabeti İngilizlerin lehine olumlu sonuçlar vermekteydi. Bir diğer nokta da Türkiye'nin ABD'ye, İngiltere ile aynı satışları yapmasıydı. Dönem itibariyle ABD, Ortadoğu politikalarına ek olarak Türkiye'ye verdiği önemi ticaretini geliştirerek ve Türkiye'ye daha çok yardım göndererek ileride belli edecekti.

1940 Haziran ayında ithal edilen ürünlerin genel durumuna bakıldığında; İtalya'nın Akdeniz'de savaşa girmesiyle birlikte iç piyasa ve sezon durma noktasına gelmişti. Stok fiyatları satıcılar tarafından elde tutulmuş olup, fiyat kontrol komisyonu tarafından sıkı bir şekilde ve değişmeden kalmıştı. Yün ve pamuklu ürün piyasaları son derece durgundu. Dünyadaki siyasi olaylar piyasayı olumsuz anlamda etkilemeye devam ediyordu¹³². 1940 Haziran ayında İtalya'nın Mihver grubunun içerisinde savaşa katılmasıyla birlikte çatışmalar daha geniş alana yayılmıştı. İtalya'nın konumu itibarıyla de Akdeniz ticareti bu durumdan olumsuz etkilenmişti.

1940 Temmuz ayına gelindiğinde, Türk ve İngiliz ticari ilişkileri durgun bir seyir izlemeye devam ediyordu. İthalatçıların karşılaştığı çeşitli zorluklar nedeniyle yurtdışına yeni siparişler verilememişti. Toptancı stokları ise Ağustos ayının sonunda başlayarak diğer sezona kadar talepleri karşılamada yeterli bulunmuştu. Hükümetin fiyatlarda spekülasyon artışları önlemek için attığı adımların etkili olduğu görülmüştü. Bir buçuk ay boyunca kuru üzüm sevkiyatı gerçekleşmemiş olup, nakliye 17.000 ton civarında kalmıştı. İncirde ise duruma bakıldığında; artık mahsulün tamamının tüketime girmiş olduğundan, ihracat için yeterli miktarda ürün bulunmuyordu. 1939/1940 mahsulünün yaklaşık 33.000 ton olduğu tahmin ediliyordu ve kayıtlara geçen miktar 23/24.000 tonun ihraç edildiği yönündeydi. Finans-ulaşım gibi zorluklara rağmen 1940 yılında hem kuru üzüm hem de incir yurtdışındaki tüm pazarlarda yoğun ilgi görmüştü. Yetkililer gelecek sezon tekliflerinin ulaşım oranları belirlenemediği için FOB bazında verilebileceğini düşünüyorlardı. Akdeniz'de mevcut savaş koşulları sürerken yüksek nakliye fiyatları kaçınılmaz görünüyordu. İngiliz Hükümeti'nin o zamana dek talepleri için gerekli tonajı sağlamaya devam edeceği düşünülüyordu¹³³. Savaşın Akdeniz'e sıçramasıyla birlikte kuru üzüm ve incir ihracı beklenilenin üzerinde olmuştur. İngiltere'nin Türkiye'den aldığı başlıca ürünler arasında incir, kuru üzüm ve tütünün gelmesi kullanım alanlarının diğer ürünlere göre fazla olmasıyla açıklanabilir. Ticaret Bakanlığı istatistiklerine göre de İzmir'den gelen önceki sezona

¹³² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 272, Vol: 28, June 1940, p. 158.

¹³³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 273, Vol: 28, July 1940, p. 181, 183.

ait kuru üzüm ve incir ihracatıyla ilgili rakamlar toplamda 57.225 tona ulaşmıştı. İngiltere'ye ise 40.000 tondan daha az miktarda sevk yapılmıştı. Türkiye'deki tütün iç satışları yıldan yıla artarak, 1939/1940 mali yılında Tütün Reji İdaresinde bile elde edilemeyen bir rekor rakam olarak yaklaşık 14.500 tona ulaşmıştı¹³⁴.

1940 Eylül ayına gelindiğinde, İngiltere'ye 5.000 tonluk incir satışı yapılmış buna ek olarak da yeni sezonun açılışıyla birlikte 5.000 tonluk kuru üzüm ihracatı gerçekleştirilmişti. Fiyatlar ise her kaliteye göre 15/24 kuruş arasında değişiyordu. İngiltere'den Eylül ayında gelmesi beklenen ithal ürünler henüz Türkiye'ye varmamıştı. 7 Ağustos 1940'ta British Council toplantısında 30 Haziran'a kadar ki son altı ayın finansal durumu incelenmişti. Bu ay içerisinde yayımlanan Ticaret Bakanlığı istatistiklerine göre, 1940'ın ilk sekiz ayı boyunca ihracat 74.741.222 TL iken ithalat 49.107.867 TL olmuştu¹³⁵. İlaveten İngilizler, Eylül ayında 365.000 TL'lik ve 27.000 tonluk bir parti afyon satın almışlardı¹³⁶. Savaşın başlangıcından beri ihraç edilemeyen şimşir gövde ve köklerinin tekrardan ihracına başlanmıştı İngiltere'nin hesabına 10.000 TL'lik satın alım yapılmıştı¹³⁷.

Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler

İhraç Edilen Ülkeler ve TL Karşılıkları
İtalya 8.021.710 TL
ABD 7.060.968 TL
Almanya 6.615.997 TL
İngiltere 6.459.011 TL

¹³⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 273, Vol: 28, July 1940, p. 191, 192, 197.

¹³⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 275, Vol: 28, September 1940, p. 237, 240, 242, 244.

¹³⁶ **Vatan**, 26 Eylül 1940, Sayı: 39, s. 2.

¹³⁷ **Vatan**, 25 Eylül 1940, Sayı: 38, s. 2.

Tablo.2.3.

Tablo 2.3.'te aktarıldığı üzere İngiltere'nin Türkiye'deki başlıca ihracatçıları arasında yeri beklenenin altında kalmıştır. Farklı olarak, İtalya ilk sırada yer almaktaydı. İtalya'nın coğrafi konumu, Türkiye ile yapılan ticareti kolaylaştırması bakımından dikkat çekici bir noktayı oluşturmuştur. Yine aynı şekilde henüz savaşa girmemesine rağmen, ABD'nin etkinliği ise İngiltere'den daha fazlaydı. Bu durum, ileriki yıllarda ABD-İngiliz rekabetine dönüşecekti.

1940 Ekim ayının ilk üç haftası İstanbul piyasası faal iken, ulusal ve dini bayramlar ile İtalya'nın Yunanistan ile savaşması, piyasaları felce uğratmış ve tüm hareketleri durdurmuştu. Özellikle metal ürünlerde piyasaya arz teklifleri İngiltere, İsveç ve İsviçre'den alınmasına rağmen bu maddeleri ithal etmenin zorlukları yerel satıcıları sipariş vermekten vazgeçirmişti. Pamuk ürünlerinde piyasa ay boyunca hareketsiz kalmıştı. Kontrollü fiyatlar Ekim ayı başından beri uygulanıyordu. Buna rağmen ürün yelpazesindeki eksiklik gittikçe daha çok hissediliyor ve İngiltere'den yeni gelen az sayıdaki ürünler pazarın gereksinimlerini karşılayamıyordu. Resmi istatistiklere göre Türkiye'nin dış ticaret rakamları Tablo 2.4'teki gibidir¹³⁸

1939 ve 1940 Yılları İhracat-İthalat Miktarları

1939 Yılı Ocak-Eylül	1940 Yılı Ocak-Eylül
İhracat 99.432.263 TL	İhracat 82.114.157 TL
İthalat 84.803.532 TL	İthalat 54.182.935 TL

Tablo.2.4.

1939 ve 1940 yılları karşılaştırıldığında hem ihracatta hem de ithalatta ciddi düşüşler gözlemlenmişti. Bunların temel sebebi savaşın Akdeniz'e sıçraması ve İtalyan-Yunan Savaşı'nın başlaması olmuştur. Türkiye'nin yakın komşularının savaşta

¹³⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 276, Vol: 28, October 1940, p. 260, 261, 264.

olması haliyle dış ticaret gelirlerinde azalmaya sebebiyet vermişti. Fakat ihracatın ithalata göre daha iyi durumda olduğu görülüyordu.

Yaşanan olumsuzluklara rağmen İngiltere ile olan ticaret az da olsa devam ediyordu ve Ekim ayında İngiltere'ye 8.438 TL'lik şimşir, 2.689 TL'lik ham keten ve 59.054 TL'lik borasit ihracı yapılmıştı¹³⁹. İngiltere'ye satılacak olan üzüm, incir, küspe ve kayısı kurusu için verilmiş olan kota, piyasaları hareketlendirmesine rağmen bu ürünlerin fiyatları belli olmamıştı. Bu konu hakkında Ticaret Bakanlığı ile müzakereler devam ediyordu. Ayrıca İngiltere ve dominyonları için satılacak tütün için de müzakereler sürüyordu. İngiltere'nin Samsun ve Ege mıntıkasından 12.000 ton tütün satın alması bekleniyordu¹⁴⁰. Piyasalarda yaşanan aktiflikte tütün, kuru üzüm ve incir başrol oynuyordu. Ticaret Bakanı, son günlerde ortaya çıkan ticari düzenlemelerle alakalı basına verdiği demeçte, Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin normal olarak devam etmekte olduğunu ve Ankara'da Balkanlar arası ticaret görevlisi olarak bulunan Gleen-Corner ile girişilen temaların, iki ülke arasında bir ticaret anlaşmasını amaçlamadığını ifade etmişti. Bu görüşmelerin daha çok bir İngiliz ticaret kuruluşuyla yapılacak ticaret ile ilişkili olduğu vurgulanmıştı¹⁴¹. Bu sayede karşılıklı görüşmelerin devam etmesi hem kamuoyunun hem de üreticilerin beklentilerini de artırıyordu. Bakanın kamuoyuna, savaş yüzünden tıkanan piyasalardaki problemlerin aşılabacağı ümidi vermesi ticaretle uğraşan grupların üzerinde olumlu etkilere sebep olmuştu. Zira devlet dış ticarete doğrudan müdahale ettiği için süregelen olumsuzluklar, halk nazarında hükümetin itibarını da zedeliyordu. Bunu aşabilmek adına yetkililer dönem boyunca Türk-İngiliz ticari ilişkilerini basına her zaman olumlu yansıtmışlardır.

1940 Kasım ayında pamuklu ürün piyasasında herhangi bir değişim yaşanmamıştı. İngiltere'den ithalat yapılamamıştı. Dört ay önce imzalanan Türk-Alman ticaret anlaşmasına rağmen Türkiye ihtiyaçlarını halen İngiltere'den tedarik ediyordu. Almanya'nın kendi fiyat uygulamasını Türkiye'ye dayatmaya çalışmasına karşılık Türk Hükümeti ürünlerini her yere satmayı tercih ediyordu. Böylelikle Almanya istediği kârı Türkiye üzerinden sağlayamıyordu. Birçok Türk ürünü İngiliz

¹³⁹ **Vatan**, 2 Ekim 1940, Sayı: 45, s. 2.

¹⁴⁰ **Vatan**, 11 Kasım 1940, Sayı: 83, s. 2.

¹⁴¹ **Vatan**, 17 Kasım 1940, Sayı: 89, s. 1.

Hükümeti tarafından rezerve edilmişti. İki ülke arasındaki ticari görüşmeler Türk delegeleri ve U.K.C.C. arasında yapılmıştı. Bu görüşmelerde iki ülke de avantajlı konumda olurken bu durum Türkiye'nin, Alman Hükümeti'nin baskısına karşı konumunu güçlendiriyordu¹⁴². Türk Dışişleri, İngiltere ve Almanya'nın Türkiye üzerindeki ticari hedeflerinden faydalanarak yüzyıllardır alışlageldiği üzere denge politikasını dış ticaret çerçevesinde ustaca uygulamıştır. İngiltere'nin Türkiye'de kurmak istediği ekonomik hegemonya ile birlikte Mihver bloku ülkelerinin Türkiye üzerindeki baskısı da hafiflemiştir. Bu bağlamda savaşın zorlu şartlarına rağmen ticari kazanımlar elde edilmiştir. 1939 ve 1940 yılının karşılaştırılması yapıldığında tütün ve meyve oranlarında düşüş yaşanırken, diğer üç kaleme artış gözleniyordu. Özellikle zeytinyağındaki artışı İtalyan-Yunan savaşıyla ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü Yunanistan'ın ihracat kalemlerinden biri zeytinyağı idi. Bilhassa İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehlike sebebiyle Türkiye zeytinyağı ihracatında avantajlı konum elde etmişti. Aynı şekilde afyonun ilaç sektöründe kullanılması, satışların savaşla bağlantısını gözler önüne sermekteydi. Bu husus ile savaş hem ticaretin önünde büyük bir engel olurken hem de bazı ürünlerin satışlarının artmasına yol açıyordu. Türkiye'nin en önemli beş ithalat kalemini; pamuklu eşya, pamuk ipliği ve dokuması, demir ve çelik, yün ipliği ve yünlü dokuma, kara nakliye vasıtaları oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra diğer önemli ihracat kalemlerinin 1939-1940 yılları için ton ve oranları tablo 2.5.'deki gibidir.

1939-1940 Ocak-Kasım Ayları İthalat ve İhracat Oranları

	1939 Ocak-Kasım	1940 Ocak-Kasım	Ortaya Çıkan Fark
İthalat	112.695.859 TL	63.592.159 TL	49.103.699 TL
İhracat	115.934.715 TL	99.572.655 TL	16.362.060 TL

Tablo.2.5. ¹⁴³

¹⁴² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 278, Vol: 28, December 1940, p. 311, 318.

¹⁴³ F. Neumark, "1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti", **İktisat Mecmuası**, Çev: S.F. Ülgener, C. 2, 1940, s. 412-418, s. 413, 414.

Yukarıdaki tabloda aktarıldığı üzere, 1939 yılı dış ticaret toplam rakamlarıyla 1940 yılı rakamları arasında 65.465.759 TL’lik bir düşüş mevcuttu. Bunun sebebini ise; Almanya ve Türkiye arasında gerçekleşen ticari işlemlerde denizyolunun kullanılamaması şeklinde açıklamak yanlış olmayacaktır. Zira zaman zaman iki ülke arasında ticaretin karadan gerçekleştirilmesi için yapılan anlaşmalar, piyasalara kısıtlı bir imkân yaratmıştı. Bu dönemdeki toplam ihracatta %14.11’lik, ithalatı ise %45.46’lık bir azalma mevcuttu. Türk ihracatı lehine olumlu ticaret dengesi, döviz pozisyonunu güçlendirmiş olmakla birlikte Türkiye’nin büyük bir kısmı endüstriyel malzeme ve acil ihtiyaç duyduğu diğer ürünlerden mahrum bırakılmıştı. Cape rotasını kullanan gemilerin Türkiye’ye gelmeye başlamasıyla, mevcut ithalat durumunda iyileşmeler görülmüştü. Türk Hükümeti ihracat ürünlerine getirdiği standardizasyon ile bu ürünlerin kalitesini artırmayı ve geçmişteki ticareti engelleyen niteliklerdeki istikrarsızlığını da ortadan kaldırmayı hedefliyordu¹⁴⁴. Türk Hükümeti tarafından yapılan iyileştirmeler ve denizyolu ulaşımının farklı güzergâhlara taşınmış olması, ülkelerarası alım-satım işlemleri kolaylaşmıştır. 1940 yılına ait Türkiye’nin en çok ticaret yaptığı ülkeler ile dış ticaretinin ithalat ve ihracat kalemleri, aşağıda tablodaki gibidir;

Türkiye’nin İthalat ve İhracatında Diğer Ülkelerin Payları

İtalya	17.951.321 TL	Fransa	6.613.274 TL
ABD	15.738.738 TL	Macaristan	6.474.563 TL
SSCB	11.987.172 TL	Çekoslovakya	4.645.102 TL
İngiltere	11.550.935 TL	Yunanistan	4.406.554 TL
Almanya	9.686.531 TL		

Tablo.2.6.¹⁴⁵

¹⁴⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, , Vol: 29, No: 280, February 1941, p. 28, 29.

¹⁴⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, Vol: 29, No: 282, April 1941, p. 83.

Tablo 2.6.'ya bakıldığında İtalya'nın ilk sırada gelmesi, Türkiye ile ticari işlemlerinde büyük bir sorunla karşılaşmadığının göstergesiydi. İngiltere'nin dördüncü sırada ve arkasından Almanya'nın bulunması, her iki devletin Türkiye üzerindeki rekabetini gözler önüne sermektedir. Ayrıca ABD'nin Türk ekonomisinde önemli bir noktaya gelmeye başlaması da vurgulanması gereken önemli bir husustur.

1940 Yılı İthalat Rakamları

Romanya	10.05.997 TL	ABD	7.446.932 TL
İngiltere	9.665.280 TL	Macaristan	2.005.435 TL
Almanya	8.083.286 TL	Fransa	1.925.145 TL

Tablo.2.7.¹⁴⁶

Tablo 2.7.'deki ithalat rakamları ise İngiliz-Türk ticari ilişkileri bakımından olumludur. Türk Hükümeti'nin, ülkesinin ihtiyaçlarını karşılamak için İngiltere'ye yönelmesi beklenen bir durumdu. Fakat İngiltere'nin Türkiye ile ticari ilişkilerine önem vermesine rağmen beklenen başarıyı yakalayamaması da görünen bir gerçektir.

1940 Yılında İhraç Edilen Ürünlerin Dağılımı

Tütün	24.233.831 TL	Sebze Yağı	6.624.277 TL
Meyve	17.435.642 TL	Sebze Ürünleri	6.528.036 TL
Tahıl Ürünleri	13.019.473 TL	Balık	2.648.691 TL
Pamuk	10.361.072 TL	Makine Yağı	2.284.461 TL

Tablo.2.8.¹⁴⁷

¹⁴⁶ A.g.m.

¹⁴⁷ A.g.m.

Tablo 2.8.'de ihracat ürünlerinin toplamına bakıldığında tütün satışlarının önemli bir gelir kaynağı olduğu görülmektedir. Ayrıca Avrupalı ve Amerikan alıcıların Türk tütününe olan taleplerinde artış yaşandığı sonucunu da çıkartmak mümkündür.

1940 Yılında İthal Edilen Ürünlerin Dağılımı

Madeni Yağ	10.539.360 TL	Kâğıt vb.	3.737. 265 TL
Makine	8.916.075 TL	Kimyasallar	3.400.434 TL
Demir ve Çelik	6.023.890 TL	Cam eşya	1.573.883 TL
Pamuklu Ürün	5.337.495 TL	Pamuk İpliği	1.257.854 TL

Tablo.2.9.¹⁴⁸

Tablo 2.9.'da ithal ürünlerin geneline bakıldığında Türkiye'de o dönemde üretilmeyen ya da sınırlı miktarda üretilen, dolayısıyla halkın ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşanan mamul maddeler bu grubu oluşturuyordu.

¹⁴⁸ A.g.m.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1941 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

1941 yılı, İkinci Dünya Savaşı'nın en kaotik dönemlerinden biri olmuştur. Yıl içerisinde, Mihver bloku açısından iki önemli olay meydana gelmişti. Birincisi Barborassa Harekâtı ile Almanya'nın, SSCB'yi işgal hareketi diğeri ise ABD'nin Pearl Harbour baskınından sonra Mihver blokuna savaş ilan etmesiydi. ABD'nin savaşa girmesiyle, Anglo-Amerikan işbirliği ile Müttefik kuvvetlerin güçleri birleştirilmişti. Amerikan Hükümeti savaşa girdikten sonra Lend-Lease Kanunu sayesinde İngiltere ile sıkı bir bütünlük yakalamıştı¹⁴⁹. İki yıldır devam etmekte olan savaş, İngiliz ekonomisinin sonunu hazırlamaktaydı. ABD'nin savaşa katılmasıyla birlikte, İngiltere bir nebze olsa rahatlayacaktı. Özellikle Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla da Alman-Sovyet ittifakı ihtimali sona ermiş, bu durum Müttefikler lehine gelişme göstermeye başlamıştır.

Doğu cephesinin açılmasının ardından Almanya, Kuzey Afrika'da İtalya'yı desteklemeye devam etmiş ve Akdeniz'de savaş bir süre daha uzamıştı¹⁵⁰. Akdeniz'de savaşın devam etmesi ticaret açısından kötümser bir tablo oluşturmuştur. Ticaret yollarının kapalı olması hem Müttefikler hem de tarafsız devletlerden biri olan Türkiye'yi olumsuz etkilemişti. Türk Hükümeti tüm ısrarlara rağmen savaşa girmeme politikasını sürdürmüş diğeri yandan da Türk halkının ihtiyaçlarını, savaş koşullarından kaynaklanan problemleri çözmeye çalışmıştı. Ayrıca hem Müttefik hem de Mihver grubuyla süregelen ticaret ilişkisini istikrarlı bir şekilde yürütmeye çalışmıştır.

1. 1941 Yılı Türk İktisadî Sahasında Alman-İngiliz Rekabeti

1941 yılında İngiltere ve Almanya, Türkiye piyasalarındaki rekabetlerine devam ediyorlardı. Bazı İngiliz firmalarının Almanya'ya ihraç edilecek ürünleri satın alması, piyasadaki ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olmuştu. Fakat bu durumu sadece savaş zamanıyla sınırlandırmamak gerekliydi. Zaman zaman çeşitli rakip firmaların düşük fiyatlı ürünlerin değerini üreticiye fayda sağlamak amacıyla artırdığı

¹⁴⁹ Selim Deringil, **a.g.e.**, s. 145; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 705.

¹⁵⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 710-714.

da görülmüştür. Türk ürünleri, savaş koşulları ve uluslararası rekabet göz önüne alındığında en yüksek fiyatlara ulaşmış ve düşük fiyatlarla alakalı şikâyetler son bulmuştu. Savaş dolayısıyla ihracat artarken, ithalatta belirli azalmalar mevcuttu. Avrupa'daki hammadde krizi neticesinde Türk ürünlerine birçok kanaldan talep vardı. Ancak Türk ithalat imkânları azalmıştı. Bu yüzden Ticaret Ofisi dönem boyunca, yurt dışından mal getirebilmek için ithalatı artırmanın yollarını arayacaktı. Türk Hükümeti, ithalatı canlandırmak amacıyla belirli ticari sendikalar lehine yurtdışında kredi açarak temel ürünlerin ithalatını garanti etmişti. Örneğin Amerika'dan ham deri getirmek için 70.000 Sterlinlik kredi açılmış ve çeşitli durumlarda, çelik, çay ve kahve ithalatı ile ilgili sendikalara kredi teminatı verilmişti. Ayrıca çay ithalatı için Çay ve Kahve Birlikleri lehine 60.000 Sterlinlik kredi açılmıştı. Fakat bu nitelikteki adımlar yeterli olmamıştır. Piyasaya ürün tedarik etmek, birliklerin endişesi olmaktan çok devletin endişesi haline gelmişti. Ticaret Ofisi'nin karşı karşıya olduğu temel sorun ihracat değil, yurtdışından kendi pazarının ihtiyaçlarını karşılama meselesi olmuştu¹⁵¹. Türk Hükümeti'nin dış ticaret planları savaş ile birlikte her ülkede olduğu gibi değişmişti. Görüldüğü üzere hükümet, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmış ve bu zorlukları da Ticaret Ofisi'nin girişimleri sayesinde aşmaya çalışmıştı. Türk Hükümeti, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için ihracatı kısıp ithalatı artırma yollarını da aramıştı. İleriye dönük planlarının olmaması, yaptıkları girişimleri döneme özgü kılmıştır.

1941 yılı Ocak-Mayıs ayları arasında Türk ihracatının %22.59'unu İngiltere, %14.72'sini ise Almanya oluşturunuyordu. Denizyollarının kapalı olmasıyla aksayan ticarete rağmen İngiltere, Türkiye'nin mamul madde ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Türkiye, içinde bulunduğu durumdan dolayı Romanya'dan petrol alamıyordu. Petrol alabileceği yegâne ülkeler, İngiltere ve Amerika'ydı. Türkiye'nin buğday ihtiyacı ve mühimmat gereksinimlerini karşılayabilmek için İngiltere tedbirler alıyordu. Önceki yıllarda Türkiye'den zeytinyağı, tiftik ve yağlı tohumları satın alan Almanya, yerini İngiltere'ye bırakmıştı. Türkiye'den çıkartılan kromun ise büyük kısmını Amerika

¹⁵¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 282, Vol: 29, April 1941, p. 83, 84.

satın alıyordu. Kauçuk endüstrisine ait her şeyin Müttefiklerden temin edilmesi söz konusu olmuştu. Ayrıca önceki yıllarda Almanya'dan satın alınan ecza ihtiyaçları, İngiltere tarafından karşılanıyordu¹⁵². 1941 yılı itibarıyla İngiliz Hükümetiyle devam eden ilişkiler basına olumlu yansımıştır. Hatta ticari verilerin, İngiliz Hükümeti lehine sonuçlar verdiği görülmektedir. Fakat asıl dikkat çekilmesi gereken nokta ABD'nin Türk dış ticaretinde ön plana çıkmaya başlamasıydı. Buna rağmen İngiltere, Türkiye üzerinde fayda sağlayabileceğini düşündüğü, her çeşit girişimlerini sürdürmeye devam etmişti.

İngiliz Hükümeti, 1940 Kasımından beri İstanbul'daki İngiliz Enformasyon Ofisi'nin (British Information Office) müdürlüğüne herhangi bir atama yapmamıştı. Bu durumdan dolayı Türkiye üzerindeki propaganda faaliyetlerinde aksamalar yaşanıyordu. Meclis müzakerelerinde, propaganda faaliyetlerinin merkezinin İstanbul değil de Ankara olduğu, Denison Ross'un İstanbul'daki faaliyetlerde fazlasıyla başarılı olduğu ve onun yerini tutabilecek yetenekte henüz biri bulunmadığı belirtilmişti¹⁵³. İngiliz şarkiyatçısı olan Denison Ross, Ocak 1940'ta konsolos ve danışma bürosunun başına getirildikten sonra aynı yıl Eylül 1940'ta ölmüştü¹⁵⁴. İngiliz yetkililerin, Denison Ross'un şarkiyatçı kimliğinden dolayı propaganda faaliyetlerinde başarı göstermesi ve ölümünden sonraki dönemde de süreci onun kadar iyi takip edebilen birilerini bulmakta zorlanmaları ise muhtemeldir. Genel olarak İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki propaganda faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu; sergiler, ülkeler arası karşılıklı öğrenci gönderme, İngiltere'den gönderilen kitap-gazeteler oluşturmaktaydı.

İngiliz Kültür Heyeti'nin, İngilizce kitaplar sergisi 14 Kasım'da açılmıştı. Açılışa Türk Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, gazeteciler, yerli ve yabancı pek çok misafir bulunmuştu. İngiliz Kültür Heyeti Başkanı adına üyelerden Grant, özellikle İzmir Fuarı'nda açılan sergiye Türk halkının ilgisinden memnuniyet

¹⁵² **Ulus**, 2 Eylül 1941, Sayı: 7213, s. 1,5.

¹⁵³ U.K. Parliament, BRITISH INFORMATION OFFICE, ISTANBUL, HC Deb 9 July 1941, Vol: 373 cc159-60. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1941/jul/09/british-information-office-istanbul> [Erişim Tarihi: 10.02.2020]

¹⁵⁴ **DİA**, "Edward Denison Ross", C. 35, s. 173, 174.

duyduklarının altını çizmişti. Sergide konuşma yapan Grant, Türk-İngiliz kültür ilişkilerini daha da ileri götürmek adına CHP Genel Sekreterliği'nin Londra'da bir halkevi açılmasına izin verdiği haberini duyurmuştu. Ayrıca sergide, sanat, edebiyat, tıp ve diğer sanat dallarına ait 1.500 kitap mevcuttu¹⁵⁵. İngiliz-Türk ilişkilerinin sadece siyaset ve ticaretle sınırlandırılmaması, savaş dönemi boyunca üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. İki ülke kültürel faaliyetlerini mümkün oldukça ileri taşımış ve İngiliz Hükümeti'nin politikaları doğrultusunda Türkiye'deki İngiliz etkisi halka yansıtılmaya çalışılmıştı. İngiliz Hükümeti'nin bilhassa önem verdiği diğer bir etkinlik ise Uluslararası İzmir Fuarı idi. Her yıl İzmir Fuarı'nda ürünlerini sergileyen İngiliz Hükümeti, bu esnada hem ticari hem de kültürel faaliyet alanını genişletmeye gayret ediyordu.

Ağustos ayında açılan Uluslararası İzmir Fuarı'nda, İngiltere'nin çadırlarını hazırlamakta katkı sağlayan kurum British Council olmuştu. İngiliz çadırlarında, günlük hayatlarını tasvir eden ince duvar resimleri ve posterler ayrıca Türk ürünlerinin örnekleri de mevcuttu. Bu ürünler ise kurutulmuş meyveler, krom ve tohumlar, tiftik ve fındıktı. İngiliz yaşamı ve kültür bilgisinin yurtdışına yayılmasıyla bu organizasyonda –British Council- biyografi, bilim, sanat, eğitim, ilaç, mühendislik vb. konuları içeren bir dizi İngiliz kitapları sergileniyordu. Ayrıca eski ve yeni İngiliz okullarının fotoğrafları da stantlarda gösterilmişti. İngiliz çadırlarında, mühendislik, yol yapımı, demiryolu inşaatı için kullanılan İngiliz optik ve ölçme aletlerine de rastlamak mümkündü¹⁵⁶.

İzmir Fuarı'nda konuşma yapan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knachbull Hugessen, Türkiye ile İngiltere'nin ticaretinin son üç yılda on yedi katına çıktığını - 1938'de 2.817.124 TL, 1939'da 6.387.296 TL, 1941'de 35.402.340 TL- ifade etmişti. Ayrıca 1941 yılının ilk sekiz ayında Türkiye'ye 3.600.000 İngiliz liralık ürün gönderildiğini belirtmişti. Büyükelçi; tiftik, palamut, kuru incir alımları için uzun vadede bir programın düzenlenmesini öngördüklerinin de altını çizmişti¹⁵⁷. Hugessen,

¹⁵⁵ **Ulus**, 15 Kasım 1941, Sayı: 7284, s. 1, 4.

¹⁵⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 286, Vol: 29, August 1941, p. 178, 179, 180.

¹⁵⁷ **Vatan**, 18 Eylül 1941, Sayı: 384, s. 1, 3.

özellikle İngilizce gazete ve kitaplarına olan talebe binaen Türkiye'ye daha fazla gazete ve kitap gönderebileceklerini ve Türkçeye artan bir ilginin varlığının kanıtı olarak da üç yeni Türkçe gramer kitabının yayımlandığını vurguluyordu. İngiltere'de yeni yayımlanmaya başlayan La Turqie Kemalist dergisinin büyük bir ilgi gördüğünü de sözlerine eklemişti¹⁵⁸. İzmir Fuarı'nda Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, Türk-İngiliz dostluğunun her geçen yıl enternasyonal fuar sayesinde geliştiğini, dostluğun yanında iki ülke arasındaki ticaret rakamlarının her geçen yıl daha da büyüdüğünü, ayrıca kültürel temasların iki ülkeyi birbirlerine yaklaştırdığını açıkça belirtiyordu¹⁵⁹. İngiliz-Türk Hükümetleri savaş döneminde daha çok işbirliği içerisinde olmayı amaçladıklarını, -yukarıdaki örnekte olduğu gibi- çeşitli etkinliklerle basına yansıtıyorlardı.

İngiltere, yaz aylarından itibaren Türkiye'ye 1.600.000 Sterlin tutarında ürünler göndermişti. Bu ürünler arasında, kahve, lokomotif ve tekerlekli vasıtalar vardı. U.K.C.C. ile Ulaştırma Bakanlığı arasında İngiltere'den gönderilen lokomotif vb. ürünlerin indirilmesi için İskenderun Limanı'nın inşasına dair görüşmeler yapılıyordu. İngiliz Hükümeti'nin gönderdiği ürünlerin hacimlerinin artmasıyla, Türk Hükümeti de böyle bir tedbir alma yoluna gitmişti¹⁶⁰. İngiltere için İskenderun Limanı'nın önemi fazlaydı. Bu liman sayesinde, İngiltere'nin Ortadoğu'ya müdahale etmesi ve hâkimiyetini sağlamlaştırması hayati önem arz ediyordu. Bu yüzden liman inşasında daha sonraki yıllarda önemli görevler de üstlenecekti. Liman inşası U.K.C.C. ile Braithwait şirketlerine verilecekti¹⁶¹. İskenderun Liman inşası 1941 Ocak ayında başlamıştı. Limanlar ve iskelelerin inşası, revize edilmesi için faaliyetlerde bulunulmuş ve savaş yüzünden bir süre bu planlar durmuştu. Ulaştırma Bakanı, İskenderun Limanı ve Mersin Limanı'ndaki iyileştirmeleri yerli firmalara yaptırmak istediklerini özellikle belirtmişti. Fakat yerli firmaların ellerinde yeterli teçhizat ve malzeme mevcut değildi¹⁶². Bu yüzden de Türk Hükümeti, bu limanın inşası ve

¹⁵⁸ **Akşam**, 18 Eylül 1941, Sayı: 8230, s. 4.

¹⁵⁹ **Ulus**, 19 Eylül 1941, Sayı: 7230, s. 1, 2.

¹⁶⁰ **Akşam**, 8 Eylül 1941, Sayı: 8220, s. 1.

¹⁶¹ **Tanin**, 7 Ocak 1945, Sayı: 4454-486, s. 1, 6.

¹⁶² **Ulus**, 24 Ocak 1941, Sayı: 7323, s.1.

genişletme işini Braithwait şirketine vermişti. Böylelikle İngiliz Hükümeti, Ortadoğu'daki faaliyetlerini genişletme fırsatı yakalamıştı.

Karabük Demir-elik Fabrikası'nın kuruluşunda önemli görev alan diğer İngiliz firması Brassert, 1939'dan itibaren ilerleme kaydedildiğinden fabrikadaki teknik işlerden sorumlu İngiliz mühendislerinin hepsini Türkiye'den geri çekmişti. İngiliz mühendislerin yerini özel olarak eğitilmiş Türk mühendisler almıştı. Demir-elik işleri artık tamamen Türk teknisyenler ve işçilerin sorumluluğuna bırakılıyordu¹⁶³. Bu bağlamda Türk-İngiliz ilişkilerinin olumlu bir seyir izlediği gözlemleniyordu. Ayrıca İngiliz Hükümeti, hız kesmeden Türkiye'deki yatırımlarını artırmayı amaçlıyordu. Bu yüzden Ortadoğu Tedarik Merkezi önemli bir role sahip olacaktı.

İngiliz Hükümeti tarafından Ortadoğu Tedarik Merkezi Nisan 1941 yılında Ulaştırma Bakanlığı'nın yönetiminde kurulmuştu. Bu kurumun görevi tedarik kaynakları kesilen bölgelerin sivil ihtiyaçlarını karşılamaktı. Kurum; Mısır, Suriye, Türkiye, Filistin, Sudan, Malta, Kıbrıs, Aden, Somali, Etiyopya ve işgal altındaki diğer bölgelerde de hizmet verecekti. Savaştan önce bu bölgelere yönelik malzemelerin büyük kısmı kapalı olan Akdeniz üzerinden geliyordu. Bazı lkeler özellikle Türkiye ve Suriye'ye malzeme tedariki için Basra Körfezi gibi alternatif güzergâhlara sahiptiler. Bu kurum kapalı olan ticaret rotaları için yeni tedarik kaynakları bulmakla ve yeni satın alma yöntemleri ayarlamakla mkellekti. Yetkililer geleneksel ticari yöntemlere güvenmiyorlardı. Bahsedilen lkeler, İngiliz Hükümeti'nin satın alma organizasyonundan ve U.K.C.C. tarafından sağlanan özel ticaret tesislerinden yararlanıyordu. Ortadoğu tüketicisi ilk kez dünya çapındaki bağlantılara ve kaynaklara dayalı toplu alımların avantajına sahip olmuştu. 100.000 tondan fazla hububat, tedarik merkezinin tavsiyesiyle Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerine dağıtılmak üzere bekletiliyordu. Müttefiklerin ve Amerika'nın sevkiyatıyla her ay bu ülkelere yüz binlerce ton malzeme yardımı yapılıyordu. Beklenmedik sıkıntılar meydana geldiğinde hızlı bir şekilde karşılayabilmeleri için yeterli rezerv, yiyecek stokları,

¹⁶³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 286, Vol: 29, August 1941, p. 189.

hammadde ve ekipmanlar için önlemler alınıyordu¹⁶⁴. İngiltere'nin böyle bir kurum oluşturmada amaç sistemli bir şekilde tedarik trafiğini yönetmek istemesiydi. İngiliz Hükümeti'nin bu bölgelerdeki siyasi ve ekonomik nüfuzu ayrıca savaş içerisindeki prestijine de etki ediyordu. Bu sebeplerle bu ülkelere yardımları kaçınılmazdı.

İngiliz Hükümeti girişimleri sayesinde Türkiye'nin başlıca ticaret ortağı olarak yerini sağlamlaştırıyordu. İngiltere, Almanya'nın Türkiye'yi etkileme çabalarını Balkanlar'da benimsenen ekonomiye nüfuz etme girişimleri sayesinde engelleniyordu. Türk kromu bu dönemde Reich'a gitmeyip, Amerika'ya gönderiliyordu. İngiltere, Almanya'nın kullandığı tiftik ve zeytinyağının büyük bir bölümünü de satın alıyordu. Fakat Almanya bir miktar Türk bakırını arıtmakta, üretilen bazı çelik, elektrikli cihazları tedarik etmekteydi. Buna karşılık Türkiye'nin benzin, kalay ve bakır sülfat tedariki Müttefik veya Amerikan kaynaklarından sağlanıyordu. Müttefiklerin amacı Türkiye ekonomisi için gerekli olan her şeyi karşılayabilmektir. Ayrıca Türklerin, Mısır'a giden veya Mısır'dan gelip aktarmayı bekleyen İngiliz ürünlerini aldığı küçük bir ticaret filosu mevcuttu¹⁶⁵. İngiltere'nin Türkiye'deki Alman etkisini azaltabilmek adına gerçekleştirdiği girişimlerde en yakın müttefiki ABD'ye de büyük iş düşüyordu. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye politikalarında ABD'den aldığı destek, Ortadoğu'daki etkinliklerine de yansıyor. Üstelik İngiltere, Almanlar karşısında kamuoyuna güçlü olduğunu göstermek için Türk-İngiliz ilişkilerinin devamlı gelişme kaydettiğini kanıtlar nitelikte olgular sunuyordu.

İngiltere Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen, İzmir'de Türk yetkilileri onuruna bir akşam yemeğinde, İngiliz-Türk ticaret ilişkilerinde son üç yılda meydana gelen gelişmelerini vurgulamıştı. Bu dönemde, Türkiye'nin ihracatının 2.000.000 TL'den 35.000.000 TL'ye yükseldiğini, 1941 yılının ilk sekiz ayında İngiliz ihracatının 3.600.000 Sterlin olarak gerçekleştiğini belirtip, iki ülke ilişkilerinin kalıcı olacağına dair inancını dile getirmişti. Ayrıca Atlantik Savaşına atıfta bulunan Büyükelçi, son üç aydaki İngiliz nakliye kayıplarının önceki aylara göre çok daha az

¹⁶⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 290, Vol: 29, December 1941, p. 288, 289.

¹⁶⁵ **The Times**, 30 August 1941, No: 49.018, p. 3.

olduğunu, aynı dönemde Mihver devletleri tarafından kaybedilen tonajın İngiltere'ninkinden üç kat daha yüksek olduğunu vurgulamıştı. Büyükelçi, Türk-İngiliz ilişkilerinin, ittifak dâhilinde devam edeceğinin de altını çizmişti. Ayrıca Almanya ile Türkiye'nin delegeleri Ankara'da Pythion* ve Svilengrad'dan* geçen 1941 Nisan ayında tahrip edilen Yunan-Bulgar sınırlarındaki demiryolları köprülerinin yeniden inşası için bir anlaşma imzalanmıştı. Bu köprülerin yeniden inşası ekonomik olarak olumlu bir gelişme iken siyasi olarak olumsuz bir duruma yol açıyordu¹⁶⁶. İngiliz Büyükelçisi'nin Türk yetkililer adına düzenlediği yemekte, iki ülke ilişkilerinin savaşın başlamasından bu yana iyiye gittiğini ölçülü bir şekilde kamuoyuna gösteriliyordu. İyileşen ilişkilerde rağmen, Alman tereddütlü varlığını devam ettirmiştir. Demiryolları onarım işini Almanların alması ekonomik olarak Türkiye'den Avrupa'ya seferlerin devam etmesini sağlayacaktı, siyasi olarak ise Almanların Balkanlardaki gücünü artırabilir ve o bölgeye daha kolay nüfuz etmelerine sebebiyet verebilirdi. Bu bağlamda İngiliz yetkililerinin endişeleri haklı çıkabilirdi.

U.K.C.C.'nin faaliyet alanlarının büyük kısmı Alman işgalinde bulunmasından dolayı, İngiliz Parlamentosu'nda bu şirketin faaliyet alanlarını genişletip genişletmeyeceği üzerinde tartışmalar mevcuttu. Şirketin Alman işgalindeki ülkelerle ticari faaliyetlerine devam edeceği ve başka durumlar ortaya çıkarsa da faaliyet sahasını genişleteceği belirtilmişti. İngiliz Hükümeti'nin görüşlerine göre bu durumlar oluşmuş ve şirket faaliyetlerini İngiliz çıkarları doğrultusunda genişletmişti. Fakat bu şirketin faaliyetleri hakkında detaylı bir rapor mevcut değildi¹⁶⁷. Şirket hakkında detaylı bilgilerin parlamentoda dahi paylaşılmaması, İngiliz çıkarları gereği sergilenen bir tavidir. Özellikle Almanya ile rekabet söz konusu olduğunda adı geçen şirket; Ortadoğu, Balkanlar ve Türkiye üzerindeki yatırımlarını genişletmek için çalışmalar yürütüyordu. U.K.C.C. ve Lord Carlisle, Ekim ayı içerisinde Kudüs'te Orta Şark

* Pythion (Kuleliburgaz); Yunanistan'ın Evros iline bağlı bir sınır köyüdür.

* Svilengrad; Türkiye ve Yunanistan sınırında yer alan Haskovo iline bağlı Bulgaristan'da bir kasabadır.

¹⁶⁶ **The Times**, 20 September 1941, No: 49.036, p.3.

¹⁶⁷ U.K. Parliament, UNITED KINGDOM COMMERCIAL CORPORATION, HC Deb 18 November 1941, Vol: 376 cc155-6. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1941/nov/18/united-kingdom-commercial-corporation> [Erişim Tarihi: 15.02.2020]

Ticaret Konferansı'nı gerçekleştirmişti. Bu konferansa Türkiye, Suriye, Irak, Filistin ve Mısır delegeleri katılmış olup, konferansta bahsi geçen ülkeler arasındaki ulaşım ve ticaret meseleleri görüşülmüştü¹⁶⁸. İngiliz Hükümeti, Ortadoğu coğrafyasına yakınlığı sebebiyle Türkiye'nin isteklerini yerine getirmeye ayrı bir özen gösteriyordu. İngiltere için Türkiye, özellikle Kuzey güçleri -Almanya ve SSCB- ile güneyi -Ortadoğu'yu- birbirinden ayırmaktaydı. Eğer Türkler Almanlara karşı direnirse, Kuzeyden gelen herhangi bir düşmanın İngilizlerin Ortadoğu'daki sınırlarına ulaşması muhtemel olmayacaktı¹⁶⁹. İngiltere'nin Türkiye'yi askeri mühimmat açısından desteklemeye öncelik vermesi, Ortadoğu politikalarından kaynaklanıyordu.

2. İngiltere'nin 1941 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri

U.K.C.C. Türkiye Müdürü olan Glenconner, savaşın patlak vermesiyle birlikte ticaret dengelerinin bozulduğunu, bu yüzden de İngiliz Hükümeti'nin müttefiki olan Türkiye üzerine ciddi şekilde yoğunlaşması gerektiğini ifade ediyordu. Glenconner'a göre ülkelerin iki ana hedefi vardı; bu hedefler özgürlük ve ekonomik yeterlilikti. Glenconner, ülkelerin bu iki hedef için savaştıklarını ve ülkelerinin bağımsızlığını savunmak adına silah almaya iten sebeplerin arasında ekonomik yeterliliğin daha önemli olduğunu vurguluyordu. Bu bağlamda şirketin Türkiye'den büyük miktarda kuru meyve satın aldığını, ek olarak tarımsal ürünler de satın almayı planladığını ve şirketin ilerideki satın alımlarının tiftik, zeytinyağı vb. ürünlere yayılacağını belirtmişti. Glenconner, İngiltere'de mamul ürünlerin ithalatı konusunda Türk ihracatçıya ödemelerin yapılacağı ve İngiliz ürünlerinin Türkiye'ye satışının da eşit derece önemli olduğunu vurguluyordu. Bu sebeple şirket, Türkiye ile ticaret yapmak isteyen İngilizlere yardımcı olmak için her türlü düzenlemeyi yapmış ve yapılan düzenlemelerle Türk ithalatçısı açısından da birtakım kolaylıklar da sağlanmıştı. İngiliz ihracatçıların Londra'daki şirketten alacağı ve Türkiye ithalatçılarına eşit fayda sağlayacağı tesisler; nakliye alanının tahsisi, İngiltere'de kredilerin açılması ve ödemelerin toplanması olacaktı. Glenconner, şirketin ana amacının ticaret yapmak yerine normal kanallar üzerinden ticareti kolaylaştırmak olduğunu açıkça belirtmişti.

¹⁶⁸ **Ulus**, 8 Ekim 1941, Sayı: 7249, s.1.

¹⁶⁹ Brock Millman, "The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War; The British View", **Turkish Studies Association Bulletin**, Vol: 20, No: 1, Spring 1996, pp. 38-55, p. 46, 53.

Bununla beraber Türkiye ve İngiltere arasındaki ticaretin bir bütün olarak genişletilmesi gerektiğini, 1941 yılına kadarki İngiliz-Türk ticaret antlaşmalarının ürün alışverişlerine dayandığını fakat gelecekteki anlaşmaların küçük istisnalar dışında tüm dominyonlar ve koloniler için de geçerli olacağını ifade etmişti¹⁷⁰. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye ile ticari hedeflerinin kısa süreli olmadığı gözlemleniyordu. Bu durum Türkiye için olumlu bir plandı. Zira Türk Hükümeti ticari ağını genişletmek istiyordu. Fakat İngiliz güdümünde olan ülkelerle yapılacak ticaretin ana teması yine tek bir ülke -İngiltere- olacaktı. Bu plan savaş öncesi dönemde Almanya'ya olan ticari bağımlılığa benzer bir sistemi andırabilirdi. Bu gibi gelişmelere rağmen İngiltere, Türkiye üzerindeki etkinliğini sürdürmeye istekli görünüyordu.

İngiltere'den satın alınacak lokomotif ve vagonlar için temaslarda bulunmak üzere Devlet Demiryolları'ndan bir heyetin, İngiltere'de yetkililerle görüşmesi planlanmıştı¹⁷¹. Türk Hükümeti, Atatürk döneminden öncelik verdiği demiryolu politikalarını savaş döneminde de sürdürüyordu. Önceleri Almanya'dan alınan demiryolu teçhizatı ve ilgili materyaller, müttefik ülkelere alınmaya başlanmıştı. Türk Hükümeti, ülkesindeki yatırımlara finansal destek ve materyal sağlama konusunda artık Almanya yerine İngiltere'yi tercih etmeye başlamıştı. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin bu tutumdan dolayı dünya siyasetine olumlu mesajlar vermeyi sürdürecekti.

İngiliz Parlamentosu'nda devam eden görüşmelerde, savaşa katılmadığı halde Türk Hükümeti'nin yükümlülüklerini yerine getirmesinden duyulan memnuniyet ifade ediliyordu. Bu memnuniyet ise Türk-Bulgar* müzakerelerinde her iki tarafın da kendi müttefikleriyle olan antlaşmalarına zarar vermeyecek şekilde olmasıyla açıklanmıştı¹⁷². Türk-Bulgar anlaşması bazı çevrelerce Alman propagandası olarak addedilmiş ve Türkiye'nin İngiltere'den uzaklaştığının bir ifadesi sayılmıştı. Fakat

¹⁷⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 279, Vol: 29, January 1941, p. 8, 9.

¹⁷¹ **Akşam**, 22 Ocak 1941, Sayı: 7993, s. 1.

* Türk-Bulgar Beyannamesi için bkz. **Akşam**, 18 Şubat 1941, Sayı: 8020, s.1-4.

¹⁷² U.K. Parliament, TURKISH AGREEMENT, HC Deb 26 February 1941, Vol: 369 cc492-3. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1941/feb/26/turkish-agreement> [Erişim Tarihi: 05.02.2020]

Türkiye'nin siyasetinin değişmediği ve realist bir yaklaşımla anlaşmayı yaptığı apaçıktı. Bilakis Türkiye, Ege Denizi'nde Alman tehlikesinin ne anlama geldiğini biliyordu¹⁷³. Bir yandan Müttefiklerin diğer yandan da Mihver blokunun baskısı yüzünden Türk Hükümeti, ülke sınırlarını korumak ve savaşa taraf olmamak için elinden geleni yapıyordu. Bu bağlamda Türkiye'nin siyasi politikaları gereği yaptığı antlaşmalar yerinde olmuştu.

Türk Hükümeti, Balkanlardaki sulhu korumak adına uzun zamandan beri çaba sarf ediyordu. Türk-Yunan ittifakı ve Balkan Antantı gibi girişimlerde bulunmuş, barışa katkı sağlamak adına politikalarını sürdürmüştü. Son girişimi ise Türk-İngiliz ittifakıydı. Türk ve İngiliz hükümetleri çıkarlarına ters düşecek olumsuzluklardan kaçınıyorlardı. Türk-Bulgar Anlaşması yüzünden Türkiye'nin İngiltere'ye olan tavrı değişmemişti. Müzakereler devam ederken, İngiliz Hükümeti'ne günü gününe verilen malumatlar bu durumu kanıtlar nitelikteydi¹⁷⁴. Basına yansıdığı üzere, yapılan Türk-Bulgar anlaşmasının İngiltere'den uzaklaşmak olmadığı aksine karşılıklı bilgi alışverişlerinde bulunduğu belirtiliyordu. Söz konusu Balkanlar olduğunda Türk Hükümeti, savaşın bu cephedeki olumsuz sonuçlarının önüne geçebilmek için ayrıca gayret göstermişti. Çünkü Balkanlara gelecek bir savaş, Türkiye'yi de içerisine alabilirdi.

3. Türk Hükümeti'nin 1941 Yılı Dış Ticaret Politikaları

Türkiye ve İngiltere arasında 2 Aralık 1940'ta imzalanan Tediye Anlaşması'nın tasdikine ait kanun, T.B.M.M Umum Heyeti'nin 3 Ocak 1941 tarihli toplantısında kabul edildi¹⁷⁵. Buna göre antlaşma maddeleri şu şekildedir;

Birinci madde; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, İngiltere Bankası gözetiminde özel bir hesap açacaktı.

¹⁷³ **Akşam**, 21 Şubat 1941, Sayı: 8023, s. 1.

¹⁷⁴ Necmeddin Sadak, "Türkiye'nin İngiltere İttifakına Bağlı Siyaseti Değişmemiştir ve Asla Değişmez", **Akşam**, 19 Şubat 1941, Sayı: 8021, s. 1.

¹⁷⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 6/22-2, 3971 Numaralı Kanun.

İkinci madde; Dördüncü maddede öngörülen meblağ istisna olmak şartıyla, Sterlin sahasında oturan şahıslar tarafından Türkiye’de oturan şahıslara gönderilecek tüm teslimat özel Türk hesaplarına yapılacaktı.

Üçüncü madde; Londra’da altın alım fiyatlarında bir değişme olmadıkça Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası bu anlaşma gereği, yürürlükte kaldığı süre zarfında İngiliz lirası alım kurunu 5.20 kuruşta tutacaktı.

Dördüncü madde; 27 Mayıs 1938 Garanti Anlaşması, 8 Ocak 1940 ve 3 Şubat 1940 tarihli anlaşmalara uygun olarak Türkiye Hükümeti tarafından ödeme yapılacak tutarlar, adı geçen anlaşmaların hükmüne uygun olarak ödenecekti.

Beşinci madde; Bu anlaşma 3 Şubat 1940 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması’nın yürürlük süresine sahip olacaktı¹⁷⁶.

Türkiye ve İngiltere arasında 1940 yılının sonunda imzalanan ticaret anlaşması 4 Ocak 1941’de yürürlüğe girmişti. Bu anlaşma ile açılacak özel hesaplarla, iki ülke arasındaki ticari veya özel borç ödemeleri düzenleniyordu. Ayrıca Sterlin döviz kurunu da dengeliyordu. Anlaşmanın geçerliliği boyunca Sterlin 5.20 TL’ye sabitlenmişti¹⁷⁷. İngiliz ve Türk hükümetlerinin imzaladıkları adı geçen ticaret ve tediye anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi adına büyük önem taşıyordu.

TBMM, Milli Koruma Kanunu ile devletin hem ekonomik hem de savunma açısından güçlendirilmesi için gerekli gördüğü tüm tedbirleri karara bağlamak adına Bakanlar Kurulu’na olağanüstü yetkiler vermişti. Yıl boyunca birçok kararname yürürlüğe girmiş ve faaliyete geçmişti. Bunlardan ilki zorunlu hizmet sistemi ile el emeği miktarının attırılmasıydı. Bu karar, Zonguldak kömür havzasında uygulanmış ve üretimdeki artış kanıtlandığı gibi tatmin edici sonuçlar vermişti. Devlet, sanayi üretimini hızlandırmak için daha fazla pamuk ipliği tesisinin kurulması ve tarımsal

¹⁷⁶Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 6/22-3, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşik Krallık Hükümeti Arasında Tediye Anlaşması.

Cumhuriyet, 3 Ocak 1941, Sayı: 5893, s. 1, 4.

¹⁷⁷ Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey, No: 292, Vol: 30, February 1942, p. 27, 28.

makinelerin satın alınması için özel krediler vermeye devam ediyordu. Vurgunculuğun önüne geçmek amacıyla fiyat kontrol komisyonları da kurulmuştu. Türk Hükümeti, Ticaret Bakanlığı'na herhangi bir nedenle belli bir süre içinde ilişkisiz olan tüm ürünler adına konsinye* satış için gümrükten çekilme yetkisi vermişti. 1939 rakamlarında kiraların istikrara kavuşturulmasına ilişkin bir kararname ile birey için koruma sağlanmıştı. Ürünlerin fayda sağlamak amacıyla gizliliğini önleyen ve ek ürünlerin gereğinden fazla satın alınmasını yasaklayan kararnameler çıkarılmıştı. Türk Hükümeti çıkardığı kararnameler ile yaşam maliyetini artıracak eylemlerin önüne geçmeyi hedefliyordu¹⁷⁸. Türk Hükümeti'nin uygulamaya koyduğu kararların temel amaçları; tüketiciyi korumak, vurgunculuğun önüne geçmek, Türkiye'deki fabrikalardan maksimum kazanç elde etmek ve önce kendi tüketicisinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek olmuştu. Ayrıca Türk Hükümeti, 1939-1945 yılları arasında ülke içerisindeki temel tüketim ürünlerindeki fiyat artışlarına engel olmak için de çeşitli uygulamalar devreye sokmuştur.

Türk Hükümeti, 18 Şubat 1941'de üç ayrı kurumun faaliyete geçmesine onay vermişti. Bunlardan birincisi Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan İaşe Teşkilatı idi. Kurulmasındaki amaç; ülkenin iaşe teminini ihtiyaçlar halinde ithal, ihraç, stok ve dağıtma işlerini yürütmektir. Ayrıca iaşe maddelerinin fiyatlarını sanayi ve ticaret topluluklarının en yüksek kâr hadlerini tespit edecekti. İkincisi ise yine Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Petrol Ofisi idi. Petrol Ofisi'nin kurulma gayesi ise halk ve ordunun ihtiyaçları için petrol ithal etmek ve ülkedeki petroleri stoklamaktır. Üçüncü kurum ise Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan, her türlü iaşe maddesi almak, satmak, ithal ve ihraç etme yetkisinin elinde bulunduğu Ticaret Ofisi idi¹⁷⁹. Türk Hükümeti bu kurumların hepsini belli başlı görevler dâhilinde teşkil etmiş ve yapılacak alım-satım işlemlerini kolaylaştırmayı hedeflemişti. Gruplar halinde

* Konsinye; bir satıcının başka bir satıcı, dağıtıcı veya komisyoncuyla ürün bedellerini satıldıktan sonra almak üzere yaptığı satış veya kesin satış daha sonra yapılmak üzere ürün göndermesi şeklinde yapılan bir ödeme biçimidir.

¹⁷⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 280, Vol: 29, February 1941, p. 34; Örneğin Fiyat Murakabe Komisyonu bkz. **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1940, Sayı: 4530, s. 14085.

¹⁷⁹ **Resmi Gazete**, 18 Şubat 1941, Sayı: 4737, s. 494, 495, 496; Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Politikası (1939-1942)", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, Sayı: 2, s. 155-184, s. 169.

bölünen amaçlarda ihtiyaçlar temel alınmıştı. Devam eden ticaret işlemlerinde gümrük vergisi ülke ekonomisi için önemli bir yere sahip olmuştu. Bu bağlamda Türk Hükümeti, gümrük vergilerinde birtakım değişikliğe gitmeyi uygun bulmuştu.

Türk Hükümeti, yabancı ülkelerle yaptığı geçici ticaret anlaşmaları uyarınca ve bunların kapsamına giren gümrük vergilerinde bazı düzenlemelere gitmişti. Böylelikle hükümet, anlaşma yapmayan devletlerden gelen eşyalara karşı çıkarılan kanunu yürürlüğe koymuştu¹⁸⁰. Bu kanun hükümlerine göre Türk Hükümeti, geçici ticaret anlaşmalarını müzakere etme ve sonuçlandırma, kota ve mevcut anlaşmaların bir parçasını oluşturan diğer programları tamamen değiştirme yetkisine sahipti. Ticaret sözleşmesinde belirtilen eşyalar üzerinde ithalat aidatının geçici olarak değiştirilmesi için izinler vermişti. Belirtilen tüm değişikliklerin kabulünden sonraki üç ay içerisinde TBMM tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu yasanın 4. Maddesinde belirtildiği üzere hükümet, Türkiye ile ticari anlaşmalar yapmayan ve bu tür anlaşmaları müzakere etmeyen ya da süreleri dolmadan mevcut anlaşmaları tek taraflı olarak iptal eden ülkelere karşı her türlü kısıtlayıcı önemi almakla yetkiliydi. Bununla birlikte, ticaretin sınırlandırılmasına yönelik bu tür önemi gerekli bildirimler yapılınca kadar uygulanmayacaktı. Bu yasa üç yıllık bir süre için yürürlükte kalacaktı¹⁸¹. Görüldüğü üzere ticari işlemlerin denetimi Türk Hükümeti'ndeydi. Türk Hükümeti ticari işlemleri sınırlandırmamak için gerekli görmedikçe bu uygulamaya gitmeyecekti.

1941 yılına ait yayımlanan bir rapora göre; Ege Denizi'nin durumu dolayısıyla Türkiye ve İngiltere arasındaki düzenli ürün sevkiyatlarında zorluklar mevcuttu. Buna rağmen Türkiye'ye 1941 yılı boyunca ulaşan sevkiyatların hacimli olduğu görülmüyordu. Sevkiyatların Cape yolu vasıtasıyla gelmesi teslimatın gecikmesine neden oluyordu. Bu duruma rağmen düzenli yapılan seferler sayesinde ürünlerin gelişinde herhangi bir kesinti olmamıştı. Önce Port Sait'te* boşaltma yapan ve sonrasında Türkiye'ye gönderilen ürünlerde, aktarma yapıldığından dolayı gecikme

¹⁸⁰ **Resmi Gazete**, 14 Ocak 1941, Sayı: 4707, s. 292. Ayrıca bkz. Kanun maddeleri.

¹⁸¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 281, Vol: 29, March 1941, p. 57.

* Port Sait; Kuzey Mısır'da Akdeniz'e kıyısı olan ve Süveyş Kanalı yakınlarında bir kenttir.

yaşanıyordu. Suriye'nin İngiliz kuvvetlerince işgalinden sonra, Mısır ve Türkiye arasında güvenli bölge meydana getirilmişti. Bu vesileyle ürünler, İskenderun ve Mersin limanlarına gönderiliyordu. Bu limanlardaki tesisler önceleri sınırlı bir trafik hacmine sahipken sonrasında yapılan iyileştirmeler, gemi akış kapasitesini artırmıştı. Gemilerin daha sık gelmeye başlamasıyla talep edilen ithal malzemeler pazarın ihtiyacını karşılamaya başlamıştı. 2 Aralık 1940 tarihinde İngiltere ve Türkiye arasında yapılan ödemeler anlaşması, iki ülke arasındaki ticareti istikrarlı bir şekilde serbest döviz bazına yerleştirip, büyük kolaylıklar sağlıyordu. Bu anlaşmayla, tüm karışıklıklar ve öngörülemeyen zorluklar ticaret sisteminde iyileşmelere yol açmıştı ve İngiliz ihracatçılarına makul bir süre içinde ödeme garantisi sağlamıştı. İngiliz ticaretinin, U.K.C.C. tarafından satın alımlarla birlikte İngiliz ihracatının finansmanı için de Sterlin kredileri sağlanmıştı. Bu kurumun Türkiye'nin ithalatına sağladığı imkânlar ise dikkat çekici olmuştu. İngiltere'de fon sağlanması, kredilerin açılması ve ödeme garantileri ile İngiliz ihracatçılarının daha önce Türkiye ile yaptıkları ticaret altındaki geçmiş deneyimlerinden oluşan tereddütleri de yıkmayı başarmıştı. Ayrıca şirket, İngiliz ihracatçılarına nakliye alanının tahsisini ve lisans verilmesini doğrudan kolaylaştırmıştı. Şirketin faaliyetleriyle ilgili İngiliz ithalatı için oluşturulan tesisler, satın aldığı büyük miktardaki Türk ürünlerinin ihracatına tonaj sağlama aracı olmuştu. Kısacası, Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari faaliyetlerin tatminkâr seviyede olmasının sebebi şirketin faaliyetleri denilebilirdi. Türkiye'den İngiliz ürünlerine olan talep 1941 yılı boyunca sürmüştü fakat İngiltere'de ihracatın sınırlandırılması ve bu tür ürünler için nakliye alanının zorluğu devam ediyordu. Türk-Alman ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra İngiltere'den yapılan ithalatın bu anlaşmadan etkilenebileceği öngörülmüyordu. Bununla birlikte arz ve ulaşım güçlükleri, anlaşmaların uygulanmasını kayda değer bir ölçüde engellemişti. Fakat bu zorluklar aşılabılırsa Türkiye pazarı için rekabet kaçınılmaz gözükmekteydi. İngiltere ise halen tercih edilen konumdaydı¹⁸². Raporda belirtildiği gibi, Türk-İngiliz ticaretinde yaşanan olumlu gelişmeler iki ülke arasında hem ticari hem de siyasi ilişkilerde devamlılığı sağlamıştı. Ticaret yollarının yön değiştirmesi ve Suriye'nin İngilizlerce işgali Türkiye

¹⁸² The British Chamber of Commerce of Turkey'in yayımladığı 54.yıllık raporu; **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 292, Vol: 30, February 1942, p. 25, 26, 27.

açısından önemli bir gelişme olmuştur. Böylece Türkiye'ye ithal ürünlerin daha güvenli bir yolu takip ederek geleceği ön görülmüştü. Ayrıca yolların güvenli oluşuyla ithal ürünlerin Türkiye'ye bolca gelmesi, ekonomideki olumsuzlukların azalmasına yardımcı olacaktı.

Türk Hükümeti, ithalat sorunlarını değerlendirmek için 8 Mart'ta Ankara'da Türk ithalatçıları toplantısını düzenledi. Ticaret Bakanlığı Müsteşarı ve Ticaret Bakanlığı İthalat ve İhracat Departmanı Şefi'nin de katıldığı toplantıya, Başbakan Refik Saydam başkanlık yapmıştı. Temsil edilen ihracat kalemleri pamuk, yün, kauçuk, kahve ve çay ithalatçılarıydı. Toplantıyı yürüten Başbakan amaçlarının, ülkede ihtiyaç duyulan ürün gruplarının ithalatını değerlendirmek olduğunu belirtmişti. Başbakan, Türkiye'nin ithalatını etkileyen tüm sorunlar ve ithalatçıların karşı karşıya kaldığı zorluklar hakkında bilgi sahibi olduklarını, ülkeyi sıkıntılı durumdan kurtarmak amacıyla gerekli ürünleri ithal edebilmek için adımlar atmak zorunda kalabileceklerini ifade etmişti¹⁸³. Ülkenin tüketim maddeleri ithalatındaki zorlukları, savaş yüzünden ticaret yollarının kapalı olması şeklinde açıklanabilir. Ayrıca sayıca az gelen ürünler, piyasadaki stokçular yüzünden oldukça pahalıya satılıyordu. Bunun önüne geçilmesi, daha çok ürünün ithal edilmesiyle mümkündü. Burada devreye İthal ve İhraç Birlikleri giriyordu. Bu kurumlar, ithal-ihraç edilecek ürün miktarlarını belirlemekle birlikte Ticaret Bakanlığı ile birlikte çalışıyorlardı.

Türk Hükümeti, ithalatı genişletmek maksadıyla ticari ödemelerini ayarlamak için Ticaret Bakanlığı'na bağlı bir komite oluşturmaya kararı vermişti. Türkiye'nin ticaret ve tediye anlaşmaları olan ülkelerle yaptığı ithalat, anlaşmalar çerçevesinde serbest olacaktı. Ayrıca hususi takas anlaşmalarında, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası görevlendirilmişti. Türkiye ile ticaret ve tediye anlaşmaları olmayan ülkeler ise Ticaret Bakanlığı'nın ithalat ve ihracat için alacağı uygun tedbirler vasıtasıyla ticarete devam edecekti. Bahsi geçen ülkelerle yapılacak olan hususi takas anlaşmalarından, Takas Limited Şirketi sorumlu olacaktı. Bu komite dış ticaretle ilgili

¹⁸³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 281, Vol: 29, March 1941, p. 60.

olarak diğer bakanlıklarla takas primlerini belirlemek için, Ticaret Bakanlığı'nın altında çalışmalarını sürdürecekti¹⁸⁴.

Genel olarak Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı çıkmadan önceki ticaret politikalarıyla savaştan sonraki ticaret politikalarında farklılıklar mevcuttu. Savaştan önce ithalatı sınırlandırmak ve ihracatı artırmak ana gayeydi. Bunun sebebi ise dışarıya para akışını kesmektir. Savaş sırasındaki politikalar; ihracatı sınırlandırarak, ülkenin ihtiyaçlarının ayrılmasından sonra geriye kalan ürünlerin satılması ve piyasanın ihtiyaçlarını tedarik etmek için ithalatı artırmak hedeflenmişti. Dışarıdan mal gelememesinin elbette ki tek nedeni ticaret yollarının kapalı olması değildi. Açık olan ticaret yollarından da istenilen ürünler gelmiyordu. Çünkü alışveriş yapılan ülkelerdeki fabrikalar harp endüstrisine çalışıyordu. Avrupa ve Amerika'nın ticaret kapasitesi azalmıştı. Bir de buna ürünlerin yüksek fiyatları eklenince ülkede hayat pahalılığı ortaya çıkmıştı¹⁸⁵. Dünyanın topyekûn savaş ekonomisine geçmesi, diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemişti. Ülkelerin bu duruma müdahaleleri ekseriyetle takas sistemi üzerinde yaptıkları değişikliklerden meydana geliyordu.

Türk Hükümeti, takas ticaretinde önemli ihracat ve ithalat ürünlerinin değişim işlemiyle ilgili birtakım düzenlemeler yapmıştı. Bununla birlikte zeytinyağı ve tiftik Türkiye tarafından, özel olarak talep edilen listede belirtilen ürünlerin ithalatına karşı takas işlemi için kullanılacaktı. Türkiye'nin ihtiyaçları için özel takas başvurusu yapılması halinde, bu tür teklifler Ticaret Bakanlığı tarafından incelenecekti. Söz konusu başvurunun yapıldığı her işlem için, tarihteki mevcut koşulların ve ülkedeki mevcut stokların incelenmesi gerekli görülüyordu¹⁸⁶. Alınan karardan anlaşılacağı üzere, ihtiyaç fazlası ve değerli ürünler birtakım ön koşullardan sonra takas sistemi dâhilinde işleme konulmuştu.

¹⁸⁴ **Akşam**, 1 Haziran 1941, Sayı: 8121, s. 3.

¹⁸⁵ Hüseyin Avni, "İthalatın Azalmasının Sebepleri Nelerdir?", **Akşam**, 31 Mayıs 1941, Sayı: 8120, s. 6.

¹⁸⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 286, Vol: 29, August 1941, p. 183.

Türk Hükümeti'nin ticari işlemlerde aldığı önlemleri, Ticaret Bakanı 21 Ağustos'ta açılan Uluslararası İzmir Fuarı'nda açıklamıştı. Bakan, bazı ürünlerin ihracatına özel izinle müsaade edildiğini belirtmiş ve hükümetin bu durumu satış fiyat farklılığı ile üreticiye katkı sağlamaya çalışmak olarak izah etmişti. Hükümet fiyatları belirlerken hem üreticiyi hem de tüketiciyi mağdur etmemek için orantısız fiyat yüksekliklerini önlemeye çalışıyordu¹⁸⁷. Türk Hükümeti'nin aldığı diğer bir önlem ise Aralık 1941'de Tasarruf ve Yerli Malları Haftası sebebiyle Maliye Bakanı tarafından açıklanmıştı. Maliye Bakanı hükümetin ithalatı artırmak adına gerekli eşyalara izin verdikleri ölçüde akreditif açtırmayı, eşyaların fiyatlarının belirlenmesinde ithalat yapanların zararlarını karşılamayı ve girişimlerini genişletmeyi göz önünde bulundurduklarını açıklamıştı¹⁸⁸.

4. 1941 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri

1941 Ocak ayında İngiliz Denizcilik Bakanlığı'nın* Süveyş Kanalı ile ilgili verdiği bilgiye göre, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki konumu düzelme gösteriyordu. Burada düşman kuvvetlerinin bulunması İngiltere'nin Doğu Akdeniz ülkelerini ve Kızıldeniz'i açık tutmasını engellemediği ve Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, Filistin, Mısır ile yaptığı ticaretin daha serbest şekilde ilerlediği açıkça vurgulanıyordu¹⁸⁹. İtalya'nın savaşa girmesinden sonra Akdeniz'deki deniz ticaretinde sıkıntılar başlamıştı. Bu durumun 1941 yılında yavaş yavaş düzeldiği gözlemleniyordu. Bu şartlar dâhilinde İngiltere'den Türkiye'ye gönderilen ürünlerin geliş güzergâhı daha az risk taşıyordu.

Yeni başlayacak ihracat sezonunun, yıl içerisindeki yapılan ihracattan daha fazla olacağı ön görülüyordu. Bu durumun, yeni ticaret yollarının devreye girmesiyle

¹⁸⁷ **Akşam**, 21 Ağustos 1941, Sayı: 8202, s. 4.

¹⁸⁸ Akreditif; İhraç edilen ürünlerin bedellerinin ödenmesi için belirli şartların yerine getirilmesinden sonra ödemenin yapılacağına ilişkin bir çeşit teminatır; **Ulus**, 13 Aralık 1941, Sayı: 7312, s. 6.

* İngiliz Hükümeti (Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi) İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da bu bakanlığı (Ministry of Shipping) devreye sokmuş, 1941'de bu kurumu Ulaştırma Bakanlığı (Ministry of Transport) ile birleştirmiş, ismi de Harp Ulaştırma Bakanlığı (Ministry of War Transport) olmuştur. Deniz Kuvvetlerine bağlı Deniz Taşımacılığı Bölümünün işlerini bu bakanlık yürütmekteydi. 1946'da ise tekrardan Ulaştırma Bakanlığı kurulmuştur.

¹⁸⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 279, Vol: 29, January 1941, p. 11, 12.

mümkün olacağı açıklanıyordu. Savaşın Balkanlara sıçramasıyla birlikte Türkiye'nin Rumeli Demiryolları ile Avrupa'daki demiryollarıyla bağlantısı kesilmişti. Ayrıca Tuna Nehri üzerindeki ulaşım da durmuştu. Fakat her iki yolunda ulaşımın açılmasıyla ticaretin normal seyrine dönmesi bekleniyordu. Sadece ticaret yollarının açılması değil yapılması beklenen Türk-Alman ticaret anlaşması nedeniyle Türk ürünleri, Almanların egemenliğinde olan diğer devletlere de ulaşabilecekti¹⁹⁰. Türk ürünlerinin Avrupa'ya ulaşımı, demiryollarında yapılan düzenlemeler ile birlikte kolaylaşacaktı. Böylelikle Türk Hükümeti de ürünlerini çeşitli ülkelere göndermiş olacaktı. Genel olarak savaş periyodunda demir ve deniz yollarının güvenliği fazlasıyla önemli olmuştu.

22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı'nın başlaması, Karadeniz ve Kafkasların da ulaşımın kapanmasına neden olmuştu. Akdeniz'den sonra Karadeniz yolunun da kapanması İngiliz ve Türk ticari ilişkilerini neredeyse durma noktasına getirmişti. Bu yüzden de Türkiye'den aldığı deri, küşpe vb. ürünlerin İngiltere'ye gönderiminin durması, iki ülke arasındaki ticaretin zararına olmuştu¹⁹¹. Savaşın farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte Türkiye'yi çevrelemesi, Türkiye'ye gelen ve giden ürün trafiğini de aynı oranda olumsuz etkiliyordu.

Türk Hükümeti'nin dış ticaret ve iç piyasaya bu denli müdahalesinin arkasında yatan sebep, insanların üretim sahasından çekilmesi ve tüketimin artmasıydı. Ayrıca uluslararası ticaret yollarının kapalı olmasıyla ülkenin ihtiyacı olan tüketim maddelerinin tedariki zorlaşıyordu. Savaş yüzünden Akdeniz'in kapalı olması, Karadeniz yolunun tehlike arz etmesiyle dünya ticareti Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi ile sınırlanmıştı¹⁹². Ne var ki, İran'daki askeri operasyonlar nedeniyle Basra Limanı'ndaki tüm ticari faaliyetler de sona ermiş, Türkiye'ye geçiş rotası engellenmişti¹⁹³. Savaşın Türkiye sınırlarına bu denli yaklaşması hem siyasi hem de ekonomik olarak Türk Hükümeti açısından kötümser bir grafik çiziyordu. Türk Hükümeti'nin temel gündemini, tarımsal üretim yapan kesimin büyük çoğunluğunun silahaltına alınmasıyla artan ihtiyaçların karşılanma sorunsalı oluşturmuştu.

¹⁹⁰ Hüseyin Avni, "İhracat Mevsimi Yaklaşıyor", **Akşam**, 21 Haziran 1941, Sayı: 8141, s. 6.

¹⁹¹ **Vatan**, 24 Haziran 1941, Sayı: 302, s. 2.

¹⁹² Hazım Atıf Kuyucak, "Ticaret Siyasetimiz", **Ulus**, 27 Ağustos 1941, Sayı: 7207, s. 2.

¹⁹³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 287, Vol: 29, September 1941, p. 215.

Müttefiklerin de bu sorunu aşmak için çaba sarf ettikleri, Lend-Lease Kanunu'nun yasalaşmasından anlaşıyordu.

5. Lend-Lease Kanunu ve Türkiye'nin Ticarî İlişkilerine Etkisi

ABD Hükümeti Temsilciler Meclisi ve Senato, Dış İlişkiler Komitesi tarafından kabul edilen Lend-Lease Kanunu'nu, saldırganlığın kurbanı olan veyahut tehdit altında bulunan tüm ülkelere savaş malzemesi sağlamak amacıyla 11 Mart 1941'de onaylamıştı¹⁹⁴. Lend-Lease'i Türkçeye çevirdiğimizde kiralama-ödünç verme anlamlarına gelmektedir. Bu kanunun çıkartılmasındaki amaç, savaş yüzünden karşılaşılan ekonomik problemlerin ve ödemelerdeki sıkıntıların savaş sonrası döneme aktarılmasıydı. ABD Hükümeti bu kanunla birlikte savaş sona erdikten sonra uluslararası arenada, siyasi ve ekonomik gücünü perçinleyecekti.

Kanun öncelikle, Birinci Dünya Savaşı ertesinde olduğu gibi uluslararası ticarete zarar verdiği görülen bir borçluluğu ortaya çıkarmayacaktı. Çünkü karşılıklı yardımın geri ödemesi gelecekteki bir tarihte belirlenecekti. Devam eden sürecin ticaret üzerine yük olmaması için -karşılıklı olarak- ekonomik ilişkilerin teşvik edilmesi üzerinde duruluyordu. Öte yandan, İngiltere'nin yardımı ağırlıklı olarak hem küçük hem büyük hizmetlerin sağlanması ve -sadece İngiltere ve sömürgelerde değil aynı zamanda cephelerde- geniş ölçüde çeşitlilik gösteren maddelerin nakledilmesinden ibaretti. Bu yüzden, detaylı hesap tutulması imkânsızdı. İngiltere'nin katkısının büyüklüğü, savaş masraflarının %10'undan az olmamak üzere hâlihazırda karşılıklı yardıma ayrılmış olmasıyla açıklanabilir. Başkan Roosevelt, Lend-Lease Kanunu'nun Amerikan savaş masraflarındaki payını %12 olarak tahmin ediyordu. İlaveten, İngiltere'nin karşılıklı yardım masrafının onun diğer Müttefiklere yardımının tamamı olmadığı vurgulanmalıydı, çünkü bu İngiltere'nin denizaşırı cephelerde üstlendiği büyük mali yükü içermiyordu. İngiltere'ye aktarılan ürün ve hizmetlerin bedeli 82.000.000 Sterlin idi; bu rakam, diğer askeri stokların yanı sıra, yiyecek, hava araçları ve hava aracı malzemeleri ve sanayi ürünlerini kapsıyordu.

¹⁹⁴ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (MacMurray), 14 February 1941, **Foreign Relations of United States (FRUS)**, The Near East and Africa Vol: 3, p. 816.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v03/d882> [Erişim Tarihi: 07.02.2020]

ABD tasarrufuna bırakılan nakliye hizmetlerinin 40.000.000 Sterlin olduğu tahmin ediliyordu¹⁹⁵. Bu kanun İngiltere açısından oldukça değerli olacaktı. İngiltere'nin ekonomik olarak ayakta kalabilmesinin ve bu durumda da cephelerde başarı elde etmesinin gerekliliği tartışılmazdı. Amerikan Hükümeti'nin Lend-Lease Kanunu ile birlikte İngiltere'ye yardımı, savaşın gidişatını da değiştirecekti. Böylelikle İngiltere'nin harp gücü artacak, Almanya karşısında başarıları pekişecekti. İngiltere'nin ve Amerika'nın harp gücü karşısında Almanya'nın harp gücünün etkisiz kalması öngörülüyordu¹⁹⁶. İngiltere'nin savaşın ilerleyen yıllarında Avrupa'daki cephelerde başarılar elde etmesinin arkasında ABD'nin ekonomik katkıları vardı.

ABD Dışişleri Bakanı tarafından Yakın Doğu İşleri Departmanı'na Mart 1941'de bir muhtıra verilmişti. Buna göre; Lend-Lease Kanunu, İngiltere'ye yardım olarak görülmesi ve bu yardımın bir parçası olarak da İngiltere'nin bu materyali Türk Hükümeti'ne sunma isteğinde bulunması gerekli görülüyordu. Verilen muhtırada yetkililer, bu şekilde bir yol almalarının sebebini zaman kazanmak olarak açıklamışlardı. Amerikan Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin talebi üzerine, Türkiye'deki mevcut duruma ilgilerini sürdürdüklerini ve Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü sağlamak adına her türlü güvenceyi vereceklerini bildirmişti¹⁹⁷. Bu muhtıradan, Türkiye'ye gönderilen her türlü eşyanın adı geçen kanun doğrultusunda yollanacağı sonucuna ulaşılıyordu. Öncelikle İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlar iki ülkenin imzaladıkları ticari ve siyasi antlaşmalar sonucu yapılıyordu. ABD'nin ilk etapta Türkiye'ye adı geçen kanun ile yardımı söz konusu olamazdı çünkü ABD savaşa yılsonunda müdahil olmuştu. Ayrıca coğrafi açıdan Türkiye ile yakın olmamaları gelecek yardımların önünde büyük bir engel teşkil ediyordu. Muhtırada açıklanan gerekçeler yukarıdakiler olmasına rağmen böyle bir yol izlenmesinde İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Balkanlar, Yakın ve Orta Doğu'daki nüfuzu

¹⁹⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 318, Vol: 32, April 1944, p. 95, 96, 97, 98.

¹⁹⁶ N.S., "Amerika Birleşik Devletlerinin Yardım Kararı", **Akşam**, 11 Mart 1941, Sayı: 8041, s. 1.

¹⁹⁷ Memorandum by The Under Secretary of State (Welles) to the Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray), 27 March 1941, **Foreign Relations of United States (FRUS)**, The Near East and Africa Vol: 3, p. 838, 839. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v03/d910> [Erişim Tarihi: 08.02.2020]

etkili olmuştur. Kanunun çıkış tarihi itibarıyla ABD'nin bu coğrafyada etkinliği son derece zayıf durumdaydı.

İngiltere'nin Amerikan Büyükelçisi Halifax, Amerika Dışişleri Bakanı Hull ve Avusturalya Başbakanı Robert Gordon'un Mart 1941'de yaptıkları görüşmede, Türkiye'ye devam etmekte olan yardımın İngiltere üzerinden mi yoksa doğrudan mı yapılacağı sorunsalı tartışılmış ve yardımın İngiltere üzerinden olmasının tercih sebebi olduğu belirtilmişti. 1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması gereği Türkiye'ye 25.000.000 Liralık savaş malzemesi sağlamak durumundaydılar. Fransa'nın işgalini takiben belirli kalemlerin teslimi (örneğin savaş uçakları, uçaksavarlar) gecikmişti. İngiliz Hükümeti tarafından İngiliz uçaksavar birimlerinin Türkiye'ye göndermek için tekrarlanan yardım tekliflerine rağmen Türk Hükümeti verilen yardımın, risk almasını sağlamak için yeterli olmadığını vurguluyordu¹⁹⁸. Türk Hükümeti, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'ndan sonra yeterli askeri teçhizatının olmadığı gerçeğinin arkasına sığınıyordu. Türkiye, yeterli malzeme almadığı takdirde de savaşa girmemeyi tercih ettiğini, defalarca vurgulamıştı. İngiltere'nin söz verilen miktarı tedarik etmediği takdirde Türkiye'nin ihtiyaçlarını Almanya'dan sağlayacağı korkusu, dönem boyunca siyasi ve ticari ilişkilerin belirleyicisi olmuştur.

1941 Temmuz ayında Amerikan Hükümeti, kendi bölgesinde artan acil talepler ve ulusal savunması gerekliliklerini göz önüne alarak, Türkiye'ye yardımların İngiliz Hükümeti tarafından gönderiminin sürmesinden yana olduğunu belirtmişti¹⁹⁹. Lend-

¹⁹⁸ Central File: Decimal File 867.24, Internal Affairs Of States Turkey Equipment and Supplies, November 21, 1939 March 2, 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archives Unbound, 867.24/147, 7 Mart 1941 Tarihli Dışişleri Bakanlığı Konuşma Tutanağı.

<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE%7CSC5111445981&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=93203426>. [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

¹⁹⁹ Central File: Decimal File 867.24, Internal Affairs of States, Turkey Equipment and Supplies, November 21 1939, March 2 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State, Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archives Unbound, 867.24/155, 18 Temmuz 1941 Tarihli Ankara Amerikan Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına Gönderilen Telgraf.

<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE%7CSC5111445981&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=93203426>. [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

Lease Kanunu, sadece İngiltere'yi değil dolaylı olarak Türkiye'yi de etkileyecekti. ABD'nin uzun vadede Ortadoğu planları bu yardımlar vasıtasıyla devam etmişti.

Ağustos 1941'de İngiliz Hükümeti, Türkiye'ye verilen önceliğin sürdürülmesi gerektiğini belirterek askeri-sivil malzemelere ilişkin mevcut politikalarının önceden olduğu gibi devam etmesini kararlaştırmıştı. Arz hacminde bir artış mümkün olmamakla birlikte sivil ve askeri materyallerde istikrarlı bir akış devam etmeliydi. İngiltere Hükümeti, Türk Hükümeti'ne karşı yardım antlaşması altında bir yükümlülük taşıyordu. Eğer İngiliz makamları askeri tedariklerin büyük bir kısmını kesecek olursa, Türkler İngiltere'ye olan güvenlerini yitirebilirler ve Almanya'ya yaklaşabilirlerdi. Almanya bu durumda Türklerden daha fazla talepte bulunmak isteyebilirdi; örneğin Türkiye'de bulunan İngiliz personelin işten çıkartılması, savaş malzemelerin geçişi ve İngiliz haberlerinin yayımlanmaması gibi. Eğer Türkiye Almanya'nın yanında yer alırsa, tüm Arap ülkeleri –İran ve Mısır- bu durumdan etkilenecekti. Tüm bu olasılıklardan dolayı Londra, Türkiye'ye askeri tedarikin devam etmesi gerekliliğine inanıyordu²⁰⁰. Türkiye'nin Almanya'ya yakınlaşması ihtimali İngiltere ve ABD'nin tüm Ortadoğu politikasını olumsuz etkileyecekti. Böyle bir durumun önüne geçebilmek için İngiliz Hükümeti, Türkiye'ye gerekli olan yardımları ulaştırmayı sürdürecekti.

Bu dönemde ABD'nin Ortadoğu'ya hâkim olma stratejisini İngiltere gerçekleştiriyordu. Bu sebeple tüm yükümlülük İngiltere'ye bırakılmıştı. Lend-Lease Kanunu ile verilen askeri ve ekonomik yardımlar İngiltere vasıtasıyla Ortadoğu Tedarik Merkezi tarafından yapılıyordu. Türkiye'nin gereksinim duyduğu tüm askeri malzeme listesi önce İngiltere'ye gönderilir, daha sonra İngiliz yetkililer yeterli gördükleri takdirde ABD'ye bildirirlerdi. 1942 yılında ise ABD aracı olan İngiltere'nin etkinliğini ortadan kaldırarak, Türk yetkililerle görüşüp Washington Türkiye

²⁰⁰ Central File: Decimal File 867.24, Internal Affairs of States, Turkey Equipment and Supplies, November 21 1939, March 2 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State, Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archives Unbound, 867.24/153, 1 Ağustos 1941 Tarihli Yakın Doğu İlişkiler Bölümüne Gönderilen Yazı. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE%7CSC5111445981&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=93203426>. [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

Büyükkelçiliği'ne ait olarak Türkiye Tedarik Birimi'ni kuracaktı. Hatta 1943 yılında Müttefiklerin bir araya geldiği Casablanca Konferansı'nda ABD Türkiye'yi, İngiltere'nin yükümlülüğünden çıkartacaktı²⁰¹. ABD Hükümeti'nin stratejisini tadil etmesi, dünyadaki güç dengelerinin değişmesiyle alakalıydı. Çünkü 1943 yılından sonra Almanya güç kaybetmeye ABD ise güç kazanmaya başlayacaktı. Bu durumda da özellikle önem verdikleri Ortadoğu'da İngiltere ile çıkarları örtüşmeyecekti. Ortadoğu'ya yakınlığı sebebi ile Türkiye'ye özel bir ilgilerinin oluşu İngiliz-Alman rekabeti yerini, ABD-İngiliz rekabetine bırakacaktı.

İngiliz-Amerikan satın alma programıyla birlikte İngiltere'nin 1941 yılı boyunca Türkiye'den ithal ettiği ürünler

Krom	151.066 ton	Pamuk Tohumu	1.622 ton
Tiftik	3.350 ton	Pamuk Yağı	8.000 ton
Zeytinyağı	5.091 ton	Keten Tohumu	124 ton
Meşe Palamudu	5.000 ton	Susam	132.5 ton

Tablo.3.1.²⁰²

Tablo 3.1. incelendiğinde en fazla satın alınan ton cinsinden ürünün krom cevheri olduğu gözlemlenmektedir. Kromun savaş teknolojisi ile yakından ilgili olması, ona olan talebi de açıklıyordu. Türkiye, savaş boyunca krom ihracında dünyada önemli bir konumda olmayı başarmıştı. Bu durum da Türk ekonomisi adına olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

²⁰¹ Murat Özata, "İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 92, 93.

²⁰² Edward Weisband, **a.g.e.**, s. 94, 95.

6. 1941 Yılı Piyasa Koşulları

Pamuklu ürün piyasasında, İngiltere'den daha önce siparişi verilen ürünler 1941 Ocak ayında İstanbul'a varmıştı. Gelen ürünler, tüccarları başka siparişler vermek için teşvik ediyordu. Yünlü ürün piyasasında İngiltere'den gelen ürünler az miktarda olmasına rağmen pazara eklenmesiyle birlikte hızla tüketilmişti. İngiltere'nin 5.000 tonluk tiftik siparişi olmasına rağmen tiftik piyasasındaki gerginlik Ocak ayının sonuna doğru daha da hissedilir hale gelmişti. U.K.C.C. ile Yün ve Tiftik İhracatçıları Birliği arasında henüz bir anlaşmaya varılmamıştı. Fakat İngiliz yetkililer, Yün ve Tiftik İhracatçıları Birliği ile U.K.C.C.'nin anlaşmaya varıp, Türk yetkililerin fiyatlar konusunda fedakârlıklar yapacaklarını ümit ediyorlardı²⁰³. U.K.C.C. ile ihracatçı birliklerinin birlikte çalışması, piyasalarda hareketlenmeyi beraberinde getirmişti. İngiltere, 1941 Ocak ayı içerisinde Türkiye'den ilk defa pamuk yağı almıştı. Bu ürün dışında tiftik almak için yapılan başvuruların piyasayı hareketlendirdiği görülmüştü²⁰⁴. Her iki ülkenin de bazı durumlarda karşılıklı tavizlerde bulunmaları ticari faaliyetlerde iyileşmelerin yaşanmasına ortam hazırlıyordu.

1941 Şubat ayı içerisinde yünlü ürün pazarında neredeyse hiç ithalat olmamıştı buna rağmen İngiltere'den yapılması beklenen sevkiyatlar bulunuyordu. Pamuklu ürün piyasasında ise İngiltere'den gelen ürünlerde birtakım eksiklikler mevcuttu²⁰⁵. Bu ürünlerin varlığı piyasadaki beklentiyi de artırıyordu. Genellikle gelen ürünler hızlı bir şekilde tüketiliyordu. Ürün akışı sağlanmasına rağmen ihtiyaçların bir kısmı karşılanıyordu. Türkiye'nin yabancı ülkelerle olan dış ticaretine bakıldığında 1941 Şubat ayında yapılan ihracat 10.800.000 TL, ithalat ise 15.000.000 TL olmuştu. İngiltere 1941 yılının ilk iki ayında 8.400.000 TL ile Türk ürünleri ithalatçıları listesine liderlik ederken, Amerika 5.500.000 TL ve Almanya 5.400.000 TL ile İngiltere'yi

²⁰³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 279, Vol: 29, January 1941, p. 1,2.

²⁰⁴ **Vatan**, 3 Ocak 1941, Sayı: 136, s. 2.

²⁰⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 280, Vol: 29, February 1941, p. 39.

izliyordu²⁰⁶. Böylelikle Türk-İngiliz ticari grafiğinde 1941'in ilk iki ayında, yapılan düzenlemeler neticelerini vermeye başlamıştı.

Ticaret Bakanlığı, ülkenin deri ihtiyacını karşılamak için İstanbul Deri İthalatçılar Birliğine, İngiliz dominyonlarından gelecek deri için 75 bin İngiliz lirası, Kuzey Amerika'dan gelecek deri için ise 200 bin İngiliz lirası ve Güney Afrika'dan gelecek deriler için de 400 bin İngiliz liralık akreditif açmıştı²⁰⁷. Ayrıca İngiltere'nin Türkiye'den 50 bin balya tiftik ithali için yapılan başvurusunda tekliflerinin az bulunması üzerine, Türk tüccarlar ihracattan vazgeçmişlerdi. Bu yüzden İngiliz yetkililer tekliflerini %10 artırdıktan sonra tüccarlar ürün göndermeyi kabul etmişlerdi²⁰⁸. Burada da görüldüğü üzere İngiliz Hükümeti'nin, Türk tüccarların istekleri doğrultusunda ürünlere fiyat vermesi, Türk-İngiliz ticari işlemlerini sürdürmedeki isteklilik ve diğer ülkelerle oluşabilecek rekabetin önüne geçmesi bakımından önem arz etmektedir.

1941 Mart ayı pamuklu ürün piyasasını, İngiltere'den gelen az miktarda ürün oluşturmuyordu. Ayrıca piyasadaki stoklar yavaş yavaş tükeniyordu. Tiftik piyasasında ise, 1941 Mart ayı sonunda U.K.C.C. tarafından satın alınacağı taahhüt edilen miktar 40.000 balya olmasına rağmen 34.000 balya satılmıştı. U.K.C.C. ile yapılan satış sonrasında Alman alıcılarından bir temsilci, Türkiye ve Almanya'nın 1940 Haziran ayında imzaladıkları sözleşmede belirtildiği üzere, tiftik alımı için Yün ve Tiftik İhracatçıları Birliği ile müzakere için İstanbul'a gelmişti. Alman alıcılara verilecekler, U.K.C.C.'nin ilgilenmediği ürünlerden oluşacaktı. Ayrıca satışın, şirket tarafından ödenen miktarlardan %15-20 daha yüksek seviyede olacağı belirtilmişti²⁰⁹. İngilizlere satılmayan ürünlerin Almanlar tarafından satın alınması ve bu ürünlere Almanların U.K.C.C.'nin ödediği miktardan %15-20 daha fazla ödemesi dikkat çekici bir noktadır. Türk ürünlerinin birçoğunu İngiltere almasına rağmen Almanya, rekabeti

²⁰⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 281, Vol: 29, March 1941, p. 58.

²⁰⁷ **Vatan**, 20 Şubat 1941, Sayı: 181, s. 2.

²⁰⁸ **Vatan**, 1 Şubat 1941, Sayı: 162, s. 2.

²⁰⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 281, Vol: 29, March 1941, p. 53, 54.

bırakmıyordu. Bu durumda yüksek fiyatlarla satılan ürünler, Türk tüccarlarını memnun etmesine rağmen ileride büyük problemlere yol açacaktı.

1941 Nisan ayı pamuklu ürün ithalatında, İngiltere'den gelen ürünler genel olarak stoklardaki çeşitliliği artırmasına rağmen Mart ayından beri herhangi bir ürün Türkiye'ye ulaşmamıştı²¹⁰. Türkiye'ye ulaşmayan ürünler nedeniyle halkın ihtiyaçlarının karşılanamaması, Türk Hükümeti'ni de zor duruma düşürüyordu.

Türkiye'nin 1941 Nisan ayına kadarki toplam ihracatı 64.550.000 TL iken ithalat ise 27.098.000 TL idi. Tütün ürünleri ve kuru meyveler Nisan ayına kadar yapılan toplam ihracatın %60'ını oluştururken; petrol ürünleri, eczacılık, dokuma ve ipplikler, makineler, kâğıt, demir-çelik ithalatın yaklaşık %70'ini oluşturmuştu. Küçük motorlu gemiler hariç denizyolundaki tehlikeler ve Türk-Bulgar sınırındaki köprülerin tahrip edilmesiyle Avrupa ile demiryolu iletişiminin doğrudan kesik olması ticareti sınırlandırmıştı. Türkiye ve Almanya arasındaki imzalanan ticaret anlaşması büyük miktarlarda ürün alışverişini öngörüyordu. Fakat demiryolu iletişimi sağlanana kadar iki ülke arasında büyük bir ticaret gelişimi beklenmiyordu. Gümrük gelirlerinde düşüşler yaşanmıştı. İhracat vergisi ithalatın sınırlandırılmasıyla gelir düşüşünü bir dereceye kadar telafi etse de Maliye Bakanlığı'nın zararını dengelemek için yeterli olmamıştı²¹¹.

Almanya ile Türk delegelerinin köprü onarımı için anlaşmaları, ticareti rahatlatacaktı. Böylelikle Türk ürünleri Avrupa'ya kolaylıkla taşınacaktı. Bu bağlamda ticaret yollarındaki aksamalar, ilişkileri doğrudan etkiliyordu. Türk Hükümeti de bu durumu aşabilmek için, ister Müttefik grubundan isterse de Mihver grubundan olsun, uzlaşma yolunu tercih etmişti.

²¹⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 282, Vol: 29, April 1941, p. 77.

²¹¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 292, Vol: 30, February 1942, p. 27.

1941 Ocak-Şubat-Mart Ayları İthalat-İhracat Miktarları ve Ülkeler

	İthalat (TL)	İhracat (TL)
İngiltere	5.946.000 TL	16.197.000 TL
Almanya	3.994.000 TL	13.708.000 TL
Romanya	4.878.000 TL	4.388.000 TL
ABD	1.431.000 TL	9.215.000 TL
Macaristan	1.356.000 TL	2.164.000 TL
İtalya	1.057.000 TL	776.000 TL
İsviçre	1.025.000 TL	6.508.000 TL

Tablo.3.2.²¹²

Tablo 3.2.'de 1941 Nisan ayına kadar olan dönemin ithalat ve ihracatının TL cinsinden miktarları aktarılmıştır. Türk Hükümeti'nin ticarete devamlılığı sağlamak adına aldığı önlemler, İngiltere'yi hem ithalatta hem de ihracatta ilk sıraya taşımıştı. Bu olumlu tablo ile birlikte en büyük rakibi olan Almanya'nın etkinliğinin de devam ettiği görülüyordu.

Piyasalara bakıldığında, 1941 Mayıs ayı içerisinde pamuklu ürünlerde, İngiltere'den yeni ürünler Türkiye'ye gelmişti. Yünlü ürünler de ise durum, İngiltere'den gelen bazı küçük miktarlar dışında yurtdışından ithalat yapılamıyordu. Ayrıca Türkiye'nin ithalat oranları 1941 yılının ilk çeyreği ile son 10 yıl kıyaslandığında %20 düşmüştü. İhracatta ise yine aynı dönemler temel alındığında %70 oranında bir artış söz konusuydu. İlaveten İngiliz yetkililer, Nisan ayı boyunca İzmir'den toplam 12.470.894 kilogram (3.921.311 TL) değerinde ürün satın

²¹² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 292, Vol: 30, February 1942, p. 27.

almışlardı²¹³. İngiliz Ticaret Birliği, 4.000 ton kuru üzüm satın alabilmek için İzmir İhracat Birliği ile henüz bir anlaşma yapmıştı. Dört çeşit olan kuru üzümlerin değeri, 7 numaralı 24 kuruşa, 8 numaralı 27 kuruşa, 9 numaralı 34 kuruşa ve 10 numaralı 42 kuruşa satılacaktı²¹⁴. Türkiye'nin ihracat oranlarında hızlı bir artış yaşanmıştı fakat bu artış ithalata yansımamıştı.

1941 Temmuz ayında pamuklu ürün piyasasına İngiltere'den ürünler gelmesine rağmen daha fazlası bekleniyordu. Yerel malzeme çok sayıda alıcı bulmasına karşın talepler ihtiyacın karşılanmasına engel oluyordu. Kontrol Komisyonu'nun önlemleri nedeniyle yünlü ürün piyasasındaki fiyatlarda düşüş mevcuttu. İngiltere'den ithalat yapılmamıştı. Balkan tütününü özellikle Yunanistan'ın savaşta zarar görmesi nedeniyle Türk hasadına karşı ilgiyi artırıyordu. Ticaret Bakanlığı bu sebeplerle tütün piyasasını açmayı daha erken bir tarihe almaya karar vermişti. Türkiye ile Almanya arasında 1941 Haziran ayında imzalanan anlaşmaya* göre Almanya; 5.000.000 Lira kâğıt ve 3.500.000 Lira kimyasal ürün karşılığında 10.000.000 Liralık tütün satın alacaktı²¹⁵. Türk tütününe ilginin artması ekonomik olarak Türk Hükümeti'ne avantajlar sağlamıştı. Almanya ile yapılan anlaşma neticesinde piyasada İngiliz-Alman rekabeti sürmüştü. Bu durumdan yine kâr sağlayan Türk Hükümeti olmuştu.

İngiltere'den Türkiye'ye 1941 yılının Ağustos ayına kadar 3.598.433 Sterlin değerinde ürün gelmişti. En fazla gelen ürünler arasında; 733.866 Sterlin değerinde (9.704 ton) lokomotif ve yük vagonu vardı. İkinci sırada 518.412 Sterlin değerinde pamuklu ürünler mevcuttu. İki ülke arasındaki ticaret değerinin, Türk Hükümeti ile müzakere edilen savaş malzemeleri alımı ve satımı hariç 45.000.000 TL olması tahmin ediliyordu. U.K.C.C. tarafından düzenlenen İngiltere ve diğer ülkelerden yapılan ithalatlar arasında lastikler, şeker, Türkiye madenleri için malzemeler ve fabrikalar için

²¹³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 283, Vol: 29, May 1941, p. 99, 104, 105.

²¹⁴ **Vatan**, 5 Mayıs 1941, Sayı: 252, s.2.

* Anlaşma maddeleri için ayrıca bkz. **Resmi Gazete**, 2 Temmuz 1941, Sayı: 4849, s. 1273.

²¹⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 285, Vol: 29, July 1941, p. 151, 152.

yedek parçalar vardı²¹⁶. 1941 Ağustos ayında İngiltere'den yünlü kumaş ve iplikler, Türkiye'ye gecikmeyle gelmişti. Pamuklu ürünlerde ise küçük miktarlar İngiltere'den gelmeye devam ediyordu. Fakat piyasa sakindi ve ürün almak isteyen kişiler, aradıklarını bulamıyorlardı²¹⁷. Yerel kumaş ticaretindeki azalmayı düzeltmek için toptancılar İngiltere'ye önemli miktarlarda siparişler vermişti. Bu durumda  skenderun ve Mersin limanlarına varan ürünlerle birlikte tükenme noktasındaki stoklar yenilenmişti. İngiltere'ye verilen siparişlerin gelişlerinde gecikme yaşansa bile müşterilerin birkaç ay zarfında piyasada geçmişte olduğu gibi bol miktarda ürün bulacağı  n g r l yordu. Pamuklu  r n piyasasında ise önceki yıllarda verilen siparişler İngiltere'den Türkiye'ye henüz ulaşmıştı. Yerel  r nlerin fiyatlarında %10-15 arasında bir maliyet artışı mevcuttu. Eylül ayı içerisinde İngiltere'den 1.000.000 TL değerinde çeşitli ürünler gelmişti. Gelen  r nlerin arasında belediye için elektrik kabloları, kalay, kimyasallar, eczacılık ürünleri, dokuma tezg hları, boyalar vardı. Basra ve Mısır yolu vasıtasıyla iki ay zarfında İngiltere'den Türkiye'ye 8.000.000 TL değerinde ürün ulařmıřtı²¹⁸.

1941 Ekim ayında yerel olarak üretilen tüm pamuk ürünlerinin fiyatları artmıştı. İngiltere'den 1940 yılında sipariş edilen  r nler Ekim ayı itibariyle büyük parçalar şeklinde gelmişti. Y nl  ürünlerde de İngiltere'den Türkiye'ye küçük parçalar ulařmıřtı²¹⁹. Kasım ayında İngiltere'den gelen büyük miktarlardaki y nl  iplikler piyasada iyileşmeye sebep olmuştu. Piyasadaki stokların oluşturulmasında gelen ürünlerin fayda sağlayacağı düşünülüyordu. Yabancı  lkelerden Türkiye'ye ulaşan kumaş ithalatı, küçük parçalardan oluşan İngiliz kumaşlarını kapsıyordu²²⁰. 1941 Aralık ayında sezon oldukça durgun geçmişti. İngiltere'den iplikler ile Orta Avrupa'dan kimyasal ürünler gelmişti. Piyasada çeşitli miktarlarda tekstil ürünleri de

²¹⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 291, Vol: 30, January 1942, p. 4.

²¹⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 286, Vol: 29, August 1941, p. 177.

²¹⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 287, Vol: 29, September 1941, p. 205, 215.

²¹⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 288, Vol: 29, October 1941, p. 229.

²²⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 289, Vol: 29, November 1941, p. 253.

mevcuttu. İngiltere’den gönderilen yünlü dokuma ihracatı lisansa tabi tutuluyordu. Fakat bu ürünlerin ruhsatları bir süredir askıya alınmış durumdaydı. Süresiz olarak Türkiye’ye yapılan ithalat durdurulacak gibi görünüyordu. Fakat Aralık ayına kadar verilen tüm siparişler usulüne uygun olarak elde edilirse, yüksek miktardaki kumaş gereksiniminin uzun süre karşılanması ön görülüyordu²²¹. Türkiye’nin İngiltere’den öncelik olarak aldığı yünlü dokumanın lisansla sınırlandırılmasının ithalata olumsuz etkisi, piyasaları oldukça kötü etkilemişti. Fakat önce verilen siparişlerin yavaş yavaş Türkiye’ye gelmesiyle bu durumun minimum seviyede kalacağı öngörülmüştü. Yine de bu durumun piyasada mal kıtlığına ve stokçuluğa etkisi büyük olacaktı. Ek olarak Türkiye’nin savaş öncesi dönemde, dünyada birinci olduğu ihraç kalemi afyon idi. 1941 yılında İngiltere Türkiye’den 198.752 kilogram afyon satın almıştı. İkinci sırada ise 138.700 kilogram ile ABD geliyordu²²². Afyonun ilaç sanayinde yaygın olarak kullanılması ve 1941 yılı istatistiklerinde de İngiltere’nin ilk sırada yer alması, savaş ile doğrudan bağlantılıydı.

²²¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 290, Vol: 29, December 1941, p. 277.

²²² İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 230, 231.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1942 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

1941 yılının Aralık ayında, Amerika'nın Müttefikler blokunda savaşa girmesiyle beraber güç dengelerinde değişimler meydana gelmişti. Amerika bir yandan Pasifik Cephesinde Japonya ile savaşmaya devam ederken diğer yandan da Müttefiklerine yardım edebilmek adına çıkarttığı Lend-Lease Kanunu ile Avrupa'daki kuvvet dengelerini Müttefik bloku lehine çevirmeyi başaracaktı.

Esasen 1942 yılının temel problemi Almanya'ya karşı Avrupa'da ikinci bir cephenin açılması ve bu cephenin nerede açılacağı sorunsalıydı. Çünkü ikinci cephe Balkanlarda açılırsa Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi beklenmekteydi. Savaşın ilk yıllarında Türkiye'nin tarafsız kalması Müttefiklerin lehineyken, 1943'ten sonra Mihver blokuna fayda sağlamıştı. Bu bağlamda da Müttefikler, Türkiye üzerindeki baskılarını artırmayı tercih edeceklerdi²²³.

Tüm bu siyasi çerçeve doğal olarak ticari ilişkileri etkileyecekti. Amerika'nın devreye girmesiyle birlikte Türkiye'nin İngiltere'yle olan ticari ilişkileri ikiye bölünmüştü diyebiliriz. Zira artık Amerika, Ortadoğu üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmek için Türkiye ile doğrudan ilişki kurma yolunu tercih edecekti. Amerika takip ettiği politik manevraları gereği İngiltere'yi aradan çıkartarak, savaş sonrası uluslararası düzende yerini sağlamlaştırmayı hedefliyordu. Bu durumda da İngiliz-Türk ticari ilişkilerinde belirli azalmalar mevcuttu. Ayrıca Refik Saydam'ın vefatıyla birlikte Türkiye'de hükümet değişmişti. Yerine hükümeti kuran Şükrü Saraçoğlu, iktisat politikalarında da değişikliğe gitmişti. Özellikle 1942 yılında Varlık Vergisi* kanunu çıkartılması Türk Hükümeti'ni birtakım eleştirilere maruz bırakmıştı. Türk Hükümeti ise savaş yüzünden kanunlara aykırı şekilde para kazanan kesimin önüne geçebilmek için Varlık Vergisi'ni yürürlüğe koyarak benzer durumlara engel olmayı

²²³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, Eylül 2014, s. 160.

* Varlık Vergisi için bkz. Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 475; Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 343; **Resmi Gazete**, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255, s. 3965.

yeğlemiştir²²⁴. Türk Hükümeti dönem boyunca aldığı önlemler ile ihracatı artırıp ithalatı kolaylaştırmak için çalışmalarını sürdürmüştü.

1. İngiltere'nin 1942 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türk İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti

İngiltere ile Türkiye arasında devam eden ticarete, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu demir-çelik, lokomotif ve vagon gibi ithal ürünler önem arz ediyordu. Türk Hükümeti savaşa girme ihtimalinden dolayı ulaşımı kolaylaştırmak için, adı geçen ithal ürünlere inisiyatif tanıyordu. Bu yüzden de 1942 Ocak ayında, İngiltere'ye sipariş verilen 650 vagon dan 248'i, 24 lokomotiften 18'i ve 1.100 ton demir-çelik Türkiye'ye gelmişti. Demir-çelik ithalinin 1942 Mart ayı sonunda 10.000 ton olması bekleniyordu. Ayrıca bu miktarın diğer aylar zarfında toplamda 23.000 tona ulaşacağı da biliniyordu. Bu ürünlerin toplam bedeli 5.000.000 TL idi. Bunun yanında kauçuk, otomobil lastiği vb. ürünlerin gelmesi ve toplam miktarın 3.000.000 TL olması da bekleniyordu. Türk Hükümeti, ürün yükleme ve boşaltma işlemlerini kolaylaştırmak için İskenderun Limanı'na oldukça ehemmiyet veriyordu. Bu limanın tesisatı için 1.500.000 TL ihale edilmişti. Burada sağlanan kolaylık sebebiyle ülkeye giren ithalat eşyasının dağıtımı kolaylaşacaktı²²⁵. İngiltere için ayrıca önem taşıyan İskenderun ve Mersin limanları, Türkiye'de üç koldan nakliye için kullanılmaktaydı. Birinci yol Mersin-Ulukışla, ikinci yol İskenderun-Adana-Tarsus'u karşılıklı olarak birbirine bağlıyordu, üçüncü yol ise Silifke-Karaman yolu olmuştu²²⁶. Stratejik önemi dolayısıyla İskenderun-Mersin limanlarının iyileştirilmesi ve kapasitelerinin artırılması, savaş boyunca Türk Hükümeti'nin ağırlık verdiği konuların başında gelmişti.

Ayrıca Ticaret Bakanlığı, ithalat hacmini çekici hale getirmek için fiyat kontrol komisyonları tarafından ithalat izni için verilen kâr payını yükseltmeye karar vermişti. Aynı zamanda ithal malların perakendecilere dağıtımını, toptancı tüccarlar tarafından değil de ithalat birlikleri tarafından yapılacağını açıklamıştı. Ek olarak ürünlerin taşınması için Karadeniz'de Burgaz Limanı'nda özel bir komisyon kurulması

²²⁴ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 392.

²²⁵ **Akşam**, 19 Ocak 1942, Sayı: 8348, s. 1.

²²⁶ Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşında Mersin ve İskenderun Limanları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 710-714, s. 710, 711.

kararlaştırılmıştı. Ürünlerin Türk kara sularında seyahat edecek motorlu gemilerde taşınması planlanıyordu. İngiltere’den 18 lokomotif ve 360 kamyon Türkiye’ye gelmişti. Bunun yanında 6 lokomotif ve 270 kamyonun kısa sürede gelmesi bekleniyordu²²⁷. Türk Hükümeti’nin bir yandan ithalatı cazip hale getirmeye çalıştığı diğerk yandan da ithal ürünlerin ülke içerisinde ulaşımını kolaylaştırmak için çalışmalar yürüttüğü gözlemlenmektedir.

İngiltere, 1942 yılı içerisinde Türkiye’den ithal edeceği ürünleri dört gruba ayırmıştı. İlk grupta kereste bulunuyordu. Kereste alımına öncelik verilmesinin sebebi ise Ortadoğudaki birliklerinin gereksinimlerini karşılamaktı. İkinci grup yağlı tohumlardan oluşmaktaydı fakat Almanların yağlı tohumları yüksek fiyattan alması, ürünlerin değerini artırırken İngiltere’nin istediğı kadar yağlı tohum almasını da engelliyordu. İngiliz Hükümeti, yağlı tohum grubunda olan kenevir ve kendiri Almanların satın almasının önüne geçmek istiyordu. Bu ürünlerin fiyatı yüksek olduğundan, İngilizler istedikleri oranda alım yapamıyorlardı. İngilizler, Almanların almasını engellemek için üçüncü grupta bulunan yünlü deri, palamut ve palamut özlerini (valeks*) de talep ediyorlardı. Dördüncü grupta bulunan kurutulmuş ve tuzlanmış balıkların ufak bir kısmı İngilizlerce satın alınıp, Mısır ve Filistin’e ihraç ediliyordu. Ayrıca İngilizler bu grubun içinde bulunan kuru üzüm ve inciri Ege Bölgesinden, fındığı ise Karadeniz Bölgesinden satın alıyorlardı²²⁸. Görüldüğü üzere Almanlar, Türk ürünlerine İngiltere’den daha yüksek fiyatlar veriyorlardı. Buradaki amaç İngiliz alımlarının önüne geçmekti. İngiltere ise Türkiye’den daha fazla ürün almaya dikkat ediyordu. Türk Hükümeti de ürünlerini yüksek fiyata satıp, ticari ilişkilerini her iki devlet ile sürdürüyordu. Fakat uzun vadede bu durum da etkisini kaybedecekti. Ayrıca İngiltere’nin Türkiye üzerinde girişimleri ve rekabeti sadece ticari anlamda değil, kültürel faaliyetler şeklinde de sürüyordu.

1942 Şubat ayı içerisinde, Türkiye dışında ilk Halkevi, Londra’da açılmıştı. Açılışta British Council Başkanı Malcolm Robertson, İngiliz Dışışleri Bakanı M.

²²⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 293, Vol: 30, March 1942, p. 56.

* Valeks; deri tabakalamasında kullanılan toz halinde bir maddedir.

²²⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 229, 230.

Eden, Londra Türk Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras ve gazeteciler bulunmuştu. Açılışa başkanlık eden ise Tevfik Rüştü Aras'tı. Bu kurumun Londra'da açılmasıyla birlikte iki ülke arasındaki dostluğun daha da gelişeceği bekleniyordu. Londra Halkevi'nin açılmasında British Council'in yardımları göz ardı edilemezdi. Londra Halkevi, toplanma amacının dışında Türk sanat eserlerini barındıran bir müzeye de sahip olacaktı. M. Eden açılışa, bu kurumun Türkiye ile İngiltere arasında devam eden dostluğun yeni bir göstergesi ve davalarının ortak olduğunu, Türklerin medeniyeti temsil ettiğini ifade etmişti. Eden, taarruza uğradıkları takdirde önceden olduğu gibi kendilerini müdafaa edeceklerini ve dünyayı tehdit eden unsurlar var oldukça iki ülkenin birbirlerini tanımaya, birbirlerine yardım etmeye mecbur olduğunu da sözlerine eklemişti. Tevfik Rüştü Aras ise bu kurumun açılışının İngiliz-Türk dostluğunun bir sembolü olduğunu belirtiyordu²²⁹. Elbette ki Türkiye dışında ilk halkevinin Londra'da açılması bir rastlandığı değildi. İngiliz Dışişleri Bakanı M. Eden'in halkevi açılışındaki siyasi söylevi kamuoyuna verilen birliktelik mesajlarıyla doluydu. Böylelikle Türk-İngiliz ilişkilerinin sadece kültürel bağlarla devam etmeyeceği anlaşıyordu.

1942 Mart ayında Türk Hükümeti, U.K.C.C. Müdürü Niksom'ın Ankara'ya gelişi şerefine yemek düzenlemişti. Bu yemeğe Dışişleri Bakanı, Ticaret Bakanı, İktisat Bakanı, Maliye Bakanı, Gümrük Bakanı, Bayındırlık Bakanı, Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, İngiltere'nin Büyükelçisi katılmıştı. Yemekte süren temaslarda mali, ticari ve iktisadi faaliyetlerin iki ülke adına oldukça faydalı olacağı konuşulmuştu. Ayrıca İngiltere'den büyük miktarda mensucat geleceği, gelen ürünlerin birlikler vasıtasıyla tüm ülkeye dağıtılacağı bildirilmişti²³⁰. Ayrıca İngiliz-Türk ticaret anlaşması gereğince de İngiltere'den gelen temsilci, yeni ticari temaslarda bulunmak üzere Türk yetkililerle görüşmüştü. İngiltere'nin alacağı üzüm, incir, küspe, deri, tiftik, keçi kılına karşılık Türkiye'ye çuval, büyükbaş hayvan derisi, lastik, kalay, çeşitli demir aksamı verilecekti. Bazı ürünlerin de serbest dövizle satın alınmak istendiği belirtilmişti²³¹. U.K.C.C. Müdürü'nün gelişi için verilen yemeğe Türk

²²⁹ **Ulus**, 20 Şubat 1942, Sayı: 7377, s. 1, 4.

²³⁰ **Akşam**, 13 Mart 1942, Sayı: 8401, s. 1.

²³¹ **Akşam**, 13 Mart 1942, Sayı: 8400, s. 3.

Hükümeti'nin önemli bakanlarının katılması, bu kişinin ticari bir şirket sahibinden çok İngiliz Hükümeti'nin önemli bir temsilcisi olduğunu kanıtlar mahiyetteydi.

Mart 1942'de Türkiye'yi ziyaret eden bir İngiliz uzman, Türkiye'nin ipek üretimi ile ilgili detaylı bir rapor hazırlamıştı. Yetkilinin, Türkiye'deki ipek üretimi ile ilgili rapor hazırlama girişiminin arkasında yatan sebep ise ülkenin yeni sezon ipek üretimini artırma olasılığının bulunmasından kaynaklanıyordu. Ankara'daki Ticari Danışman ile yaptığı yazışmalarda bu durum açıkça görülmüyordu. 1941 yılı mahsulünde sadece 1.100.000 kilo taze koza üretilmesi yüzünden ham ve koza ihracatı askıya alınmıştı. Avrupa'dan diğer tekstilleri (özellikle suni ipek) ithal etme zorluğu nedeniyle yerel tüketim fazlalaşmış ve bu yüzden de gerçek bir ipek kıtlığının yaşanacağı ön görülmüştü. Bu yüzden ipek fiyatları da yükselmişti. Bursa bölgesinde iklim koşulları 1942 yılı mahsulü için elverişli olmuş ve bu durumdan dolayı en az 2.500 ton ürün beklentisi doğmuştu. Bu miktar 800 ton kuru koza ve 200 ton ham ipeğe eşdeğerdi. Hatay'da tahmini olarak 250 ton taze koza ekin olacaktı. Bu iki ana üretim merkezinin ötesinde, daha az önem taşıyan Edirne (yaklaşık 20 ton taze koza), İzmir, Adapazarı, Bilecik, Söğüt, Geyve birlikte yedi küçük iplikhaneye sahipti. Tahmini mahsul bu olmakla birlikte ihracat izinlerinin verilir verilmeyeceği belli değildi²³². İngiliz yetkililerinin Türkiye'nin ihraç maddeleri üzerindeki detaylı çalışmaları aslında İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'de etkinlik kurma isteğinin ne kadar fazla olduğunun bir diğer göstergesiydi. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin Türkiye üzerinden Ortadoğu coğrafyasındaki faaliyetlerine etki ediyordu.

İngiltere'nin temsilcisi Carlisle, Kahire'de Ortadoğu ticareti için düzenlenen önemli bir toplantıdan sonra Türkiye'de bulunmuştu. İngiltere'nin yeni kurduğu Ortadoğu kurulunun amacı Londra kurulunun görevini basitleştirmek ve Ortadoğu'da faaliyet alanlarındaki teknik detayları hafifletmekti. Böylelikle Ortadoğu'daki ekonomik meseleler yeni bir ivme kazanmış olacaktı. Yeni kurul; Türkiye, Suriye,

²³² Central File: Decimal File 867.6552, Internal Affairs of States, Manufactures, Manufacturing, Textile, Turkey, Silk, 19th March 1942- April 23, 1942, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archive Unbound, 867.6552/2, 15 Haziran 1942'de Amerikan Ankara Büyükelçiliğinden Washington'a gönderilen rapor. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466571&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=c7dd289c> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

Filistin, Irak, İran, Kıbrıs, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan, Etiyopya, Aden ve Doğu Afrika'yı içine alacak ve altı yıllığına bu ülkelerin takas için mevcut fazla ürünlerini ve ithalat gereksinimlerini araştıracaktı. Ayrıca yeni düzenlemeyle, bu ülkelere ihtiyaç duydukları eşyaların temin edilmesinde zamandan ve ulaşımdan tasarruf sağlanarak, aralarındaki ticaret ilişkilerinin özendirilip, geliştirilmesi hedefleniyordu. İngiliz yetkililerin, Amerikalı Lend-Lease yetkilileri ile uyum içinde çalışmalarının sonuçları ise Türkiye açısından dikkate değer olmuştu. İskenderun ve Mersin limanlarına hemen hemen her gün İngiliz-Amerikan malzemeleri geliyordu. Bu dönemde Türkiye'nin en acil ihtiyacını buğday ve tahıl oluşturunuyordu. Buğday kıtlığı ve 1941'deki olumsuz mahsul nedeniyle tüketim oranları azalmış, bazı kesimler arasında bu durum memnuniyetsizliklere sebep olmuştu. Türkiye bu durumuna rağmen gıda konusunda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaya da devam ediyordu. Cari yıl içinde Türkiye'ye 70.000 ton buğday ve un, 23.000 ton arpa, 5.000 ton diğer hububatlardan teslim edilmişti. Ayrıca birkaç hafta içinde ilave 20.000 ton buğdayın Türkiye'ye gelmesi bekleniyordu. İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin sürekli arttığı görülmektedir. Bu durum Almanlar için endişe vericiydi. İlaveten Almanya, Nisan 1941'deki Yunanistan'a yönelik saldırısı sırasında Trakya'da yıkılan köprülerin onarımı için baskısını artırmıştı. O dönemden beri Türkiye ile Bulgaristan arasındaki demiryolu trafiği kesintiye uğramıştı. Fakat köprülerin onarımının yakın bir dönemde tamamlanacağı ve demiryolu trafiğinin 1942 Haziran'ında yeniden başlayacağı açıklanmıştı²³³. Aynı bir parantez açacak olursak; İngiliz yetkililer 1942 yılında Türkiye'nin istediği buğday miktarını fazla bulmuşlardı. Türkiye dâhil tüm Ortadoğu bölgesi için yarım yıllık yükleme programının, son Türk talebi de dâhil edildikten sonraki miktarı 115.000 ton idi. Mevcut Türk mahsulleri tahmini olarak şu şekildeydi; buğday normal mahsulde 41 milyon ton, arpa 2 milyon tonun biraz altında, yulaf 325.000 ton, mısır 700.000 tonun üzerindeydi. Londra, bu tahminlerin doğrulanması halinde 1941-1942 mahsul yılında Türkiye'ye büyük miktarda tahıl sevkiyatı yapmanın gereksiz olduğunu belirtiyordu²³⁴. Buğday mahsulünün 1941 yılında

²³³ **The Times**, 26 May 1942, No: 49.245, p. 2.

²³⁴ Central File: Decimal File 867.61311, Internal Affairs of States, Agriculture, Field Crops, Seeds, Grains, Turkey, Wheat, December 9, 1940-September 15, 1942, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of

kötüleşmesiyle birlikte, İngiliz Hükümeti bu konuda Türkiye'yi desteklemişti. Fakat Türkiye'nin buğday talebinin gereğinden fazla olduğunu da vurgulanıyordu. İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesinin arkasında Lend-Lease Kanun'unun bulunması, dolaylı olarak devreye Amerika'yı da sokmuştu. Anglo-Amerikan varlığı, Almanya tarafından huzursuzlukla karşılanmıştı. Bu çerçevede hem siyasi hem ticari durum, İngiliz Hükümeti'nin istediği gibi devam etmişti. Ticari sahada yukarıdaki gelişmeler yaşanırken İngiliz Hükümeti, Türkiye üzerindeki kültürel etkinliklerine yeni bir ivme kazandırmıştı.

İngiliz Hükümeti'nin savaş boyunca propaganda amacıyla kullandığı en önemli iletişim aracı radyo olmuştu. Bu yüzden 20 Nisan'dan itibaren Londra radyosu Türkçe yayın yapmaya başlamıştı. Programın içeriği; Londra düşünceleri altında günün başlıca olayları, İngiliz gazetelerinin başmakaleleri, Londra'nın gündelik hayatı idi. Programın haftanın belirli saatlerinde yayımlanması kararlaştırılmıştı²³⁵. Londra radyosunun Türkçe yayını hayatına geçmesi önemli bir gelişmeydi. Ayrıca İngiliz Hükümeti kısa süre önce Türkçe yayın yapmaya başlayan BBC'nin Türk bölümünden sorumlu görevlisinin, özellikle gazetecilik ve yayıncılık deneyimine ek olarak hem Türkçeyi hem de Türkiye hakkında gerekli niteliklere sahip olmasının önemini vurguluyordu²³⁶. Bu görevlinin Türkiye'ye ve Türkçeye hâkim olması, İngiltere'nin Türkiye üzerinde yürüttüğü propagandaya ne derece önem verdiğinin açık bir göstergesiydi.

Diğer yandan Londra Halkevi, birtakım faaliyetlere ev sahipliği yapıyordu. Türkiye Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı dolayısıyla Londra Halkevindeki törende, Türkiye için çocuk bayramının

Turkey 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archive Unbound, 867.61311/6, 16 Eylül 1942 Tarihli Kuzey Amerika İngiliz Tedarik Konseyi'nden Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderilen belge.

<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466237&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=1dde40d1> [Erişim Tarihi: 04.04.2020]

²³⁵ **Akşam**, 19 Nisan 1942, Sayı: 8438, s. 2.

²³⁶ İngiliz Parlamentosu'nda da görevlinin istenilen yeterlilikte olması gerektiği ifade edilmişti. U.K. Parliament, B.B.C. TURKISH BROADCASTS, HC Deb 2 June 1942, Vol: 380 cc545-6W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1942/jun/02/bbc-turkish-broadcasts> [Erişim Tarihi:24.02.2020]

önemini törene katılan çocuklara anlatmıştı. Ayrıca törende Wyngnam Deeds çocuklara Türkiye'nin dünyada oynadığı ve oynayacağı rollerden bahsetmişti²³⁷. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı vesilesiyle, İngiliz yetkilinin çocuklara dâhi Türkiye hakkında siyasi mesajlar vermesi manidardır. İki ülkenin siyasi birlikteliklerini her koşulda vurgulaması, kamuoyundaki algıyı canlı tutmaya yaramıştır. Bilindiği üzere kamuoyuna verilen mesajlar, uluslararası ilişkilerde büyük önem taşımaktaydı.

1942 Haziran ayında, Ankara'da British Council tarafından düzenlenen İngiliz Üniversite ve Okulları Hakkındaki Sergiye, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de katılmıştı. Açılışını Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in yaptığı sergide, İngiliz okullarının fotoğrafları ve İngiltere'ye ait manzara resimleri bulunuyordu. Yücel, İngiliz kurumlarının uygarlık seviyesinin üzerine çıktığını ve Türkiye'nin bu kurumları tanınmasının önemini vurgulamıştı²³⁸. İki ülkenin düzenlediği kültürel faaliyetlerde İngiliz ve Türk halklarının birbirlerini yakından tanımaları gerekliliği, üzerinde sıkça durulan noktalardan biri olmuştu.

İngiliz halkının, Türk diline özendirilmesi için Londra Halkevi'nde Türkçe dersler başlatılmıştı. Bu kursun açılmasına ön ayak olan kişi, Türkiye Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Suphi Ziya Özbekkan'ın kızı Güzin Özbekkan idi. Türkçe kursların fazlaca rağbet gördüğü, kursa gelen genç kızların Türkçeyi kısa sürede öğrenip harp bittikten sonra Türkiye'yi ziyaret etmek istedikleri belirtilirken Türkçesini ileri seviyeye taşımak isteyen öğretmenlerin de varlığından söz ediliyordu²³⁹. İngiliz halkının Türkçeyi öğrenmeleri kurslar vasıtasıyla teşvik edilmişti. Alman-İngiliz rekabeti, İngiliz Hükümeti'nin kültürel faaliyetlere daha fazla önem vermesi gerektiği hakkında bir uyarı niteliği taşıyordu.

İngiltere'nin Türkiye'deki kültürel faaliyetlerinden sorumlu olan kurumu British Council, siyasi olmayan konularda İngilizce kitapların sunumunu ve satışını yapıyordu. Bu iş, ulaşım zorluklarının izin verdiği ölçüde gerçekleştiriliyordu. İngiliz Hükümeti, Türk kitapçıların İngilizce kitapları makul fiyata satmalarına olanak

²³⁷ **Akşam**, 24 Nisan 1942, Sayı: 8443, s. 1.

²³⁸ **Akşam**, 7 Haziran 1942, Sayı: 8487, s. 1.

²³⁹ **Akşam**, 20 Haziran 1942, Sayı: 8500, s. 2.

sağlamış ve 2.000 Sterlin değerinde olan kitaplar, British Council tarafından satın alınıp Türkiye'ye gönderilmişti. İngilizce kitaplara olan talebin; Ankara, İstanbul ve İzmir'de açılan kütüphaneler vasıtasıyla arttığı da gözlemlenmişti. Ayrıca halkevlerinde İngilizce bölümler oluşturulmuştu. Jeoloji, metalürji ve matematik üzerine yazılan kitaplar, kütüphanesi yangında tahrip olan İstanbul Üniversitesi'ne sunulmuştu. Ek olarak tıp, tarım ve mühendislikle ilgili kitapların tedarik edilmesine özellikle dikkat ediliyordu²⁴⁰. British Council tarafından satın alınan kitapların Türkiye'ye akabinde de kitap eksikliği olan kütüphanelere gönderilmesi, İngiliz Hükümeti'nin kültürel propaganda araçlarından biriydi. Bu bağlamda İngiliz kültürünün, biliminin ve daha birçok bilim dalındaki yeniliklerin, Türkiye'ye ulaştırılmasına dönem boyunca özen gösterilmişti.

1942 yılı ortalarında Almanya'ya giden Türk gazetecilerine karşılık olarak, İngiliz Hükümeti de Türk gazetecilerini ülkesine davet etmişti. Almanya'ya giden heyet arasında bulunan Necmeddin Sadak; Doğu Cephesini ziyaretleri sırasında, yanlarında ordu kumandanı Von Manstein'nin bulunduğunu ve Alman ordu kumandanlarının kendilerine çok misafirperver davrandıklarını aktarıyordu. İngiltere'ye giden heyet arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Abidin Daver, Şükrü Esmer, Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel vardı. Bu heyetin İngiltere'den sonra Amerika'ya da gitmesi bekleniyordu²⁴¹. Burada dikkat edilmesi gereken husus hem Almanya'ya hem de İngiltere'ye davet edilen gazetecilerin, o ülkelere karşı yakınlık beslemeleriydi. Böylelikle dönem boyunca savaşıyan devletler, Türkiye'de Türk gazeteciler vasıtasıyla propaganda faaliyetlerini sürdürmüşlerdi.

İngiltere'ye giden Türk Gazeteciler Heyeti görüşmelerini ilerletirken, BBC radyo idaresiyle de temasta bulunmuşlardı. Ayrıca buradaki heyetin daha sonra ABD'ye gideceği, Başkan Roosevelt ve Dışişleri Bakanı B. Hull tarafından kabul edilecekleri kesinleşmişti. Üç ay boyunca ABD'yi gezecek olan heyetin, askeri fabrikalar ve kampları ziyaret etmesi kararlaştırılmıştı²⁴². Müttefiklerin, Türkiye'den

²⁴⁰ U.K. Parliament, TURKEY (ENGLISH BOOKS), HC Deb 10 September 1942, Vol: 383 c328W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1942/sep/10/turkey-english-books> [Erişim Tarihi: 29.02.2020]

²⁴¹ **Akşam**, 13 Ağustos 1942, Sayı: 8554, s. 1.

²⁴² **Akşam**, 16 Eylül 1942, Sayı: 8588, s. 2.

gelen gazeteci heyetine ülkelerinin iyi yanlarını göstermeleri, aktif bir propaganda aracıydı. Özellikle ABD'deki gezi planına bakıldığında, ABD'nin uluslararası arenadaki gücü gazeteciler vasıtasıyla her kesime aktarılmış olacaktı. Müttefikler, Türkiye'nin de bir an evvel savaşa takılması konusunda faal bir strateji izlerken, ticari ilişkilerin artması için de Anglo-Amerikan işbirliğini geliştiriyorlardı.

1942 Eylül ayında dış ticarete önemli bir gelişme yaşanmıştı. Amerikalıların Türkiye ile yapacakları ticari faaliyetlerde U.K.C.C. ile ortak hareket edebilmeleri için, U.K.C.C.'nin İngiliz-Amerikan şirketine dönüştürülmesine karar verilmişti²⁴³. Bu bağlamda U.K.C.C. kurulduktan sonra ticari işlemlerde başarı sağlandığı için İngiliz-Amerikan yetkililer bütünleşme içerisine girmişlerdi. U.K.C.C. yaptığı yeni anlaşmalar gereği de Türkiye'den daha fazla ürün alacağına dair teminat vermişti. Yunan Adalarının Mihver devletlerince işgal edilmesi sonrasında İngiliz ürünlerinin Türkiye'ye gönderilmesinde herhangi bir problem yaşanmıyordu. Ayrıca Türkiye, İngiltere'den ve Amerika'dan fazla sayıda demir ürünleri ithalatı yapacağını düşünüyordu²⁴⁴. Basına yansıdığı üzere, Türkiye üzerindeki ABD-İngiliz rekabeti gittikçe yoğunlaşacaktı.

İngilizler, Türkiye ile alışverişlerini geliştirirken sistematik olarak da devamlılığını sağlıyorlardı. Lord Carlisle'nin yokluğunda U.K.C.C.'nin temsilcisi olarak görev yapan Binbaşı Cotterell, yeni sezonun satın alımlarına dair sözleşme imzalandıktan sonra İzmir'den ayrılmıştı. Satın alımlar, yaklaşık 1.300.000 Sterlin değerinde 12.000 ton kuru üzüm, daha büyük miktarda bakır, deri, tiftik, kenevir, keten ve zeytinyağından oluşuyordu. U.K.C.C. tarafından alınan bu ürünler, Mart 1941'den bu tarihe kadar yaklaşık 9.000.000 Sterlin değerindeki Türk ürünlerinin toplamıydı. Yalnız bu miktar içerisinde krom ve tütün hariç tutulmuştu. Bu dönemde ithal edilen İngiliz ürünleri arasında buğday, arpa, çelik, kauçuk lastik, makine ve kimyasallar bulunuyordu. Türk-İngiliz ticaretinin istikrarlı gelişimi; İngiliz yetkililerin tabiriyle, "yeni ve enerjik" Ticaret Bakanı olan Behçet Uz'un Türk Hükümeti adına son zamanlarda resmi olarak tanınan ve yarı-resmi kurumlar arasındaki yakın ve samimi

²⁴³ Faik Güneri, "İstanbul Piyasası", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Eylül 1942, C. 58, No: 9, s. 248.

²⁴⁴ *Akşam*, 26 Eylül 1942, Sayı: 8598, s. 2.

işbirliği ile mümkün olmuştu. Ek olarak Ticaret Bakanı, Binbaşı Cottrell'e, U.K.C.C.'nin faaliyetlerinden duydukları memnuniyeti nakletmişti. Bu faaliyetler arttığı için; U.K.C.C.'nin Ankara, İzmir ve İskenderun'da bulunan ofisleri yetersiz kalmıştı. Ayrıca İstanbul'daki merkez ofisi Taksim Meydanı'na taşınmıştı²⁴⁵. Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişme gösterdiği açıkça görülmektedir. Öyle ki, artan ticaret neticesinde, İngilizler Türkiye'deki ofislerini büyütme gereği duymuşlardı.

U.K.C.C.'nin temsilcisi, 1941-1942 yıllarında istisnai olarak krom ve tütün borsalarını ele alan İngiliz Hükümeti'nin alabileceğinden daha fazla miktarda Türk ürünü satın almak için önemli sözleşmeler imzalamıştı. Ayrıca Türk bakırı İngiltere'nin savaşta değer verdiği önemli kalemlerden bir tanesiydi. Türkiye'ye İngiltere'den gelen ürünler arasında; makineler, vagonlar, botlar, kimyasallar, çelik ve tahıllar vardı. Gelen ürünlerle Güney Asya'daki küçük limanların tahliye kapasitesinin aşılması bekleniyordu. Türk-İngiliz krom müzakereleri devam ediyordu. 1941 sonbaharında Türkiye ile İngiltere'nin imzaladıkları anlaşmaya göre; Almanlara 1943'te Türk kromundan bir pay vaat edilmişti. Kısa süre önce, Alman savaş malzemelerinin satın alınması için Haziran* ayında imzalanan oldukça farklı bir anlaşma uyarınca da önceden malzeme temin edilmeye çalışılmıştı. Ancak Türk Hükümeti, anlaşmaların bağlantısız olduğu konusunda ısrar etmişti. Ayrıca Türk Hükümeti, Almanya'nın büyük miktarlarda savaş malzemesi sağlama kapasitesinden şüphe duyuyordu. Ticari bağların güçlendirilmesi, Türkiye ile İngiltere'nin yakın ve sadık ittifaklarının sağlam bir şekilde sürdürülmesine tartışmasız katkı sağlayacaktı²⁴⁶. İngiliz basında çıkan habere göre, Türk-İngiliz ittifakı istinasız olarak devam ediyordu. Dönem itibarıyla İngiliz yetkililerde, Almanların Türklerle yaptığı anlaşmaların bile

²⁴⁵ Behçet Uz'un yeni Ticaret Bakanlığı görevi, uzun zamandır İzmir Valiliğinde bulunmuş olması ve İzmir'de gerçekleştirilen ticari işlemler dolayısıyla ticarete tanınmış kişiliği İngiliz basınında olumlu bir imaj çizmiştir. **The Times**, 25 September 1942, No: 49.350, p. 3.

* Türkiye ve Almanya arasında 1942 yılı içerisinde iki anlaşma imzalanmıştır. İlki 12 Haziran 1942'de imzalanmış olup, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari mübadelelerin tanzimine dair 9 Ekim 1941 tarihli anlaşmaya ek olarak yapılmıştır. Bu anlaşmada öncelikle iki ülke arasında sürdürülen ticaretteki fiyat dalgalanmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. İkinci anlaşma ise 31 Aralık 1942'de imzalanmıştır. Türkiye ve Almanya arasında kredi anlaşmasının toplam değeri 100 milyon Reichsmark tutarındaydı. Verilen kredi ile Türkiye'nin, Almanya'dan savaş malzemesi alması hedeflenmişti. Kaynakta geçen Haziran ayına ait anlaşmanın tam olarak hangisi olduğu belli değildir. **Resmi Gazete**, 17 Aralık 1942, Sayı: 5285, s. 4159; **Resmi Gazete**, 21 Nisan 1943, Sayı: 5387, s. 4896.

²⁴⁶ **The Times**, 25 September 1942, No: 49.350, p. 5.

Türk-İngiliz ittifakına zarar vermeyeceği görüşü hâkimdi. Yine de İngiltere, kromun Almanlara gitmemesi için Türk Hükümeti'ne savaş boyunca baskı yapmaya devam edecekti.

İngiliz ve Amerikan işbirliğine Amerikan'ın Lend-Lease Kanunu ile katılımı, Türk-İngiliz dostluğunun mevcut ittifakla olgunlaşmasını sağlamıştı. Bu ittifak, iki ülkenin ekonomik işbirliklerinde Türkiye'ye teslim edilen malzemeler sayesinde sürekli artan bir etkiye sahip olmuştu. Geçici aşamalardan sonra ortak bir Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi şeklinde örgütlenmek gerekiyordu. 1941'de Tümgeneral G.S. Whitham, Türk Hükümeti'nin üretimini geliştirme, İngiliz savaş malzemeleri ve tedariklerinin Türkiye'ye teslimatını koordine etme ve bu konuda önerilerde bulunmak için Tedarik Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmişti. General Whitham başkanlığında, İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri ve İngiltere temsilcilerinden oluşan bir İngiliz Koordinasyon Komitesi kurulmuştu. Türkiye Lend-Lease Kanunu'ndan yararlanmaya başladıktan sonra Lend-Lease İdaresi temsilcisi Frank Kaufman, Mart ayında Türkiye'ye gelmiş ve bu komitenin çalışmalarında gayri resmi olarak yer almıştı. Bununla birlikte Kaufman, Türkiye'ye arzın eksiksiz olarak sağlanmasında Anglo-Amerikan imtiyazını artırmak için sistemin değiştirilmesi ve genişletilmesi gerektiğini düşünüyordu. Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi Temmuz 1942'de oluşturulmuştu. Komitenin daimi başkanı olarak Somerville Smith atanmıştı. Smith, 1936 yılında İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen endüstriyel kredilerle ilgili İhracat Kredileri Garanti Departmanı'nın temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmişti. İngiliz ve Amerikan Büyükelçilerinin başkanı olduğu ortak komite, başkanların yanı sıra diplomatik danışmanlar, ticari danışmanlar ve iki büyükelçiliğin hizmet ekleriyle İngiltere'nin ilgili temsilcileri ve Lend-Lease İdaresinden oluşuyordu. Komite haftalık olarak toplanırdı. Ortak Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Ticari Bölüm Başkanı Bedri Tahir Şaman yönetimi altında, ilgili tüm Türk Departmanlarının temsilcilerinden oluşup, Türk Hükümeti tarafından kurulan özel ofis ile sürekli iletişim halindeydi. Türk listeleri hazırlandıktan sonra, ortak komite aracılığıyla Londra ve Washington'a iletilirdi. İstişare sonrasında İngiliz ve Amerikan hükümetleri, ilgili ihtiyaçlara karar veriyorlardı. Türkiye Ofisi tarafından hazırlanan listeler 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin gereksinimlerini

karşılıyacaktı. Bu sistemin zamandan ve yerden tasarruf etmedeki avantajları oldukça açıktı. Hepsinden önemlisi, ortak komite İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin savaş döneminde güçlü bir Türkiye'nin kurulmasına yardımcı olan ortak politikasını, pratik bir şekilde yürütmek için etkili bir araç olmuştu²⁴⁷. İngiliz-Amerikan bütünleşmesinin ortak gayesi Türkiye üzerindeki konumlarını güçlendirmektir. Bu yüzden Türkiye'ye Lend-Lease Kanunu ile yapılan yardımların daha koordineli bir şekilde ulaşması gerekiyordu. Fakat İngiliz Hükümeti bu bütünleşmeden sonra Türkiye'deki konumunu, Amerikan Hükümeti ile paylaşmak zorunda kalacaktı.

2. Türk Hükümeti'nin 1942 Yılı Dış Ticaret Politikaları

Türk Hükümeti, halkın temel tüketim maddelerine ulaşabilmesi ve stokçuluğun önüne geçebilmek amacıyla bazı uygulamaları yürürlüğe koymuştu. Ayrıca işletmelerin fazla kâr elde etmelerinin önüne geçebilmek için de ek vergi uygulamasına yönelmişti. Genel olarak Türk Hükümeti, haksız kazancı engellemek ve iç tüketimi kontrol edebilmek adına savaş boyunca birçok uygulamayı yürürlüğe sokmuştu. Türk Hükümeti iâşe işlerini düzenlemek için var olan Toprak Mahsulleri Ofisi, Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi'ne ek olarak da Tevziat (Dağıtım) Ofisi adını taşıyan yeni bir kurum oluşturmak için gerekli hazırlıklara başlamıştı²⁴⁸. Türk Hükümeti, halkın gıda ürünlerine olan gereksinimlerini karşılamak amacıyla zaruri gördüğü ve piyasa değerlerinde ödeme yapılması koşuluyla bazı maddeleri almaya yetkiliydi. Gerekli görülen ihtiyaçları karşılamak için çıkartılan kararnameden evvel, satılan tüm ürünlerin depolandığı yerlerde kalması ve hükümete teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. Yetkili makamlar eğer talep ederlerse, tüm bayiler ellerindeki gıda maddelerinin stok miktarını ve niteliklerini beyan etmek zorundaydı. İmalatçılar ve endüstri işleriyle uğraşan üreticiler ise hükümetin kendilerine verdiği hammaddeyi kullanmakla ve başkasına devretmemekle yükümlüydüler. Hükümete bu kanunla birlikte gerekli gördüğü durumlarda da kişilerin evlerini, dükkânlarını, ofislerini ve mağazalarını arama yetkisi verilmişti. Ayrıca Türk Hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın

²⁴⁷ *The Times*, 5 November 1942, No: 49.385, p. 3.

²⁴⁸ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, No: 1, C. 58, Ocak 1942, s. 3, 4; *Akşam*, 19 Aralık 1941, Sayı: 8320, s. 1.

etkisiyle normal kârı artan tüm sanayi kuruluşlarının, kârları üzerinden %15 ek vergi almak için bir kanun tasarısı da hazırlıyordu²⁴⁹. Bu uygulamalar, savaş dönemine özgü olmakla birlikte aşırı fiyat artışların önüne geçebilme ve iktisadiyatı dengede tutabilme adına hayata geçirilmişlerdi.

Türk Hükümeti, ithalat ve ihracat rejimi ile ilgili mevcut tüm kararnameleri birleştirerek ithalat ile ilgili yeni bir sistem* oluşturmuştu. Bu sisteme göre Türk mevzuatı ve anlaşmaların sınırları dâhilinde Türkiye ile ticari ve ödeme anlaşması imzalamış olan tüm ülkelerden serbestçe ithalat yapabilecekti. Bu tür anlaşmaları imzalamayan ülkelerle yapılan ticari takaslar, özel takastan etkilenecekti. Birincisi Türkiye, ticareti etkileyebilecek özel kısıtlamalar uygulamaya sokabilirdi. İkincisi ise ticari anlaşmalarda temerrüt, Türkiye ile ticaretini düzenleyen özel önlemlere tabi olacaktı. Bu önlemler ise Ticaret Bakanlığı tarafından özel bir komitenin tavsiyesi üzerine karara bağlanacaktı. Bakanlık, bu komitenin tavsiyesi üzerine bu ülkelerden Türkiye'ye yapılan ithalatları lisanslama yetkisine sahip olmuştu²⁵⁰. Türk Hükümeti, 1942 Haziran ayından itibaren önceki yıllarda olduğu gibi ürünleri izne tabi tutmak için bir karar almıştı. Gümrük vergisi ödenerek ya da muaf tutularak Türkiye'den ithal edilen ürünlerin, gümrük, ambar ve antrepolarına, serbest limanlara veya gümrük kontrolünde bulunan başka yerlere aktarılması önceden izne tabi tutulacaktı. İhracat lisansları ise Ticaret Bakanlığı tarafından verilecekti²⁵¹. Bu uygulamaya Türk Hükümeti savaş başlar başlamaz geçmişti. Fakat ticaretin kesintilere uğramasıyla yavaş yavaş bazı ürünler üzerindeki izinler kaldırılmıştı. Türk Hükümeti'nin savaşın başlangıcındaki sıkı denetimi tekrar sağlayabilmek adına aynı uygulamaya geçmesi, piyasaları elinde tutabilmesi için önemli bir adımdı. Ayrıca Türk Hükümeti, yapılan ihracatı kontrol altında tutmak amacıyla önemli bir kararname daha yayınlamıştı. Bu kararname; ülkede üretilen her tarım ürününün yanı sıra tüm ithal ürün kategorilerini

²⁴⁹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 291, Vol: 30, January 1942, p. 4, 5. Milli Koruma Kanunu'nda yapılan değişiklikler için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 30 Ocak 1942, Devre: 6, İçtima: 3, C. 23, s. 183.

* İlgili kararname için bkz. **Resmi Gazete**, 31 Mayıs 1941, Sayı: 4822, s. 1012.

²⁵⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 292, Vol: 30, February 1942, p. 28, 29.

²⁵¹ **Akşam**, 17 Mayıs 1942, Sayı: 8466, s. 1.

de içeriyordu. İhracat ruhsatları, Ticaret Bakanlığı tarafından verilecek ve bu izinleri düzenleyenler ise Ticaret, Ekonomi ve Tarım Bakanlıkları olacaktı. Numuneler ve seyahat edenlerin yanlarında bulunan küçük ürünler bu kararnameden etkilenmeyecekti²⁵².

Aynı zamanda Türk Hükümeti, iki yeni ithalat birliği kurmaya karar vermişti. Yeni kurulacak ithalat birlikleri cam eşya ve motorlu araba, lastik ve yedek parça ürünlerinden oluşacaktı. Lüks eşyaların ithalatının yasaklanması da kesinlik kazanmıştı. Bu ürünler içerisinde kürkler, her türlü ipek ürünler, kokular, cam eşyalar, altın süs eşyaları, kadın el çantaları ve deri ürünleri yer alıyordu²⁵³. Birliklerin kuruluş amacı yapılacak olan alışverişleri kolaylaştırmak ve ihtiyaçlar doğrultusunda Ticaret Bakanlığı ile beraber çalışmaktır. Ticaret Bakanlığı'nın çatısı altında bu tür kuruluşların açılması, adı geçen bakanlığın iş yükünü hafifletmek adına kayda değer bir uygulamaydı. Lüks tüketim mallarının yasaklanması, halkın temel tüketim maddelerine kolay bir şekilde erişmesini sağlayabilme şeklinde açıklanabilir. Ayrıca Türk Hükümeti, vatandaşlarına ürün dağıtımlarını daha rahat yapabilmek için Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenecek mahallelerde Halk Dağıtma Birlikleri kurmuştu²⁵⁴.

İngiltere'den Türkiye'ye gelen ithal ürünler, gümrüklerden çekildikten sonra piyasaya çıkarılıyordu. Bu ürünlerin bir kısmının faturalarının yüksek olması piyasaya yüksek fiyatlı çıkmalarına sebebiyet veriyordu. Mıntıka Ticaret Müdürlüğü tarafından yapılan incelemede Ağustos ayında yüksek fiyatla piyasaya çıkartılan ürünlerin Mısır'dan geldiği anlaşılmıştı. Bu durumdan Ticaret Bakanlığı'nı haberdar eden Mıntıka Ticaret Müdürlüğü, döviz kaçaklığı yapan tüccarları engellemeye çalışıyordu²⁵⁵. Türk Hükümeti denetimlerini artırarak, ülkeye kaçak yollardan giren dövizleri de kontrol altına almaya çalışmıştır. Hükümet uygulamaya soktuğu

²⁵² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 297, Vol: 30, July 1942, p. 145. Tüm ihracatın önceden izne tabi tutulması hakkındaki kanun için bkz. **Resmi Gazete**, 16 Mayıs 1942, Sayı: 5108, s. 2865.

²⁵³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 296, Vol: 30, June 1942, p. 126.

²⁵⁴ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 58, No: 7, Temmuz 1942, s. 178. Halk Dağıtma Birliklerinin Kararnamesi için ayrıca bkz. **Resmi Gazete**, 22 Haziran 1942, Sayı: 5138, s. 3221.

²⁵⁵ **Akşam**, 20 Ağustos 1942, Sayı: 8561, s. 3.

kararnameler ile yüksek fiyat artışını ve alım gücünü düşürmek adına çalışmalarını sürdürmüştü.

Ticaret Bakanlığı, ticaret işlerini düzenli bir hale getirebilmek amacıyla ithalat ve ihracat birliklerini lağvedip, yerine İthalat ve İhracat Şirketi kurmayı planlamıştı. Bu plan doğrultusunda ithalat ve ihracat birliklerinin yeni çalışma şekli belirlenecekti. Birliklerin Ticaret Bakanlığı'nın istediği şekilde iş yapmadığı ve dağınık halde bulunmalarından dolayı böyle bir düzenlemeye gidildiği açıkça belirtiliyordu. Yeni kurulacak şirket, hükümete karşı sorumlu olacaktı. Şirket, 100.000.000 Lira sermaye ile kurulacak ve bu sermayeyi tüccar grupları oluşturacaktı²⁵⁶. Hükümet, ticaret işlemlerini düzenli bir hale getirmeye ve devamlılığını sağlamaya çalışırken aynı zamanda sonuç alamadığı durumlarda kurumları revize etmeye çalışmıştı. Bu plan doğrultusunda hem yerli tüccar gruplarının sermayeleri boşa gitmeyecek hem de devlet denetimini sürdürmeye devam edecekti. Fakat hükümet bu planını 1942 yılı içerisinde uygulamaya koymamıştır.

1942 Eylül ayından sonra ithal eşyaların satışları serbest hale gelmişti. Bu yüzden de ürünlerin kaybolmasıyla birlikte karaborsa faaliyetlerinde artış yaşanmıştı. Ticaret Bakanlığı'nın ithal eşyaları serbest bırakma amacı, ellerindeki tüm ürünlerin piyasaya çıkmasıyla yeni ürün siparişlerinin kolaylaşması ve her türlü ithal ürünün piyasada bol bulunmasını sağlamaktı. Fakat İngiltere ve Amerika'dan ithal ürün siparişlerinde devam eden ulaşım güçlüğü ve lisanslara izin verilmemesiyle bu durum Türk Hükümeti aleyhine sonuçlanmıştı²⁵⁷. Verilen siparişlerin Türkiye'ye ön görülen zamanda gelmemesi piyasayı olumsuz etkilemekle birlikte Türk Hükümeti'nin aldığı önlemlerin yetersiz kaldığını da gösteriyordu.

1942 Kasım ayıyla birlikte Türk Hükümeti, ithalatı yaygınlaştırmak amacıyla satışları serbest bırakmıştı. İngiltere, Amerika, Almanya gibi ülkelerden sipariş edilen ürünlerin Türkiye'ye gelmesi bekleniyordu. Buna mukabil gelen ürünlerin piyasadaki ürün fiyatlarını aşağı çektiği gözlemlenmişti. Örneğin demirin kilosu bu dönemde 200 kuruş iken 90 kuruşa kadar düşmüştü²⁵⁸. Piyasadaki ürün fazlalığının fiyatları aşağı

²⁵⁶ **Akşam**, 21 Ağustos 1942, Sayı: 8562, s. 1.

²⁵⁷ **Akşam**, 27 Eylül 1942, Sayı: 8599, s. 1.

²⁵⁸ **Akşam**, 3 Kasım 1942, Sayı: 8634, s. 2.

çekmesi, alım gücünü de artırıyordu. Bu durumun devamlılığı halinde her türlü ürün tüketiciye ulaştırılacaktı.

Daha önceden belirtildiği üzere Türk Hükümeti, 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi Kanunu’nu kabul etmişti. Hükümetin hedefi tedavüldeki paraları azaltmaktı. Savaş yıllarında en fazla para kazanan grup ticaretle uğraşanlar olduğundan bu verginin yükünü de en fazla bu grubun çekeceği düşünülüyordu²⁵⁹. Özellikle bu kanun tüccarları, büyük çiftçileri, yıllık kazancı 2.500 TL’den fazla olan ev sahiplerini kapsıyordu. Vergi miktarı komisyonlar tarafından belirlenecek ve kişi bu vergiyi 15 gün içerisinde ödemekle mükellef olacaktı. Borçlarına rağmen ödeme yapmayan kişiler ise ülkenin belirli bölgelerinde olan umumi hizmetlerde çalıştırılacaktı²⁶⁰. Umumi hizmetler; Erzurum, Sivrihisar ve Aşkale’deki çalışma kamplarından oluşuyordu. 1944 yılında kaldırılan vergi, tahsil edilme şekli dolayısıyla uygulandığı yıllar boyunca üzerinde münakaşa edilen konulardan biri olmuştu. Dönemdeki enflasyonun göstergesine göre toptan fiyat endeksleri 1942 yılı boyunca %340 dolaylarında seyretmişti²⁶¹. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün TBMM’de 1 Kasım 1942 tarihli konuşmasında özellikle üstünde durduğu konu ticaretle uğraşan sınıfın, savaş dolayısıyla haksız kazançlarıydı. Cumhurbaşkanı, dönemin şartlarından dolayı halkın sırtındaki yükün azaltılması gerektiğinin bilhassa altını çizmiş ve hükümetin bu durumda alacağı tedbirlerden bahsetmişti²⁶². Necmeddin Sadak, TBMM’de Varlık Vergisi ile ilgili konuşma yapan İsmet İnönü’yü desteklemişti. Sadak, hükümetin savaş yüzünden aldığı tedbirlerin isabetli olduğunu savunuyordu²⁶³.

Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu TBMM’de yaptığı konuşmasında Varlık Vergisi’nin gerekliliğini şu şekilde izah etmişti; eşya fiyatlarının artmasıyla birlikte üretim ve ithalat azalmıştı. Saraçoğlu’na göre savaş döneminde çok para kazanmış

²⁵⁹ **Ulus**, 11 Kasım 1942, Sayı:7638, s. 2.

²⁶⁰ **Ulus**, 12 Kasım 1942, Sayı: 7639, s. 1.

²⁶¹ Tülay Alim Baran, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinin Malî Portresi”, **T.C. Genelkurmay Başkanlığı Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997**, C. II, Genelkurmay Basım Evi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 227-238, s. 230.

²⁶² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, İçtima Senesi 4, 1.’ci İnikat, 01.11.1942, C. 28, s. 4.

²⁶³ Necmeddin Sadak, “İsmet İnönü Vatandaşları Vazifeye Çağırıyor: İyi Dinleyiniz!”, **Akşam**, 2 Kasım 1942, Sayı: 8633, s. 1, 2.

kesimden bu vergi alınmalıydı. Bu vergiden, en çok tüccar kesiminin etkileneceği ön görülürken durumu kötü olanların da vergiden muaf tutulması planlanmıştı. Bu verginin mükellefleri tüccarlardan başka han, hamam ve apartman sahipleriyle büyük çiftlik sahipleri olacaktı. Ödenecek vergi miktarları ise komisyonlarca belirlenecekti. Bu kanun ile takip edilen hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktı²⁶⁴. Hüseyin Cahit de Varlık Vergisi hakkında görüştüğü kişilerden olumlu dönütler aldığını dile getirmişti. Hatta görüştüğü kişilerin, vergi miktarını çok bulmadıklarını belirtiyordu. Devletin servet sahiplerine karşı olumsuz bir tutumda olmadığını sadece haksızlık ve adaletsizliğin önüne geçebilmek amacıyla böyle bir uygulamaya gittiğini de ayrıca kaydetmişti²⁶⁵. Prof. Refii Şükrü Suvla ise Varlık Vergisi'nin iktisadî ve malî sahada güzel bir başlangıcı temsil ettiğini vurguluyordu. Enflasyonun önlenmesi adına devletin piyasadan büyük miktarlarda para çekeceğini, sirkülasyon hacminin hafiflemesiyle birlikte fiyatların düşeceğini naklediyordu²⁶⁶. Zekeriya Sertel'in Varlık Vergisi'ne yorumu ise, savaş esnasında yoksul kesimin ve devletin olanaklarından faydalanan bazı kişilerin paralarına el konularak adaletsizliğin önüne geçildiği şeklinde olmuştu. Sertel, ayrıca piyasada 600.000.000-700.000.000 TL'nin var olması, devletin bütçesinin 250.000.000-300.000.000 TL olduğu göz önüne alındığında, paranın satın alma gücünün düşmesi ve eşya fiyatlarının artması gibi olumsuzluklara sebep olduğunu da belirtiyordu²⁶⁷. Bir kesimin Varlık Vergisi'ni ağır bulacağını ifade eden Falih Rıfkı, Cumhuriyet Hükümeti'nin halktan hiçbir gruba karşı ayrıcalık tanımayacağını da vurguluyordu²⁶⁸. Asım Us ise Saraçoğlu Hükümeti'nin o döneme kadar üzerinde durduğu iktisadi planların, iyi neticeler vermediğini beyan ediyordu. Ayrıca Us, dönemin şartlarından dolayı böyle bir uygulamaya gidildiğini ve kanunu uygularken herhangi bir suiistimale izin verilmeyeceğini kaydetmişti²⁶⁹. Yunus Nadi, Türk Hükümeti'nin geçim sıkıntılarından dolayı yaşanan problemleri, cezai uygulamalar yerine Varlık Vergisi adı altında

²⁶⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre 6, İçtima 4, 3.üncü İnikat, C. 28, 11.11.1942, s. 21, 22.

²⁶⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "Varlık Vergisi", **Yeni Sabah**, 17 Aralık 1942, No: 1643, s. 1.

²⁶⁶ Refii Şükrü Suvla, "Varlık Vergisinden Sonra Maliye Siyasetimiz", **Tasvir-i Efkâr**, 28 Aralık 1942, Sayı: 5255-898, s. 2.

²⁶⁷ M. Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisinin İlk Neticeleri", **Tan**, 18 Aralık 1942, No: 2634, s. 1, 4.

²⁶⁸ Falih Rıfkı Atay, "Hükümet Yeni Tedbirlerini Almıştır", **Ulus**, Sayı: 7639, 12 Kasım 1942, s. 1, 3.

²⁶⁹ Asım Us, "Varlık Vergisi Kanununun Ehemmiyeti", **Vakit**, 12 Kasım 1942, Sayı: 8887, s.1.

toplamasını olumlu bir yöntem olarak nitelendirmişti. Aynı zamanda savaş şartlarından dolayı diğer ülkelerin de bu tür vergilendirme yaptıklarını saptamıştı²⁷⁰. Yakup Kadri anılarında, Varlık Vergisi'nin gerekli olduğunu fakat uygulanma şeklinden dolayı medeni ve hukuki olmadığını ifade etmiştir²⁷¹. Dönemin entelektüel kesiminin Varlık Vergisi hakkındaki düşünceleri ile Türk Hükümeti'nin uygulamaları neredeyse birbirlerine paralel olmuştur. Basına yansıyan yorumlar ile Yakup Kadri'nin yorumunda dönemsel açıdan farklılık söz konusudur. Bu bağlamda hükümetin basın üzerindeki etkisi açıkça görülmekteydi. Herkesin farkında olduğu ve üzerinde sıklıkla durduğu nokta savaş yüzünden ordunun ve halkın ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Ayrıca piyasada dolaşan fazla paranın hazineye girmesi, piyasaları rahatlatması bakımından ekonomiye katkı sağlayacaktı. Bahsi geçen vergiden en fazla etkilenen kesim ise gayrimüslim tebaa olmuştu. Akabinde bu durum diğer ülkeler tarafından eleştiriye açık bir noktayı teşkil etmişti.

27 Şubat 1943 tarihinde yayımlanan bir raporda İngiliz Hükümeti'nin, Varlık Vergisi'ne karşı eleştirel tutum takındığı görülmüyordu. Rapora göre, Milli müdafaa masraflarını karşılamak adına söz konusu vergi kanunu kabul edilmişti. Tüm Türkiye'den alınacak vergi miktarı, 344.000.000 TL'si İstanbul'dan olmak üzere, 450.000.000 TL idi. 1943 Ocak ayı sonuna kadar tahsis edilecek miktar ise 200.000.000 TL civarında olacaktı. Olağanüstü vaziyetten dolayı ek bir vergi kanunu oluşturulmasına herhangi bir itiraz olmamasına rağmen mükelleflere vergi yüklenirken belirli bir kural gözetilmemişti. Bu kanun ile mükelleflerin temyiz hakkı yoktu ve icap edileni yerine getirmedikleri takdirde de zorunlu ameleliğe alınmaları söz konusuydu. Bu rapora göre Varlık Vergisi, sermaye üzerine konulmuş çok ağır bir vergiden ibaret olup sadece tüccarın değil aynı zamanda tüm piyasanın da düzenini bozmuştu. Bu durum karşısında, İngiltere'deki ihracatçıların yeni teklifler alırken geniş anlamda tedbirli serbestliği korumaları gerekli görülmüyordu²⁷². İngiliz

²⁷⁰ Yunus Nadi, "Hükümetin Yeni Aldığı Tedbirler", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1942, Sayı: 6552, s. 1, 3.

²⁷¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 187.

²⁷² Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'den Başvekâlet Yüksek Makamına Gönderilen 17 Mart 1943 Tarihli Yazı, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.10/85.560.19.

yetkililerin bilhassa üzerinde durduğu nokta vergi mükelleflerinin temyiz hakkının olmaması ve vergi borcunu ödemeyen mükelleflerin cezalandırma biçimiydi. Bu noktalar dikkat alındığında Türk Hükümeti'nin açıkça eleştirildiği görülüyordu. Bu kanuna diğer bir eleştiri de ABD Hükümeti'nden gelmişti.

ABD Dışişleri Bakanı Hull'un Ankara Büyükelçisi Steinhardt'a gönderdiği raporda, Türkiye'deki Amerikan kuruluşlarına karşı bir ayrımcılık olduğunun altı çiziliyordu. Raporda, Türkiye'deki azınlıklara dini gerekçeler ile haksızlık yapıldığı, bu durumun Amerika'da yaygınlaşması halinde iki devletin ilişkilerine ciddi zararlar vereceği belirtiliyordu. ABD'deki Yunan Başpiskoposu, sayısız din adamının vergi sebebiyle karşılaştıkları zorlukları, Amerikan Dışişlerine bildirmişti. Ek olarak Robert Koleji yöneticileri belirlenen vergi tutarını ödemeyerek, Türk Hükümeti'nin tutumunu sinayacaklarını ifade ediyorlardı²⁷³. Büyükelçi Steinhardt'ın hükümetine gönderdiği raporda ise mükelleflerin temyiz haklarının olmadığını, buna rağmen TBMM'ye itiraz dilekçesi sunabildiklerini izah etmişti. Almanya ve İsviçre'nin vergisini ödeyemeyen vatandaşlarına fon sağladığı, Bulgar radyosunda ise Bulgar vatandaşlara haksızlık yapıldığı takdirde Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı misilleme tehdidinin varlığı vurgulanıyordu. Ayrıca Büyükelçi, Türk Dışişlerine Sadullah, Mandel ve Levy of Istanbul ve Socony Vacuum Oil Company* adına protesto dilekçeleri sunulduğunu da belirtmişti²⁷⁴. ABD Hükümeti'nin de adı geçen vergiye karşı olumsuz tavırları, gönderilen raporlarda açıkça ifade ediliyordu. Türkiye'deki gayrimüslimlerin ABD yetkililerine başvurularında üzerinde durulan nokta azınlıklar meselesiydi. Fakat ABD Hükümeti, bu verginin Türkiye'nin iç işlerini ilgilendirdiği ve direkt müdahalenin söz

²⁷³ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt), 13 January 1943, **Foreign Relations of United States (FRUS)**, The Near East and Africa, Vol: 4, p. 1078, 1079. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v04/pg_1078 [Erişim Tarihi: 31.03.2020]

* Standart Oil Company 1870'de John D. Rockefeller tarafından ABD'de kurulmuştur. 1911 yılında şirketin feshedilmesinden sonra kendisine bağlı petrol şirketleri bağımsız olmuşlardı. Standart Oil of New York (Socony) 1931'de Vacuum Oil Co. ile birleşmiştir. 1999'da da Exxon (Standart Oil Co.) ve Mobil (Standart Oil Co. New York) birleşerek ExxonMobil Corporation oluşturulmuştur. Ayrıca bkz. Büşra Karataşer, "Babıâli'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Kış 2018, 13/2, s. 343-363; Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, s. 119.

²⁷⁴ The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, 18 January 1943, **Foreign Relations of United States (FRUS)**, The Near East and Africa, Vol: 4, p. 1079, 1080, 1081. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v04/pg_1081 [Erişim Tarihi: 31.30.2020]

konusu olmadığına açıklık getirmesine rağmen azınlıklara ayrımcılık yapıldığı izleniminin yaygınlaşması halinde de Türk-Amerikan ilişkilerinin zarar göreceğini özellikle belirtmişti²⁷⁵.

Varlık Vergisi Türkiye'nin müttefikleri ile olan diyaloglarında yanlış anlaşılmaya oldukça müsait bir konuydu. Bu duruma rağmen Türk Hükümeti, Varlık Vergisi ile ilgili amaçladığı hedeflerden vazgeçmemişti. Zira Türk Hükümeti Varlık Vergisi ile ithal-ihraç piyasasında oluşacak hareketlenmeleri de denetlemek istiyordu. Nitekim Aralık 1942'de Tasarruf ve Yerli Malları Haftası nedeniyle konuşma yapan Ticaret Bakanı, ithalat ve üretimin azalmasına rağmen savunma ihtiyaçlarının artmasıyla piyasalarda daralmanın ortaya çıktığını izah etmişti. Ayrıca bu durumdan yararlanan kişilerin var olduğunu da dile getiriyordu. İthalatın artırılması için hükümetin elinden geleni yaptığını bunun neticesinde de son dört ay içerisinde meydana gelen ithalatın toplam 40.000.000 TL, ihracatında 28.000.000 TL olduğunu vurgulamıştı²⁷⁶.

3. 1942 Yılında Ticari İlişkilerde Yaşanan Ulaşım Problemleri

1942 Ocak ayı içerisinde Meriç ve Arda nehirlerinin yükselmesi nedeniyle Edirne yakınlarında inşa edilen geçici köprü yıkılmıştı. Bu yüzden Avrupa ile demiryolu iletişiminin, yıkılan köprü yenileninceye kadar aksamaya devam edeceği ön görülüyordu²⁷⁷. Köprülerin yıkılması, ticari ilişkileri olumsuz etkiliyordu. Ticari ilişkilerin aksamaması adına alternatif güzergâhlar bulunmaya çalışılmıştı. Bu bağlamda Ortadoğu coğrafyası ehemmiyet kazanıyordu.

İngiltere ve SSCB'nin, İran'daki enerji hatlarını korumak ve Lend-Lease Kanunu kapsamında SSCB'ye gönderilen ürünlerin ikmal yollarını güvence altına almak için ülkeyi işgal etmelerinden sonra, Ortadoğu bir kez daha değerli olmuştu. U.K.C.C. ile Türk yetkilileri arasında Ortadoğu'daki karayollarıyla Türkiye'ye

²⁷⁵ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt), 13 January 1943, **Foreign Relations of United States (FRUS)**, The Near East and Africa, Vol: 4, p. 1078. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v04/pg_1078 [Erişim Tarihi: 31.30.2020]

²⁷⁶ **Ulus**, 15 Aralık 1942, Sayı: 7672, s. 2.

²⁷⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 291, Vol: 30, January 1942, p. 5.

gelecek olan teslimatlar için başka seçenekler aranmaya başlanmıştı. Suriye'nin İngiltere'nin elinde olması ve Müttefiklerin İran-Irak'ta etkin olmaları, rota ve ulaşım problemlerinin büyük ölçüde çözüme kavuşturulacağının işareti olmuştu. Ayrıca U.K.C.C.'nin Türkiye, Mısır, Sudan Limanı, İran Körfezi için ticari tonaj tahsisinde İngiliz Ulaştırma Bakanlığı'nın ajanı olarak hareket ettiği ve Türkiye, Irak, İran ve Mısır gibi birçok ülkede temsil edildiği belirtiliyordu²⁷⁸. İngiliz Hükümeti'nin ulaşamadığı coğrafyalarda U.K.C.C. ön plana çıkmıştı. İngiliz Hükümeti bu sayede adı geçen ülkelerdeki etkinlik sahalarını büyütmüş ve bu ülkelerde ticari ağ oluşturmuştu. Bu sayede İngiliz Hükümeti, adı geçen ülkelerde hem ticari hem de siyasi faaliyetlerini devam ettirebilmişti.

Türkiye'de 1 Mart 1942'den itibaren uygulamaya girecek olan denizyolu taşımacılığına Ulaştırma Bakanlığı tarafından %10 oranında zam yapılmıştı. Yapılan zam ile değer itibarıyla en yüksek sınıfa dâhil eşyanın en uzak mesafeye naklinde alınacak navlun, kilo başına 5 para artmıştı. Değer bakımından daha ucuz olan eşyanın kilo başına düşen zammı ise 5 paradan daha az olacaktı. Uluslararası fiyat artışları karşısında vapurların işletme, tamir ve bakım masraflarının fazla olmasından dolayı zammın yapıldığı ayrıca yolcu ücretlerine de zam yapılacağı bildirilmişti²⁷⁹. Yapılan zammın haklılığı, devam etmekte olan savaşın ülkelerin ekonomilerine verdiği zarar ile ölçülebilir. Aynı zamanda gemi ulaşımında bakım ve masrafların artması göz önünde bulunduruluyordu. Dönem boyunca ülkeler arası ticarete yaşanan aksaklıkları giderebilmek için sürekli alternatifler aranıyordu. 1942 Nisan ayında da demiryolu hatlarındaki tıkanıklık nedeniyle Türkiye'den Bulgaristan'a günlük olarak sadece bir nakliye treni gönderiliyordu. Fakat Tuna Nehri'ndeki trafiğin uygunluğu sayesinde Almanya'dan Güneydoğu Avrupa'ya kadar ürünlerin taşınması yapılabilecekti. Türkiye için gönderilecek ürünler hem denizden hem de karadan gelecekti. Demiryolu iletişiminin onarılmasına kadar kamyonların sayısı artırılacaktı²⁸⁰. Türk Hükümeti'nin

²⁷⁸ Guy Locock, "F.B.I Overseas Letter", **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 291, Vol: 30, January 1942, p. 9.

²⁷⁹ **Ulus**, 1 Mart 1942, Sayı: 7386, s. 1.

²⁸⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 294, Vol: 30, April 1942, p. 73.

önceliği yapılan ticaretin durmamasıydı. Zira ulaşım yollarının açık olması ticaretin yanı sıra savaşan ülkeler için stratejik açıdan önem taşıyordu.

Müttefiklerin özellikle İngiltere'nin Türkiye jeopolitiğine verdiği önem, Türkiye'nin Ankara eski Büyükelçisi Percy Lorraine tarafından dile getirilmişti. 1942 Haziran'ında Londra'da Türkiye ile ilgili bir konferansta Percy Lorraine, Türkiye'nin savaş dışı kalmasının avantajını izah etmişti. Lorraine, Almanya'nın Bağdat'tan geçen ve Basra Körfezi'ne ulaşan demiryolunu kullanamamasının, Türkiye'nin tarafsızlığından kaynaklandığını vurgulamıştı²⁸¹. İngiltere açısından Türkiye, Almanların Ortadoğu'ya inmelerini engelleme görevini gerçekleştiriyordu. Petrol kaynağı olarak görülen Ortadoğu'nun Almanların eline geçmesi demek hem savaşın uzamasına hem de Almanların belki de bu savaştan galip çıkmasına yol açabilirdi. Ayrıca İngiltere'nin dominyonlarına giden yolu güvence altında tutmak istemesi yüzyıllardır sürdürdüğü tarihi misyonuydu. Bu yüzden stratejik noktaların Almanların eline geçmesine engel olmak, İngilizlerin öncelikleri arasındaydı.

Kapsamlı olarak bakıldığında savaş başlamadan önce yapılan ithalat işlemlerinde denizyolu ile Türkiye'ye nakil masrafı, karayoluyla nakil masrafından altı kat daha azdı. Savaş başladıktan sonra karayoluyla getirilen ürünler denizyoluna göre iki buçuk kat daha ucuza geliyordu. Zira Burgaz Limanı'ndan İstanbul gümrüklerine kadar ton başına 70 lira alınırken, Svilengrad-İstanbul arası kara yolunda eşyanın tonu 22 lira olmuştu. Ayrıca Türk sınırı ile Sirkeci arasındaki ithalat eşyasının tonu 15 liraya mâl oluyordu. Tüccar, nakliye masraflarının çokluğundan şikâyet etmekle birlikte nakliyeciler bu duruma liman idarecilerinin sebep olduğunu belirtiyorlardı. Liman idarecilerinin fazla para alması ücretlerin yükselmesine neden olmuştu²⁸². Savaş yüzünden ticarete tercih edilen ulaşım araçları da değişime uğramıştı.

²⁸¹ **Ulus**, 30 Haziran 1942, Sayı: 8230, s. 1.

²⁸² **Akşam**, 2 Eylül 1942, Sayı: 8574, s. 3; Atatürk dönemi deniz ulaşımının yaygınlaştırmak adına yapılan indirimler mevcuttu. Dünyadaki artan denizyolları maliyetlerine rağmen Türk Hükümeti denizyollarında hem nakliyat hem de yolcu taşımacılığında indirime gitmişti. **Ulus**, 16 Ocak 1938, Sayı: 5915, s. 1, 8; Ayrıca dönemde yük taşımacılığı 1936 (401 bin ton) yılına kadar gelişme gösterirken, bu tarihten sonra düşüşe geçmiştir. Efdal As, "Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 90; Karayolu taşımacılığı İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra daha fazla gelişme göstermiştir. 1933 yılında Türkiye'de otomobil sayısı 4.257 iken 1939'da 4.795'e yükselmiştir. Bülent Durgun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları", **ÇTTAD**, V/13, 2006/Güz, s. 25-49, s. 40.

Denizyollarındaki tehlikeler ve güzergâhların kısıtlı olması, yaygın olarak maliyetleri de artırıyordu. Savaşın ulaşım maliyetlerini artırması, ticaretle uğraşan kesim tarafından olumsuz karşılanmıştı.

4. 1942 Yılı Piyasa Koşulları

1942 Ocak ayında yünlü ürün piyasalarına İngiltere’den sevkiyatlar gelmeye devam ediyordu. Gelen ürünler ise perakendeciler tarafından hızla tüketilmişti. Talepler karşılanır karşılanmaz gelecek için hisse senedi oluşturmanın mümkün olacağı da umut ediliyordu. Ticaret Bakanlığı ile U.K.C.C. arasındaki tiftik satış müzakereleri tamamlanmıştı. Bu sözleşme, 2.500 ton farklı tiftik miktarını barındırıyordu. Bu satışlar dışında Türk Hükümeti, çoğunlukla İngiliz alıcıların ilgilenmediği 1.050 ton farklı tür ürünü Almanya’ya satmıştı. İngiltere ile yapılan müzakerelerden önce bu ürünler Almanya’ya teslim edilmişti. Anlaşma gereğince, Tiftik ve Yün İhracat Birliği üyelerinin ellerinde bulunan tüm stoklar tükendiği için, İngiltere’ye teslim edilecek ürünlerin yaklaşık 800 tonu bir sonraki mahsulden gönderilecekti²⁸³. Türk Hükümeti’nin İngiltere’nin ilgilenmediği ürünleri Almanya’ya göndermesi, İngiltere ile devam eden ticari ilişkilerine öncelik verdiğinin de kanıtı sayılabilirdi.

1942 Şubat ayında pamuklu ürün piyasasında küçük miktarlarda ürünler, İngiltere’den temin edilmişti. Gelen ürünler perakendecilere ve bölgelere dağıtılmıştı. Daha sonra Türkiye’ye gelmesi planlanan ürünlerin, Merkez Dağıtım Ofisi tarafından perakendeciler arasında paylaştırılacağı kararlaştırılmıştı. Ürünler için ithalatçılara %20-25 oranında bir kâr sağlanacaktı. Yetkililer bu döneme kadar satıcılara %9 oranında kontrollü bir kâr sağladığı için bu durumun ithalatı teşvik edeceği düşünülüyordu. Yünlü ürün piyasasında ise İngiltere’den gelişler sınırlı kalmış, gelen ürünlerin ise acil ihtiyaçları karşılamasına öncelik verilmişti²⁸⁴.

²⁸³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 291, Vol: 30, January 1942, p. 1, 2.

²⁸⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 292, Vol: 30, February 1942, p. 36, 37.

1942 Mart ayı ynl iplik piyasasında, İngiltere’den gelen ürünler üreticilerin taleplerini karşılamaya devam ediyordu. Buna rağmen İngiltere’nin ihracat yasakları dolayısıyla gelen ürünler yetersizdi. İngiliz tekstil ürünlerinin gelişleri her zaman sınırlı ölçekte olmuştu. Dağıtım Merkezlerinin kurulduğu günden beri, İngiliz rnlerinin ülke çapında nasıl dağıtılacaklarına dair bir karar olmadığından ürünler piyasaya srlememiřti²⁸⁵. İngiliz Parlamentosu’nda Ocak 1941’den, şubat 1942’ye kadar İngiltere’den ihraç edilen sivil üretim ve özel giyim eşyalarının toplam değerinin ne kadar olduğu grşlmşti. Görüşmeler devam ederken, İngiltere Hükümeti denizaşırı ticaretleri hakkında özellikle rakam vermekten kaınıyordu. Zira İngiliz Hükümeti, ticaretle ilgili rakamları aıklanmanın savaş başlamadan önce askıya alındığını belirtmiřti²⁸⁶.

1942 Nisan ayı pamuklu ürün piyasasında küçük miktarlarda İngiltere’den ürünler gelmesine rağmen daha fazlasının Türkiye’ye ulaşması bekleniliyordu. Ayrıca ithal edilen tüm ürünler dağıtım bürosunun elindeydi. Ynl rn piyasasında ise İngiltere’den ürünler gelmeye devam ediyordu. Buna rağmen ithalatçıların satışlar üzerindeki kısıtlamaları nedeniyle iki aydır mal stokları birikmişti. Satışlara izin verilir verilmez bu stokların elden çıkacağı n grlyordu²⁸⁷. 1942 Mayıs ayında, ynl ürün piyasasına daha fazla İngiliz ürünü gelmesine rağmen bu sefer de taleplerde azalma mevcuttu. Tiftik fiyatlarında %3 olan ihracat vergisinin 1 Haziran’dan itibaren %10’a çıkacağı bekleniliyordu. Deri ve krk türlerinde durum mevsim boyunca olağandışıydı. İhracat, ulaşım ve yazışma güçlükleri ile birlikte lüks eşya tüketimdeki ilginin az olması ve ithalat kısıtlamaları yüzünden bu kalemlerdeki satışlar olumsuz etkilenmişti. Sezonun başlangıcında, yabancı krk ithal etmenin zorluğu nedeniyle sadece talep edilen gereksinimleri karşılamak için küçük bir hareketlenme mevcuttu. Sansar kürkü ihracatı için 1941 yılı fiyatlarına göre %90 daha yüksek spekülatif alımlar yapılmıştı. Krk sezonu başlangıcında her zaman olduğu gibi, piyasaları test

²⁸⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 293, Vol: 30, March 1942, p. 45.

²⁸⁶ U.K. Parliament, CLOTHING (EXPORTS), HC Deb 26 March 1942, Vol: 378 c2173W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1942/mar/26/clothing-exports> [Erişim Tarihi: 23.02.2020]

²⁸⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 294, Vol: 30, April 1942, p. 69.

etmek için Avrupa'daki olası alıcılara birkaç küçük paket ürün gönderilmişti ancak bu ürünlerin bazılarının gidişinde gecikme yaşanmış ve sıcak havanın başlamasıyla ticaret imkânsız hale gelmişti²⁸⁸. Deri ihracatının yapılabilmesi için hava şartlarının da uygun olması gerekiyordu. Bu ürünlere olan taleplerde belirgin oranlarda düşüşler vardı. Deri ve kürk ihracatının lüks eşyaya tabi olması, savaş şartlarında satışlarının yapılmasını güçleştirmişti. Ocak 1942'den Haziran ayına kadar geçen süre zarfında Türkiye'nin, İngiltere ve Sterlin sahasına dâhil ülkelerle yaptığı ithalatının toplam değeri yaklaşık 86.000.000 Türk Lirasıydı. Fotin, çadır ve çanak gibi askeri ürünler bu miktarın içine dâhil edilmemişti. 12.376.000 TL'lik hububat, 10.920.000 TL'lik lokomotif ve vagon, 3.640.000 TL'lik çelik, çay, kahve, kakao, kimyevi madde, otomobil lastikleri, kauçuk ve mamulâtı, deriler, kalay, pamuk ipliği ve büro malzemelerinden oluşmaktaydı²⁸⁹.

1942 Temmuz ayında pamuklu ürün piyasasında İngiltere'den az miktarda gelen ürünler, kısa süre önce verilen siparişlerden oluşuyordu. Bu ürünlere talep olmasına rağmen Dağıtım Ofisi'nin satışları kontrol etmesi, birtakım kısıtlamalar yaşanmasına neden olmuştu. İthalat Birlikleri ise gelen ürünleri sabit bir skalaya göre dağıtırken hem İstanbul piyasasına hem de taşra piyasasına düzenli bir şekilde ürün gönderimi yapılmasını sağlıyordu. Bununla birlikte İngiltere'deki yünlü ürün ihracatına dair kısıtlamaların uygulanmasıyla üç ay içerisinde yerel ölçekte ürünlerin elde edilemeyeceği ön görülüyordu²⁹⁰. Anadolu ve İstanbul piyasalarına aynı oranda ürün gönderilmesi önemli bir konuydu. İngiltere'nin ihracatla ilgili kısıtlamaları uygulayacağının ön görülmesi ise Türkiye'de ürün sıkıntısı yaşanacağının bir göstergesi olmuştu.

1942 Ağustos ayında diğer aylardan farklı olarak İngiltere'den 20 balya deri Türkiye'ye ulaşmıştı. İngiltere'den genellikle Türkiye'ye deri kemer satışı yapılıyordu. Aynı zamanda bazı küçük deri sevkiyatlarının Türkiye'ye ulaşması da bekleniyordu. Yünlü ürün piyasasında ise daha önce verilen siparişler henüz

²⁸⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 295, Vol: 30, May 1942, p. 93, 94, 95.

²⁸⁹ **Akşam**, 19 Ağustos 1942, Sayı: 8560, s. 2.

²⁹⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 297, Vol: 30, July 1942, p. 143, 144.

Türkiye'ye ulaşmıştı. Yeni siparişler ise ihracat lisansı dolayısıyla belirli bir sınırdan kalmıştı. Tiftik piyasasında ise U.K.C.C. ile yaklaşık 2.000 tonluk satış için müzakereler başlamıştı. Buna rağmen Ağustos ayına kadar herhangi bir satış gerçekleşmemişti²⁹¹. 1942 Eylül ayı pamuklu ürün piyasasında İngiltere'den az miktarda ürün gelmişti. Mısır'dan gelen fazla miktarda ürünün fiyatları çok yüksek olduğundan satışına izin verilmemişti. Eylül ayı içerisinde İngiltere'den fazla miktarda yün kumaş gelmesine rağmen halk tarafından bu ürünler tüketilmişti. Bu ürünlerin hızlı tüketimi nedeniyle de dükkânlarda ürün bulmak neredeyse imkânsız olmuştu²⁹². Yüksek fiyatlı ürünlerin piyasaya sürülmemesi, hükümetin piyasalardaki kontrolünün işaretiydi. Bu durum Türk Hükümeti'nin halkın alım gücünü her zaman dikkate aldığından da kanıtı sayılabilir. Ne var ki, ürünler piyasaya sunulduğunda kısa süreli bir ferahlama sağlanmasına rağmen uzun vadede çözümler üretilmiyordu.

İngiliz Ticaret Birliği ile yapılan 12.500 tonluk kuru üzüm satış görüşmeleri başarıyla gerçekleştirilmiş olup, anlaşma imzalanmıştı²⁹³. Ekim ayı içerisinde deri ve post ithalatında İngiltere'den sadece bir veya iki sürüngen derisi gelmişti. Deri ve post piyasasında işlemler sınırlı kalmış ve ürün fiyatları değişmemişti. Gül yağı ihracını lüks tüketim maddeleri içerisinde alan Türk Hükümeti, ABD ve İngiltere'ye ithalatını yasaklamıştı. Savaş patlak vermeden önce İngiltere, Türkiye ve Bulgaristan'dan yılda yaklaşık 2.500 kilo gül yağı satın alıyordu. Bu ürünün 200-250 kilosunun özellikle kimya ve eczacılıkla ilgili alanlarda kullanılması göz önüne alındığında İngiltere, Türkiye'nin tüm üretimini ithal edebilirdi. Gül yağının lüks eşya maddeleri içerisinde bulunması, Türkiye'nin aleyhine olabilirdi²⁹⁴. Ekim ayı içerisinde İngiltere ve ABD'den ithal edilen ürünlerin %80'i manifatura ve madeni eşyadan oluşuyordu. Ticaret Bakanlığı sipariş edilen ürünlerin biran evvel Türkiye'ye getirilmesi için çareler arıyordu. Siparişlerin %10'u ülkeye ulaştığından, piyasadaki ürün sıkıntısı giderilememişti²⁹⁵. Türk Hükümeti ihtiyaç duyulan miktarda ürünü, ülkeye

²⁹¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 298, Vol: 30, August 1942, p. 167, 168, 169.

²⁹² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 299, Vol: 30, September 1942, p. 191, 192.

²⁹³ **Akşam**, 16 Eylül 1942, Sayı: 8588, s. 2.

²⁹⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 300, Vol: 30, October 1942, p. 217, 218.

²⁹⁵ **Akşam**, 5 Ekim 1942, Sayı: 8607, s. 3.

getiremiyordu. 1942 Kasım ayında İngiltere’den az miktarda pamuklu ürün İskenderun Limanı’na düzenli olarak gelmeye devam etmişti. Ayrıca bu mevsimde daha fazla ürünün gelmesi bekleniyordu. Yünlü ürün piyasasında Türkiye’de üretilenlerin çoğu devlet hesabı adına yapılıyordu. Kamu için sadece küçük miktarlar üretiliyordu. Gelen ürün miktarları az olmasına rağmen piyasa yüksek miktarda malzemeyi tedarik etmek için yeterli görülüyordu²⁹⁶.

U.K.C.C. ile İzmir Tüccar Birlikleri Umumi Kâtipliği arasında 300 tonluk incir satış anlaşması imzalanmıştı. 1942 yılı itibariyle incir ihracatının fiyatlar yüzünden kısıtlı kalacağı tahmin edilirken U.K.C.C., İngiliz sefaretinin başvurusu ile Türk yetkililerinin teklif ettiği fiyatları kabul etmişti. İhracat için bekletilen incirler, Libya’da bulunan İngiliz ordusu adına satın alınmıştı²⁹⁷. 1942 yılında ticari ilişkilerin istenilen seviyeye çıkamaması üzerine İngilizler, Türkleri yanlarına çekebilmenin yollarını aramaktaydılar.

1942 Yılı Türkiye Yaprak Tütün İhracatı

1942 Yılı	Miktar (ton)	Kıymet(1.000 TL)
Almanya	15.893	15.360
Belçika	86	70
Bulgaristan	94	92
Çekoslovakya	552	598
Danimarka	205	169
Finlandiya	886	916
Fransa	734	488

²⁹⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 301, Vol: 30, November 1942, p. 245, 247.

²⁹⁷ **Yeni Asır**, 14 Kasım 1942, No: 11378, s. 1.

Hollanda	343	435
İngiltere	3.160	3.687
İsveç	325	406
İtalya	225	220
Macaristan	650	1.128
ABD	13.610	18.149

Tablo.4.1.²⁹⁸

Türkiye'nin 1938-1942 Yılları Arası Yaprak Tütün İhracatı

	Genel İhracat (1.000 TL)	Yaprak Tütün İhracatı (1.000 TL)	Yaprak Tütünün Gelen İhracat İçindeki Payı
1938	144.947	39.280	%27.1
1939	127.389	38.799	%30.4
1940	111.446	24.223	%21.7
1941	123.081	30.686	%24.9
1942	165.034	49.812	%30.2

Tablo.4.2.²⁹⁹

Tablo 4.1.'de verilen 1942 yılı yaprak tütün ihraç rakamlarında savaşın etkisi gözlemleniyordu. Zira satın alım yapan ülkeler; İngiltere ve Almanya'nın

²⁹⁸ Refii Şükrü Suvla, "Tütün İhracatımızı Geliştirme Tedbirleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1945, C. 5, Sayı: 1-4, s.83-95, s. 85.

²⁹⁹ Refii Şükrü Suvla, **a.g.m.**, s. 83, 84.

etkisindeydiler. Bu bağlamda Türkiye'nin ihracatı üzerindeki İngiliz-Alman rekabeti devam ediyordu. Fakat yaprak tütün ihracatında İngiltere, Almanya'yı yakalayamamıştı. Bunun etkenleri arasında; İngiliz tütün üreticileri ile hükümetlerinin bir türlü anlaşmaya varamaması ve Türk tütününün ülke çapında tanıtımının yapılmaması vardı. Yukarıda görüldüğü üzere, dış alımlarda öne çıkan diğer ülke ABD olmuştu. Bu durumda da Türkiye'nin dış ticaretinde yeni bir rekabetçi devletin varlığından söz edilebilirdi.

Türkiye'nin dünya tütün üretimindeki yeri %2 ila 2,5 idi. Genellikle Türk tütünlerini, satın alan ülkeler bu tütünleri harman yapabilmek için kullanıyorlardı. Savaş öncesi dönem ile savaş dönemi karşılaştırıldığında yaprak tütün ihracat rakamlarında düşüş gözlemleniyordu. Özellikle 1939 ve 1942 yılları arasındaki dönemde, bu düşüş belirgin derecede olmuştu. Savaşın Akdeniz'e yayılmasından sonraki süreçte ticarete yaşanan sıkıntılar, her türlü ürüne yansımakla birlikte yaprak tütün kalemini de etkilemiştir. Bu süreçte İngiltere ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi ve Türkiye'nin ticaret ağını genişletmesiyle 1942'de yaprak tütün ihracatı tekrardan yükselişe geçmişti. Aynı zamanda Lend Lease Kanunu'nun devreye girmesiyle, yaprak tütün ihracatında ABD'nin payında ciddi derecede artışlar yaşanmıştı.

1942 Aralık ayında piyasalara İngiltere'den yünlü ürünlerin gelişi devam ediyordu. Ancak bu ürünler eski siparişlerin son teslimatlarını oluşturuyordu. Türkiye için son yüklü sevkiyatlar küçük miktarlardan meydana gelmişti. Keten piyasasında satıcılar, U.K.C.C. tarafından satın alımları beklemekle birlikte ürünlerden 110-111 kuruş elde edemedikleri sürece iş yapmaktan kaçınacaklarını ifade ediyorlardı³⁰⁰. Türk ihracatçıların istedikleri fiyatları elde edemediklerinde beklemeleri, Alman-İngiliz rekabetinden kaynaklanıyordu. Bu yüzden tüccarlar ellerindeki ürünleri fahiş fiyatlara satmak yerine yüksek fiyat verecek alıcıları beklemeyi tercih ediyorlardı. Çünkü Türk tüccarları, 1942 yılına kadar ürünlerini yüksek fiyatlardan satmışlardı.

³⁰⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 302, Vol: 30, December 1942, p. 271, 272, 273.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1943 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

Türk Hükümeti'nin titizlikle yürüttüğü savaş dışı kalma politikası 1943 yılına gelindiğinde, Müttefikler ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemeye başlayacaktı. Müttefiklerin Balkanlarda yeni bir cephe açarak Avrupa'ya girmek istemeleri, Türkiye'nin tarafsızlık en azından savaş dışı kalma politikası yüzünden sekteye uğrayacaktı. 1943 yılından itibaren Alman Hükümeti Balkanlarda set kurabilmek amacıyla Türkiye'nin bu politikasını destekleyecekti³⁰¹. Alman Hükümeti'nin desteğinin ardında yatan sebebi, 1942-1943 yıllarında Doğu Cephesinde büyük yenilgilere uğraması oluşturunuyordu. Bu durum yüzünden Alman Hükümeti, Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikalarını değiştirecekti.

1943 yılı içerisinde Müttefikler tarafından savaşın gidişatını değerlendirmek üzere beş tane toplantı yapılmıştı. Bunlar sırasıyla; Casablanca Konferansı (17-24 Ocak 1943), Washington Konferansı (12-25 Mayıs 1943), Quebec Konferansı (14-24 Ağustos 1943), Moskova Konferansı (18 Ekim-1 Kasım 1943), Kahire Konferansı (23-26 Kasım 1943) ve Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943) idi. Genel olarak bu görüşmelerde gündemde, Türkiye'nin savaşa katılması ve yeni açılacak cepheler hakkındaki tartışmalar yer alıyordu. Casablanca Konferansı'ndan sonra bizzat İngiliz Başbakanı Churchill'in içinde bulunduğu heyet, Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüştü. Tarihe Adana Görüşmeleri olarak geçen bu toplantıda öncelikli konu Balkanlarda yeni bir cephe açılmasıydı. Türk Hükümeti, bu görüşmelerde savaşa girme koşulu karşılığında yeterli askeri teçhizatın sağlanması gerekliliğini öne çıkartacaktı³⁰².

1943 yılı savaşın gidişatında belirleyici bir etkiye sahip olmuştu. Savaş önceleri Mihver bloku lehine iken bu yıldan itibaren aleyhine dönmeye başlayacaktı. Güç

³⁰¹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 450.

³⁰² Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 451,452,453,454; William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-200**, Çev: Petek Demir, Mart Matbaası, İstanbul 2003, s. 93.

kazanan Müttefik bloku, bu gücü de arkasına alarak Türkiye'nin savaşa katılması konusunda baskılarını artıracaktı. Türk-İngiliz ilişkileri 1943 yılının ortalarından itibaren kötüleşmeye başlayacaktı³⁰³. İngiltere'nin Türkiye'den beklentisi değişen koşullara ayak uydurması şeklindeydi. Tüm bu siyasi çerçevede ticari ilişkiler, iki ülkenin istediği gibi gitmeyecektir. Çünkü Türkiye üzerinde hem Alman hem de İngiliz baskısı sürecekti. Almanya güç kaybetmiş gibi görünse de İngiliz Hükümeti, Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi ve siyasal girişimlerinden dönem boyunca çekinecektir. Buna rağmen İngiliz Hükümeti savaş boyunca sürdürdüğü uzun vadeli iktisadi ve siyasi planlarını gerçekleştirmeye çalışacaktı.

1. İngiltere'nin 1943 Yılında, Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türk İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti

İngiliz ve Türk Hükümetleri arasındaki dostane bağlar, iki ülkenin temsilcilerinin ziyaretleri sayesinde kamuoyuna yansıtılıyordu. Bu sayede iki ülke ilişkilerinin daha da güçleneceği düşüncesi dönem boyunca etkisini sürdürmüştür. Bu süreçte Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz milletvekilleri onuruna TBMM tarafından bir parti düzenlenmişti. Partide Başbakan Şükrü Saraçoğlu, milletvekilleri, Parti Grup İdare Heyeti Azaları, Matbuat Umum Müdürü ve yabancı basın temsilcileri ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi de vardı. Misafir heyetin daha sonraki gezi duraklarının içinde Karabük, İstanbul ve Kahire bulunuyordu³⁰⁴.

Aynı zamanda bu ziyaretlerin uzantısı olarak İngiliz Hükümeti sıkça Türk gazetecilerini hem ülkesine hem de dominyonlarına davet ediyordu. 1943 Ocak ayında İngiliz Hükümeti, Türk gazetecilerini Hindistan'a davet etmişti. Heyet, Ulus gazetesi başyazarı ve Basın Birliği Merkez İdare Heyeti Başkanı Falih Rıfkı Atay, Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadak, Ajans Müdürü Muvaffak Menemencioğlu, Ulus gazetesinden Burhan Belge ve Cumhuriyet gazetesinden Burhan Felek'ten oluşuyordu³⁰⁵.

³⁰³ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 166.

³⁰⁴ **İkdam**, 1 Ocak 1943, Sayı: 1226, s. 3.

³⁰⁵ **İkdam**, 3 Ocak 1943, Sayı: 1228, s. 3.

Bu gezilere Türk İktisadi Heyeti'nin Londra ziyareti de eklenmişti. Yine 1943 Ocak ayında General M.Sırrı Seyrek'in başkanlığında teknisyenlerden oluşan Türk İktisadi Heyeti, Londra'ya gitmişti. Bu heyetin gezi planını, İngiltere'nin savaş endüstrisi gelişmelerini yakından takip edebilmek için, teknik merkezlerin ziyaretleri oluşturuyordu. Heyeti karşılayan M. Thurtle, heyetin İngiltere'den hoşnut kalacağını ve bu gezinin iyi intibalar uyandıracığını dile getirmişti. Heyetin, 5-6 hafta İngiltere'de kalması ve gidiş yolunda Mısır'ı ziyaret etmesi tasarlanmıştı³⁰⁶. İngiltere'nin savaş endüstrisini tetkik eden heyet, fabrikaları ziyaret etmişti. Heyet Başkanı General Seyrek, gittikleri her yerde içten bir şekilde karşılandıklarını nakletmiştir³⁰⁷. Heyet İngiliz endüstrisini yakından gözlemleme fırsatı yakalamıştı. İngiliz tarzı endüstrileşmek için Türkiye'nin, İngiltere'ye ihtiyaç duyması muhtemeldi. İngiliz yetkililerin, Türkiye'ye sanayi alanında verdikleri destek hem İngilizler için hem de Türkler adına önemli bir konuydu. Great Britain and The East Dergisi, Türkiye'nin savaş döneminde de sanayi planını sürdürdüğü ve Sivas Çimento ve Defterdar Mensucat Fabrikaları ile Kayseri ve Nazilli'de kurulacak olan pamuk iplikhanelerinde ihtiyaç duyulan makineler için kesinlikle İngiliz Hükümeti'ne müracaat edeceğini ileri sürüyordu³⁰⁸. Bu durumda basına aktarılan, Türkiye'nin sanayi yatırımlarının sadece İngilizlerce desteklendiği ve İngiltere'ye mecbur olduğu idi. Halbuki Türkiye, yatırımları için ihtiyaç duyduğu ekipman ve teçhizatı Almanya'dan çok daha uygun fiyatlara satın alabiliyordu. Bu bağlamda İngiltere'nin propaganda yaptığı aşikârdı. Bunun yanı sıra İngiliz Hükümeti, British Council vasıtasıyla Türkiye'deki kültürel propagandalarını sürdürüyordu.

1943 yılı Mart ayında British Council Başkanı Malcolm Ankara'ya gelmişti. Bir süre Ankara'da bulunan başkanın, Türk-İngiliz kültür ilişkileri hakkında çalışmalar yürüteceği bekleniyordu³⁰⁹. British Council faaliyetlerine karşılık olarak Türk yetkililer de kendi ülkeleriyle alakalı kültürel faaliyetleri İngiltere'ye taşımaktaydılar.

³⁰⁶ **İkdam**, 12 Ocak 1943, Sayı: 1237, s. 1, 3.

³⁰⁷ **Son Posta**, 17 Şubat 1943, No: 4499, s. 1; General M. Sırrı Seyrek'in İngiltere gezileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İrşad Sami Yuca, Nevzat Erdoğan, "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Savunma Sanayisi ile İlgili Arayışları: General M. Sırrı Seyrek'in Mısır ve İngiltere Temasları (1942-1943)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2019, 6(2), s. 364-387.

³⁰⁸ **Tanin**, 13 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-15, s. 6.

³⁰⁹ **Son Posta**, 2 Mart 1943, No: 4512, s. 2.

Buna örnek olarak, Türkiye İngiliz Büyükelçisi, Londra Halkevi'nde Türk yaşamı hakkında filmlerin gösterimi için, Percy Lorraine gibi çeşitli parlamento üyelerini Londra Halkevi'ne davet etmişti. Bu filmler, özellikle Türk ordusu ve Türkiye'nin endüstrileşmesi hakkında idi. Türk ziraat ve endüstrisinin makineleşmesinin sonuçlarını görmek adına önemli bir gösterim olmuştu. Film süreci bittikten sonra, davetliler Londra Halkevi binasını gezmişlerdi³¹⁰. Türkiye'nin endüstrileşme süreci hakkında İngiliz yetkilileri bilgilendirmek amacıyla yapılan bu film gösterimi, iyi intibalar uyandırmıştı. Türkiye'nin, yapılan yardımlar sonucunda sanayileşmesine hız kazandırdığı İngilizlerce gözlemlenmişti. Ayrıca Başbakan Saraçoğlu, TBMM'de Türk-İngiliz ilişkileri hakkında yaptığı konuşmasında, Türk-İngiliz ilişkilerinin dikte edilerek meydana gelmediğini, dönemin acil durumlarına göre iki ülkenin hayati ihtiyacından doğduğunu vurgulamıştı. Saraçoğlu, iki ülke ilişkilerinin yapılan antlaşmalar ve Türk Hükümeti'nin politikaları ile güçlendiğini de belirtmişti³¹¹. İki ülke ilişkilerini iyileştirme çabaları, 1943 yılı itibariyle gerginleşen siyasi atmosferden kaynaklanıyordu. İki ülkenin de birbirine duyduğu ihtiyaç, yine siyasi ilişkiler ile bağlantılıydı. Savaşa girmesi konusunda Türk Hükümeti'ne yapılan baskılardan kaynaklı gerilen ilişkiler, verilen dostluk mesajlarıyla aşılmaya çalışılıyordu.

Dönem itibariyle, Türk-İngiliz ilişkileri hakkında İngiliz kurumlarınca çeşitli raporlar yayımlanmıştı. İngilizler, Türkiye üzerinde özellikle propaganda ve kültürel etki bırakabilmek amacıyla çalışmalarını sürdürmüşlerdi. Söz gelimi, British Council tarafından yayınlanan bir raporda, Türkiye'de İngilizcenin tercih edilme oranının arttığı ifade ediliyordu. Özel derslerin dışında yıl içerisinde birçok Türk Bakan, devlet adamları, generaller konseyin çalışmalarına ilgilerini artırırken, Cumhurbaşkanı'nın çocuklarına İngilizce özel ders verilmişti. Türkiye'de dağıtılan kitap sayısı 1941'de 7.000 iken 1942-1943'te ise 29.000 yükselmişti. Türk yetkililerin işbirliği ile açılan altı yeni İngiliz kütüphanesine beş bin kadar teknik kitap gönderilmişti. Kurulması beklenen kütüphanelerin ilk dördü Ankara, ikisi İstanbul ve İzmir şeklinde planlanmıştı. Ayrıca 20 Türk deniz mühendisliği öğrencisinden oluşan bir konsey kurulacaktı. Konsey ayrıca Türk Büyükelçiliğine, Türk deniz mühendislerine

³¹⁰ **Son Posta**, 24 Mart 1943, No: 4534, s. 1.

³¹¹ **The Times**, 18 March 1943, No: 49.497, p. 3.

üniversite diplomalarını almadan önce ve sonra pratik eğitim alabilecekleri bir kuruma yerleştirilmelerinde yardımcı olmuştu ve 17 kişilik bir grup için iki aylık yoğun bir İngilizce kursu düzenlenmişti³¹². İngiliz kültürünün Türkiye’de geliştirilmesi adına yapılan faaliyetler kayda değer bir seviyeye yükselmişti. Savaş öncesinde Alman kültürüne yatkın olan talepler, savaş ilerledikçe yapılan teşebbüsler sonucu yerini İngiliz kültürüne bırakmıştı. Türk kütüphanelerine kitap sağlanması da dikkat çeken bir etkinliktir. Türkiye’deki kitap sayılarının artması ve Türk öğrencilerine teknik destek sağlanması, iki ülke açısından da eğitim alanında yaşanan olumlu gelişmelerdendi. Türk Hükümeti, savaşan devletlerce üretilen ve ülkesine doğrudan etki eden propaganda faaliyetlerine müdahaleden de geri durmamıştı. Zira Türkiye’de dokuz ay yayımlanan İngiliz propagandacısı olarak kabul edilen “Cephe” (Battlefront) gazetesinin niçin yasaklandığı, İngiliz Parlamentosu’nda tartışılan konulardan biri olmuştu. Cephe gazetesi Kahire’de Fransızca ve Türkiye’de Türkçe olarak basılan resimli bir gazeteydi. İlk sayı basılmadan önce İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti’nden bu gazeteye karşı herhangi bir itirazın olmaması konusunda onay almıştı. Fakat Türk Hükümeti, Türkçe olarak basıldığı için önceki kararlarını gözden geçirmek istediklerini belirtmişti. Türk Hükümeti, Cephe gazetesini istisna olarak kabul etmek istemiyordu. Zira anadille basılan yabancı gazetelerin satılmasına izin verdiği takdirde bu ayrımcılığın kötüye kullanılacağından endişeleniyordu. Buna karşın İngiliz yetkili makamları ise Cephe’nin Türk Hükümeti’nin isteklerine uygun bir biçimde yayına devamı için düzenlemeler yapmaktaydılar³¹³. Savaş dönemi boyunca Türk Hükümeti basın üzerindeki oto kontrolünü artırmıştı. Bu yüzden de yabancı ülkelerde yayın yapan gazetelerin Türkiye’ye getirilme ve ülke içerisinde dağıtım yetkisi, İcra Vekilleri Heyeti’nde toplanmıştı³¹⁴. Türk Hükümeti’nin yabancı dilde yayımlanan İngiliz propaganda gazetesinin basımına önce izin verip sonrasında yasaklaması, ülkede yaygınlaşmasından korktuğu Alman-İngiliz propaganda faaliyetlerinden ileri

³¹² **The Times**, 30 June 1943, No: 49.585, p. 2.

³¹³ U.K. Parliament, TURKEY (BRITISH PUBLICATION) HC Deb 08 July 1943, Vol: 390 c2288W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1943/jul/08/turkey-british-publication> [Erişim Tarihi: 30.01.2020]

³¹⁴ Ekrem Çelikiz, Gökhan Kuzucanlı, “ İnönü Döneminde Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet, Akşam ve Vatan Örneği”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.6, Sayı: 4, 2019, s. 111-126, s. 117.

geliyordu. Büyük olasılıkla Türk Hükümeti, mevcut rekabete, bir yenisini daha eklemek istememiştir.

İngiltere'nin Ortadoğu'daki işlerini denetleme yetkilisi olan British Council Başkanı Malcolm Robertson faaliyetleri gözlemlemek için Kahire'ye gitmişti. Ayrıca Türkiye Başbakan'ının kişisel daveti üzerine Malcolm Robertson, 4.000 öğrenciye İngilizce eğitim verebilmek için Türkiye'ye çağırılmıştı. Bu çalışmalar Türk yasaları ve Türk eğitim sistemi çerçevesinde yürütülecekti³¹⁵. Ayrıca Türkiye tarihi açısından önemli olan günlerin, İngiliz Hükümeti tarafından unutulmadığı da görülmüştür. Örneğin; 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle İngiliz Futbol Kulüpleri, Türk gençliği hakkında belirttikleri iyi niyetleri, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü'ne teşekkür ederek dile getirmişlerdi³¹⁶. İki ülke arasında kültürel ilişkiler iyileştirilirken, ticari ilişkilerin geliştirilmesi için de aktif adımlar atılmaya çalışılıyordu.

1943 Haziran ayında İzmir'de bulunan Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, ticaret odasında Türk-İngiliz ticari ilişkileri hakkında tüccarlarla bir görüşme yapmıştı. Gerçekleşen görüşmede tüccarlar, İngilizlerin hiç olmazsa Almanlar kadar tütün satın almalarını, İngiltere'den gelecek ithalat eşyası için ihraç izni verilmelerini ve ulaşım zorluklarının kaldırılmasını talep etmişlerdi. Büyükelçi, İngiliz yetkilerle teşebbüslerde bulunacağını ve İngiliz yetkililerin de ticaretin geliştirilmesinden memnuniyet duyacaklarını ifade etmişti³¹⁷. Bu iyi niyetin göstergesi, İngiltere'nin savaş malzemelerine ihtiyacı olduğu ve nakliye sıkıntısının yaşandığı dönemde Türkiye'ye her türlü değerli malzemeyi tedarik etmeleri sayılabilirdi.

İngiliz basınına göre; Alman tütün alımlarındaki azalmanın getirdiği olumsuzluk, Türk tütününe olan talebin artması ile kolayca çözülebilirdi. Ayrıca Anglo-Türk ticaret hacminin daha fazla büyümemesinin sebebinin, savaştan kaynaklı olduğu fikrindeydiler. Anglo-Türk ticaretinin genişleme olanakları hem miktar hem de çeşitlilik açısından fazlaydı. Sadece Türkiye'nin ihracat kapasitesi, savaş nedeniyle nakliye zorlukları ve Türklerin sürekli gelişen fakat zorunlu olarak

³¹⁵ **The Times**, 5 May 1943, No: 50.135, p. 3.

³¹⁶ **Son Posta**, 19 Mayıs 1943, No: 4590, s. 3.

³¹⁷ **Son Posta**, 16 Haziran 1943, No: 4618, s. 3.

kısıtlı deşarj tesisleri (Mersin ve İskenderun limanları) ile sınırlandırılmıştı. Akdeniz üzerinden deniz trafiğinin açılmasıyla bu zorlukların bir kısmının aşılması bekleniyordu³¹⁸. 1943 yılında iki ülkenin ticareti, savaş yüzünden durma noktasına gelmişti. Bu durgunluğun temelinde ise ulaşım sıkıntıları vardı. Dostane ilişkilerin arkasında, iki ülke tüccarlarının karşılıklı hoşgörülerinin de gelişmesi beklenmişti. Çünkü tüccarların şikâyetleri, ticaretin devamlılığını engelliyordu. Bu yüzden hem Türk yetkililer hem de İngiliz yetkililer ticari ilişkileri maksimum seviyeye çıkartmak için uğraşıyorlardı.

Türk Hükümeti'nin, İngiliz Hükümeti ile devam etmekte olan ticari ilişkileri savaşın başladığı tarih olan 1939'dan bu yana iyi neticeler vermektedir. Evvelden Türkiye'nin ticaretinde Almanya'nın ilk sırada yer almasına karşılık artık bu konuma yavaş yavaş İngiltere'nin yerleştiği gözlemleniyordu. İki hükümet arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde rol oynayan en önemli kurum U.K.C.C. idi. 1943 yılında yapılacak olan ihracatın da artacağı ümit ediliyordu. Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürün kalemleri arasında; tiftik, palamut, kuru üzüm, deri, zımpara, keten ve kenevir bulunmaktaydı³¹⁹.

İngiltere'nin ithalat ve ihracat miktarları

İhracat Miktarları		İthalat Miktarları	
1940	12.000.000 TL	1940	10.000.000 TL
1941	34.000.000 TL	1941	36.000.000 TL
1942	60.000.000 TL	1942	64.000.000 TL

Tablo.5.1.

³¹⁸ **The Times**, 25 June 1943, No: 49.581, p. 3.

³¹⁹ **Tanin**, 23 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-25, s. 3.

Tablo 5.1.'de aktarıldığı üzere İngiltere, Türkiye'nin dış ticaretinde hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmıştı. 1940 Nisan ayında kurulan U.K.C.C., işgal edilmemiş ülkelerde, İngiltere adına faaliyetlerde bulunuyordu. Ayrıca İngiliz Parlamentosu'nda savaşın bitmesinden sonra da faaliyetlerine devam edebileceği dile getirilmişti³²⁰. U.K.C.C.'nin savaş bitiminde de faaliyetlerine devam edeceği yönündeki görüş birliği, savaş içerisindeki başarısından kaynaklanıyordu. İngiliz Hükümeti'nin çıkarlarını gözeterek faaliyetlerine devam eden şirket, savaş döneminde ticareti işler hale getirmek için programlar ve arabuluculuk yapıyordu.

1943 yılının siyasi çerçevesine rağmen Türk-İngiliz ticaretinin iki ülke açısından ilerleme kaydettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira İngiliz Parlamentosu'nda U.K.C.C. ikinci Başkanı Francis Yosef, serbest değişim usulünün uygulandığı ülkelere ithal edilen Türk ürünleri miktarlarının arttığını dile getirmişti. Ayrıca İngiliz ürünleri de Türk piyasasında bir hayli geniş müşteri buluyordu³²¹. İngiliz ürünlerine duyulan talep savaş yılları boyunca yükselişte olmuştu. Alman etkisinin piyasalarda azalmasıyla birlikte Türk piyasasında daha geniş ölçekte ürün çeşitliliği görülmekteydi.

1.1. Krom Görüşmeleri

1943 yılının ilk ayında İngiliz-Fransız-Türk Hükümetleri arasında yapılan krom anlaşmasının süresi dolmuştu³²². Ayrıca İngiltere ve Almanya arasında yaşanan krom madeninin satın alınmasındaki rekabet, 1943 yılında had safhaya çıkmıştı. Aralarındaki yarış, maden sahiplerinin işine yarıyordu. Bu yüzden maden sahipleri, fiyatların yükseleceğini ön görüp, çıkartılan krom miktarını İngiltere'den saklamışlardı. 1943 yılı başından itibaren, ürünler piyasaya sunulunca, satın alınacak krom madeninde herhangi bir güçlük yaşanmamıştı. İngiliz Hükümeti, Almanya'yı engellemek adına, Türkiye'deki krom yıkama ünitelerini de satın almıştı. Almanya'ya

³²⁰ U.K. Parliament, United Kingdom Commercial Corporation, HC Deb 26 January 1943, Vol: 386 cc340-1. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1943/jan/26/united-kingdom-commercial-corporation> [Erişim Tarihi: 30.01.2020]

³²¹ **Son Posta**, 19 Aralık 1943, No: 4799, s. 1.

³²² Nicolas Tamkin, **Britain, Turkey and The Soviet Union, 1940-1945, Strategy, Diplomacy and Intelligence in The Eastern Mediterranean**, Palgrave Macmillian, 2009, p. 97,98.

gönderilen krom yıkanmamış ve çamurla kaplı olduğu için, zararın önüne geçilememişti. Ayrıca, kromun limanlara getirilip gemilere yüklenmesi hem İngilizler hem de Almanlar için sıkıntı teşkil ediyordu. Fethiye Limanı'nı kiralayan Almanlar karşısında İngiliz Hükümeti satın aldıkları kromu nakledecek gemi bulmakta güçlük yaşıyordu³²³. Kromun savaşın uzamasına yapacağı etki yüzünden, İngiliz-Alman rekabeti 1943 yılında da bu önemli ihrac kalemi üzerinde etkili olmuştu. İngiltere'nin arzusu Türkiye'nin Almanya'ya olan krom satışını durdurmaktı. Yaşanan durum neticesinde İngiliz-Türk Hükümetleri krom anlaşmasını yenilemek üzere görüşmelerini sürdürmüşlerdi.

1943 ve 1944 yılı için Türkiye ile İngiltere arasındaki krom alım sözleşmesi, İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri ve Etibank'ın Genel Müdürü tarafından imzalanmıştı. Anlaşma maddelerine bakıldığında; Birinci maddesi; 1 Ocak 1943-31 Aralık 1944 tarihleri arasında, 11 Aralık 1942'de var olan bir anlaşma nedeniyle teslim edilemeyen veya bu tarihten sonra bu sözleşmenin hükümlerine uygun olarak girilen tüm kromları İngiliz Hükümeti, almayı taahhüt ediyordu. Üçüncü maddesi; üçüncü bir ülkeye yapılacak maksimum 45.000 tonluk bir miktarın teslim edilmesine tabi olarak, satıcı cevheri erişilebilir bir limana taşıyacaktı. Dördüncü maddesi; alıcı, Türk limanlarından cevher teslim almayı taahhüt ediyordu. Cevherin ton başına FOB fiyatı %48 ve 270 şilin olarak sabitlenmekte, her yüzde için %48'den fazla 8 şilin artışı ile %48'den az her oran için 6 şilin azalıyordu. Bu fiyat 1943 yılı sonuna kadar karşılıklı anlaşmalar ile değiştirilebilirdi. Beşinci maddeye göre; sözleşmenin geçerliliği ve üçüncü madde hükümleri dikkate alınarak, satıcı her ayın ilk haftası boyunca, cevherin miktarını ve yerini belirten beyanları alıcıya teslim etmeliydi³²⁴.

³²³ Murat Önsoy, **a.g.m.**, s. 111; Devlet Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun ile yeni keşfedilen madenleri doğrudan doğruya işletme hakkına sahip olmuştur. Buna rağmen Türk Hükümeti gerekli gördüğünde şahıslara ihale edebilme hakkını elinde bulundurmıştır. Ayrıca bkz. **Resmi Gazete**, 23 Haziran 1942, Sayı: 5139, s. 3231.

³²⁴ Central File: Decimal File 867.6359, Internal Affairs Of States, Mines, Mining, Concessions, Base Metals, Turkey, Other Metals, November 3, 1941- 20th April, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of States, 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archives Unbound, 867.6359 CHROME / 10, 17 Nisan 1943 Tarihli Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın Birleşik Devletler Dışişlerine Gönderdiği Rapor.

<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466291&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=71dbe0a5> [Erişim Tarihi: 20.04.2020]

İngiliz Hükümeti, kendi istekleri doğrultusunda Türkiye ile olan krom satış sözleşmesini yenilemişti. Bu bağlamda Almanya'nın satın alacağı krom miktarına belli bir düzenleme gelmişti. Bu durum doğrudan iktisadi faaliyetlere karışma şeklinde olsa da, Türkiye'nin İngiliz Hükümeti ile olan siyasi antlaşmalarının varlığı tepkileri en aza indirmişti. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise İngiliz-Alman rekabetinin Türk madenleriyle sınırlı kalmayıp, enerji sektöründe de devam etmesiydi.

1.2. AEG

İskenderun'daki Amerikan Konsoloslugu tarafından sağlanan bilgiye göre, Türk yetkililer ile Max Wegen tarafından temsil edilen Alman şirketi AEG arasında hidroelektrik inşaatı için bir sözleşme imzalanmıştı. Antakya yakınlarındaki Defne'deki* düşüşlerden yararlanarak, Hatay'a elektrik kaynağı sağlamak planlanıyordu. Ayrıca bu proje üzerindeki çalışmanın kısa sürede başlaması düşünülmektedir. Defne'de kurulması planlanan hidroelektrik inşaatı, Suriye sınırlarına yakın olduğu için ayrıca önemliydi. Bu durum, İngilizler ve Müttefikler için büyük bir endişe kaynağı yaratmıştı. Kuşkusuz, Almanların istihbarat servislerinin çalışmasını kolaylaştırmak için bu tesisin inşası adına Türk makamları ile son derece uygun şartlarda sözleşme yapmaya istekli oldukları çıkarımı yapılmıştı. İskenderun'dan gönderilen rapora göre, böyle bir sözleşmenin olacağına dair söylentiler mevcuttu. 9 Haziran tarihinde Bay ve Bayan Rıdvan'ın önceki akşam bir Alman elektrik mühendisi ile (AEG temsilcisi Max Wegen) yemek yediği, İngiliz Başkonsolosu'nun bilgisi dâhilindeydi. Bay Rıdvan'ın uzun zamandır Mihver blokunun ajanı olduğundan şüphe duyuluyordu. Bayan Rıdvan, Amerikalı bir kadındı. Bay Rıdvan ise kısa süre önce Braithwaite Company ile devam eden işinden ayrılmış ve Belediye mülkiyetine geçen İskenderun Elektrik Santrali'nin yöneticiliğini yapıyordu. Toplantının nedeni ise yeni tesisin inşasıyla ilgili olarak, yerel elektrik tedarik sistemlerinde çok sayıda değişiklik yapılması gerektiğinden, AEG ve yerel tesis yöneticilerinin arasındaki koordinasyonun sağlanmasıydı. Bay Rıdvan, yetkililerin AEG ile anlaşmaya varacağını, çünkü bu firmanın uygulanabilir bir düzen

* Defne, Hatay'da Antakya'nın güneyinde kalan bir ilçedir. Defne ilçesinde Harbiye Şelaleri bulunmaktadır. Kaynakta sadece Defne'nin ismi geçtiği için, kurulması planlan hidroelektrik inşaatının spesifik ismi verilmemiştir.

sunduğunu belirtmişti. Ayrıca AEG, Türklere 1.500 kilo türbini 130.000 TL gibi çok düşük bir fiyata satmayı teklif etmişti. Alman yetkili, tesisin Hatay’da tüketilecek tüm elektrik enerjisinin temini için Defne’deki şelaleleri kullanacağını ve proje üzerindeki çalışmalara hemen başlanacağını söylemişti. Böylelikle bölgenin tamamına elektrik verilebilecekti. Bu bağlamda, mevcut düzeneğin açıkça istenildiği belirtiliyordu. Kısacası, projenin kapsamlı bir proje olduğu ve yeni tedarik sisteminin gerçekten etkili olması için atılması gereken bir adım olduğu anlaşıyordu. Bu gelişmeler, İngiltere Başkonsolosu’nda derin bir endişe uyandırmıştı. Defne bölgesi, kaçakçılık trafiğinde önemli bir bağlantı noktasıydı ayrıca turistik bir yerdi. Alman teknisyenleri Defne şelalesinde çalıştıklarında, güvenlik ofisinin gelecekte büyük bir sorun ile karşı karşıya kalması muhtemeldi. Bu şartlarda, Adana’da baraj projesi üzerinde hala çok sayıda Alman teknisyenin bulunduğu ve yeni Defne projesinin Türkiye’nin bu bölgesindeki mevcut güç dengelerini bozmakla tehdit oluşturabileceği düşünülüyordu. Ayrıca henüz Defne projesiyle bağlantılı olarak bölgede, kaç Alman teknisyenin istihdam edileceği belli değildi³²⁵.

Hatay ilinin Suriye’ye yakınlığı ve bölgedeki Alman nüfuzunun varlığı, İngiliz ve Amerikan Hükümetlerini endişelendirmekteydi. İki hükümet de; Ortadoğu’daki nüfuzlarını tehlikeye atmamak için bölgede gerçekleşen Alman faaliyetlerini yakinen takip ediyorlardı. Almanların Türk yetkililerine uygun teklifte bulunmaları, Türk Hükümeti açısından faydalı olmuştu. Böylelikle Alman-İngiliz rekabeti bir dereceye kadar Türk yetkililerine avantaj sağlamıştı. Türklerin Müttefiklerle siyasi ilişkileri gerildikçe, Alman Hükümeti bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. Almanya ile İngiltere, Türkiye’de yapılması düşünülen yatırımlar üzerinde de yarış halindeydiler. Ayrıca Türkiye üzerindeki yatırım faaliyetleri, ticari ilişkileri de birinci dereceden etkiliyordu. Bu kapsamda da fuarların önemi artıyordu.

³²⁵ Central File: Decimal File 867.6463, Internal Affairs Of States, Engineering, Power, Turkey, Electric, June 15, 1943- June 23, 1943, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archive Unbound, 867.6463/15, 23 Haziran 1943 Tarihli Steinhardt’ın Dışişlerine gönderdiği rapor. Ayrıca 15 Haziran 1943 Tarihli İskenderun Amerikan Konsolosunun Steinhardt’a gönderdiği rapor.
<https://go.gatle.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111466538&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=bc365897> [Erişim Tarihi: 20.04.2020]

1.3. 1943 İzmir Fuarı

Türk-İngiliz ilişkilerine olumlu katkısı olan başlıca etkinlikler arasında Enternasyonal İzmir Fuarı vardı. Her yıl açılan fuarda Türk-İngiliz ürünlerinin karşılıklı tanıtımı yapılıyordu. Bu durum iki ülke arasındaki alım-satım işlemlerini kolaylaştırıyordu. Bu fuara çok sayıda ülkenin katılıyordu. Bu bağlamda İzmir Fuarı, Türkiye'nin bu ülkeler için değerini ve ürün çeşitliliğini dünyaya yansıtması bakımından önemliydi.

1943 yılında XII. İzmir Enternasyonal Fuarı'na İngiltere, Almanya, İtalya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Filistin, Çek ve Slovakya, İsviçre gibi ülke firmalarının katılması planlanmıştı. Almanya'nın çadırlarında Ankara'da ve İstanbul'da açılan Alman Yeni Mimari Sergisi'ne ait eserler de yer alacaktı. Türkiye'den ise özellikle Sümerbank büyük hazırlıklar yapıyordu³²⁶. 20 Ağustos'ta XII. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılışında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi gönderdiği mesajda, dünya savaşındaki meşguliyetlerine rağmen ürünlerinin 1943 İzmir Fuarı'nda sergileme imkânlarının olmasından mutluluk duyduklarını ifade etmişti. Büyükelçi, savaş zamanında fuar açmanın güç bir iş olduğunu buna rağmen Türkiye'nin bu işin altından kalkabileceğinden şüphe duymadığını da sözlerine eklemiş ve iki ülkenin dostluğunun temeli olan karşılıklı güvenin, daha da gelişeceğinden kuşkusunun olmadığını belirtmişti. British Council Başkanı da gönderdiği mesajda, İzmir Belediyesi'ni ve Fuarı'nı kutladığını, amaçları bakımından faydasına inandığı dostluklarının İzmir Fuarı vasıtasıyla süreceğini dile getirmişti. İngiliz Üretim Bakanı M. Litillon da İzmir Fuarı dolayısıyla İngiliz radyosu Türkçe yayınında söylediği nutukta, İngiltere'nin Türkiye'ye mühimmat vermesinde Churchill tarafından Türkiye'ye yapılan gezinin etkisi olduğunu belirtiyordu. Savaş yıllarında İngiltere'nin Türkiye'ye karşı takip ettiği ticaret politikasının iki temel hedefi olduğunu açıklamıştı. Birinci hedef Türk ekonomisini desteklemek, ikinci hedefin de herhangi bir saldırıya karşı koyabilmek için silah ve mühimmat yardımını

³²⁶ Son Posta, 19 Temmuz 1943, No: 4651, s. 3.

sürdürmekte. Ayrıca Fransa işgale uğradığı zaman, İngiltere Türkiye'ye karşı verilen teminatları üzerine almış ve yerine getirebilmek adına çalışmalarını devam ettirmişti³²⁷. İngiltere, 1943 XII. Enternasyonal İzmir Fuarı'nda nakliye sorunları nedeniyle Türkiye'de hâlihazırda mevcut bulunan malzemelerini sergiliyordu. Bununla birlikte sergiler, Türkiye ve İngiltere'yi bağlayan ekonomik kombinasyonların gücünü de açıkça gösteriyordu. İngiliz Hükümeti, tütün şirketleriyle anlaşabilirse küçük bir karışımın üzerinde ısrar eden mevzuat çözülebilir hem sigara hem de pipo tütünü şeklinde kullanılabilirdi. Böyle bir kararname ile Dolar borsasındaki şiddetli yük azalabilir ve Almanya'nın tütün satışlarının önüne de geçilebilirdi³²⁸.

Uluslararası XII. İzmir Fuarı'nda, diğer ülkelerin ürünlerinin sergilendiği çadırlar ile İngiliz çadırlarının arasında önemli bir fark vardı. Bu tür etkinlikler, ülke içinde olan geliştirmeleri göstermek adına önemliydi. İngiltere ise bunu yapmak yerine Türk-İngiliz işbirliğinin çeşitli yollarını göstermeyi tercih ediyordu. Bunun en açık göstergesi U.K.C.C.'nin standıydı. Fuarda, istenileni göstermek savaş şartları yüzünden kolay olmamıştı. Bu belirgin zorluğu aşmak için U.K.C.C. standı, iki tane sürekli çalışan vinç koymuştu. Bunlardan biri Türk tüketimi için İngiliz ürünlerini sergilerken, diğeri de Türk ürünlerini İngiliz piyasası gösteriyordu³²⁹.

Savaş döneminde enternasyonal bir fuar açabilmek, konunun uzmanlarını gerektiriyordu. Fuar dolayısıyla ürünlerini sergileme sahası bulan Müttefik ve Mihver bloku ülkeleri, kıyasıya mücadele içerisindeydiler. Bu bağlamda İzmir Fuarı'na katılan ülkelere bakıldığında, savaşın sıcak çatışmasını görmek de mümkündü. Çünkü taraflar Türkiye üzerindeki hâkimiyet sahalarını genişletmek adına büyük bir yarışın içindeydiler. Bu durumda da Türkiye'nin her devlete eşit ölçüde yaklaştığı ve ülke çıkarları doğrultusunda hareket ettiği çıkarımı yapılabilir.

³²⁷ **Son Posta**, 20 Ağustos 1943, No: 4683, s. 3.

³²⁸ Donal S. Savory, "Exhibit at Smyrna Fair", **The Times**, 20 August 1943, No: 49.629, p. 3.

³²⁹ Sergilenen ürünler; İngiliz kumaşları, emperyal kimya endüstrisi tarafından üretilen ürünler, deri ürünleri, boyalar, vernikler ve cilalar. C.Balister, "The Twelfth International Fair at İzmir", **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 321, 322.

1.4. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye Yönelik Arz Politikaları ve Türkiye'deki Endüstriyel Projeleri

İngiliz Savaş Kabinesi tarafından 1943 yılında; Türkiye'nin ihtiyaçları için bir rapor hazırlamıştı. Bu rapor, Quebec Konferansı sonrasında İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik arz politikalarını ilgilendiriyordu. Genel hatlarına bakıldığında, Almanlara yapılan krom tedarikinin durdurulması ve Türkiye'ye yapılan askeri teçhizat tedarikinin devam ettirilmesi belirtilmişti. Türkiye'nin 1943 yılındaki petrol gereksinimlerinin tahminleri şu şekildedeydi; uçak benzini 17.650 ton, makine (yağlama) yağı* 9.650 ton, diğer petrol ürünleri 106.000 ton idi. Bu talepler tam olarak kabul edilmemiş olup, Ankara'dan alınan rakamlar, Türklerin 1943'te almayı umdukları araç sayısı ile bağlantılı olmuştu. İngilizler tarafından tedarik edilen mamuller ise; uçak benzini 5.647 ton, makine yağı 8.140 ton ve diğer petrol ürünleri ise 51.504 ton idi. Mersin, İskenderun ve İzmir limanlarından günde 4.000 tonluk ürünün, ülkenin iç kısımlarına ulaşabilmesi için gerekli ekipmanların bir listesi hazırlanmıştı. Bu yüzden sırasıyla 22 ve 598'i tedarik edilmiş olan 50 lokomotif ve 1.800 vagon da bu listeye dâhildi. Gerekli olan diğer önemli ürünler vinçler ve çakmaklardı. Bu ulaştırma malzemeleri Türkiye'de öngörülen operasyonlar için önemliydi. İngiltere'nin ihtiyaçları doğrultusunda, Savaş Ofisi, temin edilebildiği kadar büyük ve küçük bazı eşyaların sorumluluğunu üstlenmişti. Ayrıca Türk Demiryolları için normal bakım malzemeleri eş zamanlı olarak tedarik ediliyordu. Demiryollarının kullanımı için Türkiye'ye 7.525 ton kömür teslim edilmişti. Başlangıçta çok daha büyük miktarlara ihtiyaç olacağı tahmin edilirken, Türkiye'nin kömür durumunu inceleyen yetkili, kömür ithaline gerek duyulmayacağı kanısına varmıştı. Ankara'daki Büyükelçilik Türk kömür üretiminin iyileşmekte olduğunu fakat dönem itibarıyla acil durum için rezerv oluşturma imkânı olmadığını da belirtiyordu. Kömür üretimi için ana zorluklardan biri de Türk Hükümeti'nin yıpranmış olan çukurları yenilememesiydi. Türkiye'deki kömür üretimi, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Ayrıca Ankara'daki danışmalardan kömür madenlerinin üretimi için gerekli ekipman türleri hakkında rapor vermeleri bekleniyordu. Adana Konferansı'nda İngiltere'ye ait 5 adet geminin Türk

* Lubrication oil

bayrağı altına geçmesine karar verilmişti. Bu transferlerin amacı, gemilerin Ortadoğu ile Türkiye arasında hizmete sokulmasıydı. Az tonajlı gemiler, Türk Hükümeti'ne teslim edilmişti. Türk Hükümeti tarafından teslim alınan gemiler arasında; 24 Nisan 1943'te Katie Moller (Odemis) ve Corlock (Adana), 19 Mayıs 1943'te Gemlock (Aydın), 23 Ekim 1943'te Mawsang (Marasdd) ve Isabel Moller bulunuyordu³³⁰.

İngiliz Dışişleri tarafından Türkiye'ye yönelik olan sivil tedarik politikaları ise şu şekildeydi; İlk olarak Müttefik devletlere olan yükümlülüklerini yerine getirmek için Türkiye'nin ekonomik sistemini güçlendirmek amaçlanıyordu. İkinci olarak da Mihver devletlerine tedarik edilen ürünlerin ihracatının kısıtlanmasıydı. Yaz başlarında, Türk sivil kaynaklarıyla ilgilenmek için genel prosedürün elden geçirilmesi gerekiyordu. Bunun ana sebebi Türklerin 1942 yılında verdiği toplam siparişlerin gereksinimlerinin çok altında kalmasıydı. Buna göre, Ankara'daki İngiliz yetkililer ile Lend-Lease ofisinin üst düzey temsilcilerinin Londra'da toplantı yapması bekleniyordu. Bu görüşmelerde Koordinasyon Komitesi için yeni düzenlemelerin yapılacağı planlanmıştı. İzlenecek prosedüre ilişkin teklifler Washington'a iletilmişti. Türkiye'nin buğday talepleri ciddi şekilde azalmıştı fakat kayda değer bir özveri ile Türkiye'nin ürün ihtiyacı gelecek hasat zamanına kadar tedarik edilmeliydi. Hasadın iyi olmasıyla birlikte Ortadoğu'ya ihraç edilmesi de umuluyordu. Temmuz ayından sonra Türk deniz taşımacılığının gereksinimlerinin ayda 40.000 ila 50.000 ton arasında olacağı öngörülmüyordu. Temmuz ayından itibaren aylık olarak sevk edilen veya programlanan gerçek miktarlar ortalama 7.000 ton sivil, 13.000 ton askeri yük olmak üzere toplam 20.000 tondur. Sivil ihtiyaçlar için aylık tonaj, tahmin edilenden daha düşüktü. Erişilebilir ve erişilemeyen limanlar ve demiryolları dâhil olmak üzere Türk alım kapasitesinin ayda yaklaşık 60.000 ton olduğu sanılıyordu. Ulaşılabilir limanlardan ve Suriye demiryollarından gönderilen ürünler için Toros demiryollarının kapasitesi kısıtlıydı. Bu yüzden döneme özgü olarak ayda yaklaşık 42.000 ton olması

³³⁰ Central File: Decimal File 867.24, Equipment and Supplies, December 30, 1943-December 30, 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949, Records of the Department of State Relating Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archive Unbound, 867.24/11-2643, 26 Kasım 1943 Tarihli Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Bölümüne gönderilen Türkiye'ye 1943 yılı boyunca ulaştırılan askeri teçhizat ile ilgili rapor. <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE%7CSC5111442183&v=2.1&it=r> [Erişim Tarihi: 22.04.2020]

bekleniyordu. 1943 yılı için Türkiye'ye yapılacak olan arz programı hazırlanırken, tahmin edilenin biraz altına düşeceği anlaşıyordu. Ancak Türk alım kapasitesi ile teklif edilen arzlar arasında hala geniş bir kâr payı olduğu açıktı³³¹.

İngiliz Maliye Bakanlığı, Türkiye üzerindeki endüstriyel projelerinde askeri fabrikalar ve Karabük Demir Çelik Fabrikası için belirli personel, hammadde ve sanayi tesislerinin tedarikinden sorumluydu. Sivil projeler için Ticaret Kurulu'nun sorumlu olduğu bazı projeler mevcuttu ve bunlar İngiliz firmaları tarafından üstlenilmişti. Bunlardan en önemlisi Adana Sulama Projesiydi. Adana için hazırlanan listeler, Türk fabrikaları ve depoları için çeşitli ekipman ve teknik yardım taleplerinden oluşuyordu. Bu projelerin bazıları askeri ve yarı-askeri nitelikte veya tamamen sivil idi. İngiliz Hükümeti'nin bu projeler hakkındaki politikaları ise şöyleydi; Türkiye'deki herhangi bir büyük mühimmat projesinin tamamlanması iki yıl kadar sürdüğü için bu tür projelere başlamak artık askeri açıdan avantajlı değildi. Bununla birlikte özellikle ağır ham veya yarı mamul ürünler söz konusu olduğunda (Karabük Çelik İşleri ve Zonguldak Kömür Madenleri) mevcut tesislerden değerli bir getiri elde etmek mümkün idi. Aynı zamanda diğer küçük ve kısa vadeli sanayi gelişmelerinde değerli kazançlar elde edilmesi de muhtemeldi. Türkler tarafından büyük ölçekli sanayi veya mühendislik projeleri (Eskişehir barajı) ihaleleri için İngiliz firmalarının davet edilmesi ve bu ihalelere katılımlarının özendirilmesi, İngiltere lehine gelişme gösterebilirdi. İngiltere tarafından dikkate alınan Türk sivil kalkınma projelerinden ilki Çatalağzı Termik Santrali idi. Metropolitan Vickers tarafından 60.000 kw'lık bir tedarik için 1940 Nisan ayında Etibank ile şirket yetkilileri bir sözleşme imzalamıştı. Malzemelerin yetersizliği ve endüstrinin diğer gerekli işlerle meşgul olması nedeniyle sözleşmeye devam etmek zorlaşıyordu. Temmuz 1942'de Etibank'a işin kesinlikle askıya alındığı ve hâlihazırda üretilen makinelerin bir kısmının Rusya'daki acil ihtiyaçları karşılamak üzere transfer edildiği bildirilmişti. Türklerin konuyu yeniden açmak için çok sayıda talebi vardı ve çalışmaya devam etme sorunsalı değerlendiriliyordu. İkinci proje Adana Sulama Projesiydi. Almanları Türkiye'nin bu bölgesinden uzak tutmanın stratejik önemi nedeniyle 1942 sonbaharında bir İngiliz firması, Adana'daki sulama sistemi için daimi regülatörlerin yapımı ve inşaat işini

³³¹ A.g.b.

üstlenmeye karar vermişti. Ayrıca bazı ekskavatörler, birçok zorluğun ardından Türkiye Bayındırlık Bakanlığı'na teslim edilmişti. Bu eylemin amacı, Seyhan Nehri üzerinde ikincil kanalların inşası için bir Alman firması yerine bir Türk firmasının sözleşme yapmasını sağlamaktı. Üçüncü proje, Keçiborlu (Kükürt Tesisi) için gerekli ekipmanı tedarik etme ve düzenlemeleri kısa süre içinde tamamlamaktı. Dördüncü proje ise Zonguldak Kömür Madenleri ve Liman gelişimi idi. Kömür madenlerini ve limanları onarmak ve geliştirmek konusunda endişelenen Türkler 10 ya da 12 yıl boyunca büyük bir harcama yapmayı tasarlıyorlardı. Diğer yandan bir İngiliz firması, Kozlu'daki bir maden kuyu kazısı için teklif verebileceğini dile getirmişti. Türk Hükümeti, Zonguldak ve Ereğli limanlarındaki büyük çaplı iyileştirmeler dışında, mevcut kok fırını tesisini onarmayı ve genişletmeyi hedefliyordu. Hükümet ayrıca kömür yıkama ve briket tesisi kurmayı da istiyordu. Her iki proje de Türkiye için arzu edilebilirdi. Ancak sözleşmeyi imzaladıktan sonra 1 ila 2 yıl boyunca üretim gerçekleştirilemeyeceği için bu planlar uzun vadeli olmuştu³³².

İngiliz Hükümeti'nin Quebec Konferansı'ndan sonraki süreçte Türkiye politikaları genel hatlarıyla, Türk Hükümeti'nin isteklerini yerine getirme ve Anadolu'da devam etmekte olan sivil ve askeri projeleri destekleme şeklindeydi. İngiliz yetkililer, devam eden projeleri iyileştirmek ve Alman nüfuzuna karşı hazırlıklı olmak istiyorlardı. Ayrıca Türkiye'nin askeri malzeme ve sivil ihtiyaçlarını karşılamak ve limanların kapasitelerini artırmak için Türk Hükümeti ile paralel çalışmalar yürütmektedirler. Güney Anadolu'ya bilhassa önem vermeleri, Ortadoğu'daki nüfuz alanları ile ilgiliydi. Ayrıca 1943 yılındaki sorunsal, yeni cephenin açılması ve Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesiydi. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayarak, hükümeti istedikleri zaman savaşa sokabilme kozunu da elinde tutmuştu. Siyasi açıdan 1943 yılı bir dönüm noktası olmasına rağmen Türkiye'nin Müttefikler ile olan çıkarları çatışma haline girmişti. Buna karşın Türkiye'yi Almanya'nın tarafına itmek istemediklerinden, Türkiye politikalarında kendi çıkarlarını gözetmeye devam ediyorlardı. 19 Ekim 1943 Moskova Konferansı'ndan sonraki süreçte Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikalarında daha sert bir tutum takındığı

³³² A.g.b.

görülyordu³³³. Bu bağlamda da İngiliz Hükümeti, ileriki süreçte karşılaşılabileceği politik neticelere hazırlıklı olabilmek için Türkiye'yi desteklemeyi sürdürecekti.

2. Türk Hükümeti'nin 1943 Yılı Dış Ticaret Politikaları

1943 yılında TBMM'de hükümetin programını okuyan Başbakan Saraçoğlu, Varlık Vergisi ile ilgili hazineye 1943 Mayıs ayına kadar 225.000.000 TL'nin girdiğini, bu vergi sayesinde maliyenin rahatladığını vurgulamıştı. Saraçoğlu, emisyon miktarının 767.000.000 TL'den 720.000.000 TL'ye düşürölüp, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın son aylarda 35 ton altın aldığını ve Merkez Bankası'nın son aylar içinde 12.000.000 İngiliz lirası biriktirdiğini, TL'nin değerinin sağlamlaştığını ifade etmişti³³⁴. Türk Başbakanı, Müttefik devletlerin tartışmalı buldukları Varlık Vergisi ile ilgili hükümlerin, aldığı neticeler itibariyle yerinde bir uygulama olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Türk siyasilerin yaptığı açıklamalarda, Türkiye'de iktisadi olarak olumlu bir havanın hâkim olduğı görölüyordu.

Maliye Bakanı TBMM'de yaptığı konuşmasında, 1942 yılı dış ticaretiyle alakalı bir yıl önceki rakamlara nispeten ithalatta 72.800.000 TL, ihracatta ise 41.900.000 TL fazlalık verildiğini dile getirmişti. Sterlin sahasına dâhil ölkelerle yapılan ticari ilişkilere ait tediyeleri tanzim etmek üzere İngiliz Hükümeti ile 1940 yılında yapılan anlaşmanın problemsiz işlediğini de sözlerine eklemişti. Bakan, 1943 yılı dış ticaretini ilgilendiren önemli olaylardan bir tanesinin primlerin ilgası olduğunun altını çiziyordu. Bu sebeple ihracata prim verilip ithalattan prim alınması usulü kaldırılmıştı. Bu kararlar birlikte, ithalatta hareketlenme bekleniyordu³³⁵. Aldıkları önlemlerle Türk Hükümeti'nin ithalatta piyasaları aktif hale getirmek ve ithalatın önündeki tıkanıklığı gidermek için adımlar attığı görölüyordu.

Ticaret Bakanı'nın verdiği beyanatta dış ticaretin durumu şu şekilde ifade ediliyordu; ithalatın savaş yıllarında takip ettiğı düşüş seyri 1941'de dururken 1942'de yükselmeye başlamıştı. İhracatın durumu ise savaş yıllarında bir miktar azalma

³³³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 204.

³³⁴ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 59, No: 5, Mayıs 1943, s. 109, 110.

³³⁵ **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, Devre 7, İçtima F., 26.'ncı İnikat, C. 2, 24 Mayıs 1943, s. 160, 161.

göstermişti. Bu durum ise halkın ihtiyaçlarının karşılanıp, geriye kalan miktarların ihracatına izin verilmesi şeklinde açıklanmıştı. Hükümet, ithalatı artırmak için ellerinden geleni yapmakta ve ithalatçılara her türlü kolaylığı sağlamaktaydı. Ayrıca işler düzenlenirken, ülkenin hassasiyetleri ve imkânları göz önünde tutuluyordu³³⁶. Maliye Bakanı 1943/1944 yılı mali bütçesini tanıtırken, savaşın dördüncü yılında harcamaların artmasına dikkatleri çekmişti. Aynı zamanda Türkiye'nin kalkınması için yapılan programların devamlılığını da vurgulayan Maliye Bakanı, Türkiye'nin artan masraflarının yürürlüğe giren yeni vergilerle birlikte bütçenin dengede tutulması sayesinde karşılandığını ileri sürüyordu³³⁷. Uluslararası siyasi koşullar, Türk Hükümeti'nin ticareti dengeleyici kararlar almasında aktif rol oynamaktaydı. Savaşa girmemek prensipte kabul edilse de ordu her an savaşa girecekmiş gibi hareket ediyordu. Savaş dönemi boyunca da en fazla masraf edilen bölüm haliyle ordunun ihtiyaçları olmuştu. Erkeklerin silahlaltına alınması, üretimi düşüren temel faktörlerden bir tanesiydi. Bu durumda da hükümet, açığı kapatmak adına piyasalardaki hâkimiyetini destekleyici politikalar takip ediyordu.

Türk Hükümeti 1942 yılında aldığı yeni bir kararla ihraç edilen bazı ürünlerin fiyatlarını belirlemişti. Hükümet hem iç piyasada fiyat yüksekliğinin önüne geçmek hem de ithal edilen ürünlerin yüksek fiyatlardan oluşmasını engellemek istiyordu. Bu durumda tüccarlar fiyatları tespit edilen ürünlerle fiyatları tespit edilmeyen ürünleri birlikte ihraç etmeye başlamışlardı. Hükümet ise bu durumun önüne geçebilmek amacıyla tüm ihraç ürünlerine belirli bir fiyat tespiti yapmaya karar vermişti. Bu yüzden Ticaret Bakanı hem İstanbul hem de İzmir tüccarları ile temasa geçmişti. Fakat fiyat aralıkları kesinleşmemişti³³⁸.

Türk Hükümeti, 1943 yılının ilk aylarından itibaren ithalatçı, toptancı ve perakendeci için kâr sınırlarını belirlemek için çalışmalarını sürdürüyordu. Bu çalışmalar içerisinde İstanbul Ticaret Odası'ndan Vehbi Bilimer, M. Vasfi Gürer, H. Hüsnü Arsan, Hamali Bekaroğlu, Hulusi Çökmen, Cevad Acar ile Ankara Ticaret

³³⁶ **Son Posta**, 1 Haziran 1943, No: 4603, s. 6.

³³⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 309, Vol: 31, July 1943, p. 190, 194.

³³⁸ **Tanin**, 4 Eylül 1943, Sayı: 4454-6, s. 3.

Odası'ndan Vehbi Koç, Nazmi Balkanoğlu, Mersin'den Nihat Sözen, Mehmet Karamancı, Said Dormen, İzmir'den İbrahim Alagil ve Mehmet Nebioğlu gibi ticaret erbapları bulunmuştu. Kâr sınırları ise, ithalatçılar için %20-40, toptancılar için %10-15 ve perakendeciler için %15-25 olarak belirlenmişti. Belirlenen sınırlar, bakanlığa gönderilip, onaylandıktan sonra ilan edilecekti³³⁹. Hükümetin, kâr hadlerini belirlemek adına yürüttüğü çalışmalarda çeşitli bölgelerin tüccarlarından yardım aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, ticaretle uğraşan kesim ile hükümetin birlikte hareket ettikleri gözlemleniyordu.

Ayrıca Türk Hükümeti, deri ihracatı için yeni düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemeler için deri ihracatçı birlikleri ile ortaklaşa bir toplantı gerçekleştirilmişti. Toplantıda alınan kararlara göre, tek elle satın alım yapan ülkelere deri ihracatında kontenjan usulüne son verilmişti. Deri tacirleri bu ülkelere istedikleri değerlerde deri ihracı yapabileceklerdi. Yapılacak satışlarda tek tip deri gönderilmesi engellenmişti. İhracatın hepsi 100 kabul edilmiş, %15 kuzu, %30 keçi, %55 koyun olarak gruplandırılmıştı. Yetkililer, ön alım belgesinin kaldırılmasıyla deri ihracatının artacağına dair yorumlarda bulunmuşlardı³⁴⁰. Yapılan düzenlemeler sadece ithalatın artırılması yönünde olmamış, ihracatla da ilgili yeni düzenlemeler de getirilmişti. Bu sayede ülkeye döviz girdisi sağlayabilecek kalemlere bilhassa önem verilmişti.

Diğer önemli ihracat kalemlerinden olan tütün (işlenmiş) ile ilgili de birtakım yenilikler de yapılmıştı. İnhisarlar İdaresi, sigara imalatını artırabilmek için Almanya'dan 11 adet sigara makinesi sipariş etmeye karar vermişti. Bu makinelerin var olan makinelerden daha yüksek verimde olduğu belirtilmiş ve gelen makinelerin Cıbalı Fabrikası'na konulacağı beyan edilmişti. Yetkililer, yeni makineler sayesinde imalatın daha fazla olacağı ve yabancı ülkelere yapılacak ihracatın da artacağına işaret etmişlerdi³⁴¹. Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı bir genelge ile tütün tohumlarından üretilen yağların yabancı ülkelere ihracına da izin verilmişti. Yapılacak ihracatın, yürürlükte bulunan mevzuat ile birlikte gerçekleşmesinden evvel Ticaret Bakanlığı

³³⁹ **Son Posta**, 22 Nisan 1943, No: 4563, s. 2.

³⁴⁰ **Son Posta**, 11 Mayıs 1943, No: 4582, s. 2.

³⁴¹ **Son Posta**, 20 Mayıs 1943, No: 4591, s. 2.

tarafından uygun olup olmadığı kontrol edilecekti³⁴². Türk tütünü, 1941'den itibaren uluslararası piyasalarda önemli kazanmaya başlamıştı. Bunun sebebi daha önce de belirtildiği gibi, Amerika'dan gelen tütünlerin deniz ulaşımındaki aksaklıklar nedeniyle zamanında Avrupa ülkelerine ulaşamamasıydı. Bu sebeple Türk tütününe ve sigaralarına olan talep artıyordu. Türk Hükümeti'nin de talepleri karşılama noktasında imalatına yeni makineler eklemesi ve verimi üst düzeye çıkartmayı amaçlaması yerinde bir uygulama olmuştur. Dünya ulaşımında yaşanan genel problemler, ürün bazlı bakıldığında, bazen Türkiye'nin lehine bazen de aleyhine sonuçlar doğurmuştu.

Ulaşımında yaşanan problemler, tüm piyasayı olumsuz etkiliyordu. Örneğin; taze sebze-meyvelerin nakliyatındaki gecikmeler ile birlikte, şikâyetler Ulaştırma Bakanlığı'na aktarılmaktaydı. Bu yüzden de Ulaştırma Bakanlığı, bir tamim yayınlamıştı. Bu tamime göre; taze sebze-meyve nakliyatının hızlı bir şekilde yapılması için gerek Devlet Demiryolları gerekse Devlet Denizyolları nakliyatında bu maddeleri önceliğe alacaktı. Hangi grup sebze-meyvelerin çabuk bozulduğu Bakanlıkça listelenecekti. Bu hususta maddelerin dayanma sürelerine göre sevkiyatlar yapılacaktı³⁴³. Ürünlerin tazeliklerini koruyabilmesi ve alıcıları memnun etmek adına verilen bu karar doğru bir uygulama sayılabilir. Bu yüzden Türk Hükümeti, alıcıların istekleri doğrultusunda kararlar alıyordu. Ticaretin sistemli şekilde ilerleyebilmesi adına da bu istekler oldukça makuldü.

Türkiye Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün ihtiyaçları dâhilinde U.K.C.C.'den 1943 yılına kadar satın aldığı malzemeler ile yine bu kurumdan ileride alınacak malzemeler için yeni bir uygulamaya gidilmişti. Bu bağlamda araya aracı veya komisyoncu girmeksizin doğrudan doğruya firmanın sahibi veya kanuni temsilcileri ile anlaşma yapılmaya karar verilmişti. Ayrıca bedellerinin İngiltere ile Türkiye arasındaki mevcut mali anlaşma hükümlerine uygun olarak ödenmesi de Türk Hükümetince kabul edilmişti³⁴⁴. Türk Hükümeti'nin U.K.C.C. ile yaptığı ticaretten memnun olması neticesinde de yeni yapılacak işlemlerde bu sürecin

³⁴² **Resmi Gazete**, 21 Eylül 1943, Sayı: 5513, s. 5853.

³⁴³ **Son Posta**, 20 Mayıs 1943, No: 4591, s. 2.

³⁴⁴ 26.03.1943 Tarihli Kararname, **BCA**, 080.18.01.02/101.19.19.

devamlılığı ön plana çıkartılıyordu. 1939'dan 1943 yılına kadar geçen süre dikkate alındığında dış ticarete yaşanan iyileşmeler, Türk Hükümeti'nin uygulamaya koyduğu politikaların birer neticesiydi.

2.1. Enflasyon

1943 yılı başlarında Türkiye'de savaş yüzünden ortaya çıkan hayat pahalılığını belirleyebilmek için İzmir'de bir rapor hazırlanmıştı. Bu rapora göre nakliyatındaki enflasyon oranı %94, elektrikte %41, kömürde %129, pamuklu ürünlerde %339, yünlü ürünlerde ise %292 idi. Raporda bahsedilen toplam pahalılık ise %347 olarak belirtiliyordu³⁴⁵. Türkiye savaşa girmeyip, savaşın ekonomideki etkisini her sektörde ileri seviyede hisseden ülkelerden biri olmuştu. Bu sebeple Türk Hükümeti, hayat pahalılığının önüne geçebilmek amacıyla dönem boyunca birtakım kanunlar/kararnameler yürürlüğe koymuştu. Yapılan düzenlemelere rağmen savaş boyunca Türk halkı, hayat pahalılığını ziyadesiyle hissetmiştir.

Türkiye'de savaş yıllarında enflasyonun bu kadar yükselmesinin çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle tarım ülkesi olan Türkiye'deki nüfusun büyük kısmının askere alınması, haliyle tarımsal verimi düşürmüştü. Bunun yanı sıra savaş taraftarlarının ürün stoklaması ve ticaret yollarındaki güvensizlik sebebiyle Türkiye'ye istenilen miktarda ithal ürün girdisini sağlanamamıştı. Ek olarak savaş koşullarından dolayı ihracatın azalmasıyla birlikte gümrük vergilerinde düşüşler yaşanmıştı. İthalatın azalmasından kaynaklı olarak mal kıtlığı ve fiyat artışları görülmüyordu. Türk Hükümeti, bütçe açığını azaltmak adına vergiler(Varlık Vergisi, Milli Müdafaa Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi vb.) çıkarmışsa da borçlanmaya devam etmişti³⁴⁶.

2.2. Dış Ticaret Bankası

Hükümetin, hayat pahalılığının önüne geçmek amacıyla yürüttüğü ana prensip fiyat aralıklarını belirlemek olmuştu. Ayrıca Türk Hükümeti, dış ticaretini düzenlemek

³⁴⁵ **Son Posta**, 3 Nisan 1943, No: 4544, s. 1.

³⁴⁶ İrfan Bülbül, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 9, 2006, s. 1-51, s. 10; Mahmut Arslan, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi", **Aydın Toplum ve İnsan Dergisi**, Sayı: 2, 2016, s. 1-14, s. 4.

amacıyla Dış Ticaret Bankası* adında bir kurum açmaya karar vermişti. Bu bankanın sermayesi 25.000.000 TL olmakla birlikte nizamnamesi de hazır bulunuyordu. Bu bankanın ortaklarının tüccarlardan oluşması planlanmıştı. Buna ilaveten bankanın sermayesinin 5.000.000 TL'si ödenince, bankanın faaliyete geçmesi hedeflenmişti. Ticaret Ofisi ve Sümerbank'a ait bazı görevlerin açılacak olan bankaya devredilmesi de kararlaştırılmıştı³⁴⁷. Dış Ticaret Bankası'nın kurulması çalışmaları için Ticaret Bakanı Celal Siren, İstanbul ve Mersin ithalat ve ihracat tüccarlarının katılımı ile bir toplantı gerçekleştirmişti³⁴⁸. Görüşmelerden sonra adı geçen bankanın tahmini olarak iki aylık bir zaman zarfında faaliyete geçmesi düşünülüyordu³⁴⁹. Fakat Dış Ticaret Bankası kuruluş aşamasını tamamlayamamıştır. Sermayesinin yarısının Ticaret Bakanlığı diğer kısmını da tüccarlar tarafından ödenmesi planlanmasına rağmen tüccarlar üzerine düşen sorumluluğu yerine getirememişlerdi. Mevzuat gereği bankalarının kuruluşlarında sermayesinin yarısının ödenmiş olması gerekiyordu. Ticaret Bakanlığı, 10.000.000 TL'yi vermeye istekliydi. Fakat tüccarların sermayesi, savaş yüzünden onlardan alınarak hazineye saklanıyordu. Tüccarlar henüz banka kurulmadan, ikinci bir defa 10.000.000 TL'yi veremeyeceklerini bildirmişlerdi. Maliye Bakanlığı da 10.000.000 TL'lik bu fonu tahsis edemeyeceğini dile getirmişti. Bu yüzden Ticaret Bakanlığı tek başına harekete geçememişti³⁵⁰. Bu sebeple bankanın kuruluşu yarım kalmıştı. 1945 bütçe görüşmelerinde ilgili Bakan, bu kurumun açılmamasını sermaye verecek kişiler ile bakanlığın aynı fikirde birleşememelerinden kaynaklandığını dile getirmişti³⁵¹.

* Türk Hükümeti'nin savaş döneminde Dış Ticaret Bankası (Dışbank) girişimi başarısızlığa uğramıştı. 1964'te ise bu girişim, Türk-Amerikan Dış Ticaret Bankası Anonim Şirketi olarak hayata geçirilmiştir. Bankanın merkezi İstanbul olmak üzere, 10.000.000 TL sermaye ile kurulmuştur. Bank of America ve Türkiye İş Bankası'nın ortak girişimleri ile kurulan Dışbank, 2005 tarihinde Fortis Bank NV-SA'ya devredilmiştir. **Resmi Gazete**, 10.04.1964, Sayı: 11679, s. 1; **BCA**.30.18.1.2/176.17.18.

³⁴⁷ **Tanin**, 22 Ekim 1943, Sayı: 4454-52, s. 3.

³⁴⁸ **Tanin**, 6 Kasım 1943, Sayı: 4454-67, s. 2.

³⁴⁹ **Tanin**, 1 Aralık 1943, Sayı: 4454-92, s. 3.

³⁵⁰ **Tanin**, 19 Nisan 1944, Sayı: 4454-229, s. 3.

³⁵¹ **Tanin**, 30 Mayıs 1945, Sayı: 4454-629, s. 2.

2.3. Gümrük

1943 yılında Türk Hükümeti'nin gümrüklerindeki geçiş izni ile ilgili birtakım düzenlemeleri mevcuttu. Bu düzenlemelere göre; ürünlerin Türkiye'ye ulaşmasından sonra (gümrükten geçiş izni almalarından önce) geçerli gümrük faturalarını altı ay içerisinde ibraz etme taahhüdü ile İngiltere'ye para transfer etme hizmetinden yararlanan ithalatçılara, bu sürenin artık üç aya indirildiği bildirildi. Hükümet, ithalatçıların kontrol dışındaki sebeplerden dolayı belirlenen süre içinde ürünlerinin takasını gerçekleştirememiş olduklarını kanıtlayabildikleri hallerde, uzatma başvurularında iyi niyetli bir değerlendirme yapacağını da eklemişti. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ticaret Bakanlığı'nın Mersin ve İskenderun limanlarındaki ürünlerin takasına kapasite sağlamak için ortaya koyduğu özel çabayı da göz önüne alarak, üç ayın uygun bir limit olduğunu ifade etmişti³⁵². Ticaret Bakanlığı ithal edilecek ürünler için yaptığı düzenlemede, ithalatçıların ithal izni verilen ürünlerin fiyat ve kalitesiyle ilgili Sekretaryanın onayını almalarını zorunlu kılıyordu. Aksi takdirde ürünlerin Türkiye'ye girişlerine izin verilmeyecekti. Verilen kararlar birlikte lüks eşyalara veya ülke adına ekonomik değeri olmayan ürünlere ithalat izni verilmeyip fiyat artışlarının da önüne geçilmesi hedefleniyordu. Ticaret Bakanlığı'nın bu kararıyla, İthalatçı Birliği'nin gereksiz ürün kalemlerinin ithalatını kısıtlamak için giriştiği mücadeleler böylelikle yasal bir hüküm altına alınmıştı³⁵³. Gümrüklerdeki düzenleme, Türk dış ticareti açısından olumlu bir gelişmeydi. Ayrıca dönem itibariyle lüks eşya tüketiminin geri planda kalması olağan bir durumdu. Bu yüzden de ihraç ve ithal olunan maddelerdeki önceliğin, temel tüketim bazında olması yerinde bir uygulamaydı.

2.4. Karaborsa

Savaş dönemi boyunca Türkiye'nin uğraştığı problemlerden biri de ürünlerin karaborsada satılması olmuştu. Hükümet, karaborsa hareketlerini engellemek adına, ithal ya da ihraç edilen ürünlerin tümünün fiyat belirlemesini yapmasına rağmen yine

³⁵² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 320.

³⁵³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 320.

de karaborsaya engel olamamıştı. Genel olarak Türkiye’de II. Dünya Savaşı boyunca, karaborsacılık nedeniyle ekmek ve şeker gibi temel tüketim maddeleri ile diğer ürünlerdeki ortalama artış %400 ila %500'lere ulaşmıştı. Karaborsa işçi sınıfına ağır yükler bindirirken, savaştan faydalanarak zengin olan bir kesimin doğmasına sebebiyet vermişti. Türkiye’de karaborsaya düşen ürünler ise yaygın olarak yağ, pirinç, fasulye ve sabun olmuştu³⁵⁴. Aralık ayında İngiltere’den gelen birtakım ürünler de karaborsaya düşmüştü. Yapılan incelemelere göre, ithalatçı tüccarlar ürünleri yabancı ülkelere yükselterek fazla fiyatlı faturalar kestiklerinden, bu ürünlerin ülke içerisindeki fiyatları doğal olarak artıyordu. Ticaret Bakanlığı bu durumun önüne geçebilmek adına, İthalatçı Birlikleri’ne ithal ürünlerin faturalarını yerinde belirleme yetkisi vermişti³⁵⁵.

3. 1943 Yılı Piyasa Koşulları

1943 yılı Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin genel değerlendirilmesi şu şekildeydi; yıl boyunca Türkiye’ye ulaşan İngiliz ürünlerinin yoğunluğu önem arz etmişti fakat bu ürün siparişlerinin büyük kısmı, İngiliz Hükümeti tarafından koyulan kısıtlamalardan önce verilmişti. Talep olmasına rağmen bu uygulamalar yürürlüğe girdiğinden beri, ürünlerin Türkiye’ye gelişinde azalmalar yaşanmıştı. Akdeniz’de ticaretin serbestleşmesiyle birlikte Türk-İngiliz ticaretinde ümit edilen artış gerçekleşmemişti. İki ülke arasında başlıca ticaret hem yün hem de pamuk olmak üzere tekstil olmuştu. Yün, jüt, kauçuk, teneke, bakır ve sülfat gibi ithalat ürünlerinin işlemi doğrudan hükümetler aracılığı ile veyahut devlet eliyle oluşturulmuş olan kurumlar arasında sınırlı tutulmuştu. Bu ürünlerin Türkiye’deki dağıtımı Ticaret Ofisi’ne veya Sümerbank’a verilmişti. İngiltere’den yapılan ihracat artık esas olarak hammadde tahsisine gerek olmayan ve ihracat lisanslarının daha kolay elde edilebildiği mevcut stoklardan sağlanıyordu. Bu dönemde sermaye, bir ihracat lisansını elde etmek için değil de nihai finansman veya emirler için ayrılmalıydı. İki

³⁵⁴ M. Selçuk Özkan, Abidin Tezer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Journal of International Social Research**, Volume 2/9, Fall 2009, p. 319-325, p. 321; Hasan Çetin, “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007, s. 93; Hakan Baş, “Varlık Vergisi’nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2006, s. 27.

³⁵⁵ **Tanin**, 20 Aralık 1943, Sayı: 4454-108, s. 3.

ülke arasındaki ticaretin gecikme sebeplerinden bir tanesi de bir fatura bedeli, ithalat maddesinin miktarı ve kalitesinin onaylanması için İthalat Birliklerine başvuru zorunluluğu olmasından kaynaklanıyordu. İskenderun ve Mersin limanlarındaki koşullar istenilen seviyeye çıkartılamamış ve yıl boyunca ürünlerin İstanbul'a taşınmasında gecikmeler yaşanmıştı. Ürünlerin demiryolu ile taşınması ise Türk Hükümeti'nin, adı geçen limanlara gelen daha önemli malzemelere öncelik vermesiyle, istenilen noktaya gelememişti. Bu yüzden yeterli depolama alanı olmadığı için de geniş bir ürün birikimi olmuş ve açık havada bu ürünlerin korunmasında güçlük çekilmişti³⁵⁶. Türk Hükümeti'nin ticarete kullandığı başlıca limanları, İskenderun-Mersin olmuştu. Fakat bu limanların kapasitelerinin sınırlı kalması ve hükümetin bu limanlarda istenilen seviyede iyileştirme yapamaması, ürünlerin limanlarda kalıp bozulmalarına sebep olmuştur. Bu durum doğal olarak piyasadaki ürün çeşitliliğini olumsuz etkilemişti. Savaşın devam etmesi, hükümetin ulaştırma problemlerini çözmek için adım atmasına da engel oluyordu. Çünkü dönem itibarıyla üzerinde en fazla durulan konu askeri teçhizat ve ordu üzerinde yapılan iyileştirmelerdi. Dolaylı olarak ürün çeşitliliğinin artmaması, ürünlerin piyasalara ulaşamaması, ithal-ihraç izin belgelerinin alınması esnasında yaşanan olumsuzluklar ve bazı ürünler üzerindeki kısıtlama ticareti olumsuz etkileyen başlıca faktörler arasında sayılabilir.

1943 Mart ayı boyunca ürünlerde belli oranda fiyat artışı gözlemleniyordu. Yükselişin sebebi kesin olmamakla birlikte U.K.C.C. ve ABD ile yapılan özel takasa bağlanmıştı. Pamuklu ürünlerde İngiliz ürünlerine talep olmasına rağmen, yerel üretimde fiyatlar talep eksikliğinden düşmüştü. Tiftik piyasasında ise durum, Şubat ayı boyunca U.K.C.C., Almanya, İtalya ve Macaristan'a yapılan satışlar nedeniyle sabit kalmaya devam etmişti³⁵⁷. Mart ayı boyunca İngiltere'den ülkeye birkaç parti yünli mensucat gelmesine karşın piyasada olması gereken ürünler karaborsaya düşmüştü³⁵⁸. Türk tiftiğine olan talep artmış, Mart ayı boyunca İngiliz, Alman ve Macar firmaları

³⁵⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 316, Vol: 32, February 1944, p. 31, 32.

³⁵⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 305, Vol: 31, March 1943, p. 61,62.

³⁵⁸ Faik Güneri, "İstanbul Piyasası", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 59, No: 3, Mart 1943, s. 68.

ile görüşmeler gerçekleşmişti. Adı geçen ülkelerin firmaları büyük miktarlarda ürün talep etmişlerdi. Bu yüzden ihracat artmış ve tiftikler piyasada 200-270 kuruş arasında satılmaya başlanmıştı³⁵⁹.

1943 Mart ayında İngiltere'den Türkiye'ye gelmesi beklenen hububatın büyük bir kısmı Mısır'a varmıştı. Port Sait'ten Türkiye'ye nakledilecek olan ürünler için yetkililer harekete geçmişti. Buğday, mısır, pirinç gibi ürünlerin her ay Türkiye'ye 10 bin ton olarak gelmesi bekleniyordu³⁶⁰. Ayrıca Türk ve İngiliz yetkililer, aylık olarak ithal edilen ürünlerinin belirlenmesi ve deniz seferlerindeki ücretlerin düşürülmesi için karşılıklı hareket etmişlerdir. Bu bağlamda da Türkiye ve İngiltere arasındaki deniz seferleri sigorta ücretleri ise %20'den %17.5'e karşılıklı olarak düşürülmüştü³⁶¹.

1943 Nisan ayında piyasada, fiyatları yükselen yağlı tohumlardan dolayı belirli bir canlanma yaşanmıştı. Bu işlemler ve fiyat artışları, Almanya'ya tedarik için tekel verilen imtiyazlı firmaların yaptığı sürekli alımlara bağlanıyordu. Pamuklu piyasasında ise stokların, özellikle İngiliz ürünlerinin yetersizliği çok belirgindi. Tiftik ihracatı durağandı. İngiltere'nin ihracat ürünlerinden olan tekstil, demir çelik, makine, motorlu taşıtlar ve kömür gibi ürünlerin ihracat işlemlerinde savaş yüzünden ciddi bir daralma yaşanmıştı. İngiltere birçok denizaşırı ticaret bağlantısını geçici olarak kaybetmişti. Bunun neticesinde de bu müşteriler, şimdiye kadar satın aldıkları ürünleri artık kendileri üretmek için çeşitli planlamalar yapıyorlardı³⁶².

1943 Temmuz ayında yünlü kumaşlarda, piyasa kısa bir durgunluktan sonra tekrardan faaliyet göstermiş ve fiyatlar yükselişe geçmişti. İngiltere'den Türkiye'ye gelen ürünlerin az sayıda olması ve ürün fiyatlarının yüksekliği nedeniyle de Nisan ayındaki gibi hızla tükenmemişti³⁶³. Piyasaya çıkan İngiliz kumaşları ihtiyacı karşılıyordu. Ayrıca yerli fabrikalardan da az da olsa ürünler piyasa sunulmasına

³⁵⁹ **Son Posta**, 2 Mart 1943, No: 4512, s. 2.

³⁶⁰ **Son Posta**, 28 Mart 1942, No: 4538, s. 2.

³⁶¹ **Vatan**, 10 Mart 1943, Sayı: 813. (Sayfa Numarası Belirtilmemiştir.)

³⁶² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 306, Vol: 31, April 1943, p. 93, 94, 95, 100.

³⁶³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 309, Vol: 31, July 1943, p. 190, 194.

rağmen fiyatlar oldukça yüksekti³⁶⁴. Dönem itibariyle en dikkat çekici nokta hem yerel ürünlerin hem de İngiltere’den ithal edilen ürünlerin fiyatlarının yüksekliği olmuştu.

Tütün piyasasında ise durum şu şekildeydi; 1942 yılındaki tüm mahsul 59.411.269 kilo olmakla birlikte bunun 43.896.354 kilosu ihraç edilmişti. İngiliz ve Mısır firmalarının talepleri beklenmekle birlikte küçük partiler halinde Ege mıntıkası civarında tütün satışları başlamıştı³⁶⁵. Tütün piyasasında 1943 yılındaki durgunluğa rağmen bir hareketlenme mevcuttu. İngiliz firmalarının tekliflerinin beklenmesi, tütün piyasalarında hareketlenmenin yaşanmasına sebep olmuştu.

İnhisarlar Bakanı verdiği demeçte, İngiltere ile olan ithalatın devam ettiğini ve 1942 yılında yapılan ithalatın 500 tonu geçemediği halde 1943 yılının ilk sekiz ayında 2.000 ton kahve ithal edildiğini belirtmişti. U.K.C.C. heyeti ile devam eden temaslarda 4.000 ton kahve ithal edilmek isteniyordu³⁶⁶. Yapılan ithalat işlemleri, piyasaları canlandırmakta ve devam eden işlemlerin de halkın beklentisini artırdığı görülmekteydi.

1943 Eylül ayında ihracat piyasasındaki durgunluk göze çarpar bir vaziyet almıştı. Ülkenin ihraç maddelerinden olan tiftik, küçükbaş hayvan derileri, kuru üzüm, incir, palamut ve yağlı tohumlar için yapılan talepler azalmış durumdaydı. Alıcıların ürünlere taleplerinin olmaması fiyatları da düşürüyordu. Ayrıca tüccarların elinde tiftik hariç diğer maddelerin stokları birikmişti. Mevcut 5.700 tonluk tiftikten 3 bin küsur tonu İngiltere’ye satılmıştı. Yine mevcut bulunan 2.200 ton kadar hayvan derisinin satışı için yabancı ülkelerle temasa geçilmişti. İhraç edilemeyen yağlı tohumlar için iç piyasada tüketim sahaları aranıyordu. Bu maddelerin özellikle zeytinyağı yerine kullanılması düşünülüyordu³⁶⁷. Tüccarlara göre, ülkedeki hububat alışverişi serbest bırakıldığında piyasalardaki durgunluk sona erip; fiyatlar normal

³⁶⁴ Faik Güneri, “İstanbul Piyasası”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C. 59, No: 6, Haziran 1943, s. 154.

³⁶⁵ **Tanin**, 30 Ağustos 1943, Sayı: 4453-1, s. 3.

³⁶⁶ Bahsedilen kahvelerin gelmesi halinde halkın 100 gramlık tüketme payının artırılacağı ifade ediliyordu. **Son Posta**, 24 Ağustos 1943, No: 4687, s. 2.

³⁶⁷ **Son Posta**, 25 Eylül 1943, No: 4719, s. 2.

seyrine düşecekti³⁶⁸. 1943 yılı boyunca, hem ihracat hem de ithalat işlemlerinde genel bir durgunluk mevcuttu.

1943 Kasım ayına gelindiğinde, piyasadaki durgunluğun devam ettiği görülmüyordu. Buna rağmen İngiliz firmaları 30 bin tonluk üzüm siparişi vermişlerdi³⁶⁹. Ankara’da Türk-İngiliz ticaret müzakereleri sona ererken, belirlenen kaidelere göre İngilizler Türkiye’den 23 bin ton üzüm ve 7 bin ton incir alacaklardı. Bu haberin verilmesi ile birlikte, piyasada bir ferahlama yaşanmıştı³⁷⁰. İthalatçılar yakın bir zamanda Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu pamuklu ürün miktarının belirlenmesi için sendikalar tarafından görevlendirilirken, Amerika Birleşik Devletleri’nden 10.000 ton, İngiltere’den de 9.000 ton ürün alabileceklerini belirlemişlerdi. Bu yüzden Amerika Birleşik Devletleri’nden ve İngiltere’den cevap bekleniyordu. Aynı zamanda yünlü kumaş piyasasında fiyatlar yükselmekteydi bu durumun sebebinin, İngiltere’den gelen az miktardaki ürünler olduğu söylenebilirdi³⁷¹. İhraç ürün fiyatlarının düşmesinin başlıca sebepleri arasında Sofya’dan geçen demiryolunun savaş nedeniyle tahrip edilmesi de vardı. Bu durum yolların kapanacağıının öngörülmesiyle fiyatlara yansımıştı³⁷².

1943 Aralık ayında ise pamuklu ürün piyasasında, Kasım ayıyla karşılaştırıldığında, İngiltere’den gelen ürünlerin kısıtlı bir sevide kaldığı görülmüştü. Baskılı ürünlerin yetersizliği özellikle kış aylarında kullanılan bir tür olan pazen ve yorgan gibi ihtiyaç duyulanlarda daha fazla artmıştı. Hint menşeli Grey’s, T. Cloth ve Cabot firmaları, ülkenin acil ihtiyaçlarını karşılamışlardı³⁷³. İngiltere’den Türkiye’ye çok sayıda erkek ve kadın trençkotu ile pijama ve gömlek gelmişti. Bu ürünler “İngiliz Malı” olduğu için oldukça yüksek rakamlara elden çıkartılıyordu. Örneğin; erkek trençkotları 130-170 lira arasında değişirken, kadın trençkotları 48-70 lira arasında

³⁶⁸ **Tanin**, 8 Eylül 1943, Sayı:4454-10, s. 3

³⁶⁹ **Tanin**, 17 Kasım 1943, Sayı: 4454-78, s. 3.

³⁷⁰ **Tanin**, 22 Kasım 1943, Sayı: 4454-83, s. 3.

³⁷¹ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 317, 318.

³⁷² **Tanin**, 16 Kasım 1943, Sayı: 4454-77, s. 3.

³⁷³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 314, Vol: 31, December 1943, p. 350.

satılmaktaydı. Hâlbuki erkek trençkotların en fazla 70-80 liraya, kadınlarınıninki de en fazla 30-35 liraya mâl olduğu bazı çevrelerce iddia edilmişti³⁷⁴.

1943 yılı boyunca gerçekleşen ticari işlemlerde de malum sebeplerle dalgalanmalar sürüyordu. Her ne kadar İngiliz Hükümeti'nin yardımları devam etse de, hükümetlerin aşamayacağı problemler mevcuttu. Bunun en iyi örneği denizyollarının ve karayollarının savaş yüzünden aktif şekilde kullanılamamasıydı. Türk Hükümeti'nin ayrıca uğraştığı diğer bir konu yükselen fiyatlarla halkın alım gücünün dengeleme işiydi. Bir taraftan siyasi baskılar diğer yandan ülkenin iç piyasasındaki gidişatı, tüm ticari dengeleri alt üst etmişti. Haliyle, Türk-İngiliz ticari ilişkileri de bu olumsuz tablodan payını almıştı.

³⁷⁴ **Tanin**, 13 Ekim 1943, Sayı: 4454-43, s. 3.

ALTINCI BÖLÜM

1944 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

1944 yılı II. Dünya Savaşı'nda, Müttefik blokun başarılarına sahne olacaktı. Müttefik blokun başını çeken İngiltere ve ABD'nin girişimleri neticesinde, Akdeniz'deki İtalyan kuvvetleri geri püskürtülmüştü. 1943'te bahsi geçen yeni cephenin nerede açılacağı problemi, 1944'te çözüme kavuşmuş ve böylelikle 1944'ün Haziran ayında Avrupa'da yeni bir cephe açılması kararlaştırılmıştı³⁷⁵. Bu cephe de Almanya için sonun başlangıcı olacaktı.

Türk Hükümeti savaş boyunca Müttefik bloku politik olarak desteklemesine rağmen askeri olarak herhangi bir girişimde bulunmaktan kaçınmıştı. Türkiye'nin Mihver bloku tarafından işgale uğrayabileceği ihtimali, hükümetin çekingen davranmasındaki nedenlerin başında geliyordu. Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesiyle birlikte 1944 yılı boyunca Türkiye üzerinde Müttefik blok tarafından uygulanan -siyasal ve ekonomik- baskılarda muazzam bir artış gözlemlenecekti³⁷⁶. Bu baskıların temel sebebini ise Türk Hükümeti'nin savaşa katılmayı geciktirmesi oluşturuyordu. Siyasal ve ekonomik ilişkilerin iç içe geçtiği bu dönemde, Müttefik blok ülkeleri Türkiye'nin Almanya ile olan ticaretini engellemeye başlayacaktı.

1944 yılını Türk Hükümeti için iki döneme ayırabiliriz. Bu dönemin belirleyici faktörünü Almanya'ya ihraç edilen krom madeni oluşturuyordu. Yılın ilk yarısında İngiltere ve Türkiye'nin ticari ilişkileri durağan geçecekti. Yılın ikinci yarısında Türk Hükümeti'nin Almanya'ya krom satışını kesmesi, İngiltere ile olan ticari ilişkilerinde iyileştirme etkisi yaratacaktı. Akabinde Türk Hükümeti'nin Almanya ile hem siyasal hem de ekonomik ilişkilerini kesmesi, her anlamda Müttefik bloku ile bütünlük kurma yolunda önemli bir adım sayılmaktaydı. Bu bağlamda Türkiye'nin takip ettiği politikalar, savaş sonrası düzendeki yerini belirlemede önemli bir faktör olacaktı.

³⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 723.

³⁷⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 742.

1. İngiltere'nin 1944 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türkiye'nin İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti

1944 yılının Ocak ayında, İngiltere ile Türkiye'nin kültürel ilişkilerinin devam ettiği çıkarımının yapılacağı birtakım gelişmeler yaşanmıştı. Öncelikle British Council, Türkiye'den İngiltere'ye gitmiş olan 23 Türk teknisyeni için toplantı düzenlemişti. Türk teknisyenlerinin Londra'ya gidiş amacı, çelik ve demir imalatı hususunda İngiliz mühendislerinin kullandığı metotları öğrenmekti³⁷⁷. İngiltere'ye, British Council gözetiminde, savaş doktorluğu ve cerrahi metotları incelemek üzere Türkiye Sağlık Bakanlığı tarafından üç tane doktor gönderilmişti. İngiltere'de altı ay kalması planlanan bu doktorlar, İstanbul'daki Haseki Hastanesi Başhekimi Hüseyin Avni Aksel, Gülhane Askeri Hastanesi'nden Kimya Profesörü, Askeri Tıp Akademisi Üyelerinden Yarbay Bürhaneddin Tugay ve Ankara Numune Hastanesi Hariciye Şefi Bekir Nimetullah Taşkiran'dan oluşmaktaydı. Bu doktorların, savaş doktorluğu, kan nakli çeşitleri ve yanık yaraların tedavileri hakkında yapılan araştırmalar ile ilgilenmesi kararlaştırılmıştı³⁷⁸. İngiltere'nin tıp ve endüstriyel sahada yaşadığı ilerlemeleri Türk uzmanlarla paylaşması ve ülkelerinde misafir etmesi, İngiliz Hükümeti'nin kültürel etkileşimleri artırmak için tercih ettiği başlıca yöntemlerden sayılabilir.

Dönem boyunca iki ülkenin, kültürel faaliyetlerini geliştirmek amacıyla hareket ettikleri aşikârdı. Türkiye'de pek çok kez açılan İngiliz sergilerinin varlığı veya Londra Halkevi'nde gerçekleştirilen toplantılar, bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Böylelikle kamuoyuna Türk-İngiliz dostluğunun ne kadar kuvvetli olduğu gösterilmeye çalışılıyordu. Bu bağlamda Londra Halkevi'nde Frank Nixon, Türkiye incelemeleri hakkında bir konferans tertiplemişti. Nixon, Türk milletinin, kuvvetli iradesine olan hayranlığından söz etmiş ve Türk milletinin yüksek niteliklerini methetmişti. Türkiye Londra Büyükelçiliği ve yüzlerce kişinin bulunduğu toplantıya daha önce İstanbul'da görev yapmış olan Wyndham Deedes de katılmıştı. Nixon, Türkleri İngilizler gibi iş alanlarında mükemmel insanlar olarak gördüğünü ve zihni-

³⁷⁷ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1944, Sayı: 6971, s. 3.

³⁷⁸ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1944, Sayı: 6981, s. 3.

hareket kabiliyeti bakımından da Türklerin daha çok İngilizlere benzemekte olduğunu anlatmıştı³⁷⁹. Bu etkinlikler Türk basınının, müttefikleri olan İngiltere'ye karşı her daim ılımlı bir yaklaşımda bulunmalarını sağlamış ve bu durumu da halka, Türk-İngiliz dostluğu şeklinde yansıtmalarına sebebiyet vermiştir.

İki ülke arasındaki dostane ilişkiler devam etmesine rağmen 1944 yılından itibaren İngiliz ve Türk Hükümetleri arasında siyasi ve askeri konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Türk Hükümeti, bu görüş ayrılıklarının temelini İngiliz Hükümeti'nin üzerine düşen taahhütleri yerine getirmemesi şeklinde açıklıyordu. Türk Hükümetince, ülkelerine karşı olan Alman taarruzu tehlikesi henüz geçmiş değildi. Bu durum karşısında Müttefiklerin yardımlarının ne kadar olacağını öğrenmek istiyorlardı. İngiliz Hükümeti ise böyle bir tehlikenin söz konusu olmadığını düşünüyordu. Bu yüzden de Türkiye'nin istediği savaş malzemeleri ihtiyacını biraz abartılı bulmuştu. Türkiye, İngiltere'nin en buhranlı döneminde yanında kalan tek müttefiki olmuş, İngiltere ise savaş boyunca Türkiye'ye yardım etmeye devam etmişti³⁸⁰. Ankara Hükümeti, İngiltere'nin Akdeniz ve Ortadoğu'daki durumunu etkileyecek Alman isteklerine karşı durmuştu. İngiltere de Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu savaş malzemeleri yardımını yapmıştı³⁸¹. Savaş başladıktan sonra İngiltere'nin Avrupa'da Almanya'ya karşı tek başına kalması ve siyasi olarak Türk Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti'ni desteklemesiyle iki ülkenin birbirlerine olan güvenleri tazelenmişti. Fakat savaşın Müttefikler lehine dönüş yapması, birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Yukarıda da belirtildiği üzere Türk basını, bu durumu İngiltere'nin verdiği sözleri yerine getirmemesi şeklinde açıklıyordu. Savaşın başlangıcından 1944 yılına kadar geçen süre içerisinde Türk Hükümeti, siyasi anlamda İngiliz Hükümeti'ni desteklemesine rağmen askeri alanda harekete geçmeyi tercih etmemişti. İngiliz Hükümeti ise Türkiye'nin savaşa girmeyi geciktirmesinin Almanya'nın işine yaradığı tezini savunacaktı. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin Almanya'ya olan krom sevkiyatını durdurulmaması, İngilizlerce ciddi şekilde eleştirilmeye başlanmıştı. Her iki ülkenin de kendince sebepleri olmasına

³⁷⁹ **Akşam**, 17 Şubat 1944, Sayı: 9097, s. 1.

³⁸⁰ **Akşam**, 10 Şubat 1944, Sayı: 9090, s. 1.

³⁸¹ **Akşam**, 17 Şubat 1944, Sayı: 9097, s. 2.

rağmen savaşta askeri gücünü perçinleyen Müttefiklerin Türkiye ile ilişkileri gerilmeye başlamıştı. Böylelikle Müttefikler, Türk Hükümeti'ne karşı baskılarını artıracaklardı. Haliyle bu baskılar ve gerilen siyasi ilişkiler de iki ülkenin ticari hayatını olumsuz etkileyecekti.

Bu durum basına, İngiltere'nin Türkiye'ye petrol ve ticari eşya göndermeyeceği şeklinde aksediyordu. Fakat bu değerlendirmeler gerçeği yansıtmıyordu. Zira kısa süre önce önemli miktarda petrol ve ticari eşya İngiltere'den Türkiye'ye gelmişti. Bozulmaya başlayan siyasi atmosfere rağmen Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ilişkiler az da olsa devam ediyordu. Ayrıca bir Türk heyetinin silah teslimatlarının devam etmesi ile ilgili durumu görüşmek üzere Londra'ya gitmesi de planlanıyordu. 10 gündür İngiliz Hükümeti'nin teslimatları durdurduğu söylentisi yüzünden İngiliz basınında da tartışmalar başlamıştı. Bu haber, İngiliz kamuoyunda üzüntü ile karşılanmıştı. Çünkü Almanlar, Müttefikler arasındaki görüş ayrılığı hissini kuvvetlendirmek için bu tarz haberleri kullanıyorlardı³⁸².

Bu noktada 1944 yılında Türk Hükümeti'nin ekonomik olarak, İngiliz-Amerikan Hükümetleri ile Alman Hükümeti ikileminde kalmaya devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun sebebi ise Alman Hükümeti'ne yapılan krom ihracatının, İngiliz Hükümeti'ne oranla daha fazla olmasıydı. Bu durum, Türkiye'ye Lend-Lease Kanunu ile gönderilen gıda yardımının kesilmesi ile neticelenmişti. Ardından Amerika'nın bu yaptırımını desteklemesiyle birlikte Türkiye'ye yaptığı petrol yardımı da duracaktı³⁸³.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen Türk Hükümeti'ne başvuruda bulunarak, Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulması gerektiğini dile getirmişti. İngiliz-Türk Hükümetleri arasındaki krom anlaşmasının süresi bittiği için İngiltere'ye olan sevkiyatlar da durmuştu. Bu yüzden Türk Hükümeti de krom ihracatını Almanya'ya yapmaya devam ediyordu. 1944 yılı başında Ankara'da

³⁸² **Akşam**, 7 Mart 1944, Sayı: 9116, s. 1.

³⁸³ Murat Önsoy, **a.g.m.**, s. 113, 114.

başlayan Türk-İngiliz görüşmelerinin kesintiye uğramasıyla Almanya'ya yapılan sevkiyatlar hızlanmıştı³⁸⁴.

14 Nisan 1944'de Londra Radyosu, Türk Hükümeti'ne krom ihracatını durdurulması hakkında yapılan başvurunun İngiliz Hükümeti'nin görüşü olduğunu kamuoyuna duyurmuştu. Radyoya göre; Türkiye'den Almanya'ya krom ihracatı hiçbir zaman garanti edilen miktarı bulmamış buna rağmen İngiliz Askeri Heyeti'nin Ankara'dan ayrılmasından sonraki süreçte yapılan ihracat; hızlandırılmıştı. Diğer yandan Amerika Birleşik Devleti Dışişleri Bakanı Hull, Müttefik blokun özellikle Türkiye, İsveç ve İspanya gibi tarafsız devletlerle yapmakta oldukları görüşmelerde gelişmeler yaşandığını ve İsveç Hükümeti'ne Almanya ile yaptığı ihracat dolayısıyla nota verildiğini dile getirmişti. Türk yetkililer, Almanya ile devam etmekte olan ticaretin esas nedenini Almanya'dan alınan ürünlerin başka hiçbir ülkeden temin edilememesi şeklinde açıklıyorlardı. Ayrıca Türk Hükümeti, ithal ürünlerinin Almanya'dan gelmediği takdirde, Müttefikler tarafından gönderilip gönderilmeyeceği probleminin çözüme kavuşmasını da ummuyordu. Savaşı kısa sürede bitirmek isteyen Müttefik bloku, Türk Hükümeti'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatının durdurulmasını istiyordu³⁸⁵.

İngiliz Parlamentosu'nda, Türkiye'nin Almanya'ya ve İngiltere'ye yaptığı krom ihracatı hakkında görüşmeler devam ederken bilhassa Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını artırıp Müttefiklerle yapılan ihracatı önemli derecede azaltması üzerinde durulmuştu. Parlamentodaki iddialara göre, Türkiye 1943 yılı içinde krom cevherini sırasıyla Almanya'ya, Almanya'nın uydularına ve Avrupa'nın tarafsız ülkelerine ihraç etmişti. Ayrıca 1943 yılında krom cevheri üretimine ait kesin rakamlar olmamasına rağmen Türkiye'nin ortalama yıllık üretimi 100.000 ton civarında olmuştu. 1943 yılında Milletler Cemiyeti (MC) üyelerine yapılan ihracat 56.000 ton iken Almanya'ya yaklaşık 47.000 ton ihracat yapılmıştı. 1944 yılının ilk iki ayında Almanya'ya 14.800 ton, MC'ne ise 1.870 ton krom ihracatı yapılmıştı. Türkiye'nin, MC'ne yaptığı ihracatta meydana gelen temel sıkıntı yine ulaşım olmuştu. Son on beş ay boyunca

³⁸⁴ **Ulus**, 14 Nisan 1944, Sayı: 8153, s. 1.

³⁸⁵ **Akşam**, 14 Nisan 1944, Sayı: 9154, s. 1.

tarafsız ve uydu ülkelere, Türkiye tarafından ihracat yapılmamıştı. 1943 Kasım ayından itibaren Alman silah teslimatının artması karşılığında Almanya'ya aylık sevkiyat oranında önemli bir artış gözlemlenmişti³⁸⁶.

Tüm Ülkelere Yapılan Toplam Krom İhracatı (Metrik Ton Cinsinden)

1938	208.055	1942	129.307
1939	192.843	1943(Öngörülen)	103.000
1940	110.037	1944(Ocak-Şubat)	166.070
1941	812.086		

Tablo.6.1.³⁸⁷

Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, İngiliz ve Amerikan Büyükelçilerinin Türk Hükümeti'ne verdiği nota sonrasında; Türk Hükümeti'nin Müttefiklerle olan ilişkilerinin işbirliği ile devam etmekte olduğunu dile getirmişti. Menemencioğlu, Türk Hükümeti'nin elindeki olanaklar dâhilinde Müttefiklere her hususta yardım yapılacağını vurguluyordu³⁸⁸.

20 Nisan 1944 TBMM'de konuşan Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, krom mevzuuna açıklık getirmişti. Menemencioğlu, 1940 yılında İngiltere ile yapılan krom antlaşmasına iki yıl müddet veren tarafın İngiltere olduğunu ve antlaşma devam ettiği müddetçe de ihraç edilecek olan krom miktarını yine onların onayıyla satılabileceklerini ifade etmişti. İngiltere ile olan antlaşmanın süresi 1940 ve 1941 yıllarını kapsıyordu. Antlaşma bittiğinde ise süre İngiliz Hükümetince bir yıl daha uzatılmıştı. Almanya ile yapılan krom antlaşması ise 1943 Ocak ayında yürürlüğe

³⁸⁶ U.K. Parliament, TURKISH CROME ORE (EXPORT), HC Deb, 18 April 1944, Vol: 399 cc7-8. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1944/apr/18/turkish-chrome-ore-exports> [Erişim Tarihi: 19.12.2019]

³⁸⁷ U.K. Parliament, TURKISH CROME ORE (EXPORT), HC Deb, 25 April 1944, Vol: 399 cc605-6. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1944/apr/25/turkish-chrome-ore-exports> [Erişim Tarihi: 19.12.2019]

³⁸⁸ **Akşam**, 15 Nisan 1944, Sayı: 9155, s. 1.

girmişti. İngiliz Büyükelçisince verilen notadan sonra Türk Hükümeti savaşta İngiltere ile ittifak antlaşması gereği Almanya'ya ve Mihver blokuna yapılan krom ihracatını kesmeye karar vermişti³⁸⁹. 21 Nisan 1944'ten itibaren Türk Hükümeti, İngiliz-Amerikan Hükümetlerinin verdikleri nota karşılığında; Almanya ve Mihver blokuna krom satışını durdurmuştu³⁹⁰. Böylelikle Müttefik blok ve Türkiye arasındaki en büyük problem halledilmişti. Krom cevheri, savaş başlar başlamaz Türk dış ticaretinde önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Türk Hükümeti, 1943 yılına kadar, her iki grup arasında krom ticaretini sürdürmüştü. 1943'ten sonra ise savaşta Müttefiklerin güç kazanmaya başlamasıyla, Almanya'ya olan satışlar problem yaratmıştı. Türk Hükümeti, Müttefiklerle daha fazla arasının açılmaması ve ticari ilişkilerinin düzelmesi için böyle bir karara varmıştı. Bu tarihten itibaren Türk Hükümeti, savaşan iki grup arasındaki çıkar çatışmalarından -en azından krom cevherinde- yararlanamayacaktı. 1944'e kadar bu durumdan ekonomik fayda sağlayan Türk Hükümeti, bu tarihten itibaren de İngiliz ve Amerikan Hükümetleri tarafından Mihver bloku ile ilişkilerinin kesilmesi için baskı altına alınacaktı.

Yaşanan gelişmelerin ardından, Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin artacağı ümit ediliyordu. Ayrıca yollarda birikmiş olan birçok ithalat eşyasının Türkiye'ye varması da bekleniyordu. Müttefik kuvvetler, Almanya'ya krom ihracatının durdurulmasından büyük memnuniyet duymuşlardı. Son aylarda Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin bazı engellere takıldığı biliniyordu. Son gelişmelerle birlikte Müttefikler Türkiye'ye, çok miktarda otomobil, kamyon lastiği ve muhtelif makine parçaları göndermişlerdi. Bazı ihracat eşyalarının Anglo-Sakson ülkelerindeki pazarlara daha fazla stok yapılabilmesi için görüşmelerin olacağı tahmin ediliyordu³⁹¹. Görüldüğü üzere Müttefiklerin, Almanya'ya krom ihracatının kesilmesinden sonra Türkiye'ye karşı tavırlarında değişimler yaşanmıştı. Böylelikle bir süredir Türkiye'ye gönderilen ürünlerle alakalı problemler çözüme kavuşmuştu. Türk Hükümeti, Müttefikleri memnun etmesine rağmen önemli bir gelir kaynağından da vazgeçmişti. Ayrıca Türk Hükümeti bu süre

³⁸⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 1, 45'nci İnikad, C. 9, 20 Nisan 1944, s. 97, 98.

³⁹⁰ Akşam, 21 Nisan 1944, Sayı: 9161, s. 1, 2. Ayrıca bkz. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.e., s. 182; Selim Deringil, a.g.e., s. 234, 235; Cemil Koçak, a.g.e., s. 238.

³⁹¹ Akşam, 25 Nisan 1944, Sayı: 9165, s. 1.

zarfında, savaşa girme olasılığının artmasıyla birlikte, askeri teçhizat konusundaki isteklerini İngiltere'ye iletmekten de geri kalmamıştı.

İngiliz Hükümeti'nin krom dışında diğer ürünlerle ilgili de taleplerde bulunulduğu gözlemleniyordu. Zira 1944 Mayıs ayında İngiliz Parlamentosu'nda tartışılan konu başlıkları arasında ilk olarak, Türkiye tarafından Almanya'ya bakır, bitkisel yağ gibi değerli malzemelerinin ihracatının durdurulmasının talep edilmediği bulunuyordu³⁹². Görüşülen bir diğer konu ise Anadolu'da petrol keşiflerinin var olması dolayısıyla, bu keşiflerde kaç Alman petrol teknisyeninin görevli olduğu ve Alman şirketlerinin petrol imtiyazına sahip olup olmadığı idi. Son yıllarda Adana'nın ilçelerinde, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Petrol Grubu tarafından sondaj çalışmaları yapıyordu. Aramalar sonuçsuz kalmamış fakat bulunan petrolün ticari hacimde olmadığı anlaşılmıştı. Savaştan önce Türkiye'de yaklaşık 14 Alman teknisyeni petrol arama görevinde çalışmıştı. 1944 Mayıs ayı itibariyle teknisyen sayısı 2 ile sınırlı kalmıştı ve Alman şirketlerinin Türkiye'de petrol imtiyazları bulunmuyordu³⁹³. Teknisyen sayılarındaki azalma, Almanya'nın Türk topraklarındaki etkisinin azaldığının kanıtı niteliğindeydi.

İngiliz yetkililer, Türkiye'nin Almanya ile olan krom ticaretine kendi çıkarları gereği yaptıkları müdahaleden sonra, tüm tarafsız devletlere karşı da aynı politikayı

³⁹² U.K. Parliament, TURKEY (EXPORTS TO GERMANY), HC Deb, 09 May 1944, Vol: 399 cc1738-9W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1944/may/09/turkey-exports-to-germany> [Erişim Tarihi: 20.12.2019]

³⁹³ U.K. Parliament, TURKEY (OIL EXPLORATION) HC Deb, 10 May 1944, Vol: 399 c1934W <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1944/may/10/turkey-oil-exploration> [Erişim Tarihi: 20.12.2019]; Alman Dışişleri Bakanlığı İktisat Politikası Dairesi Yöneticisi Wielh'in 1939 yılında yayımladığı rapora göre Türkiye'deki Alman uzman sayısı iki binin üzerindeydi. Bu uzmanlar, demiryolları, köprüler, elektrik santralleri, büyük sanayi tesislerinin malzeme ve montajında çalışmaktaydılar. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 176. Ağustos 1944 itibariyle Türkiye'den yaklaşık 2.500 Alman vatandaşından 600'ü Almanya'ya sevk edilmişti. Rakamlar kesin olmamakla birlikte kalan Almanların Anadolu'daki küçük şehirlere yerleştirilmesi planlanmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Bülent Bakar, "Reel Politğin Türk-Alman İlişkilerine Yansıması: Almanların Ülkelerine Dönmesi ve Türkiye'de Kalanların Enterne Edilmesi (1944-1945), **Tarih Dergisi**, Sayı: 63, İstanbul, 2016/1, s. 89-126, s. 104; Alman Deilmann Montan G. Şirketi Türkiye'deki faaliyetlerine 1954'te başlamıştır. Deutsche Erdöl Aktiengesellschaft ise 1957 Ağustos ayında Türkiye'de beşinci bölge (Siirt) sekiz petrol arama izni almıştır. Kemal Lokman, "Memleketimizde Petrol Araştırmaları", s. 106-107. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/6cb94cb34617aea_ek.pdf?dergi=T%25DCRK%25DDYE%2520JEOLOJ%25DD%2520B%25DCLTEN%25DD [Erişim Tarihi: 20.10.2020].

uygulamaya başlayacaklardı. Böylelikle tarafsız devletlerin Almanya ve uydu devletleriyle devam eden ekonomik ilişkilerine müdahaleler artacaktı. Londra radyosunda bir İngiliz yetkili; düşmana ekonomik olarak yardım etmeye devam eden Avrupalı tüccarlara ihtar vermişti. Buna göre; Almanya ile ticari ilişkilerini devam ettiren 1.500 kişilik bir liste hazırlanmış ve mütareke imzalanır imzalanmaz listedekilerle ilgili soruşturma başlatılacağı ifade edilmişti³⁹⁴. İngiltere'nin savaşta güç kazanmaya başlamasıyla, diğer devletlere ve tüccar gruplarına karşı tavırlarında değişimler yaşanıyordu. Kamuoyuna savaşın kısa süre içinde bitirileceği sezdirilmekle birlikte, Almanya ile ilişkilerini sürdüren ticari çevrelere de gözdağı veriliyordu.

İngiliz Hükümeti için Türkiye'nin dünya üzerinde bulunduğu mevkie çok değerliydi. Türkiye, Avrupa'nın arka, Asya'nın ise ön kapısını kontrol ediyordu. Türkiye'nin kaynakları, savaşan devletler açısından önemliydi. Mevcut Amerikan görüşüne göre Yakın ve Ortadoğu bir bütün iken, bu coğrafya dörde ayrılmıştı. Balkanları ve Türkiye'yi de bu dörtlünün içerisinde kabul ediyorlardı. Bu yüzden Yakın ve Ortadoğu'nun iktisadiyatının genişleme planları, Türkiye'nin durumu ile bağlantılıydı. Bu coğrafyada bulunan ülkeler içinde sadece Türkiye'nin planlanmış ekonomisi bulunuyordu. Türkiye'de bulunan kömür, demir maddeleri ile ağır sanayi gelişme gösterecek önemdeydi. Aynı zamanda Türkiye, topraklarında kömür cevheri bulunmayan Arap ülkelerine bu konuda yardımcı olabilirdi. Türk Hükümeti'nin, Sterlin bloku* ve Avrupa'nın diğer ülkeleri ile ticaret-tediye anlaşmaları mevcuttu. Aynı zamanda Birleşik Amerika ile de yakın iş ilişkileri vardı. Türkler, özellikle Ortadoğu ile ilgili işlere de ilgi duyuyorlardı. Bu alakalarını ise Kahire'de Orta İaşe Merkezi Teşkilatı'na ait yapılan son konferansta göstermişlerdi. Türkiye, yakın komşuları ile karşılaştırıldığında daha iyi durumdaydı³⁹⁵. Dönem itibariyle Türkiye'nin mevcut durumu, komşularına göre iyimser bir tablo ortaya çıkarıyordu.

³⁹⁴ **Akşam**, 8 Nisan 1944, Sayı: 9148, s. 1. Londra radyosunda konuşma yapan kişinin ismi, kaynaktan geçmemektedir. Bunun yerine Türk basını, İngiliz Savaş iktisadı Nazırlığından yetkili bir kişinin bu konuşmayı yaptığını nakletmektedir.

* Paralarını İngiliz lirasına bağlayan devletlerin kendi aralarında kurdukları bir dış ödemeler dayanışma sistemidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki hâkim güç İngiltere olduğu için milletlerarası ödeme aracı ve değer ölçüsü olarak kullanılan başlıca para Sterlin olmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde de karşı kutup olarak Dolar da kullanılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise hâkim para, Dolar olmuştur.

³⁹⁵ **Akşam**, 4 Mayıs 1944, Sayı: 9174, s. 2.

Amerikan ve İngiliz Hükümetlerinin Türkiye'ye yaklaşımları bu yüzden farklılık gösteriyordu.

İngiliz yetkililer, Türkiye'den Almanya'ya gönderilen ihraç maddelerinin tamamen durdurulması konusunda ısrarcı görünüyorlardı. Türkiye, krom ihracatını durdurmasına rağmen Almanya'ya bakır, pamuk, deri ve diğer maddelerin ihracına devam ediyordu. İngiliz yetkililer, Türkiye'nin düşmana yardım eden bu ihracat faaliyetlerinin derhal sonlandırılması gerektiği fikrindeydiler³⁹⁶. Müttefikler savaşı kazanma yolunda ilerlerken, tarafsız devletlerin bilhassa Türkiye'nin tüm ihracat-ithalat işlemlerine müdahale etme girişimlerine de hız vermişlerdi. Böylelikle İngilizler, Almanya'yı ticari işlemlerde tamamen saf dışı bırakma planlarını uygulama alanı bulmuşlardı.

Gerilen Türk-İngiliz ilişkileri, Alman yardımcı harp gemilerinin ticaret gemilerine dönüştürülerek; Boğazlardan geçirilmeleriyle daha da kötüleşti. 6 Haziran 1944 tarihinde Türk Hükümeti'ne protestoda bulunan İngiliz Hükümeti, bu gemilerin Karadeniz'deki çarpışmalarda kullanıldıklarına dair ciddi delilleri olduğunu ileri sürmüştü. Ayrıca İngiliz Hükümeti bu geçişlerin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ruhuna aykırı olduğunun da altını çiziyordu³⁹⁷. Bu olay sonrasında, Türk Hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki fikir ayrılıklarının var olduğu belirtilerek, Numan Menemencioğlu istifasını verdi³⁹⁸. Dışişlerini Bakanlığı görevini bu tarihten itibaren Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekâleten sürdürmüş ve Saraçoğlu, yabancı gazetecilere verdiği demeçte Boğazlarda meydana gelen krizi şu şekilde izah etmişti; Türk Hükümeti öncelikle elinde bulundurduğu güçleri, müttefikleri olan İngiltere ile dostları Sovyet Rusya ve Birleşik Amerika'nın aleyhine kullanmayacağını belirtiyordu. Ayrıca Saraçoğlu Karadeniz Boğazı'nda Kassel isimli geminin kontrol edildiğini ve geçişine izin verilmeyeceğini, Mannheim ve Ems modelindeki gemilerin geçişlerinin yasaklandığını, Boğazlardan geçecek Alman ticaret gemilerinin kontrol edildikten

³⁹⁶ **Akşam**, 18 Mayıs 1944, Sayı: 9182, s. 1.

³⁹⁷ **Ulus**, 6 Haziran 1944, Sayı: 8206, s. 1; Mehmet Gönübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 181; Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesi gerektiğine dair SSCB iddiaları için Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 745; Nasrullah Uzman, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", **Akademik Bakış**, C. 11, Sayı: 22, 2018.

³⁹⁸ **Resmi Gazete**, 17 Haziran 1944, Sayı: 5733, s. 7139.

sonra geçişinin onaylanacağını ifade etmişti³⁹⁹. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, parlamentoda yaptığı konuşmasında Türk Hükümeti'nin tüm KT ve Ems modeli gemilerin Boğazlardan geçişinin yasaklanması emrini verdiğini ve Alman ticaret gemilerinin geçişlerde sıkı bir kontrole tabi tutulacaklarını belirtiyordu⁴⁰⁰. İngiliz Hükümet yetkilileri, Türk Hükümeti'nin Alman gemileri hakkında verdiği karardan oldukça memnun kalmışlardı. İngiliz Parlamentosu'nda, Dışişleri Bakanı Eden Almanya'ya yapılan krom ihracatının da 21 Nisan sabahından itibaren durdurulduğunu açıklamıştı. 1943 ve 1944'te İngiliz ve Türk Hükümetleri arasında krom üretimine ilişkin düzenlemeler kapsamında Clodius* Anlaşması gereği, Almanya'ya teslim edilemeyen tüm kromların İngiltere tarafından satın alınması kararlaştırılmıştı. Fakat 1944'ün sonuna kadar Almanya'ya teslim edilmek üzere çıkartılanlar da dâhil olmak üzere tüm kromu devralmak için teknik tartışmalar gündemdeydi⁴⁰¹. İngiliz yetkililer, Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve ticari ilişkilerinin kesilmesi gerektiği yönündeki taleplerini bu tarihten itibaren artırdılar. Türk Hükümeti'nin ise savaşa girmemek adına işleri ağırdan aldığı ve Müttefikleri memnun edici hamleler yapmaya özellikle dikkat ettiği gözlemleniyordu.

Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin yaşanan gelişmelerden olumsuz etkilendiği apaçık ortadaydı. Temmuz ayının ithalat ve ihracat oranları incelendiğinde, İngiltere'nin Türkiye'ye az miktarda yünlü kumaş ürünleri gönderdiği ve kayda değer herhangi bir ticari alışverişin olmadığı anlaşıyordu. 11 Temmuz 1944'te CHP grup toplantısında Dışişleri Bakanı sıfatıyla konuşma yapan Saraçoğlu, ilişkilerin soğukluğunu anlatmış ve İngilizlerin İzmir Fuarı'na katılmayacaklarını, kiraladıkları beş adet vapurun kira sözleşmelerini de yenilemeyeceklerini izah etmişti⁴⁰². İzmir

³⁹⁹ **Ulus**, 16 Haziran 1944, Sayı: 8216, s. 1.

⁴⁰⁰ U.K. Parliament DARDANELLES (German Ships) HC Deb, 21 June 1944, Vol: 401 cc167-8. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1944/jun/21/dardanelles-german-ships> [Erişim Tarihi: 21.12.2019]

* Clodius Anlaşması; Türkiye ile Almanya arasında Ekim 1941'de imzalanan ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma, Alman müzakereci Karl Clodius'un ismi ile anılmaktadır. Anlaşma 31 Mart 1943'e kadar yürürlükte kalmıştır. İki ülke arasındaki ticaretin genişletilmesi amaçlanmıştır; **Resmi Gazete**, 22 Aralık 1941, Sayı: 4990, s. 2071-2072-2073.

⁴⁰¹ U.K. Parliament TURKEY (CHROME PRODUCTION AND EXPORTS) HC Deb, 21 June 1944, Vol: 401 cc207-8W <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1944/jun/21/turkey-chrome-production-and-exports> [Erişim Tarihi: 21.12.2019]

⁴⁰² Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C. 2, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 689.

Enternasyonal Fuarı, İngiltere'nin savaş başladıktan sonra katılımına bilhassa önem verdiği etkinliklerden bir tanesiydi. İngiliz Hükümeti, her yıl fuara katılmış, savaşın en kötü dönemlerinde bile Türkiye'yi bu etkinlikten dolayı tebrik etmekten ve desteklemekten geri kalmamıştı. Fakat ilişkilerin gerginliği sebebiyle böyle bir karar almaları doğal karşılanabilir. İngilizler, Türkiye'nin artık siyaseten İngiliz Hükümeti'nin yanında olduğunu belli etmesinin vakti geldiğini düşünüyorlardı. Çeşitli kanallar vasıtasıyla İngiliz Hükümeti, Türkiye üzerindeki baskılarını artırmıştı. Türk Hükümeti yaşanan olaylar karşısında tavrını 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasi-ekonomik tüm ilişkilerini keserek, dünyaya göstermiş oldu.

Türkiye, dünyanın içinde bulunduğu koşullara rağmen bölgesini silahlı çatışmadan kaçınma politikasını benimsemişti. Bu bağlamda, 1944 yılı boyunca meydana gelen en önemli olay, Almanya ile tüm siyasi ve ekonomik ilişkilerin durdurulmasıydı. Türk Hükümeti tarafından kontrol edilen sanayi ve madencilik işletmeleri gelişmeye devam etmiş ve yeni tesisler üretimi en yüksek noktaya ulaşmıştı. Özel teşebbüsler aynı zamanda ekonomik kalkınma görevindeki paylarını da almışlardı. Hükümet, tarımı yeniden düzenlenmek için büyük bir adım atmıştı. Almanya ile ekonomik ve politik ilişkilerin kesilmesi, ülkenin ihracatında var olan zorlukların ağırlaşmasına sebep olmuş ve Türk Hükümeti, Avrupa pazarlarında yerini alabilmek için birtakım adımlar atmıştı. 1944 yılı boyunca denizyoluyla taşımacılıkta nispi güvenlik mevcut olsa da; bu durum Türkiye'nin ithalat hacminde belirgin bir düşüşe sebebiyet vermişti. 1944 ticaret dengesi Türkiye'nin lehine olmasına rağmen hem ithalat hem de ihracat rakamları 1943 yılından daha geride kalmıştı⁴⁰³. Türk Hükümeti, 1944 yılında ticari işlemlerinin ve kalkınma politikalarının devamlılığını sağlasa da dünyadaki siyasi çalkantılar ticari girişimlerini olumsuz etkilemişti.

Almanya ile siyasi ve ticari ilişkilerin kesilmesinden sonra, Türk piyasası dikkatini İngiltere ve Amerika'ya yöneltmişti. Savaş boyunca ülkeye ulaşan siparişler çoğunlukla İskenderun Limanı'na gelmişti. Ağustos ayından itibaren ticari ilişkiler sadece Müttefik kuvvetlerle yapılacağından, bu limanın önemi de artıyordu. Bu

⁴⁰³ Türkiye İş bankası tarafından hazırlanan Türkiye'nin genel durumunun değerlendirildiği 1944 yılsonu raporu, **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 333, Vol: 33, July 1945, p. 204, 205, 206.

limandaki ürünlerin İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere nakli meselesinde ise çeşitli zorluklar mevcuttu. Ayrıca bu limana ulaşan ürünlerin büyük kısmı İstanbul siparişlerinden oluşuyordu. Yapılan araştırmalar neticesinde ürünlerin doğrudan İstanbul Limanı'nda boşaltılmasına karar verilmişti. Fakat bu karar uygulamaya konulamamıştı. İskenderun Limanı'na çıkartılan her ürünün tüketiciye satışı pahalı olmuştu. Ticaret Bakanlığı özellikle Ağustos ayından itibaren İskenderun Limanı'na çıkacak ürünlerin fazlalaşacağını düşünerek aksi bir önlem alma yoluna gitmemişti⁴⁰⁴. Ayrıca İngiltere ile devam eden iktisadi ilişkilerde yeni bir gelişme dönemi de başlıyordu. Aylardan beri İngiltere'ye sipariş edilen mamul maddeler, gelmeye başlamıştı. Ağustos ayının ilk günlerinde Türkiye'ye kinin* ilaç, otomobil lastiği, benzin ve petrol ulaşmıştı. Bu ilişkileri tekrardan revize etmek için yakın bir zamanda İngiltere'den Ankara'ya bir heyetin gelip, görüşmelere başlayacağı düşünülüyordu⁴⁰⁵.

İngiliz Hükümeti tarafından Türkiye'ye gönderilmesine sınırlandırılma getirilmiş veya yasaklanmış olan ürünlerin, ithalinin serbest olduğuna dair karar da Türk Hükümeti'ne bildirilmişti. Özellikle mamul eşyaları kapsayan bu sınırlandırma, İthalatçılar Birliği ve tüccarlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştı⁴⁰⁶. İddialara göre; İngiltere, Türkiye'de bir hububat şirketi açmak için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Şirket kurulduktan sonra büyük miktarlarda bakliyat ve hububat satın alınıp, Avrupa'ya gönderilmesi planlanmaktaydı⁴⁰⁷. Görüldüğü üzere, Ağustos 1944'ten sonra Türkiye ve İngiltere'nin ticari ilişkilerinde iyileşmeler yaşanıyordu. İzne tabi tutulan ürünlerin serbestliği, Türkiye'nin ithalatını artırma politikaları açısından olumlu bir gelişmeydi.

Ticari ilişkilerde yaşanan iyileşmeler ile birlikte kültürel ilişkilerde de gelişmeler devam ediyordu. 1944 Eylül ayında Sümerbank Genel Müdürlüğü tarafından Karabük Demir-Çelik Fabrikaları adına, staj görmek için 28 kişilik bir heyet

⁴⁰⁴ **Akşam**, 6 Ağustos 144, Sayı: 9268, s. 2.

* Cinchona ağacının kabuğundan elde edilen bu madde, sıtma hastalığının tedavisinde ve sentetik ilaçların yapılmasında moleküler model olarak kullanılmaktadır.

⁴⁰⁵ **Akşam**, 18 Ağustos 1944, Sayı: 9280, s. 2.

⁴⁰⁶ **Tanin**, 6 Eylül 1944, Sayı: 4454-369, s. 1.

⁴⁰⁷ Şirketin hangi tarihte veyahut nerede açılacağı kaynakta belirtilmemiştir. **Tanin**, 13 Eylül 1944, Sayı: 4454-376, s. 3.

İngiltere'ye gitmişti⁴⁰⁸. Ayrıca Londra Halkevi'nde toplantıların başlamasıyla birlikte, Londra Milli Galeri Müdür Yardımcısı M. John Steegman, Türk ressamlarının değerli eserleri karşısında duyduğu büyük hayranlığı ifade etmişti. M. Steegman, Türk ressamlarının eserlerinde “Türk kaldıklarını ve Türk ruhundan esinlendiklerini” nakletmişti. Konferansçının düşüncelerine göre, Türk ressamları arasında en fazla dikkati çeken, dönemin Türk olan milli geleneklerinden ilham alan kişisi Bedri Rahmi olmuştu. Steegman, 19. yüzyıl ortalarından beri meydana gelen Türk resim sanatının eserleri karşısında heyecan duyduğunu da sözlerine eklemişti⁴⁰⁹. İngiltere'ye giden Türk Tıp Heyeti, 1944 Nisanı'nda Türkiye'ye dönmüştü. Dr. Avni Aksel, gezinin çok iyi geçtiğini, İngiltere'nin heyete büyük bir misafirperverlik gösterdiğini ve ülkenin ünlü doktorlarından oluşan bir grubunu tanımış olduklarını belirtmişti. Dr. Aksel genel cerrahiyi yakından takip etmelerine rağmen savaş cerrahisi hakkında yeteri kadar çalışmaya vakit bulamadıklarını ifade etmişti. Ayrıca Dr. Aksel İngiliz cerrahisinin, diğer Avrupa ülkelerinden daha ileri olduğunu ve özellikle göğüs cerrahisinde çok başarılı olduklarını vurgulamıştı. Ek olarak Avrupa'nın ileri kan verme teknolojisine, İngilizlerin sahip olduğunu anlatmıştı⁴¹⁰.

Bu arada Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü ve Hukuk Fakültesi'ne iki İngiliz profesör tayin edilmişti. Bunlardan biri Profesör E. V. Gatenby Gazi Terbiye Enstitüsü'nün İngilizce bölümünün başına getirilmişti. Londra Üniversitesi'nden (Kings College) mezun olan Profesör, İngilizce öğretimi hakkında pek çok eser yazmıştı. Kendisi ayrıca bir yıldan beri Ankara British Council'de lisan işleri müşavirliği görevinde bulunuyordu. Hukuk Fakültesi'ne tayin edilen diğer bir kişi ise Kamu Hukuku Profesörü C. Parry idi⁴¹¹.

1944'te British Council'in Türkiye'de faaliyet göstermesinin dördüncü yıl dönümü idi. 1934'te Londra'da, İngiliz Hükümeti tarafından açılmasına rağmen doğrudan hükümet tarafından kontrol edilmeyen bu kurum, İngiliz kültürünün diğer ülkelerde gelişmesi için faaliyetlerde bulunuyordu. Kurumun Türkiye'deki

⁴⁰⁸ **Akşam**, 15 Eylül 1944, Sayı: 9308, s. 2.

⁴⁰⁹ **Akşam**, 6 Ekim 1944, Sayı: 9326, s. 2.

⁴¹⁰ **Akşam**, 16 Nisan 1944, Sayı: 9156, s. 1.

⁴¹¹ **A.g.m.**

faaliyetleri, 1940'ta Michael Grant'ın Türkiye'ye gelmesi ile başlamıştı. 1944'teki başkanı Malcolm Robertson'un Türkiye'yi ziyaretleri sırasında, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, Milli Eğitim Bakanı, Başbakan ve çok sayıda yetkili ile temasları olmuştu. Türk Hükümeti'nin talepleri üzerine kurum, çeşitli profesörleri Türkiye'ye getirtmişti. 1940 yılından önce İstanbul Üniversitesi'nde hiçbir İngiliz profesör görev almazken, bu dönemde Fen, Edebiyat ve Tıp Fakültelerinde* görev yapmaya başlamışlardı. Aynı zamanda Ankara Üniversitesi'nde Fen ve Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde** görev alan profesörler de bulunuyordu. Kurumun diğer önemli görevi ise İngilizce öğrenimiydi. Önceki dönemlerde Türkiye'de Fransızca ve Almancanın revaçta olmasından kaynaklı İngilizceye ve İngiliz halkına dair bilgiler azdı. Bu yüzden kurum bu alana yönelmişti. İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Gazi Terbiye Enstitüsü'nde İngilizce bölümleri açılmış ve bu bölümlere hocalar yerleştirilmişti. Aynı zamanda devlet için çalışan memurların İngilizce öğrenebilmesi amacıyla da kurslar oluşturulmuştu. Kurum, Türkiye'den İngiltere'ye öğrenciler de göndermişti. 1943'te 47 tane öğrenci İngiltere'ye gönderilmişti. Yetersiz İngilizcelerden dolayı bu öğrenciler, İngiltere'deki stajlarından önce altı aylık bir kursa tabi tutulmuşlardı. Milli Eğitim Bakanı ve Grant arasındaki görüşmelerde, yeni öğrenci gruplarının İngiltere'ye gönderimi için çalışmaların devam ettiği vurgusu yapılmıştı. Ek olarak, İngiliz Edebiyatının tanıtımı için çalışmalar sürüyordu. Bu çalışmalar doğrultusunda, önemli eserlerin Türkçeye çevrilmesi planlanmıştı.

* Harley Le Roy (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Profesörü)

BCA.30.18.1.2/94.23.8, Steven Runciman (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bizans Sanat Tarihi Profesörü) **BCA.30.18.1.2/98.33.16**, Dr. Williams Charles Nixon (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İkinci Kadın Doğum Hastalıkları Öğretim Yardımcısı) **BCA.30.18.1.2/107.81.15**, G.R. Bean (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Latince Okutmanlığı) **BCA.30.18.1.2/109.67.6**, Oliver Davies (İstanbul Üniversitesi okutman) **BCA.30.18.1.2/104.12.10**, A.R. Humpreys (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Okutman) **BCA.30.18.1.2/101.11.18**, Thomas Royds (İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik Profesörü) **BCA.30.18.1.2/101.9.1**, McIlwraith-Duval (İstanbul Üniversitesi Profesör) **BCA.30.18.1.2/97.107.18**, B.W.Downs (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi Profesörü) **BCA.30.18.1.2/93.101.20**.

** J.A. Strang (Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Profesörü) **BCA.30.18.1.2/107.107.19**, E.V.Gatenby (Gazi Terbiye Enstitüsü İngilizce Öğretmeni) **BCA.30.18.1.2/108.26.11**, H.Risket Tucker-Toms Saich Lake (Ankara Üniversitesi DTCF Yaşayan Diller Kursu) **BCA.30.18.1.2/104.3.39**, Ambrose Newsom (Ankara Üniversitesi DTCF öğretmen) **BCA.30.18.1.2/105.33.10**.

Halkevlerinde ve İzmir Enternasyonal Fuarı'nda çeşitli İngiliz sergileri de yapılmıştı. British Council'in çalışmalarına savaştan sonra da devam edeceği düşünülüyordu⁴¹².

British Council, Türk neşriyatının İngiltere'ye gönderilmesi ve İngiliz neşriyatının da Türkiye'ye gelmesi için teşebbüslerine devam ediyordu. Tabi bu durum kâğıt miktarları, nakliyat olanaklarının izin verdiği ölçüde yapılıyordu. British Council tarafından İngilizce kitaplardan oluşan kütüphanelerin tesisi ile bazı şehirlerde halkın bu olanakları kullanması için büyük miktarda kitaplar gönderilmişti. Ayrıca İngiliz Edebiyatından eserler, tiyatrolar Türkçeye çevrilip, konferanslar düzenleniyordu. Bunun yanı sıra İngiliz Fenni Başarıları, İngiliz Taşra ve Köyünün İngiliz Mimarisi ve İngiliz Öğretim Müesseseleri hakkında sergiler düzenlemişti⁴¹³.

İngiltere'nin özellikle eğitim alanındaki faaliyetleri, Türkiye üzerinde geniş bir tabana yayılma alanı bulmuştu. Üniversite öğrencileri, Halkevleri, devlet memurları, Anglo-Sakson kültürünü birinci ağızdan tanıma ve öğrenme fırsatı yakalamışlardı. Asıl amaçlanan ise İngiliz Hükümeti'nin Türkiye üzerindeki propaganda faaliyetlerini savaş boyunca sürdürebilmesiydi. 1941/1942 yıllarında İngiltere'ye öğrenci talebinin olmaması, savaş koşullarına ve Türk-İngiliz ilişkilerine bağlanabilir. Çünkü o yıllarda Türkiye, hem Müttefik hem de Mihver grubunun zayıflıklarını kendi lehine kullanmayı tercih ettiğinden bu konuda net bir tavır sergilememişti. Bu durumda Türk Hükümeti iki grupla olan kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerini belirli bir çizgide tutmayı yeğlemişti. 1943 yılından itibaren Müttefik grubu güçlenmeye başladığından, ulaşımın rahatlamasıyla birlikte Türkiye'ye gelen İngiliz neşriyatında da artış yaşanmıştı.

British Council dışında faaliyete geçen diğer bir İngiliz kurumu, The British Chamber of Commerce of Turkey idi. Bu dernek 1928 yılında* İstanbul'da Türkiye ve

⁴¹² **Akşam**, 4 Kasım 1944, Sayı: 9356, s. 6.

⁴¹³ **Tanin**, 5 Kasım 1944, Sayı: 4454-426, s. 5, 6.

* İstanbul İngiliz Ticaret Odası (Dersaadet İngiliz Ticaret Odası) 1887'de İstanbul'da kurulmuştur. 655 Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu (1925) ile Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı ticaret odalarının statülerinde değişikliğe gidilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında kurulan ticaret odaları dernek statüsüne dönüştürülmüştür. Murat Koraltürk, "Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi 1880-1952", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 36-139-140. Dersaadet İngiliz Ticaret Odası 1913'te Birleşik Krallık

İngiltere arasındaki ilişkileri geliştirmek adına kurulmuştu. 16 Ekim 1944'te The British Chamber of Commerce of Turkey Cemiyeti üyeleri, cemiyetler kanuna göre derneğin tescili ve ana nizamnamesinin tasdikini talep ettiler⁴¹⁴. Ticaret Odası'nın yayımlanan nizamnamesine göre, bu cemiyetin oluşturulma amacı kendi üyelerinin menfaatlerini genişletmekti. Ayrıca İngiltere ile Türkiye arasındaki ticari ilişkileri sürdürmek için çalışmalarda bulunması hedeflenmişti. Heyet idaresinin ve kurumun İstanbul'da olması planlanmış ve Türkiye'den başka bir yerde şubesi olmaması kararlaştırılmıştı. Bu kuruma, İngiltere'den delegeler, temsilciler tayin edebilecekti. İhtiyaç halinde, İngiltere ve Türkiye ticaretini ilgilendiren durumlarda, İngiliz Büyükelçiliği'ne raporlar sunabilecekti. Cemiyet; deniz ticareti, yükleme, tahliye, limanlarla ilgili durumlar, sigorta vs. gibi konular hakkında gerekli olan mercilere başvuruda bulunabilecekti⁴¹⁵.

Türkiye'nin İngiltere ve Amerika ile ticari ilişkilerindeki ümit edilen gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, New York ve Londra ticaret ataşeliklerinin ihtiyaçlar dâhilinde genişletilmesine karar verilmişti. New York'ta çalışmak için, Washington Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliğine, Petrol Ofisi Genel Müdür Talha Sabuncu, Ticaret Ataşeliğine Dış Ticaret Dairesi'nde Anglo-Sakson ülkeleri Şubesi Müdürü İsmail Kavadar, Kâtipliğe de Dış Ticaret Dairesi Raportörlerinden Salahattin Dumar atanmıştı. Londra Büyükelçiliğinde ise Ticaret Müşavirliğine Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Müdür Yardımcısı Fikri Diker atanmıştı. Dış Ticaret Dairesi Raportörlerinden Ekrem Geriş ile Hayrettin Ozansoy da Kâtip olarak burada çalışacaklardı⁴¹⁶. Ticaretin tek merkeze yönlendirilmesi Türkiye'nin dış ticaret programlarına aykırı olmasına rağmen bu durum yaşanan siyasi gelişmeler yüzünden zaruri olmuştu. Ticaret Bakanlığı, Amerika ve İngiltere ile

Şirketleri antlaşmasıyla Türkiye'nin ve Balkanların İngiliz Ticaret Odası A.Ş. olmuştur. 1914-1918 yılları arasında faaliyetleri belirsiz olmakla birlikte 1919'da tekrar faaliyete geçmiştir. Fahri Yasin Şener, "1925-1938 Yılları Arasında Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası Mecmuası", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 1. Yukarıda bahsi geçen ticaret odasının 1928'de kurulduğuna dair belge mevcut olsa da ticaret odasının faaliyetlerinin 1919-1928 yılları arasındaki boşluğunu doldurabilecek herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

⁴¹⁴ 16.10.1944 Tarihli Kararname, **BCA.30.18.12/106.73.13**.

⁴¹⁵ Ayrıca Nizamname için bkz. **BCA.30.18.12/106.73.13**.

⁴¹⁶ **Akşam**, 15 Ekim 1944, Sayı: 9336, s. 2.

gerçekleşmesi beklenen işlere önem veriyordu. Müracaatlar artarken, siparişler de Anglo-Amerikan bürosuna iletilmekteydi. Başvurular, önem sırasına göre alınıyordu çünkü öncelik olarak ihtiyaç duyulan ürünlerin getirilmesi planlanıyordu. Tüccarların ellerinde stok olmasına rağmen, bu ürünler büyük miktarlardan oluşmuyordu. Yeni fiyatlar üzerinden yapılan siparişler geldikten sonra, bu ürünlerin tüketilmesi tasarlanmıştı⁴¹⁷.

1944 yılı TBMM'nin açılışında konuşma yapan Cumhurbaşkanı İnönü, ülkenin dış siyasi politikalarında İngiltere ile devamlılığın sağlanmasına ve bu bağlamda Almanya ile tüm ilişkilerin kesilmesinden beklenen sonuçların doğacağı vurgusunu yapmıştı. İnönü, önlerindeki barış sürecini büyük devletlerle birlikte inşa ettiklerini ve İngiltere ile ilişkilerin zor dönemlerden geçmesine rağmen iki ülke arasındaki dostluğun devam edeceğini belirtiyordu. Cumhurbaşkanı, dış ticaret politikalarında Avrupa piyasasının kapanmasından dolayı yaşanan güçlüklerin altını çizmiş, ticareti kolaylaştırmak adına hükümetin birtakım önlemler alacağını da ifade etmişti. Ayrıca İnönü, savaş sonrası para ve fiyat politikalarının tam olarak net olmadığını, süreç içerisinde çeşitli önlemler alınacağını da vurgulamıştı⁴¹⁸. Türk basınına göre, İnönü'nün bu konuşması İngiliz yetkililer tarafından memnuniyet ile karşılanmıştı. İngiliz-Türk ilişkilerinin daha fazla güçleneceği ümit ediliyordu. İngiltere'nin Ankara eski Büyükelçisi Knatchbull Hugesssen da Türkiye ile İngiltere arasındaki eski dostluğun savaş döneminde pekiştiği ve barış döneminde de kuvvetleneceği düşüncesindeydi⁴¹⁹. İki ülke diplomatlarının meydana gelen eylemlerin sonuçlarından memnun olmaları, iki ülkenin siyasi politikalarının paralel olduğunu sonucunu doğrulamaktaydı.

İngiltere ile Türkiye arasındaki mevcut ticari ilişkilerin artacağı düşüncesinde, Londra Ticaret Odası'nın girişimlerinin etkisi büyüktü. İngiliz yetkililer, ticaret gemilerini artırma düşüncesi içerisindeydiler. Bu durumu da ticari temsilciliklerine bildirmişlerdi. Böylelikle hem Türkiye ile ilişkiler artacak hem de Akdeniz ülkeleriyle devam eden ticari ilişkilerde emniyet sağlanacaktı. Ayrıca İngiltere'den Türkiye'ye

⁴¹⁷ **Akşam**, 18 Ekim 1944, Sayı: 9339, s. 3.

⁴¹⁸ **Ulus**, 2 Kasım 1944, Sayı: 8355, s. 2.

⁴¹⁹ **Akşam**, 3 Kasım 1944, Sayı: 9355, s. 2.

önemli miktarda kimyevi maddeler, pamuklu ve yünlü ürünler, sofrta takımları, ilaçlar, elektrik ile ilgili eşyalar, çanaklar, çömlekler, ev ve mutfak eşyaları, fotoğraf makineleri, kâğıtlar, iplikler gibi maddelerin gönderilmesi için çeşitli önlemler alınıyordu⁴²⁰. 1944 Ağustos'tan önceki siyasi süreçte İngiliz Hükümeti, Türkiye adına tahsis ettiği gemilerin sözleşmeleri bittiği için yenilememe kararı almasına rağmen Almanya ile ilişkiler kesildikten sonra Türkiye ile ekonomik ilişkileri etkileyecek olumlu adımlar atıyordu. Almanya ile ekonomik ilişkilerin kesilmesinden sonraki süreçte Türk Hükümeti de; İngiltere ile ABD ticari ilişkilerini sağlamlaştırabilmek için birtakım çalışmalar yapıyordu. Bu çalışmalar içerisinde Türk basınında en fazla polemik yaratan durum ise prim meselesi olmuştı.

Türkiye'nin dış ticarete ABD'ye %40 prim vereceği haberi, İngiliz yetkililerinde hoşnutsuzluk uyandırmıştı. İngiliz yetkililer bu durumun, Türkiye ile öncelikle İngiltere-ABD piyasaları ve Sterlin ile Doların geçerli olduğu bütün ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin tekrar başlaması için doğru bir karar olduğu düşüncesindeydiler. Türkiye ile İngiltere ve ABD arasında ticareti teşvik için devam eden görüşmelerin ilk hedefi, Türk ürünlerinin fiyatlarını uluslararası piyasalara göre ayarlanmasıydı. İngiltere ve ABD, Türkiye'den Almanya'ya ve uydu ülkelerine gidecek ürünleri almayı rica ediyorlardı. Aynı zamanda İngiltere ve ABD Türkiye'nin kendi kaynaklarını geliştirmek için ihtiyaç duyduğu makineler ve gerekli malzemeleri de sağlamak istiyorlardı. İhracat ve ithalat işlemleri, İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi tarafından inceleniyordu. Askeri ve denizyollarının açılmasıyla birlikte, İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi sadece Türkiye'yle değil aynı zamanda Ortadoğu ülkeleriyle de ticari ilişkilerin yeniden revize edilmesi konusunda istekli görünüyorlardı⁴²¹. Amerikan ve İngiliz yetkililer, uzun vadedeki Ortadoğu planları için Türkiye'yi siyasi ve ekonomik olarak yanlarında tutmaları gerekiyordu. Bu sayede adı geçen ülkeler, Türkiye ile ticareti mümkün kılmak ve akabinde Ortadoğu'ya ulaşabilmek için Türkiye'nin eksiklerini gidermeye gönüllü görünüyorlardı. İngiliz milletvekili ve Ramsomes Et Co. Şirketinin Müdürü olan M. Stokes, Türkiye ve Ortadoğu seyahatinde İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye bir ticaret heyet göndermesi

⁴²⁰ **Akşam**, 6 Kasım 1944, Sayı: 9358, s. 2.

⁴²¹ **Akşam**, 11 Kasım 1944, Sayı: 9371, s. 2.

gerektiğini ifade ediyordu. M. Stokes, Türklerin realist olduğundan ve dış ticareti geliştirme isteklerinden bahsetmiş ve Türkiye'nin, İngiltere'den gönderilecek her türlü ürüne ihtiyacı olduğunu belirtmişti. Ayrıca İngiltere'nin demiryolu, ağır sanayi makinelerinde Türkiye'ye yardımı dokunabileceğini ve Amerika'nın Türkiye'ye ticari heyet göndererek ne derece ileri görüşlü olduklarını da vurgulamıştı⁴²².

İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi tarafından, Türkiye'ye ihraç edilebilecek ürünlerin listesi hazırlanmıştı. İngiliz ihracatçıların, bahsi geçen ürünleri Türkiye'ye ithal etmek istediklerinde, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası vasıtasıyla İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi'ne danışmaları gerekiyordu. Bu komite, talep edilen izni verdikten sonra İngiliz ihracatçıların durumdan haberdar edilmesini kararlaştırmıştı. İhracı için özel izin alınması gereken ürünler arasında; vitaminler, makine yağları, nebati yağlar ve yağlı maddeler, demir-çelik, ziraat makineleri ve aletleri, fabrika makineleri, bilya ve yatakları ile boru malzemesi, kâğıt fabrikalarında kullanılan makinelerin yedek aksamı, kereste tabii ve suni kauçuk, keten-demir veya çelikten mamul demiryolu malzemeleri, kauçuktan mamul cerrahi aletler, lokomotif, vagon ve kamyonlar, bisiklet, saat ve duvar saati, yangın tulumbası, gözlük camı, dürbün, cerrahi aletler, dişçi aletleri, kimyevi maddeler, ateşli silahlar, patlayıcı maddeler, mücevher hariç kıymetli madenler, elmaslar vardı. Koordinasyon Komitesi onaya bağlı maddelerden beş İngiliz lirasını geçmeyen ürünler için izin alma gerekliliğini kaldırmıştı. Bu kolaylıklara rağmen herhangi bir maddede suiistimal yaşandığı takdirde, ürünün ihracı yasaklanabilecekti⁴²³.

Bu arada ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt ülkesine gönderdiği raporda, Türkiye'de savaş sonrasında oluşturulabilecek -etkinlik sahası içerisindeki- planları detaylıca anlatmıştı. Raporda özellikle Türkiye'nin sanayi, madencilik (bakır, krom ve diğer mineral kaynakları) ve finans alanlarında savaş sonrası yatırımlar için artan bir ilginin olduğu ifade edilmişti. Amerikan Büyükelçiliği'nin bir üyesi, Sümerbank ve Etibank'ın üst düzey yetkilileriyle görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmelerden sonra Amerikan yetkililer, Türk sanayiciliği ve bankacılığının düşünce modellerini kavramışlardı. Sümerbank, Türk Hükümeti tarafından kapsamlı

⁴²² **Tanin**, 26 Aralık 1944, Sayı: 4454-474, s. 1, 6.

⁴²³ **Akşam**, 7 Aralık 1944, Sayı: 9386, s. 2.

endüstrilerin oluşturulması ve işletilmesi için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamadaki temel kuruluştu. Dönem itibariyle Türkiye'de çeşitli alanlarda 59 fabrika faaliyet gösteriyordu. Etibank ise Türkiye'nin madenciliğini kapsamaktaydı. Teknik olarak özel teşebbüsler olmasına rağmen her iki kuruluş da aslında Türk Hükümeti tarafından kontrol ediliyordu. Faaliyetleri, yıllardır yabancı ulusların ilgisini çeken işletme alanlarını kapsamakta ve Türkiye'nin ekonomik yaşamında önemli roller oynamaktaydılar. Neticede, sorumlu görevlilerin fikir ve görüşleri, savaş sonrası yatırımlar ve finans konusunda önemli mahallerde artan bir ilginin varlığı şeklinde özetlenmiştir. Yetkililer, Amerikan yatırımları veya mali çıkarlarının tesis edilmesinde sömürü korkusu bulunmadığı görüşünü dile getiriyorlardı. Yeni Türkiye, yabancı sermaye kullanımını tercih ediyordu. Bu zihniyetin sürdürülmesinden dolayı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi, Birleşik Devletlerin özel sermayesine karşı gelmeyecekleri de düşünülüyordu. Çünkü yetkililer, Türkiye'nin doğal kaynaklarını geliştirmek adına yabancı sermayeye ihtiyaç duyacağını vurguluyorlardı. Nispeten kullanılmamış maden kaynaklarının, yetersiz ulaşım sisteminin ve endüstriyel organizasyonun daha da geliştirilmesinde önemli miktarda yabancı fon gerekiyordu. Yerleşik yabancı sömürü korkusunun devam edip etmeyeceği ise cevapsız kalıyordu. Ayrıca Türk olmayan bazı ithalatçılar, somut bir kanıt olmaksızın, Türkiye'de bulunan Ticaret Birlikleri tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarını bildirmeye devam ediyorlardı. Yabancı ithalatçılar bu duruma rağmen Birliklerden dışlandıklarına dair herhangi bir yasal kanıt gösteremiyorlardı. Büyükelçilik ve İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi, herhangi bir kanıtın ortaya çıkması halinde bu durumu rapor edeceklerdi. Dolayısıyla Türk makamlarının Amerika'da dâhil olmak üzere tüm yabancı firmalara karşı ayrımcılık yapma ihtimalinin devam edeceği düşünülüyordu. Türkiye'de yatırım yapmayı düşünen kişiler arasında, bu durumun caydırıcı bir etkiye sahip olması muhtemel görünüyordu. Savaştan sonra geliştirilecek olan Türk ekonomisinin ilk ve en önemli sorunu ise, ulaşım sisteminin güçlendirilmesi idi. Türkiye'de harcanacak fonların daha iyi otoyolların kurulmasına ve demiryolu ile liman tesislerinin iyileştirilmesine yönelik olabileceğini düşünülüyordu. Endüstriyel

sistemler ise daha sonraları genişletilebilirdi⁴²⁴. Savaş sonrasında Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkinliğini artırıp artırmayacağı sorunsalı, yukarıdaki raporda da açıkça gözlemleniyordu. İngiltere'nin savaş boyunca titizlikle yürüttüğü Türkiye politikalarındaki etkinliğini artık güçlenen ABD'ye bırakması muhtemel görünüyordu. Türk yetkililerin İstiklâl Savaşı'ndan beri özellikle üzerinde durduğu nokta, kapitülasyonlar ve ekonomik alanda yabancıların etkinliğini kırma meselesi olmuştu. Buna rağmen yabancı yatırımların, devlet kontrolünde etkinliği devam ediyordu. Türk Hükümeti'nin yabancılara karşı ayrımcılık yaptığı düşünceleri ise Türkiye'de yatırım yapmak isteyen kişileri farklı ülkelere yönlendirebilirdi. Bu düşüncelerle 1944 yılı içerisinde, savaş sonrası ekonomik düzen için adımlar atılmaya başlanmıştı.

2. Türk Hükümeti'nin 1944 Yılı Dış Ticaret Politikaları

Ticaret Bakanlığı, 1944 yılında Devlet Denizyolları için yeni bir ulaşım programı planlıyordu. Bu yeni plana göre, üretim bölgelerinden tüketim noktalarına gönderilecek ürünlerin miktarı dikkate alınacaktı. Bu nedenle ürün nakledecek kişilere, ürünlerini nereden nereye gönderecekleri, ne kadar miktarda olacağı gibi sorular sorulacaktı. Ayrıca Devlet Demiryolları için de yeni bir ulaşım programı yapılması bekleniyordu⁴²⁵. Ulaşım sorunsalı savaş başladıktan sonra hükümetlerin üzerinde en çok uğraştığı alanlardan bir tanesi olmuştu. Savaş boyunca denizyollarının ticarete yetersiz kalmasıyla, demiryollarına önem verilmişti. Buna rağmen sorunlar tam olarak çözüme kavuşmamıştı. İngiltere'den gelen ürünler İskenderun ve Mersin limanlarında boşaltılıyordu. 1944'ten sonra sadece Müttefiklerle gerçekleşen ticari işlemler, bu limanların ayrıca önem kazanmasına sebebiyet vermişti. Bu yüzden Türk Hükümeti bu limanları genişletmek için bazı çalışmalar yapmıştı.

⁴²⁴ Central File: Decimal File 867.51, Internal Affairs Of States, Turkey, Financial Conditions, Budget, Depts, Bond Issues, Loans, Public Securities, Credits, Sept 10th 1940- April 10, 1944, MS Turkey: Records of the U.S. Department of States 1802-1949, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, **US National Archives (Amerikan Ulusal Arşivi)**, Archives Unbound, 867.51/11-2444, 24 Kasım 1944 Tarihli Amerika Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın Dışişlerine gönderdiği rapor.

<https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDSC&u=cumhurb&id=GALE|SC5111447069&v=2.1&it=r&sid=GDSC&asid=a2e57721> [Erişim Tarihi: 03.05.2020]

⁴²⁵ **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1944, Sayı: 6961, s. 2.

Önceki yıllarda inşaatı başlamış olan İskenderun Limanı'nda, büyük ilerleme kaydedilmişti. Rıhtımın, 1944 İlkbaharında bitirileceği tahmin ediliyordu. Liman inşaatı bitirildikten sonra büyük tonajdaki gemilerin limana yanaşmaları mümkün olacaktı. Bu bağlamda yükleme ve boşaltma işleri hızlanacaktı. Diğer yandan da önemli ticaret merkezi haline gelen Mersin Limanı'nın inşaatı hızlandırılacaktı. Bu inşaat da tamamlandıktan sonra birçok ticari zorluğun önüne geçilmiş olacaktı⁴²⁶. Türkiye'de devam etmekte olan liman inşaatlarının tamamlanması, Müttefikler ile olan ticari ilişkileri kolaylaştırıcı önlemler arasında sayılabilirdi.

Türk Hükümeti'nin ekonomik sahada önlemler alma çalışmaları, 1944 yılında da kesintisiz şekilde devam etmiştir. Özellikle Ticaret Bakanlığı'nın İthalat ve İhracat Birlikleri ile koordineli çalışması, ticari işlemlerde hükümete kolaylıklar sağlıyordu. Ocak 1944'te Ticaret Bakanı, bahsi geçen Birlikler ile bir toplantı gerçekleştirmişti. Toplantının ana temaları pahalılık ve vurgunculuktu. Bu duruma karşı yapılacak düzenlemeler şu şekilde planlanmıştı; İstanbul ile üretim bölgeleri arasında koordinasyon tesis edilecek, yeni bir fiyat sistemi kurulup, kâr oranları belirlenecek, dağıtım işleri düzenlenecek ve İstanbul Belediyesi, İthalatçı Birlikleri ve Ticaret Odasının katılımı ile ortak bir kontrol sistemi kurulacaktı⁴²⁷. Vurgunculuğun önüne geçebilmek adına hükümet, kontrol mekanizmasını elinden bırakmamakta kararlı görünüyordu. 1944 yılı genel itibarıyla ithalat işlemlerinde çeşitli zorlukların meydana geldiği bir dönem olmuştu. Hükümet, Ticaret Ofisi vasıtasıyla ürünlerin dağıtım işlerini kontrol ediyordu. Ticaret Ofisi depolarında çeşitli miktarlarda ithalat ürünleri mevcuttu. Bu ürünler arasında çinko, deri, mensucat, kâğıt, yünlü eşyalar, lastik, kamyonlar ve otomobil yedek parçaları vardı. Ticaret Ofisi, bu ürünlerin sayım işiyle meşguldü. Sayım bittikten sonra ise ürünlerin piyasaya çıkartılması bekleniyordu⁴²⁸.

Hükümet, hem ürünlerin dağıtımında eşitlik prensibini ele almış hem de tüccarların kâr paylarını gözeterek ithalat işlemlerine müdahalede bulunmuştu. Gümrük ve İhbarlar Bakanlığı, yurtdışından gelen ürünlerin fiş ile Ticaret

⁴²⁶ İskenderun Limanı için yaklaşık 5.000.000 TL, Mersin Limanı ise yaklaşık 3.000.000 TL harcanmıştı. **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1944, Sayı: 6975, s. 2.

⁴²⁷ **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1944, Sayı: 6967, s. 1.

⁴²⁸ **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1944, Sayı: 6961, s. 2.

Bakanlığı'na bildirilmesi hakkında bir karar almıştı. Belirtilen fişte; ürünün hangi ülkeden geldiği, ithalatçı firma sahibinin kim olduğu, ithal olunan ürün kıymetinin ne olduğu, hususi takasla mı yoksa kliring veyahut serbest dövizle mi geldiği, gümrüğe geldiği tarih gibi detay bilgiler yer alıyordu⁴²⁹. Böylelikle Türk Hükümeti, ülkesine gelen her ürün hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olabilecekti. Türk Hükümeti kontrol politikalarına devam ederek, bir kararname ile yabancı ülkelere ihraç edilecek olan kömür miktarının belirleme yetkisini İktisat Bakanlığı'na vermişti⁴³⁰. Diğer bir kararname ile de 1944 yılında yabancı ülkelere alınan veyahut ihraç edilecek zımpara cevherinden %1 oranında vergi alınmasını kararlaştırmıştı⁴³¹. Türk Hükümeti, Türkiye'ye giriş veya çıkış yapan yolcuların yanlarındaki ürünleri de aldığı bir karar ile denetlemeye başlamıştı. Bu durum da ülkedeki her bir ürünün ne kadar sıkı kontrollerden geçtiğinin göstergesi olmuştu. Hükümetin, yolcular üzerinde bile kontrol mekanizması oluşturmasının amacı kaçakçılığın önüne geçebilmektir.

Yabancı Ülkelere Giden Yolcuların Yanlarında Götürecekleri Yiyecek ve İçecek Miktarları

Eşya Cinsi	Miktar (Kg)
İncir, üzüm, fındık, fıstık, ceviz, kayısı ve erik kurusu, leblebi, kestane	10
Açıktaki veya tahta kutular içinde tuzlu ve füme balık	5
Domuz eti mamulâtı (Domuz yağı hariç)	5
İçki	3
Sigara	2

Tablo.6.2.⁴³²

⁴²⁹ **Resmi Gazete**, 22 Mart 1944, Sayı: 5661, s. 6629.

⁴³⁰ **Resmi Gazete**, 3 Nisan 1944, Sayı: 5671, s. 6669.

⁴³¹ **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1944, Sayı: 5735, s. 7149.

⁴³² **Resmi Gazete**, 24 Mart 1944, Sayı: 5663, s. 6637.

1939'dan itibaren Türk Hükümeti yıllık bütçesinin önemli bir kısmını ülke savunmasına ayırmıştı. Özellikle 1944 yılında, Türkiye'nin savaşa girme olasılığının ön plana çıkmasıyla birlikte, savunma ihtiyaçları artmıştı. Maliye Bakanı, 1944 yılı bütçe konuşmalarında savaştan kaynaklanan kötü şartlara rağmen 1942 yılında 147.000.000 TL olan ithalatın, 1943'te 203.000.000 TL'ye ulaşmış olduğunu belirtmişti. 165.000.000 TL olan ihracat ise 257.000.000 TL'ye yükselmışti. 1942 yılıyla kıyaslandığında, 1943 yılında ithalat 56.000.000, ihracat 92.000.000 TL fazlalık verilmişti. Dış ticarete takas ve kliring şartlarının devam ettiğini belirten Maliye Bakanı, ithalat mallarının darlığının sürdüğünü vurguluyordu. Bakan, bu yüzden dünya genelinde ihracatın kısıtlandığı ve uluslararası ilişkilerin gittikçe zorlaştığı bir dönemde Türk Hükümeti'nin ithalatı artırmak için her yola başvurduğunun altını çizmişti⁴³³. Savaş şartlarına rağmen ithalat ve ihracat işlemlerindeki parasal artış küçümsenmeyecek bir gelişme göstermişti. Tek problem ülkeye yeterli ürünün girmemesiydi. Bu yüzden de yetkililer, ithalatı artırmak için büyük çabalar sarf ediyorlardı. 1944 Mart ayında Ticaret Bakanlığı, İngiltere'den ithal edilen ürünler hakkında önemli bir karar almıştı. Buna göre, gelen ürünlerin yarısının Ticaret Ofisi'ne aktarılarak stoklanması geri kalan diğer yarısının ise ürünü getiren ithalatçı firmaya verilmesi tasarlanmıştı. Bu kararın uygulanmasına ise öncelikle demir madeninden başlanacaktı⁴³⁴.

1943/1944 mali yılına ait tahmini gelir, önceki yıla göre, 92.000.000 TL artışla 486.720.500 TL olmuştu. Bütçe sunumu sırasında Maliye Bakanı, savaşın Türkiye sınırlarına yakın olmasından dolayı, savunma harcamalarındaki artışa dikkat çekmiştir. Bakan, mevcut şartlar dâhilinde ülkenin ekonomik ve kalkınma programlarına öncelik verileceğini ve bütçe sağlama politikasına uygun olarak mevcut vergilendirmedeki artışla ek gelir elde etmek zorunda kalınacağını belirtmişti. Savunma için yapılan harcamalar bütçede 116.000.000 TL olarak belirlenmişti. Bu

⁴³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 1, 58'inci İnikad, C. 10, 05 Mayıs 1944, s. 136.

⁴³⁴ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, C. 60, No: 3, Mart 1944, s. 47.

tarihten itibaren Merkez Bankası'nın elinde tuttuğu 201.700.000 TL'lik altın, 803.000.000 TL'ye yükselmişti⁴³⁵.

Türk Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin talebi üzerine, 2 Ağustos 1944'ü 3 Ağustos 1944'e bağlayan geceden itibaren geçerli olmak üzere, Almanya ile ticari ve siyasi tüm ilişkilerini kesme kararı almıştı. Başbakan Saraçoğlu TBMM'de yaptığı konuşmasında bu kararı bildirirken, Almanya'nın yayılmacı politikalarına atıfta bulunarak, Türk-İngiliz münasebetlerinin yapılan antlaşmalar çerçevesinde dostane bir şekilde devam ettiğini dile getirmişti. Başbakan özellikle İngiltere'nin kötü zamanlardan geçmesine rağmen Türkiye'ye yardım göndermeye devam ettiğini ve ABD'nin de bu yardımlara birtakım katkılarda bulunmasını hiçbir zaman unutmayacaklarını naklediyordu⁴³⁶. Saraçoğlu'nun özellikle üzerinde durduğu nokta kesilen ilişkilerin, Almanya ile savaşa girilmiş olduğu anlamına gelmediği idi. Çünkü Türk Hükümeti'nin, Almanya ile savaşabilecek kuvvetli bir ordusu yoktu. 1944 yılında İngiltere ile Türkiye'nin ilişkilerinde meydana gelen siyasi gerginlikler yüzünden, Türk Hükümeti Müttefik blokun desteğini kaybetmemek için Almanya ile ilişkilerini kesmeyi tercih etmiştir.

Almanya ile kesilen ilişkiler basına, "ittifak kurulan İngiltere'nin Türk Hükümeti'nden dostane bir isteği" olarak yansımıştı. Türkiye, Almanya ile olan ilişkisini yapılan ticaret, saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmaları çerçevesinde şekillendiriyordu. Türkiye ve Almanya'nın mevcut ilişkilerini bitirmelerinin, savaşacakları anlamına gelmediği tekrar tekrar dile getiriliyordu⁴³⁷. Kesilen ilişkiler neticesinde Türkiye'nin savaşa katılacağı söylemi daha da ön plana çıkmıştı. Bu sayede Batı ittifakının dileğini yerine getiren Türk Hükümeti, propaganda faaliyetlerinin önüne geçebilmek adına, bu durumun savaşa gireceklerinin kanıtı olmadığını ifade ediyordu. Buna rağmen alınan karardan memnuniyet duyan İngiliz Hükümeti ise bu durum hakkında, savaştan önce imzalanan antlaşma gereğince

⁴³⁵ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 316, Vol: 32, February 1944, p. 34, 35.

⁴³⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 8, İçtimai: 1, Fevkalade İnikat, C. 13, 2 Ağustos 1944, s. 3, 4, 5.

⁴³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, "Almanya ile Siyasi ve İktisadi Münasebetlerin Kesilmesi", **Tanin**, 3 Ağustos 1944, Sayı: 4454-335, s. 1.

ilişkilerin yeni bir anlam kazanmış olduğunu belirtiyordu. İngiliz Parlamentosu'nda konuşma yapan Churchill, Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye savaş açıp açmayacağı belirsizliğinden bahsederken, savaş durumunda Müttefik grubu olarak Türkiye'nin yanında olduklarını belirtiyordu⁴³⁸. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerinin kesilmesinden memnuniyet duyduğunu ve her daim Türk Hükümeti'nin arkasında olduklarını kamuoyuna gösteriyordu. İlişkilerin kesilmesi sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da Türkiye'yi etkileyecekti.

Türkiye'nin Mihver blokuyla ticari ilişkilerinin son bulması, bazı ticaret çevrelerini kaygılandırmıştı. Saraçoğlu gazetecilere verdiği demeçte, Türkiye'nin ihtiyacı olan mamul maddelerin Müttefik devletlerden karşılanacağını duyurmuştu. Ayrıca Saraçoğlu, kaygılanacak bir durumun olmadığını bilakis Müttefik devletlerin ekonomik durumlarının Mihver devletlerinden daha iyi olduğunu belirtmişti⁴³⁹. Hükümet durumu, herhangi bir iktisadi buhranın olmayacağı ve devletin ihtiyaçlarının karşılanmaya devam edeceği şeklinde açıklıyordu. Diğer taraftan yıllardan beri Almanya ile devam eden ticari ilişkilerin kesilmesinin Türkiye'nin lehine olacağı görüşü de mevcuttu. Bu görüşte esas olan ise, Türk ihraç ürünlerinin artık denizaşırı ülkelere tanıtılabileceği ve pazarın genişletilebileceğiydi. Böylelikle Türk ürünleri daha fazla merkeze gönderilebilecekti⁴⁴⁰. Ekonomik ilişkilerin kesilmesi tüccar kesimi endişelendirse de Türkiye'nin tüm ithal ürün ihtiyacını Müttefik bloku karşılayacaktı. Almanya'ya olan ticari bağımlılığın aşılmasıyla Türk ürünlerinin daha fazla ülkeye gönderimi konusu ise tartışmaya açıktır. Neticede Almanya ile ilişkilerin kesilmesinin ardından onun yerini Türk piyasasında, İngiltere ve Amerika almıştı. Türk Hükümeti'nin savaş boyunca Almanya'nın ekonomik hegemonyasından kurtulma girişimleri ve daha çok merkeze ulaşma çabası, tüm ithal ve ihraç işlemlerini Müttefiklerle yapmaya başlamasından sonra farklı bir boyut kazanacaktı.

Almanya ile ilişkilerin kesilmesinden bir gün önce denizlerde korunma tedbiri olarak, Akdeniz seferleri 1 Ağustos 1944 itibariyle tatil edilmişti⁴⁴¹. Denizlerde pasif

⁴³⁸ **Tanin**, 3 Ağustos 1944, Sayı: 4454-335, s. 2.

⁴³⁹ T., “Günün İktisadi ve Mali Akisleri”, **Tanin**, 3 Ağustos 1944, Sayı: 4454-335, s. 4.

⁴⁴⁰ Ç, “Karardan Doğacak İktisadi Meseleler”, **Tanin**, 6 Ağustos 1944, Sayı: 4454-338, s. 4.

⁴⁴¹ **Akşam**, 1 Ağustos 1944, Sayı: 9263, s. 3.

korunmaya geçildikten sonra ulaşımın karayolu ile yapılacağı söyleniyordu. Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü'ne yapılan bildirimde, vagonların boş hatlarda durdurulmaması ve sürekli çalıştırılması dile getirilmişti. Özellikle üretim bölgelerine fazla vagon sevk edilmesine dikkat edilecekti. Bu durum hızla uygulamaya konularak, normal sevkiyatın sekteye uğramamasına çalışılacaktı⁴⁴². Almanya ile ilişkilerin kesilmesi, ticari ürünlerin gönderilmesiyle ilgili alternatif yolları da ortaya çıkarıyordu. Bu yüzden İstanbul ve İzmir'den gönderilen ürünler, Müttefik devletlere kara yoluyla sevk edilecekti. Kara yolu sevki için ise sadece Ege mıntıkasındaki ürünlerde 27 adet vagona ihtiyaç duyulmuştu. Bu yüzden Ulaştırma Bakanlığı ihraç ürünler için vagon ödeneği programı hazırlıyordu⁴⁴³. Demiryolları aracılığı ile ürünlerin daha seri şekilde tüketim merkezlerine ulaştırılması, birinci öncelik olmuştu.

1944 yılı genel itibariyle İngiliz-Türk ticari faaliyetlerinin azalmaya başladığı yıldır. Azalan ticaret hacmi için Türk Hükümeti çözümler arıyordu. Ortaya çıkan yegâne fikir, Türk Lirasının kıymetini düşürmektir. Dönemin başında ise bu fikre şiddetle karşı çıkmıştı. Üzerinde durulan nokta, prim sisteminin bir an evvel kaldırılıp yerine paranın kıymetinin düşürülmesinin, dönemin şartlarına göre hiçbir netice vermeyeceği hatta Türk halkının alım gücünü olumsuz etkileyeceği yönündeydi. Bunun aksine düşülmesi gereken, var olan sistemde Amerika ve İngiltere ile ticari ilişkileri geliştirmek için, prim sistemini tadil etmek ve bu sisteme fon sağlamaktır. Ulaşımın iyileştirilmesi de; Türk ürünlerinin dünya piyasalarına tanıtılması ve satılması açısından üzerinde yenilikler yapılması gereken konulardan bir tanesiydi⁴⁴⁴.

Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'ndaki altın stoku düzenli bir biçimde artıyordu. Bu artış 1943 yılı sonunda %40 oranını bulmuştu. Bu durum, savaş sürmesine rağmen ticaretin devam etmesiyle elde edilmişti. Tedavüldeki para miktarı iyi olmamasına rağmen Varlık Vergisi'nin uygulamaya konulmasıyla belirli bir oranda düzelme gözlemlenmişti. Maliye Bakanı'nın bütçe görüşmelerinde eski borçların tasfiyesi hakkında yaptığı açıklamalarda, yeni bir devrin başladığı ifade ediliyordu⁴⁴⁵.

⁴⁴² **Akşam**, 4 Ağustos 1944, Sayı: 9266, s. 3.

⁴⁴³ **Tanin**, 17 Ağustos 1944, Sayı: 4454-349, s. 4.

⁴⁴⁴ Ç., "Devaluation Nedir? Nasıl Olur?", **Tanin**, 11 Ekim 1944, Sayı: 4454-101, s. 4.

⁴⁴⁵ **Akşam**, 15 Eylül 1944, Sayı: 9308, s. 2.

Dönem boyunca prim meselesi ve TL'nin değerinin düşürülmesi konuları basında geniş bir tartışma ortamı yaratmıştı.

Türk Hükümeti'nin savaş yüzünden, ihracatını artırmak ve bilhassa Anglo-Sakson pazarına ürünlerini satabilmek adına bazı tedbirler alması gerekiyordu. Buradaki beklenti ise Anglo-Sakson ülkelere, onların da kabul edebilecekleri fiyatlarla ürün satmaktı. Bunu yapabilmek adına akla ilk gelen çarelerden bir tanesi TL'nin değerini düşürmektir. Fakat bu savaşın yol açtığı hayat şartlarını daha da güçleştirebilirdi. Bunun yerine önerilen çarelerden biri prim sistemini ihtiyaca göre düzenlemek ve prim sistemi için bir fon tahsis edilmesi idi. Bu dönemde prim sadece İngiliz lirasına veriliyordu. Hâlbuki Amerika'nın da Türkiye için iyi bir pazar olabileceği ve Amerika'ya yapılacak olan ihracatın bu sayede kolaylaşacağı ön görülmüştü. İhracat prim sistemi ile yapıldığında, fiyatlar ucuzlayacak ve maliyet fiyatları da düşecekti. Ek olarak bu sistem ile kolayca Amerika ve İngiltere'ye Türk ürünleri satılabilecekti⁴⁴⁶. Türkiye'nin İngiltere ve Amerika ile dış ticaretini geliştirmek için fiyat ve para durumlarını düzeltmesi, bir gereklilik olarak görülmüyordu. Dış ticarete, fiyatların yüksekliği ileri sürülerek para üzerinde önlem almak ve Amerikan dolarına prim vermek gibi düşünceler varlığını sürdürmekteydi. Bu durumu çözebilmek için Maliye, Ticaret ve Dışişleri Bakanlıkları arasında bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyon tarafından, ülkenin genel çıkarlarına en uygun kararların alınacağı bekleniyordu. Savaş sonrasındaki uluslararası iktisadi şartlar bilinmediği sürece problemlerin kökünden çözülmesi de olanaksızdı. Fiyat, zirai ve sınai üretim maliyetleri ise uluslararası rekabet ortamında üzerinde düşünülmesi gereken konuları oluşturuyordu⁴⁴⁷. Türk yetkililerinin ihracatı canlandırma ve Amerikan-İngiliz piyasalarına hitap etme adına kendi sistemlerinde yapacakları tadilatlar, basında tartışmalara yol açmıştı.

Dolara verilen prim, beraberinde soru işaretlerini de getirmişti. Türk Hükümeti'nin verdiği prim, vatandaşın ödediği vergilerden karşılanıyordu. Bu durumda da verilen prim fındık, üzüm, incir, tütün üreticilerinin cebine girecekti. Vatandaşın cebinden çıkan paranın, üreticinin cebine girmesi haliyle soru işaretlerini

⁴⁴⁶ T. Çarıklı, "İhracata Prim", **Tanin**, 11 Ekim 1944, Sayı: 4454-101, s. 4.

⁴⁴⁷ **Akşam**, 7 Ekim 1944, Sayı: 9327, s. 1.

yaratıyordu. Çünkü bir kısım üretici zengin olurken, zar zor geçinen vatandaşın omzuna prim meselesi yüklenecekti. Hükümetin böyle bir politika takip etmesinin sebepleri arasında; üreticilerin ürün satamaması, vergilerini ödeyememesi, ülkeye döviz girememesi vardı. Fakat bu durumun tüm vatandaşlara mâl edilmesi ileriki zamanlarda ülkeyi bir çıkmaza götürebilirdi, bu yüzden Türk Hükümeti'nin daha sağlam bir çözüm bulması gerekiyordu. Ürünlerin pahalılığına sebep olan durumların belirlenmesi zaruriydi. Çünkü vatandaştan alıp, üreticiye vermek hiçbir zaman çare olmayacaktı. Ek olarak bütün ürünlere %40 prim verilmesi doğru muydu? Bu durumun da neticeye ulaşması gerekliydi. Verilecek olan prim bir kere tespit edilince, dünya piyasalarının takibi nasıl olacaktı ve bu duruma ne zamana kadar devam edilecekti? Hükümet prim vermek yerine üretim masraflarına, ziraat işçisinin ücretlerine, nakil vasıtalarına, boşaltma ve yükleme işlemlerine, ambalaj metotlarına varıncaya kadar tüm üretim mekanizmasında bir iyileştirme ve düzenleme yapmalıydı⁴⁴⁸. Hükümetin prim vermesi bu noktada ihracat için iyi bir gelişme olmasına rağmen uzun sürede savaş yüzünden zorluk çeken vatandaş için olumsuz bir uygulamaydı. Dolayısıyla hükümetin, kısa vadeli planlar yerine uzun vadede hem vatandaş hem de üreticiyi memnun edecek çözümler bulması gerekiyordu. Kısa vadede uygulanan çözüm günü kurtarıırken, savaş sonrası uluslararası ekonominin nasıl olacağı belirsizliği, bulunan çözümü yetersiz bırakmıştır. Buna rağmen ticaret işlemleri devam ediyordu. Ticaret Bakanlığı, ithalat için İngiltere, ABD ve Hindistan ile yaptığı temaslarda başarılı olmuş ve akreditif izni ile siparişler almaya başlamıştı. Bakanlık, bu hususta aldığı kararların uygulamasına geçmişti. Bu kararlara göre; Türkiye'ye ithal gelen ürünlerde herhangi bir fiyat artışına gidilmeyecekti. Ürünler bundan önceki fiyatlar üzerinden ithal edilecekti, böylelikle fiyat artışının önüne geçilmiş olunacaktı⁴⁴⁹.

Tasarruf ve Yerli Malları Haftasının açılışında konuşma yapan Başbakan Saraçoğlu, dış ticaret faaliyetleri hakkında beyanatta bulunmuştu. Saraçoğlu, ihracat ürünlerine vergi koyduklarını ve primlerin kaldırılması ile durumu Türkiye'nin lehine çevirdiklerini beyan ediyordu. Beş, altı aydan beri devam eden ihracat ve ithalattaki

⁴⁴⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Dolar Primi ve İhracatımız", **Tanin**, 21 Kasım 1944, Sayı: 4454-441, s. 1.

⁴⁴⁹ **Akşam**, 11 Kasım 1944, Sayı: 9363, s. 3.

durgunluk yüzünden Türk ürünlerinin tek alıcısı İngiltere ve Amerika'ydı. Türk Hükümeti'nin bu pazarlara sıkı sıkıya bağlanmak için ürünlerde fiyat indirimine gittiğini ve dolara prim verdiğini belirtiyordu⁴⁵⁰. Saraçoğlu'nun ifadelerinden de anlaşıldığı üzere; hükümetin dolara %40 prim vermesi o dönemde ticari durgunluğu aşmak adına yapılmış bir uygulamaydı. İthalat ve ihracatı eski haline getirmek için yapılan uygulamaların ne kadar iyi yahut kötü olduğu yönü tabi ki tartışmaya açıktır. Çünkü dolara primin verilmesi, yukarıda da bahsi geçtiği üzere halkı olumsuz etkileyecekti. Savaş koşulları göz önüne alındığında bu durumun anlaşmazlığa yol açması yadırganmayacak bir tepki olmuştur.

Ulaştırma Bakanlığı'nın savaş sonrası için hazırladığı ulaştırma projesinde, denizyolları vasıtalarının çoğaltılmasından başka demiryolları için vagon ve lokomotif sayısının artırılması da yer alıyordu. Ulaştırma Bakanlığı Heyeti Londra'ya giderek bu planlar doğrultusunda siparişler hakkında görüşmeler gerçekleştirmiş ayrıca Amerika ile temaslarda bulunmuştu. Vagonların Türkiye'ye parça parça getirilip, Sivas'ta bulunan Cer atölyesinde tamamlanması düşünülmüş hatta ihtiyaç dâhilinde başka bir atölyenin de kurulabileceği ifade edilmişti⁴⁵¹.

Londra'ya giden Türk Heyeti, ilk siparişlerin sözleşmesini imzalamıştı. Bu sözleşmeye göre lokomotif ve vagonlar için ithal edilecek 5.000 ton bandajdan* ilk 1.000 tonu, sözleşmenin tasdiki ile birlikte altı hafta içerisinde Türkiye'ye teslim edilecekti⁴⁵². Türkiye gelişmiş bir demiryoluna sahip olmamakla birlikte savaş dönemine girildikten sonra demiryolu iyileştirme politikalarına hayli önem vermiş ve ulaşımını güçlendirmek adına çalışmalar yürütmüştü. Savaş boyunca satın alınan vagonlar sayesinde ulaşım biraz olsun rahatlatılmıştı. Ulaşımın rahatlatılması beraberinde ticaretin rahatlamasına da olanak sağlamıştı. Bununla birlikte yetersiz demiryolları yüzünden ürünlerin bozulması ve ürünlerin aktarımının önündeki engeller, hükümetin ticari işlemlerde aşması gereken önemli sorunlar arasındaydı.

⁴⁵⁰ **Tanin**, 13 Aralık 1944, Sayı: 4454-430, s. 6.

⁴⁵¹ **Tanin**, 14 Aralık 1944, Sayı: 4454-431, s. 3.

* Bandaj; rayla temas eden tekerlek yüzeyi.

⁴⁵² **Tanin**, 17 Aralık 1944, Sayı: 4454-465, s. 2.

3. 1944 Yılı Piyasa Koşulları

1944 Ocak ayı pamuklu ürün piyasasında, ürün çeşitliliğinin gittikçe azaldığı gözlemleniyordu. Bu ay içerisinde, pamuklu ürün ithalatı yapılan diğer ülkelerden de Türkiye'ye herhangi bir ithalat işlemi gerçekleşmemişti. Yetkililer, ay boyunca, İngiltere ve Amerika'ya herhangi bir ithalat teklifi yapılmazsa pazarda ciddi bir ürün eksikliğinin yaşanacağını dile getiriyorlardı. Yünlü ürün piyasasında ise savaşın başlamasından bu yana ilk kez yerel üreticiler, ürünlerinin bir kısmını stoklamak ve %20 ila %23 oranında fiyatlarını azaltmak durumunda kalmışlardı. Ticaret Bakanlığı, Müttefiklere yapılan satışların zorlaşmasından dolayı deri ihracatında yeni fiyatlar belirlemişti⁴⁵³.

Deri Fiyatları

Kuzu Derisi	Aralık 1943 Fiyatları	Ocak 1944 Fiyatları	Yeni Fiyatlar
Tuz ile Kurutulan	140/160 kuruş	140/160 kuruş	275 kuruş
Hava ile Kurutulan	220/225 kuruş	220/210 kuruş	387 kuruş
Keçi Derisi	210/220 kuruş	190/200 kuruş	380 kuruş

Tablo.6.3.

Yılın ilk ayında ithalatta herhangi bir gelişme yaşanmamıştı. İngiltere'nin ithalat işlemlerini devam ettirmek adına herhangi bir teklifte bulunmaması, İngiliz-Türk ticari ilişkilerine zarar veriyordu. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Ocak ayına girilir girilmez fiyatlarda inanılmaz bir yükselme yaşanmıştı. Bunun sebebini de hükümet, zorlaşan ticari faaliyetlere dayandırıyor.

⁴⁵³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 315, Vol: 32, January 1944, p. 4.

1944 Ocak ayı içerisinde Almanya'ya 5.000 tonluk üzüm satışı yapılmıştı. Buna ek olarak da adı geçen devletle 7.000 tonluk satışı kapsayan yeni bir anlaşmaya daha varılmıştı. İngiliz Ticaret Heyeti ile yapılan görüşmeler devam ediyordu. Türk ihracatçıları ise görüşmelerin uzamasından şikâyet ediyorlardı⁴⁵⁴. Fındık ihracatında azalmalar yaşandığından, fiyatlarında da düşmeler görölüyordu. İç fındık 96-100 kuruş, kabuklu fındık 52 kuruştan satılıyordu. İngiliz ve Amerikan piyasaları için, bir miktar fındık ihracatı yapılacağı ön görölmekteydi⁴⁵⁵.

1944 yılında, Türkiye için önemli ihracat kalemi olan tütün ile ilgili birtakım gelişmeler mevcuttu. Tütün ihracatçıları, İnhisarlar Umum Müdürlüğü ve Amerikan-İngiliz firmaları ile görüşmeler başlatmıştı. Gerçekleştirilen görüşmelerde, Amerikalıların ve Almanların alacağı tütün miktarının belirlenmesi, tüccarların elinde bulunan 1942 yılına ait mahsulden kalan miktarın satışının ne zaman yapılacağı gibi konular üzerinde durulmuştu. Tüccarlar piyasanın açılış tarihine kadar ellerinde tuttuğu stokları piyasaya gönderemezse Türk Hükümeti, Milli Koruma Kanunu vasıtasıyla Ticaret Bakanlığı'na tahsisat vererek, Türk Tütün Limited ve Yerli Ürünler Anonim Şirketleri ile satın alma işlemini yapacaktı. Bu suretle çiftçinin elinde bulundurduğu tütünler satın alınmış olacaktı. Ege Bölgesi rekoltesi 35.000 ton olarak saptanmıştı. 1944 yılı alıcıların, alış miktarları ise şöyle olacaktı: Amerika 15.000 ton, İnhisarlar İdaresi 5.000 ton ve Almanya 3.000 ton idi⁴⁵⁶. Görüşmelerden sonra tütün satış işlemleri devam etmişti. Buna göre, Ege Bölgesinde tütün satışları 29.000 tona kadar yükselmişti. Almanlar önemli miktarda tütün sipariş etmişler ve İngilizler de 25.000 ton üzüm satın almışlardı. Üzüm fiyatları yükselirken, incir satış piyasasında ise durgunluk yaşanıyordu⁴⁵⁷.

1944 Şubat ayında Türk Hükümeti, bir kararname ile tütünden alınmakta olan %12 oranındaki vergiyi %8'e indirmişti⁴⁵⁸. Bu kararla birlikte, tütün ihracatının daha fazla yapılacağı ön görölüyordu. Ayrıca şubat ayı içerisinde İngiltere'den Türkiye'ye

⁴⁵⁴ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1944, Sayı: 6994, s. 1.

⁴⁵⁵ **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1944, Sayı: 6976, s. 2.

⁴⁵⁶ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1944, Sayı: 6994, s. 1, 3.

⁴⁵⁷ **Akşam**, 8 Şubat 1944, Sayı: 9088, s. 2.

⁴⁵⁸ **Resmi Gazete**, 1 Şubat 1944, Sayı: 5618, s. 6359.

100 tonluk kakao gelmişti ve gelen kakaoların, çikolata fabrikaları ile kakaolu imalat yapanlar arasında dağıtılmasına karar verilmişti. Ynl kumaş ithalatı az miktarda olup, piyasaya gelen mallar genellikle terzilerin elinde toplanmıştı. İngiltere’den Türkiye’ye 1.000 tona yakın ürün gelmişti⁴⁵⁹. Tütün satışını kolaylaştıracak kararların alınması, 1944’n ilk yarısı için önemliydi. Çünkü Türk Hükümeti İngiltere ile siyasi problemler yaşadığı için ekonomik olarak herhangi bir gelişme gösterememişti. Bundan dolayı Mart-Nisan aylarında kayda değer herhangi bir ticari alışveriş yaşanmamıştı. Özellikle Müttefiklerin izledikleri politikalar doğrultusunda, Türkiye’ye gönderilen ithalat ürünlerini bekletmekte oldukları söylenebilir. Nisan ayından itibaren, piyasalarda hareketlenmeler yaşanmıştı.

1944 yılı boyunca İngiliz rnleri Türkiye’ye, 1943 yılından daha az miktarlarda gelmeye devam ediyordu. İngiliz ürünlerine olan talep devam etmiş ve bu talepler Ağustos ayında Almanya ile olan ticari ilişkilerin kesilmesinden sonra artış göstermişti. O dönemde Almanya ile Türkiye sınırları arasında 17.000.000 TL değerini açtığı tahmin edilen çok miktarda ürün kalmıştı. Böylelikle Almanya acil ihtiyaç duyduğu ürünlerden yoksun kalmıştı. Bu durum, Türkiye pazarını güvence altına almak için istisnai bir fırsat yaratmasına rağmen İngiltere’de firmalar ihracat ruhsatı almakta zorluk yaşadıklarından dolayı istenilen başarı yakalanamamıřtı⁴⁶⁰. İthalattaki zorlukların devam etmesi Türk-İngiliz ticaretinde büyük problemlere yol açıyordu. İngiltere’nin Türkiye’ye gönderdiği ürünlere kota koyması bu sorunların temel nedenlerinden bir tanesiydi. Ayrıca Almanya ile olan ticaretin durdurulmasından sonra ortaya çıkan fırsatları değerlendirememelerine neden olmuştu.

1944 Mayıs ayına kadar İngilizlere toplam 22.000 ton üzüm ve incir teslim edilmişti. Bu rakam garanti edilen 800 ton incirden ve geri kalanı da zmden oluşuyordu. Ayrıca 3.000 ton üzüm tesliminin ay içerisinde gerçekleşmesi düşünülüyordu. İngilizlerin Türkiye’den bu yıl boyunca satın alacakları üzüm, incir

⁴⁵⁹ Faik Güneri, “İstanbul Piyasası”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 60, No: 2, şubat 1944, s. 35.

⁴⁶⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, February 1945, Vol: 33, No: 328, p. 37.

gibi maddelerin miktarları ve fiyatları daha netleşmemişti. Bu yüzden U.K.C.C. hazırlık yapıyordu⁴⁶¹.

1944 Haziran ayında genel olarak ihracat işlemlerinde bir dalgalanma olmamasına rağmen kuru üzüm kaleminde her biri ikişer ton olmak üzere, İngiltere'ye satışlar yapılmıştı. Pamuklu ürün piyasasında da durgunluk vardı ve İngiltere'den Türkiye'ye hiç ürün gelmemişti. Piyasaya, ABD'den büyük miktarlarda siparişler verilmişti ve ürün gelmesi bekleniyordu. Yünlü ürün piyasasında ise Türkiye'de üretilen ürünlerin fiyatlarında bir düşüş yaşanmıştı. Bunun sebebi ise yerel üreticilerin artık hükümetin emirlerini göz ardı etmeleri ve piyasaya büyük miktarda ürün tedarik edebilmeleriydi. Bu durum rekabet ortamını yaratmış ve fiyatların düşmesine yol açmıştı. İngiliz iplikleri az miktarda geldiği için üretilen ürünlerde buna denk olarak az olmuştu. Gelen bir miktar İngiliz kolileri ise pazara ulaştıktan sonra müşteri veyahut spekülâtörler tarafından tüketilmişti⁴⁶².

1944 Ağustos ayında da piyasalar durgunluğunu korumuştı. İngiliz baskılı ürünlere büyük talep olmuş ve bu ürünler kısa sürede tedarik edilmelerine rağmen mevcut kota yüzünden, biri İzmir diğeri İstanbul olmak üzere iki firmaya tahsis edilmişti. Ek olarak birkaç tüccar, İngiltere Başkonsolosluğuna İngiltere'den sipariş edilen ürünler için taahhüt imzalamaya davet edilmişti⁴⁶³. İngiltere'den, Ağustos ayından evvel sipariş edilen mamul ürünler gelmeye başlamıştı. Gelen ürünler arasında ilaç, otomobil lastiği, petrol ve benzin vardı. Türkiye'nin artık tüm ihraç ürünleri İngiltere'den karşılanacaktı. İktisadi ilişkileri düzeltmek adına bir grup İngiliz yetkilisinin kısa bir zaman sonra Ankara'ya geleceği söylentiler arasındaydı⁴⁶⁴. Türkiye, Almanya ile hem iktisadi hem de siyasi ilişkilerini kestikten sonraki süreçte bilhassa 1944 Eylül ayının sonuna doğru, piyasada gözlemlenen durgunluk yerini

⁴⁶¹ **Akşam**, 7 Mayıs 1944, Sayı: 9177, s. 3.

⁴⁶² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 320, Vol: 32, June 1944, p. 131, 132.

⁴⁶³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 322, Vol: 32, June 1944, p. 208.

⁴⁶⁴ **Tanin**, 18 Ağustos 1944, Sayı: 4454-350, s. 2.

iyileşmeye bırakmıştı. Özellikle ithalat piyasasında bir canlanma mevcuttu. Alınan ürünlerin Anglo-Sakson menşei olmasına dikkat ediliyordu⁴⁶⁵.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın 1944 yılı raporunda, yöneticiler uzun savaşın sonuçlarını ve Türkiye'nin mali durumunu net bir şekilde değerlendirmişti. Raporda Türkiye'nin genel durumu ile ilgili olarak; ülkelerin dünya savaşının etkilerinden kaçınmalarının mümkün olmadığı ve Almanya ile ticari ilişkilerin kesilmesinin iş dünyasında, fiyatlardaki düşüşler nedeniyle ciddi sonuçlara yol açtığı belirtiliyordu. Türkiye tarafından ihraç edilen kuru meyve için yeni pazarlar bulmak zaruri bir hal almıştı. Genel olarak, 1944 yılı önceki yıllardan daha elverişli olmuştu; tarım, sanayi ve madencilik üretimindeki sonuçlar tatmin edici bir seviyeye ulaşmıştı. Ayrıca tarımda bolluk yaşanıyordu. Pirinç ve susam hasadının bir miktar azalmasının yanı sıra diğer tahıllar bir önceki yıla göre daha iyiydi. Kuru üzüm mahsulünün 1943 yılında 55 bin ton, 1944'te ise 60 bin ton olması beklenirken, incirde ise durum 28 bin tona karşılık 23 bin ton idi. Ayrıca zeytinyağı üretimi çok büyük bir artış göstermişti. Tarımsal ürünlerin bir kısmının fiyatları yıl boyunca önemli ölçüde değişmişti; örneğin buğdayın kilosu 1943'te 90 kuruştan, 1944'te 27 kuruşa düşmüş, çavdar 60 kuruştan 20 kuruşa ayrıca arpa da kilo başına 66 kuruştan 19 kuruşa inmişti. Hem iç hem de dış ticaretin yaşadığı kısıtlamalar 1944 yılında da devam etmişti. İhracatçı Birlikleri tarafından ihracatı sürdürmek için çaba sarf ediliyordu. İhracat işlemleri, ihracat için lisans ödemesine tabi tutulurken, Türkiye ile anlaşması bulunan ve bulunmayan ülkeler açısından tek taraflı tazminat sistemine göre sürdürülmüştü. 1944-1945 mali yılı bütçesi tatmin edici olmuştu. Giderler 952.400.000 TL olarak tahmin edilmiş, bunun 902.500.000 TL vergilerden ve diğer kaynaklardan, 51.000.000 TL ise kredilerden gelmişti⁴⁶⁶. Genel değerlendirmede 1944 yılı piyasası ve piyasada yaşanan hareketlere olumlu bir yaklaşım mevcuttu. Almanya ile ilişkilerin devamlılığında piyasada durağan bir seyir olmasına rağmen ilişkiler kesildikten sonra,

⁴⁶⁵ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C. 60, No: 9, Eylül 1944, s. 246.

⁴⁶⁶ *Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey*, No: 337, Vol: 33, November 1945, p. 334, 335; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, 9. Baskı, 2005, s. 88; Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Suat Hayri Ürgüplü, fabrika müdürleri ile temasından sonra bazı inhisar maddelerinin 1945 yılı başı itibariyle ucuzlatılacağını söylemiştir. *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1944, Sayı: 7288, s. 2.

iyileşmeler gözlenmişti. Bu bağlamda mevsim şartları ülkenin lehine olmuşken siyasi çalkantılar yüzünden mevcut koşullar iyi değerlendirilememiştir.

II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Türk piyasasında, yerli malları mağazaları ithalat eşyası getirmeye karar vermişti. Getirilecek olan bu ürünler için, yerli malları mağazalarında ithal ürünler için ayrı satış reyonları açılacaktı. Bu yüzden İngiltere'den 35/40.000.000 TL miktarında kumaş ürünleri için sipariş verilmişti⁴⁶⁷. Aralık ayında piyasalarında, İngiltere ile yapılan anlaşma gereğince, Türkiye'ye bol miktarda yünlü kumaş geleceği beklentisi hâkim olmuştu. Bahsi geçen kumaşların 1945 Şubat ayına kadar küçük gruplar halinde, Şubattan sonra ise büyük gruplar halinde geleceği düşünülüyordu⁴⁶⁸.

⁴⁶⁷ **Tanin**, 15 Ekim 1944, Sayı: 4454-435, s. 3.

⁴⁶⁸ **Tanin**, 6 Aralık 1944, Sayı: 4454-423, s. 3.

YEDİNCİ BÖLÜM

1945 Yılı Türk-İngiliz Ticarî İlişkileri

1945 yılında, bir yandan Batılı Müttefiklerin diğer taraftan da SSCB'nin askeri girişimleriyle, Alman toprakları işgal edilecekti. Müttefiklerin planları kısa sürede Almanya'yı saf dışı bırakıp, savaşın sonlandırılması üzerine kurulmuştu. Müttefik blokun askeri harekâtlardaki başarısı, savaşın 1945 yılı içerisinde biteceği beklentisini doğuracaktı.

Savaşın biteceği öngörülürken, Türk-İngiliz ilişkileri olağan bir seyir takip etmişti. SSCB'nin Boğazlara yönelik emelleri nedeniyle, Türk Hükümeti yüzünü tamamen “Batılı demokrasilere” dönecekti. Akabinde ise süreç yavaş yavaş Anglosakson birlikteliğinden, ABD birlikteliğine dönüşümünü tamamlayacaktı. Genel olarak yıl boyunca, savaş sonrası düzenin hem politik hem de ekonomik olarak nasıl olacağı problematiği üzerinde durulmuştu. Türk-İngiliz ilişkileri, 1944 yılının ortalarından itibaren düzelmeye başlamıştı. 1945 yılında iki ülke arasında yeni bir ticaret anlaşmasının imzalanması ön görülmüştü. Yetkililer, bu bağlamda anlaşmanın ilişkilere yeni bir boyut kazandıracağını düşüneceklerdi. Savaşın son yılında, Türk-İngiliz ticari ilişkileri tüm çabalara rağmen istenilen seviyelere çıkamayacaktı. Bu durumu aşmak için imzalanan yeni ticaret anlaşması bile, iki ülke arasındaki ticari piyasaların düzelmesine yardımcı olamamıştır. İngiliz Hükümeti'nin amacı bilindiği üzere, Alman rekabetinin Türkiye'de son bulmasıyla birlikte, artan ticari boşluğun kendilerince kapatılmasıydı. Fakat istenilen hedefe ulaşılamamıştı. Bu boşluğu İngiltere'nin aksine Amerika doldurmaya başlayacaktı⁴⁶⁹. Böylelikle İngiliz Hükümeti, eline geçen tarihi fırsatı değerlendirememişti.

1945 Mayıs ayında Almanya hem Müttefiklere hem de SSCB'ye teslim olup savaştan çekilmişti. Uzun yılladır devam eden Avrupa'daki savaş, böylelikle sona erecekti. Savaşın tüm cephelerde bitmesi umulurken, Uzakdoğu'da Japonya teslim

⁴⁶⁹ William Hale, *a.g.e.*, s. 111; Hulusi Köse, “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye ve Amerika İlişkileri(1945-50)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 49, 50.

olmaktan kaçınacaktı. Amerikan Hükümeti de, Ağustos ayında Japonya'nın iki şehrine atom bombası atarak savaşı sonlandıracaktı. Ardından Japonya, Eylül 1945'te Müttefik devletlere teslim olacaktı⁴⁷⁰.

Öncelikle milyonlarca insanın ölümüne ve ekonomik anlamda pek çok ülkenin büyük ölçüde zarar görmesine neden olan II. Dünya Savaşı, Eylül 1945'te sona ermişti. Savaş sonrasında, uluslararası dengeler ise SSCB ve ABD olarak iki eksenli bir şekil almıştı. Akabinde meydana gelecek olaylar ise bu iki devletin birbirlerine üstünlük sağlayabilme yarışına dönecekti. Türk Hükümet savaş içerisindeki destekleyici tavırlarından dolayı Amerikan Hükümeti ile hem ekonomik hem de siyasi bütünlük politikalarını geliştirerek, savaş sonrası yenedünya düzeninde batılı demokrasilerin yanında yer aldığını gösterecekti.

1. İngiltere'nin 1945 Yılında Türkiye'ye Yönelik Ticarî Girişimleri ve Türkiye'nin İktisadî Sahasında Diğer Ülkeler ile Rekabeti

Türk Hükümeti, Almanya ile ilişkilerini kesmeden evvel İngiltere'nin Türkiye ile ticari faaliyetleri diğer ülkelere oranla geniş yer kaplıyordu. Türk Hükümeti, ülkesinde olmayan sanayi ürünleri ile mamul maddeleri İngiltere ve ABD'den alıyordu. Türk Hükümeti'nin, çiftçiliği geliştirmek ve sınai ürünlerini artırma yolunda birtakım planları da mevcuttu. Bu süreçte Londra Ticaret Odası Başkanı Even Gibb, Türkiye'ye yapılan yardımın ileriki yıllarda da devam edeceğini ifade ediyordu⁴⁷¹. İngiliz Hükümeti, Ortadoğu ve özellikle Türkiye ile ticari ilişkilerini artırmak adına Ocak 1945'te Türkiye'ye bir ticaret heyetinin gönderilmesine karar kılmıştı. Bu heyetin Türkiye'de çalışarak hem Türkiye ile ticaretin genişletilmesi hem de bütün Ortadoğu ticaretini yönetmesi planlanıyordu⁴⁷². Türkiye ile ticari ilişkilerin canlanması için üzerinde durulan nokta fiyatlar meselesiydi. Türk Hükümeti, Batılı devletler ile tüm dünyada mevcut prensipler üzerine kurulan normal ticaret koşullarını kabul etmek durumundaydı. Bunları düzenleme hususunda Türkler, Müttefiklerden yardım bekliyorlardı. Türkiye'nin eski Alman sisteminden, açık dünya sistemine

⁴⁷⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 731, 736.

⁴⁷¹ Esat Tekeli, "Türk-İngiliz Ticareti", **Ulus**, 2 Ocak 1945, Sayı: 8416, s. 2.

⁴⁷² **Tanin**, 4 Ocak 1945, Sayı: 4454-483, s.1.

geçerken büyük zorluklarla karşılaşma ihtimali mevcuttu. Ayrıca Türkiye'nin dünya piyasası fiyatlarına uymak için uzun vadeli kredilere de ihtiyacı olabilirdi. Ek olarak Türkiye parasını Dolar veya Sterline bağlamak isteyebilirdi. Eğer para istikrarı temin edilmezse ticari ilişkilerde sağlam bir alt yapının olması beklenmiyordu⁴⁷³. İngiliz Hükümeti Türk ekonomisindeki mevcut sıkıntıların geçici olduğunu ifade ediyordu. Bu bağlamda İngiliz yetkililer, Türkiye'nin savaştan zayıf bir ekonomi ile çıkmayacağını ve Türkiye'nin ekonomik kaynaklarının daha da genişleyeceği düşüncelerini vurgulamaktaydılar⁴⁷⁴. Basına verilen demeçlerde Türk ekonomisiyle ilgili olumlu bir havanın varlığı, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'nin iktisadî sahasındaki uzun vadeli projelerinden kaynaklanıyordu. Türklerin mevcut ekonomik önlemlerinin savaş yüzünden yetersiz kalması tabiidir. Zira İngilizler, Türkleri, savaş sonrası ekonomi ile ilgili düzenlemeler yapmaları konusunda yönlendirmeye çalışıyorlardı. Bu sayede İngilizler, ticari ilişkilerin artacağını öne sürüyorlardı.

Türkiye'nin mali durumu savaşa rağmen iyileşmeler gösteriyordu. Böylece savaş boyunca alınan sıkı önlemler, neticelerini vermeye başlamıştı. Bu bağlamda da savaş sonrası ekonomik düzende, Türkiye'nin dünya üzerindeki iktisadi konumu iyileşebilirdi. Türkiye'nin 1945 mali yıl bütçesi, 952.000.0000 TL'den oluşuyordu. Bunun yaklaşık 900.000.000 TL'sini vergiler ile geri kalan yaklaşık 50.000.000 TL'sinin ise istikrazlarla karşılanması, Türk maliyesi için oldukça önemliydi. İç borçlanma ve dış borçların büyük kısmına Türk Hükümeti %7 faiz veriyordu. Türkiye savaş sonrasında bu faiz oranını bazı borçlanmalar için indirmeyi hedefliyordu. Özellikle büyük bir gelir kaynağı olan %10 oranındaki Toprak Mahsulleri Vergisi* göz önünde bulundurulursa, borçların ödenmesinde büyük bir sıkıntı yaşanmayacaktı. Türkiye'nin savaş yıllarında dış ülkelerden yaklaşık 100.000.000 TL'lik bir alacağı da birikmişti. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda dönem itibarıyla tedavüldeki

⁴⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye'de İngiliz Ticaret Heyeti", **Tanin**, 5 Ocak 1945, Sayı: 4454-484, s. 1.

⁴⁷⁴ **Tanin**, 6 Ocak 1945, Sayı: 4454-485, s. 2.

* Mehmet Korkud Aydın, "Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi", **Turkish Studies**, Volume 12/26, p. 1-20; **Resmî Gazete**, 28 Nisan 1944, Sayı:5693, s. 6810; Sibel Aloglu, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2010, s. 48, 49, 50.

TL'nin altın karşılığı 195 ton idi. 1945 yılı itibariyle Türkiye'de bir milyona yakın asker, silahaltında bulunuyordu. Buna rağmen zirai ürünlerde artış mevcuttu. Türkiye; maden cevherleri, ormanları, balıkçılık faaliyetleri bakımından zengin bir çeşitliliğe sahipti. Türkiye'nin savaş döneminden kötü bir ekonomi ile çıkmayacağı aşikârdı. Bunun aksine ekonomik kaynaklarının daha da genişleyeceği düşünülüyordu⁴⁷⁵. Türk basınında çıkan bu iyimser tablo karşısında Türk Hükümeti, ekonomiyi düzeltmek adına önlemler almaya devam etmişti. Fakat savaş sonrası dünya ekonomik düzeninin 1945 yılı itibariyle net olmaması, Türk Hükümeti'nin ekonomik planlarında nasıl bir yöntem izleyeceğine dair sorularını da yanıtsız bırakıyordu. Ayrıca basının aksine TBMM'de yapılan görüşmelerde 1939-1945 yılları arası TCMB'nin altın rezervi şu şekilde verilmiştir;

1939-1945 Yılları Arası TCMB'nin Altın Rezervi

Yıllar	Ton	Kilo	Gram
1939	26	190	491
1940	77	389	868
1941	79	237	485
1942	101	714	677
1943	143	395	678
1944	196	492	012
1945	213	941	906

Tablo.7.1.

⁴⁷⁵ Cumhuriyet, 6 Ocak 1945, Sayı: 7320, s. 1, 3.

Savaş yılları boyunca yaşanan artışın 55 tonu, İngiltere ve Fransa'dan borçlanma yoluyla elde edilmişti⁴⁷⁶. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda altın ve döviz birikmesinin sebepleri arasında; dönem boyunca ithalatta azalmalar olmasına rağmen Türkiye'nin ürünlerini ihraç etmesi ve Müttefiklerin yardımları sayılabilirdi⁴⁷⁷. Ayrıca 1944 yılında para hacmi önemli derecede artmış ve bu durumun fiyatları yükseltmede herhangi bir etkisi olmamıştı. 1945 yılında tedavül hacmi, 1944 yılına göre azalma göstermiş ve 1944 sonunda 960.800.000 TL olan tedavüldeki banknot miktarı 1945 yılı sonunda 881.200.000 TL'ye düşmüştü. Fakat bu azalış hayat pahalılığını düşürme konusunda herhangi bir etkiye sahip olmamıştı⁴⁷⁸. Türk Hükümeti, savaş yılları boyunca önlemler almasına rağmen fiyat artışlarının önüne geçememişti.

Türkiye ve İngiltere'nin ticari faaliyetlerini geliştirmek için, İngiliz temsilcilerinin Türkiye'ye gelmesi bekleniyordu. Bununla birlikte İngilizler, İzmir'den incir ve üzüm almayı taahhüt etmişlerdi. Yapılan anlaşmaya göre İngiltere, 1945 yılı için 20-25 ton kurum üzüm satın alacaktı. Üzüm fiyatları 52-65 kuruş arasında olmakla birlikte Türkiye'den ihracı yapılacak incirin miktarı belli değildi sadece fiyatların 50-58 kuruş arasında olması kararlaştırılmıştı⁴⁷⁹. İngiltere ile devam eden ticari görüşmelerde, kesin bir gelişme yaşanmamıştı. Bu görüşmelerde, İngiliz çıkarlarına uyulmadığı ve İngiltere'deki ticaretle uğraşan kesimin görüşmelerdeki beklentilerinin karşılanmadığı söylenebilirdi⁴⁸⁰. Bu nedenle karşılıklı görüşmelerde istenen neticeler elde edilemiyordu. Bu durumun üstesinden gelebilmek için iki ülkenin de ticareti kolaylaştırıcı önlemler alması gerekliydi. Bu yüzden 1945 Ocak ayında Amerika ve İngiltere'ye verilen siparişlerde, Amerikan ve İngiliz fabrikatörleri ve ihracatçılarının, 1944 yılı ihraç fiyatlarıyla karşılaştırıldığında, daha uygun fiyat teklif ettikleri görülüyordu. Hatta İngiliz fabrikaları tarafından yünlü mensucat fiyatlarında 1944 yılına göre %20-30 oranla indirime gidildiği saptanmıştı⁴⁸¹. Daha

⁴⁷⁶ **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, 7 Mayıs 1953, C. 22, Dönem: 9, Toplantı: 3, s. 80.

⁴⁷⁷ Sefer Şener, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/7, s. 73-92, s. 91.

⁴⁷⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, On dördüncü Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu ve Denetçiler Raporu, Ankara 1946, s. 7.

⁴⁷⁹ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1945, Sayı: 7320, s. 2.

⁴⁸⁰ **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1945, Sayı: 7329, s. 3.

⁴⁸¹ **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1945, Sayı: 7334, s. 2.

çok sipariş verme imkânı bulan Türk tüccarlarında, ithalatın artacağı beklentileri doğmuştu. Bunun yanında İngiltere, savaş boyunca ihracatını devlet kontrolünde tutmuş ve ihracat yapan firmaların ihracat lisansı almalarını zorunlu kılmıştı. 1945 yılına gelindiğinde Türkiye ile yaptığı ihracatı halen lisansa tabiydi. İngiliz Hükümeti'nin, bu lisansları daha sonraki süreçte kademeli olarak kaldıracağı düşünüüyordu⁴⁸².

Ticari düzenlemelerin yanı sıra farklı alanlarda da iki hükümetin birbirleriyle olan görüşmeleri devam ediyordu. İngiltere'de bulunan Türkiye Devlet Demiryolları Heyeti inceleme gezisinin ardından Türkiye'ye dönmüştü. Heyet, İngiltere'nin sanayi merkezlerini ziyaret etmiş ayrıca demiryollarında gerekli olan ihtiyaçları karşılamak için büyük miktarda lokomotifler, vagon bandajları, modern tezgâhlar ve çelik borular gibi her türlü bakırdan mamul malzeme için siparişler vermişti. Bunlara ait sözleşmeler Londra'da imzalanmıştı⁴⁸³.

1945 Şubat ayına girildiğinde Türk-İngiliz ve Amerikan Hükümetleri arasında siyasi bir bunalım patlak vermişti. Bunun nedeni ise Lend-Lease Kanunu kapsamında İngiltere aracılığıyla Türkiye'ye yapılan askeri yardımlardı. Amerikan Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında karşılıklı yardım anlaşması için devam eden olan görüşmelerde, bu durum aşılamıyordu. Saraçoğlu Hükümeti, yapılacak olan anlaşma maddeleri için özenli davranıyordu⁴⁸⁴. Anlaşmanın imzalanmamasının sebebi, yapılması beklenen anlaşma maddelerinin geçmişe dönük etkisinin olup olmamasına ilişkin bölümüydü. Çünkü Türkiye'ye gönderilen yardımlar, İngiltere kanalıyla yapılmıştı. Türkiye bu durumda hem Amerika'ya hem de İngiltere'ye para ödemek zorunda kalabilirdi. Bu durum netleşmeden Saraçoğlu Hükümeti herhangi bir anlaşmaya imza atmak istemiyordu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın Washington'a gönderdiği telgrafta; Başbakan Saraçoğlu ile görüşmelerinde, anlaşmanın geriye dönük yardımları kapsamadığını belirtmiş ve ayrıca anlaşmanın

⁴⁸² U.K. Parliament Exports (Licences) HC Deb 30 January 1945, Vol: 407 cc1264-5.
<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1945/jan/30/exports-licences> [Erişim Tarihi: 04.01.2020]

⁴⁸³ **Tanin**, 30 Ocak 1945, Sayı: 4454-509, s. 2.

⁴⁸⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti**, C. 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 83.

geciktirilmesinin Washington’da meydana getirdiği olumsuz etkiyi ele alarak; Lend-Lease kapsamındaki tüm malzemenin İngiltere tarafından gönderildiğinin altını çizmişti. Steinhardt, Türk Hükümeti’nin İngiltere’ye ödeme yapmasının ardından aynı ürünler için ABD’ye de ödeme yapıp yapmayacağı konusunun daha sonra Türkiye-İngiltere-Amerika arasında görüşüleceğini beyan etmişti. Ayrıca Büyükelçi, Türk Hükümeti’nin Amerikan Lend-Lease için tekrar ödeme yapmasının gerekmeyeceğini gayri resmi olarak bildirmişti. Türk Hükümeti’nin elindeki tek dayanağı, Büyükelçinin sözlü güvencesiydi. Büyükelçi, Türk Hükümeti’ne gönderilen ürünler için Amerikan Hükümeti’nin hiçbir zaman hesap, beyan veya kayıt sunmadığını dile getirmişti⁴⁸⁵. Büyükelçi Steinhardt, İngiltere’nin Türkiye ile ABD’den önce bir yardım anlaşması imzalamasının tedirginliğini, Washington’a gönderdiği telgrafta kaydediyordu⁴⁸⁶.

Böylelikle Türkiye’nin etkinlik sahasındaki Amerikan ve İngiliz çıkar çatışmaları, imzalanması planlanan anlaşmaya da yansıyor. Türk-Amerikan ilişkilerinde haliyle bir gerilme yaşanmıştı. Türk Hükümeti, aynı ürünlere iki kez ödeme yapılma sorunsalının karşısında anlaşmayı geciktiriyordu. Bu bağlamda Türk Hükümeti, belirtilen konulara açıklık getirilmediği müddetçe anlaşmayı imzalamaya yanaşmamıştı. Bu durumda Türk Hükümeti her iki devlete karşı birtakım sorumlulukları paylaşmaktan da kaçınmıştı. Bahsi geçen Türk Hükümeti ve Amerikan Hükümeti arasındaki karşılıklı yardım anlaşması, 23 Şubat 1945’te imzalanmıştı⁴⁸⁷. Sonrasında İngiliz Büyükelçiliği Türk Hükümeti’ne, İngiltere aracılığıyla Türkiye’ye gönderilen Amerikan menşeli Lend-Lease ürünlerinin, Anglo-Türk silahlanma kredisi ve ilgili yükümlülüklerinin kapsamı içinde olmadığını bildirmişti⁴⁸⁸. Ayrıca

⁴⁸⁵ The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, 27.01.1945, **Foreign Relations of United States (FRUS)**, 1945, The Near East and Africa Vol: 8, p. 1295,1296,1297.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v08/d1268> [Erişim Tarihi: 04.01.2020]

⁴⁸⁶ The Ambassador in Turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, 08.02.1945, **Foreign Relations of United (FRUS)**, 1945, The Near East and Africa Vol: 8, p. 1301.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v08/d1272> [Erişim Tarihi: 04.01.2020]

⁴⁸⁷ Yapılan antlaşmaya göre; Amerikan Hükümeti Türkiye’ye gönderilen askeri malzeme yardımlarına devam edecekti. Türk Hükümeti de tedarik ettiği ve izne tabi tutulan ürünlerini ABD’ye temin edecekti. Ayrıca Türk Hükümeti, Lend-Lease Kanunu ile kendisine verilen malzemeleri, ABD’nin haberi olmadan başka bir kişi veya kuruma devredemeyecekti. Antlaşma maddeleri için bkz. **Resmî Gazete**, 10 Temmuz 1945, Sayı: 6053, s. 9033, 9034.

⁴⁸⁸ The Charge in Turkey (Packer) to the Secretary of State, 21.04.1945, **Foreign Relations of United (FRUS)**, The Near East and Africa Vol: 8, p. 1306,

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v08/d1279> [Erişim Tarihi: 04.01.2020]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Maurice Peterson, Türk Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet etmekte olan Nurullah Esat Sümer'e gönderdiği telgrafta, 23 Şubat 1945 tarihli Türk-Amerikan anlaşmasına atıfta bulunarak, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın Türk-İngiliz anlaşması dışında sayılacağını ve bu konuda Ankara'nın sadece ABD'ye sorumlu olduğunun altını çizmişti⁴⁸⁹. Türk-Amerikan ilişkilerinin gerginleştiği sırada İngiltere ile Türkiye'nin ticari görüşmeleri devam ediyordu. Bu yüzden Amerikan Hükümeti, hızlı hareket ederek, Türkiye'nin istediği doğrultuda bir anlaşmanın imzalanmasını kabul etmişti. Böylelikle, Türkiye üzerindeki rekabetin İngiliz ve Amerikan Hükümetleri arasında devam edeceği gerçeği gün yüzüne çıkmıştı. Amerika ile Türkiye arasındaki gerginliğin sona ermesiyle birlikte Amerika ile Türk limanları arasındaki direkt vapur seferlerinin 1945 Mart ayında başlayacağı bekleniyordu. Amerika'ya verilen siparişlerin büyük çoğunluğu kabul edilmişti ve bu siparişlerin vapurlarla geleceği düşünülüyordu. Mısır ve Yakındoğu ülkelerindeki önemli miktarda ithalat eşyasının, Türkiye'nin kendi vasıtalarını kullanarak ülkeye getirtmesi için önlemler de alınıyordu⁴⁹⁰. Amerikan-Türk gerginliğinin sona ermesinden sonra, ticari ilişkilerde hızlanmalar yaşanmıştı. Bu bağlamda, İngiliz Hükümeti artık Amerikan Hükümeti ile sıkı bir rekabetin içine girmiş bulunuyordu. İngiliz Hükümeti yaşanan rekabet yüzünden, Türk-İngiliz ilişkilerinin kapsamını genişletme çabalarından da vazgeçmemişti.

Diğer yandan bir süredir İngiltere'de bulunan Türk Demiryolları Heyeti görevlileri, İngiliz Demiryolları merkezlerine yaptıkları gezileri tamamlamak üzereydiler. Görevliler, malzeme ve teçhizata ait siparişler vermek ve bunlara ait sözleşmeleri imzalamak ile meşgul bulunuyorlardı. Türk Heyeti'nin iki hedefi vardı. Bunlardan birincisi, 1938 Türk-İngiliz anlaşmasını iyileştirmek için çalışmalar yapmak, ikincisi ise demiryolları malzemelerinin siparişlerini tamamlamaktı. Türk Heyeti'nin Başkanı, İngiltere'deki çalışmaları ileriye götördüklerini ve inceleme gezilerinin İngilizler tarafından kolaylıklar sağlanarak yapıldığını beyan etmişti. Satın alınması planlanan malzemenin Türkiye'ye getirilmesinde herhangi bir güçlüğü

⁴⁸⁹ The British Ambassador in Turkey (Peterson) to the Turkish Acting Minister for Foreign Affairs (Sümer), 30.06.1945, **Foreign Relations of United (FRUS)**, 1945, The Near East and Africa Vol: 8, p. 1309, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v08/d1282> [Erişim Tarihi: 04.01.2020]

⁴⁹⁰ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1945, Sayı: 7347, s. 3.

bulunmadığını da sözlerine ekleyen başkan, seyahatlerinin yararlı geçtiğini ve her yerde çok iyi karşılandıklarını ifade etmişti. Türk Heyeti'nin bu gezisi, İngiliz Harp Nakliyat Bakanlığı'nın Demiryolları İcra Komitesi tarafından düzenlenmişti. Türk Heyeti, Türkiye'de modern yöntemleri uygulamak amacıyla demiryolları tesislerindeki incelemelerini yoğunlaştırmıştı. Heyet üyeleri, lokomotif, vagon tamir atölyelerini ve demiryolları depolarını gezerek malzemeleri görme fırsatı yakalamışlardı⁴⁹¹. İki ülke arasında devam eden görüşmeler sayesinde etkileşimler de aynı ölçüde artmaya devam ediyordu. Aynı zamanda İngiltere'de bulunan Türk Havacılık Heyeti Başkanı Şükrü Koçak, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref ve Mısır Maslahatgüzarı Hüseyin Sait ile görüşme fırsatı yakalamıştı. Şükrü Koçak, İngiliz Sivil Havacılık Bakanlığı'ndan birçok kişiyle görüşme gerçekleştirmişti. Fakat savaş güvenliği açısından bu görüşmeler hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildi. Şükrü Koçak Chicago Konferansı sonrasındaki beyanatında, Amerikan hava sanayi üzerinde incelemelerde bulunduğunu ifade etmişti. Koçak, Müttefikleri İngiltere'nin hava sanayisi hakkında incelemelerde bulunduğunu ve bu incelemeleri tamamlamak için İngiltere'ye gittiğini vurgulamıştı. Koçak, İngiliz yetkililerinin kendilerine yardımcı olduklarını ve Türkiye'ye karşı her türlü kolaylığı sağlayacaklarını da belirtmişti. Ek olarak İngilizlerle yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye'de uçak motor fabrikası kurulacağını altını çizmişti⁴⁹². Türkiye'de yeni açılacak fabrikanın teçhizatının İngiltere'den sağlanması, Türkiye'nin İngiltere'ye daha fazla önem verdiğini de gösteriyordu. İngiltere'ye eğitim için gönderilen pilotlar ve İngiltere'den alınması planlanan malzemeler sayesinde iki ülkenin işbirliği sürüyordu. Dönem boyunca İngiliz Hükümeti, Türkiye'de açılması planlanan fabrikalarla ilgili olduklarına dair bir imaj çizmişti. Bu ilişkiler sayesinde Türk kamuoyunda, uzun yıllardan sonra İngiltere'ye karşı güven ve dostane duygular yeniden ön plana çıkmıştı.

Havacılık faaliyetleri ile ilgili İngiltere'ye giden Şükrü Koçak, Türk Hava Kurumu'nun Ankara'da inşa edeceği motor fabrikasına ait sözleşmeyi 16 Şubat 1945'te Londra'da imzaladığını bildirmişti. Fabrikanın 10 ay sonra teslim edileceği ve

⁴⁹¹ **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1945, Sayı: 7350, s. 1, 3.

⁴⁹² **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1945, Sayı: 7351, s. 1, 3.

yılda 200 motor çıkartacağını ayrıca bu fabrikada iki Türk mühendis ve altı Türk ustabaşının staj görmek üzere İngiltere'ye gönderileceğini beyan etmişti⁴⁹³. Dışişleri Bakanlığı Umum Kâtibi Cevat Açıkalın başkanlığında demiryollarına gerekli olan malzemeyi tedarik etmek amacıyla Londra'ya giden heyet ile İngiliz yetkililer arasında, bir milyon Sterlini aşan tutarda demiryolu malzemesi kontratı imzalanmıştı⁴⁹⁴. Uçak motor fabrikasının inşaatı için İngiliz De Havilland firmasıyla anlaşılan Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak, Temmuz ayında çalışmalara başlanıp 1946 yılında bitirileceği haberini vermişti. Havacılığın önemini belirten Koçak, amaçlarının havacı yetiştirmek olduğunu ve bunun içinde uçağa ihtiyaç duyduklarının altını çiziyordu. Fabrika ilk planı gereğince yıllık 200 adet motor üretecek, beş ya da on sene zarfında bu adetler üç katına çıkartılacaktı. İşçilerin tedariki için ise Milli Eğitim Bakanlığı ile anlaştıklarını, sanat okulu öğrencilerinden yararlanacaklarını dile getirmişti⁴⁹⁵. İngiltere'den temin edilen uçakların pilotları, İngiltere veya Ortadoğu hava kamplarında eğitim görmüşlerdi. Türkler, orta ve ağır bombardıman uçaklarına sahip olmakla birlikte bu uçakların İngiliz-Amerikan ve Alman menşeli olduğu biliniyordu. Fakat eksiklik, ülkede havacılığın gelişmemesiydi. Türk Hava Kuvvetleri savaş boyunca, Müttefiklerle birlikte hareket ederek, havacılığı geliştirmek adına çalışmalar yapmıştı. Ayrıca İngiltere, Türkiye'ye gerekli teçhizat yardımında bulunmuş ve Türkiye'de uçak pistleri inşa etmişti. İki ülke arasındaki dostluktan dolayı, savaş sonrası dönemde de havacılığı geliştirme çalışmalarının süreceği düşünülüyordu⁴⁹⁶. Hem Türk havacılığı için pilotların yetiştirilmesi hem de uçak fabrikasının kurulmasında, İngiliz Hükümeti'nin büyük bir desteği mevcuttu.

Türk Hükümeti, uçak fabrikasını kurmak için İngiliz Hükümeti ile anlaşmalar yapmasının yanı sıra teknik elemanlarının stajlarının da İngiltere'de verilmesini sağlamıştı. Dünyadaki iyi hava uzmanları, İngiliz Hava Kuvvetleri pilotlarının içerisinde anılıyordu. Zira İngiliz Hava Kuvvetleri brövesini* almak için her pilotun

⁴⁹³ **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1945, Sayı: 7370, s. 1.

⁴⁹⁴ **Tanin**, 2 Mart 1945, Sayı: 4454-540, s. 2.

⁴⁹⁵ **Ulus**, 17 Temmuz 1945, Sayı: 8612, s. 1, 5.

⁴⁹⁶ **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1945, Sayı: 7517, s. 1.

* Belli bir eğitimden geçtikten sonra uçak kullanabilecek duruma gelmiş kimselere verilen yeterlilik belgesi.

matematik, astronomi ve mekanik sahasında büyük bir bilgi kaynağına sahip olması gerekiyordu. Ayrıca Türk pilotları İngilizce öğrenmek ve konuşmanın yanında, derslerde kullanılan teknik İngilizceye de hâkim olmak durumunda kaldıklarından daha kıymetli olmuşlardı. Türk pilotları stajları esnasında her modelden uçak kullanmasını da öğrenmişlerdi. Pilotların eğitimlerinin ilk safhası bittikten sonra yeteneklerine göre müstakil av uçağı ve bombardıman uçağı pilotları olarak gruplandırılmışlardı. İkinci safhadaki tüm pilotlar, Oxford Harvard blenheim ve spitfire model uçaklar kullanmışlardı. Tüm İngiliz havacılık öğretmenleri Türk pilotların eğitimleri esnasında gösterdikleri başarılarından dolayı, onlara hayranlık beslediklerini söylüyorlardı. Türk pilotları, çoğu zaman dil zorluğuna rağmen İngiliz öğrencilerden üstün dereceler almışlardı⁴⁹⁷. Türk-İngiliz eğitim ilişkilerine geri dönüldüğünde ise Türkiye’den savaş boyunca çok sayıda öğrencinin staj için İngiltere’ye gönderildiği biliniyordu. 1941 yılının sonundan itibaren Türkiye’den İngiltere’ye havacılık alanında eğitim almak üzere öğrenciler yollanmıştı. 1945 yılında gönderilen 70 öğrenci, Cranwel havacılık mektebinde stajlarını tamamlayıp İngiliz Hava Kuvvetleri brövesi belgelerine sahip olabileceklerdi. Türkiye’de bu eğitimi alan öğrenci sayısı bahsedilen 70 öğrenciyle birlikte toplamda 300 olması planlanıyordu⁴⁹⁸.

Türk Hava Kurumu’nun çalışmaları neticesinde Ankara Gazi Orman Çiftliği’nde, 30 Ağustos 1945 yılında uçak motor fabrikasının temel atma töreni yapılmıştı⁴⁹⁹. Fabrikanın faaliyete geçmesi ise 1948 yılı itibariyle öngörülmüyordu. Bu proje dönem itibariyle takdir edici olmasına rağmen başarılı bir girişim olamamıştı. Türk yetkililerin isteği olan jet motoru üretimi yerine pistonlu motor fabrikası kurulmuştu. Bahsi geçen fabrika 1951 yılında Makine ve Kimya Endüstri Kurumu’na aktarılmış ve Ziraat Bankası’nın katılımı ile bir anonim şirket tarafından traktör fabrikasına dönüştürülmüştü⁵⁰⁰. Gazi Uçak Motor Fabrikası, yılda 200 adet De Havilland ve Gypsy Major üretecek kapasitedeydi. 1950 yılı itibariyle Amerika’da üretilen uçakların sayısı 4.314 olmuştu. Bu uçakların 2.040’nın güçlerinin 200

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 9 Mart 1945, Sayı: 7382, s. 1, 3.

⁴⁹⁸ **Tanin**, 9 Mart 1945, Sayı: 4454-547, s. 1.

⁴⁹⁹ **Akşam**, 21 Ağustos 1945, Sayı: 9643, s. 2.

⁵⁰⁰ Osman Yalçın, “Türk Hava Harp Sanayi Tarihi”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 101, 102.

beygirden fazla olduğu göz önüne alındığında Türkiye'nin bu girişimi oldukça başarılı sayılabilirdi⁵⁰¹. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türk Hükümeti, havacılık endüstrisini oluşturmaya çalışıyordu. Asıl problem ise Türkiye'ye bu dönemde Lend-Lease Kanunu vasıtasıyla hibe edilen uçaklardı. Zira Türkiye'ye gelen Amerikalı yetkililer, savaş sonrası kalkınma planlarında ağır sanayiye kurmak için yapılacak girişimlerin iptal edilmesi halinde Türkiye'yi destekleyeceklerini belirteceklerdi⁵⁰². İkinci Dünya Savaşı sonrası devreye ABD'nin girmesiyle birlikte, Türk Hükümeti'nin ağır sanayi alanındaki planları rafa kaldırılacaktı. Böylelikle iki büyük gücün Türkiye üzerinde iki farklı etkisi gözlemlenmiştir. İngiltere Türkiye'nin kalkınma planlarını ve ağır sanayideki gelişmelerini desteklerken, ABD'nin Marshall Planı ve Truman Doktrini ile bu planları engellediği görülecekti.

1945 yılı itibariyle İngiltere ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde birtakım gelişmeler yaşanıyordu. Bu bağlamda İngiltere'ye gitmesi planlanan Türk Ticaret Heyeti için Ankara'da hazırlıklar yapılıyordu. 1939'da imzalanan Ticaret ve Tediye Anlaşması'nın günün şartlarına uymaması ve anlaşmanın 1945 Mart ayında sona erecek olmasıyla müzakerelerin başlayabileceği düşünülmüştü. Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Cahit Zamangil ve Dışişleri Bakanlığı Ticaret İşleri Müdürü Burhan Zihni Sanus'un bu heyet içerisinde bulunacağı ve heyet başkanının ise Dışişleri Umumi Kâtibi Cevat Açıkalın'ın olacağı kararlaştırılmıştı⁵⁰³. Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinin kesilmesinden sonra, fiyat ve diğer sebeplerden kaynaklanan tutarsızlıkları aşmak için birtakım yenilikler yapması zaruri görülmüştü. Türk Hükümeti'nin, beş yıl önce imzalanan anlaşmaları tekrar gözden geçirmesi ve Anglo-Türk ticaret ilişkilerini sağlam ve kalıcı şekilde tasarlaması ön görülüyordu. Aynı zamanda Türk yetkililer, ekonomik ve finansal beklentiler hakkında bilgiler edinmek istiyorlardı⁵⁰⁴. İngiliz-Türk ticaret anlaşması için İngiltere'ye gidecek ticaret heyetinin, aynı zamanda İngiliz dominyonlarıyla olan ticari ilişkiler hakkında da görüşmeler gerçekleştirmesi bekleniyordu. İngiltere ile yapılması tasarlanan görüşmeler, 1945'e kadar yapılan

⁵⁰¹ Ersan Bocutoğlu, Mehmet Dinçaslan, "1925-1950 Döneminde Türk Havacılık Endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri", **KATÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7, s. 157-173, s. 164.

⁵⁰² Ersan Bocutoğlu, Mehmet Dinçaslan, **a.g.m.**, s. 165, 166.

⁵⁰³ **Cumhuriyet**, 5 Mart 1945, Sayı: 7378, s. 1.

⁵⁰⁴ **The Times**, 5 February 1945, No: 50.059, p. 3.

ticaret anlaşmalarından farklılık teşkil ediyordu. İngiltere'ye sunulacak olan maddelerin çeşitliliği ve Türkiye'nin satın alacağı ürünlerin miktarı fazlaydı. Alınması planlanan ithal ürünlerin başında, tıbbi ve kimyevi maddeler, giyim eşyası, yünlü ve pamuklu mensucat, çuval, kanaviçe ve deri geliyordu. İhraç edilecek olanların içinde ise üzüm, incir, fındık, tütün, tiftik, av derisi ve küçükbaş hayvan derileri vardı⁵⁰⁵.

Görüşmeler devam ederken, Türk tüccarlarının Amerika ve İngiltere'ye verdikleri siparişlerde artış yaşanıyordu. Bu duruma rağmen siparişlerin Türkiye'ye ulaşmasında nakil problemleri de sürüyordu. Ticaret Bakanlığı, Türk limanlarından Mısır limanlarına şilep seferlerinin artırılması için çalışmalar yapıyordu. Bunun nedeni, Mısır limanlarına kadar ulaşan Amerikan ve İngiliz şileplerinin karşılanıp, ithal ürünler ile ihraç ürünlerin değiştirilmesi idi. Ulaştırma Bakanlığı bu iş için Maraş ve Platin adlı şileplerin görevlendirilmesini kabul etmişti. Mısır limanlarında Türkiye'ye ait çuval, kanaviçe, pamuklu mensucat ve 5.000 tonu aşan ithal ürünler mevcuttu⁵⁰⁶. İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi ithalat sendikaları tarafından uygulanan ithal ürünlerin fiyat kontrolleri ve hacimleri denetimi, 1945 yılı boyunca devam etmişti. Bu kontrol, gereksiz döviz harcamalarını sınırlandırmak ve aynı zamanda tonaj durumu açısından gerekli görülüyordu. Kontrol altında tutulacaklar arasında; pamuklu ürünler, yün ve yünlü ürünler, jüt, post ve deriler vardı. 1945 yılında pamuklu ürünler için kota verilmemişti. Aynı zamanda kontrol sisteminin basitleştirilmesi tüccarlar tarafından takdir edilmişti. Ayrıca ticaret odası üyeliklerinde kayda değer bir şekilde artış yaşanıyordu. İngiliz firmaları, özellikle Türk ithalatçılarından gelen sipariş şartlarına bağlı kalıyorlardı. Firmalar bunun sebebini, Türk gümrüklerine ürünlerin gelmesinde ortaya çıkan zorlukları aşabilmek şeklinde tanımlamışlardı. Bu durum özellikle pamuklu ve yünlü tekstil ürünleri için geçerli olmuştu⁵⁰⁷. İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi tarafından belirli ürünlere kota koyulmaması, Türkiye'de özellikle mensucat ithalinin artacağına dair beklentileri de

⁵⁰⁵ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1945, Sayı: 7354, s. 2.

⁵⁰⁶ **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1945, Sayı: 7352, s. 2.

⁵⁰⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 328, Vol: 33, February 1945, p. 40, 41.

yükseltmişti. Zira İngiltere'nin ihracat ürünleri için uyguladığı kota sistemi, Türkiye'nin ithalatını sınırlandırıyordu.

İngiliz-Türk ticaretini artırmak için yeni bir fikir ortaya atılmıştı. Bu bağlamda İngiltere'de bir Türk-İngiliz Ticaret Odası'nın kurulmasının gerekliliği üzerinde duruluyordu. Bu ticaret odasının kurulması için yapılan teklifler ciddi şekilde değerlendiriliyordu. Konu hakkındaki görüşmelere henüz başlanmadıysa da yakın zamanda ele alınacağına dair düşünceler mevcuttu. İngiltere ve Türk sanayi çevreleri bu girişime büyük ilgi duymuşlardı. Türkiye'de hali hazırda bir İngiliz Ticaret Odası bulunuyordu. İngiltere'de yeni kurulması tasarlanan Türk-İngiliz Ticaret Odası'nın ise Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası'nın faaliyetlerini büyütmesine yardımcı olacağı düşünülüyordu⁵⁰⁸. Londra'da kurulması planlanan ticaret odası, her iki ülkenin ticari çevrelerince destekleniyordu. Ticari çevrelerin ortak bir karar altında birleşmeleri, ticari ilişkilerin devamlılığı adına olumlu izlenimler yaratmıştır.

Türkiye'de Alman varlığının önüne geçilmesinden sonra, Müttefiklerin ticari hedefleri tahmin edilen seviyeye çıkamamıştı. Türk Hükümeti, Almanya'dan sağladığı ticari eşyaların Müttefiklerce temin edilmesine onay verse bile sonuçlar memnun edici olmamıştı. İngilizler açısından iyi bir fırsat olmasına rağmen faaliyete geçme aşaması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu yüzdendir ki Türkiye üzerindeki ABD faaliyetlerinde artışlar yaşanıyordu. Bu durumdan kârlı çıkacağı düşünülen devlet haliyle ABD olmuştu. İngiltere'den, savaş sonrasında ihracatın geliştirilmesi ile alakalı, birçok firma yetkilisinin Türkiye'ye gelmesi bekleniyordu. Bu firmaların bir kısmı savaş sonrası ile ilgili alımlara (%50 oranında) Mart 1945'te başlamıştı. İngiliz Hükümeti de ihraç edilecek ürün listesine eklemeler yapıyordu⁵⁰⁹. İngiliz yetkililer, Amerika'nın Türkiye pazarında Almanya'nın boşluğunu doldurabileceğini düşünmüyorlardı. Türkiye'den Almanya'ya yapılan ihracat ağırlıklı olarak krom, manganez, bakır, pamuk, tiftik, post, yağlı tohumlar, tütün, fındık, kuru üzüm, incir, balık, küspe, pamuk

⁵⁰⁸ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1945, Sayı: 7354, s. 1. Londra'da kurulması düşünülen ticaret odasının ne zaman kurulacağı ile ilgili herhangi bir bilgiye mevcut kaynakta rastlanmamıştır. TBCCI (Turkish British Chamber of Commerce and Industry) Birleşik Krallık ve Türkiye arasında ikili ticaret, yatırım ve ortak girişimleri teşvik etmek amacıyla 1980 yılında kurulmuştur. <https://tbcci.org/about-tbcci/> [Erişim Tarihi: 23.10.2020]

⁵⁰⁹ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1945, Sayı: 7374, s. 3.

ve yünden oluşmaktaydı. Almanya'dan Türkiye'ye yapılan ithalat esas olarak savaş malzemesi, demiryolu vagonları, her türlü makine, motorlu taşıt, bisiklet, yedek parça, elektrikli ev aletleri, ampul, porselen ve cam eşya, kâğıt, kimyasal ve eczacılık ürünleri, boya maddeleri, fotoğraf ve optik ürünlerinden meydana gelmekteydi. Alman firmaları, ilişkilerin koptuğu esnada oluşturulan vekâletnameler ile şubelerini Türk adaylarına devretmişlerdi. Farben Endüstriyel ve Allegemeine Electricitats gibi şirketler, ilişkilerin kopması sonucunda ortaya çıkan durumdan memnun olmamışlardı. Özel şirketler veya Türk uyruklu limited şirketler tarafından temsil edilen kişiler, işlerini sürdürmek ve mümkün olduğunca birikmiş stoklarını elden çıkartmak için ayrıca çaba sarf ediyorlardı. İngiltere'nin hedefi ise Türkiye ve İngiltere arasındaki ticari ilişkilerin teşvik edilmesiyle, gelecekteki Alman rekabetine dayanacak kadar sağlam bir temel oluşturmaktı. Bu amaca yönelik çabalar, 1945 yılına kadar sıkıntı yaratan sonuçlar doğurmuştu. Başbakan Saraçoğlu iki ülke arasında meydana gelen sıkıntıları, Almanya ile ilişkilerin kesilmesinden sonra Türk dış ticaretinin gelirlerindeki düşüş ile açıklıyordu. Türkiye ekonomisinde döneme özgü, ihracat ve ithalatı etkileyen birçok faktör bulunuyordu. Bunların arasında en önemli olanı ise İngiliz ve Amerikan alıcıların, yüksek fiyattan dolayı Türk ürünlerini satın almaktan vazgeçmeleri⁵¹⁰. Türk-İngiliz ilişkileri hiçbir zaman beklentinin üzerine çıkamamış aksine Almanya'nın eksikliğini ABD'nin kapatabileceği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştı. Fakat İngiliz Hükümeti, bu durumu kabullenmek yerine 1945 yılı boyunca da, Türk Hükümeti ile ilişkilerinin kapsamını genişletme siyasetini sürdürmüştü.

İngiltere'ye giden Türk Ticaret Heyeti, büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Heyet, 31 Mart 1945'te sona erecek olan Türk-İngiliz Ticaret ve Tediye Anlaşması'nın tadili konusunda görüşmeler yapıyordu. Aynı zamanda İngiliz Ticaret Heyeti'nin de Türkiye'ye geleceğine dair bilgiler mevcuttu. İki ülke arasındaki görüşme başlıkları arasında, Türk Lirasının Sterline oranı ile İngiltere'den ithal edilecek eşyaların ödeme şekilleri vardı⁵¹¹. Ayrıca ticaret heyeti ile görüşmeler devam ederken, İngiliz

⁵¹⁰ **The Times**, 15 February 1945, No: 50.065, p. 5.

⁵¹¹ **Tanin**, 1 Mart 1945, Sayı: 4454-539, s. 1, 2.

Hükümeti Türkiye'ye gidecek veya Türkiye'den gelecek gemi kafileleri için sigorta primlerini %2,5'tan %2'ye indirmişti⁵¹². Görüşmeler sırasında, İngiliz Hükümeti'nin primlerde indirim yapması, İngiltere'de bulunan Türk Ticaret Heyeti'nde iyi intibalar oluşturmıştu. Ortak bir paydada buluşmak için atılan adımlar, sadece ticari değil her alanda ileriye dönük hedeflere yönelikti. Türk Hükümeti eksikliklerini giderirken, İngiliz Hükümeti de Türkiye ve yakın coğrafyasında daha fazla söz sahibi olmak için çalışıyordu. İngiltere'ye giden heyet ile görüşmelerin memnun edici bir şekilde devam ettiğini belirten İngiliz yetkililer, Türkiye'nin Almanya ile yaptığı ticareti kaybetmesiyle birlikte dış ticaretini artırmak için yeni kaynaklar bulma görevini İngiltere'nin devir aldığını belirtiyorlardı⁵¹³. Yapılan toplantılarda İngiliz mühendislerinden oluşan bir grup hazır bulunurken, İngiliz Ticaret Bakanlığı Parlamento Müsteşarı Yüzbaşı Wateshonse, Türklerin ihtiyaçları çerçevesinde makine ve teçhizat yapımına bilhassa önem vereceklerinin altını çiziyordu⁵¹⁴. Ayrıca Milletvekili Peat, Türkiye'nin savaştan sonra İngiliz sanayinden satın alımlarının artacağı ümidini taşıdığını vurguluyordu⁵¹⁵. İngiliz-Türk Ticari Heyeti namına, Türkiye Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref ve eşi bir yemek düzenlemişti. Bu organizasyona İngiliz Dışişleri Bakanı Eden de katılmıştı. Türkiye'nin demiryolu ve limanlarını geliştirme projeleri için gerekli malzemelerin İngiltere ile ortaklaşa bir plan çerçevesinde sağlanacağı düşünülüyordu. İngiltere'nin dönem itibarıyla sadece savaş üretimi yaptığına dair söylentiler karşısında İngiliz Hükümeti, hâlihazırda denizasıırı bayındırlık işlerine girmeye hazır bulunduklarını ifade ediyordu. İngiliz yetkililerine göre, savaş yüzünden birtakım eksiklikler olmasına rağmen İngiltere'nin kaynakları, yabancı ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek miktardaydı. Zira bir İngiliz firması, yukarı Mısır'da büyük bir baraj inşaatını üstlenmişti. İngilizler, önemli bayındırlık işleri yapmayı hedefleyen ülkeler için Irak ve Türkiye gibi ülkelerin iyi bir kaynak olduğunu düşünüyorlardı⁵¹⁶. İngiltere'nin savaş ekonomisini sürdürmesine rağmen diğer ülkelerdeki yatırımlarında devamlık söz konusuydu. Görüşmelerde İngiltere'nin Türkiye'deki endüstrileşme planları çerçevesinde yardımlarına devam

⁵¹² Bundan önceki primlerin %3.5 olduğu bilinmekteydi. **Cumhuriyet**, 5 Mart 1945, 7378, s. 1.

⁵¹³ **Tanin**, 12 Mart 1945, Sayı: 4454-550, s. 1.

⁵¹⁴ **Tanin**, 25 Mart 1945, Sayı: 4454-563, s. 2.

⁵¹⁵ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1945, Sayı: 7398, s. 3.

⁵¹⁶ **Cumhuriyet**, 29 Mart 1945, Sayı: 7402, s. 1, 3.

edeceğinin özellikle altı çiziliyordu. Böylelikle basın, İngiliz ekonomisinin savaşa rağmen güçlü olduğu imajını yansıtıyordu.

Görüşmelerin devam ettiği sırada ürünlerin serbestliği için İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi'nin hazırladığı liste sayesinde, Türkiye ile devam eden ticari işlemlerde sınırlamalar gevşetilmişti. Listede birçok ithal mamul madde arasında nakliyat için gerekli olan yedek parçalar, tıbbi, ecza, kâğıt, cerrahi aletler, lastik, bakır mamulâtı, kol-duvar saatleri, elektrik cihazları, sulama aletleri, fotoğraf kâğıdı gibi günlük kullanımı gerekli olan ürünler mevcuttu. Mısır Demiryolları İdaresi'nin, İngiltere'ye lokomotif inşası için 4.000.000 İngiliz liralık siparişler vereceği haberi, Türk yetkililerince büyük ilgiyle karşılanmıştı. Aktarma işlerini geliştirmek için Ortadoğu ülkelerinin İngiliz demiryolu endüstrisine büyük miktarda siparişler vereceği tahmin ediliyordu⁵¹⁷. İngiltere savaş sonrası ticari planlarını gerçekleştirebilmek için bünyesinde yeni kurumlar oluşturmaktaydı. Bu sebeple de İngiliz Hükümeti'nin ticaret ağını genişletmek için İngiliz İhracat Ticareti Araştırma Teşkilatı isminde bir kurumu, faaliyete geçireceği düşünülüyordu. Bu kurum, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de faal olacaktı. Türk-İngiliz ticaretini kazançlı hale getirmek başlıca hedeflerindendi. İsmi geçen kurum önce İngiliz ihracat firmalarıyla, hazırlıklar tamamlandıktan sonra da Türk tüccar ve müşterileri ile doğrudan temasa geçecekti⁵¹⁸. Kurum, İngiliz ticaretini geliştirmek için çeşitli yerler hakkında bilgi sahibi olmak istiyordu. Bu yüzden kurum yabancı ülkelere temsilciler göndererek alıcılar arama gibi vazifeler edinmişti. Öte yandan bu kurum alıcıların kuvvetlerini de desteklemek adına girişimlerde bulunabilir, alıcılara ödeme imkânı sağlayabilirdi⁵¹⁹. Benzer kurum olan U.K.C.C. de savaş boyunca ticari faaliyetlerde kolaylıklar sağlamıştı.

Öte yandan İngiliz Hükümeti, ihracat lisansları ile ilgili yeni bir sistem oluşturmuştu. Bu sistem ile birlikte, Türkiye hususi izinle ihracat yapılacak ülkeler listesinden çıkartılmıştı. Artık bazı eşyalar İngiltere'den Türkiye'ye, ihracat lisansına

⁵¹⁷ **Cumhuriyet**, 20 Mart 1945, Sayı: 7393, s. 1, 2, 3.

⁵¹⁸ **Tanin**, 1 Nisan 1945, Sayı: 4454-570, s. 6.

⁵¹⁹ Esat Tekeli, "Gene Türk-İngiliz Ticareti Üzerine", **Ulus**, 8 Nisan 1945, Sayı: 8512, s. 2.

gerek kalmadan gönderilebilecekti. Ortadoğu'ya izne gerek kalmadan gönderilecekler listesinde; elektrik lambaları, bazı ev eşyaları, demirden, bakırdan mamul diğer ev eşyaları, tıbbi termometreler, kurşun kalemler ve tebeşirler bulunuyordu⁵²⁰. İngiliz Hükümeti, savaşın gidişatına göre, ihracat üzerindeki tedbirlerini gevşetmeye başlamıştı. Bu durumun devam etmekte olan yeni ticaret anlaşması adına olumlu izlenimler yaratacağı da bir gerçektir. İngiliz Sanayi Federasyonları Başkanı Gury Lock, Türk-İngiliz ticaretinde Türkiye'nin sanayi ihtiyaçlarını karşılamaktan memnuniyet duyduklarını, demiryolu inşaatı ve çeşitli bayındırlık işlerinde yardımcı olmaya devam edeceklerini ve eskiden olduğu gibi ileriki dönemde de Türk piyasalarına yüksek kalitede mensucat, demir-çelik, mamul eşya, makine ürünlerini göndermeyi düşündüklerini ifade etmişti. Ayrıca Bradford Ticaret Odası Başkanı Vincent Hebaton da Türkiye ile ticareti geliştirmeyi hedeflediklerini dile getiriyordu⁵²¹.

Londra'da devam etmekte olan Türk-İngiliz ticaret anlaşması görüşmelerinin sonuçlanacağına dair kamuoyuna bilgilendirme yapılmıştı. İmzalanacak olan anlaşma ile birikmiş paraları kullanma ve bir kısım borçların ödenmesi de planlanıyordu⁵²². Gerçekleştirilen görüşmeler sonunda İngiliz ve Türk Hükümetleri arasında 4 Mayıs 1945'te Ticaret ve Tediye Anlaşması imzalanmıştı. Anlaşmayı İngiltere adına Devlet Bakanı M. Richard Law, Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Cahit Zamangil imzalamışlardı⁵²³. Türkiye ile İngiltere arasında imzalanmış olan ticaret anlaşmasının maddeleri ise şu şekildeydi;

1. madde; 31 Mart ve 30 Nisan 1945'te uzatılmış olan 3 Şubat 1940 tarihli ticaret anlaşması, bu yeni anlaşma ile feshedilmiştir.

2. madde; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, İngiltere Bankası gözetiminde bir Türk Hesabı açacaktır.

⁵²⁰ **Vatan**, 9 Nisan 1945, Sayı: 1387, s. 1.

⁵²¹ **Tanin**, 15 Nisan 1945, Sayı: 4454-584, s. 2.

⁵²² **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1945, Sayı: 7437, s. 1, 3.

⁵²³ **Tanin**, 5 Mayıs 1945, Sayı: 4454-604, s. 1.

3. madde; TCMB gerekli gördüğünde Sterlinin alış ve satış kurunu belirleyebilecekti. Ayrıca TCMB Sterlinin alış-satış kurunu bazı alışverişlerde uygulanan primi yayımlama ve ilanını yapabilecekti.

4. madde; İngiltere, Türk hesabındaki Sterlinlerin aşağıdaki durumlarda kullanılmasını serbest bırakmıştır.

A) Diğer Türk hesaplarına transferler,

B) Sterlin sahasında ikamet eden kişilere ödemeler,

C) İngiltere'nin kabul etmesi hususuyla Türk Lirası ve Sterlin sahası dışındaki ülkelerde ikamet eden kişilere transferler,

5. madde; TCMB, Sterlin sahası dışındaki ödemeler için, ihtiyacı oranında İngiltere Bankası vasıtasıyla Sterlinle ödeme karşılığında, istediğini alabilecektir.

6. madde; TCMB elindeki İngiliz liralарını ancak İngiltere Bankası'nın, İngiltere Bankası da elindeki Türk liralарını ancak TCMB uygun görürse yatıracaktır.

7. madde; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından ticari ürünler hesabına ödenmesi gerekli tutarlar, adı geçen hesaba ödeme yapılan daha eski anlaşmaların hükümlerine tabi olacaktır.

8. madde; İki taraftan biri, uluslararası para anlaşmasına taraf olursa iki taraf gerekli değişiklikleri yapmak için iş bu anlaşmanın hükümlerini tekrar gözden geçirecektir.

9. madde; Türk hesabından ve Sterlin sahasının tanımı izah edilmiştir.

10. madde; Türkiye ve İngiltere'de yetiştirilen veya imal edilen ticaret ürünleri sırasıyla İngiltere veya Türkiye'ye ithallerinde, ithalatçı ülkenin ithalat hakkındaki mevzuatına göre yapılacaktır.

11. madde; İngiltere'nin ticaret durumu göz önüne alındığında, Türkiye'nin iç iktisadi ve sınai ihtiyaçlarını temin etmek ve İngiltere'deki genel ithalat durumu göz

önünde bulundurmak şartıyla İngiliz Hükümeti Türk ticaret ürünlerinin ithali hususunda kolaylık göstermek için elinden geleni yapacaktır.

12. madde; İngiltere'ye yapılacak ithalatın miktarı üzerine sınırlandırmalar yapıldığında Türkiye'de yetiştirilen, istihsal veya imal edilen ürünlere adil bir davranış izlenecektir.

13. madde; İş bu anlaşma 21 Mayıs 1945'te yürürlüğe girip, 30 Nisan 1946'ya kadar yürürlükte kalacaktır⁵²⁴. Taraflardan her biri, anlaşmanın son bulacağı 30 Nisan 1946'dan üç ay önce haber vermediği takdirde anlaşma 12 ay daha yürürlükte kalacaktır⁵²⁵.

Yeni ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte İngiltere ile Türkiye'nin ticaret hacmi genişlemişti. Türkiye'den İngiltere'ye doğrudan seferlerin başlaması uygun görülmüştü. Bu bağlamda seferler iki ülke arasında işleyen ticarete fayda sağlayabilirdi. İngiliz piyasası Türk piyasasındaki tüm maddeleri istemekle birlikte, Türk piyasasında kalan tiftik, bağırsak vb. ihraç maddelerin satışı da gerçekleşebilecekti⁵²⁶. Yapılan anlaşmayla birlikte Türkiye'nin ithal ve ihraç imkânı fazlasıyla genişletilmişti. Akabinde İngiltere ve ABD'ye 1.000 tona yakın kalay siparişi verilmişti⁵²⁷. İngiltere ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, kliring anlaşmasına göre yapılıyordu. Bu durum ticari ilişkilerin serbestleşmesine olanak tanıyordu⁵²⁸. Türkiye, Almanya'dan sonra dış ticaretini takas sistemiyle yürüten yegâne milletlerden biri olmuştu. Türk Hükümeti savaş boyunca takas sistemi adı altında, ödemelerle ilgili problemleri ortadan kaldıramadığı için şekillerini değiştirmekle yetinmişti. Böylelikle Türk Hükümeti, bu sisteme biraz esneklik kazandırıyor⁵²⁹. Anlaşma sonrasında ihracat ve ithalat primlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştı. Primlerin ihracatta %40, ithalatta ise %48 olarak devam etmesi ön görülüyordu.

⁵²⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 331, Vol: 33, May 1945, p. 141,142,143; **Tanin**, 24 Mayıs 1945, Sayı: 8558, s. 2; **Resmî Gazete**, 23 Ocak 1946, Sayı: 6213, s. 10005, 10006, 10007.

⁵²⁵ **Tanin**, 18 Mayıs 1945, Sayı: 4454-617, s. 2.

⁵²⁶ **Tanin**, 6 Mayıs 1945, Sayı: 4454-605, s. 3.

⁵²⁷ **Tanin**, 12 Mayıs 1945, Sayı: 4454-611, s. 3.

⁵²⁸ **Tanin**, 20 Mayıs 1945, Sayı: 4454-619, s. 3.

⁵²⁹ **Vatan**, 11 Mayıs 1945, Sayı: 1419, s. 3.

Bununla birlikte İngiltere'ye en çok satılabilecek ihracat kalemlerini üzüm, incir, fındık ve tiftik oluştuyordu. İthal edilecek ürünler arasında kimyevi ve tıbbi maddeler, yünlü ve pamuklu kumaş, kıyafet, şapka, çuval ve kanaviçe, baharat ve konserve gibi gıda maddeler bulunuyordu. Sterlin sahasında bulunan ülkelerden temin edilebilen ürünler arasında, kalay, teneke, ham ve işlenmiş deri ve kauçuk mevcuttu⁵³⁰. Ayrıca İngiltere'ye satılan kuru üzümlerin fiyatları, bu anlaşma sonrasında %35 artırılmıştı⁵³¹. Ticaretin artması ve İngiliz Sterlininin daha serbest kullanılması düşünülüyordu. Bununla birlikte Türkiye'nin ödemeleri de kolaylaşacaktı⁵³².

Türk-İngiliz ticari anlaşmasının, diğer mali ve ticari anlaşmalardan farklı bir hedef takip ettiği sanılıyordu. Bu fark, İngiltere'nin Türkiye ile savaş öncesi ticarete kazandığı tecrübeleri yansıtıyordu. Bu bağlamda Alman ekonomisinin dağılması üzerine, İngiltere'nin Türkiye ile devam eden ticari ilişkilerine yeni bir yön tayin edeceğine inanılıyordu. İngilizler açısından anlaşmanın en önemli kısmı ise ihracatçılara ürün bedellerini istedikleri zaman ödeme imkânı sunmasıydı⁵³³. 1940 İngiliz-Türk Ticaret Anlaşması'nda satılan ürünler karşılığında İngiltere Bankası Türk hesabına yatırılan paranın %10'unu altına çevirip, bu altını farklı ülkelerde kullanılabilmekteydi. Bunun yanında özel hesaplardaki miktar 400.000 İngiliz lirasını geçerse geriye kalanı da altına çevrilebilirdi. Yeni yapılan anlaşmada, bu madde kaldırılmıştı. Özellikle İngiltere'nin savaş içerisinde altın rezervi eridiğinden bu maddeden doğan yükümlülükleri yerine getirememişti. Bu yüzden de anlaşmayı revize etme ihtiyacı doğmuştu. Bu anlaşmada, eski anlaşmada olduğu gibi, iki hükümet arasında karşılıklı ürün taahhüdü bulunmuyordu. Anlaşma ürün aldıkça, bedellerinin ödenmesini zaruri kılıyordu. İki hükümetin de tüccarları, bu sayede daha rahat ödemelerini alabileceklerdi⁵³⁴. Üstelik İngiliz yetkililerine göre, Yakın Doğu petrolleri üzerindeki kontrol yetkisi, Türk-İngiliz ticaret anlaşması görüşmelerinde ilk kez ortaya atılmıştı. Onlar için bu durum oldukça önemliydi. Türkiye'nin, Romanya'dan temin ettiği petrol ihtiyaçları ile meşgul olduğu biliniyordu. Oysa Romanya, petrol ihracatını

⁵³⁰ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1945, Sayı: 7461, s. 3.

⁵³¹ **Tanin**, 22 Mayıs 1945, Sayı: 4454-621, s. 3.

⁵³² **Vatan**, 18 Mayıs 1945, Sayı: 1426, s. 1, 3.

⁵³³ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1945, Sayı: 7455, s. 3.

⁵³⁴ Esat Tekeli, "Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması", **Ulus**, 29 Mayıs 1945, Sayı: 8563, s. 1, 2.

durdurmuştu. Bu bağlamda Türkiye, petrol ihtiyacını başka bir ülkeden karşılama ümidini taşıyordu⁵³⁵.

1945 Mayıs ayında dünya savaşında önemli bir gelişme yaşanmıştı, Almanya teslim olmuş ve Avrupa'daki savaş bitmişti. Ekonomik açıdan savaş sonrası piyasaların durumunun ne olacağı merak konusuydu. Bu yüzden de çeşitli anlaşmalar veyahut önlemler almak, düşünceler arasındaydı. Bunlardan birisi de yeni imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması olmuştu. Bu anlaşmayla Türk ve İngiliz hükümetleri, savaş sonrasında ticaretin daha hızlı işlemesi ve ödemeler konusunda sıkıntıların yaşanmaması adına yeni bir anlaşma imzalamışlardı. Savaşın sonlarına doğru artan siyasi gerilim sebebiyle İngiltere'nin ihraç ve ithal ürünleri Türk piyasasında azalmakla birlikte, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye üzerindeki hedefleri de artmıştı. Yeni imzalanan anlaşma ve getirileri, hem iki ülke arasındaki ticaretin artırılması hem de savaş sonrası ticarete olumlu etkiler yaratması üzerine kurulmuştu. Çünkü sistem, savaş dönemindeki gibi takasa dayanamıyordu. Bu durumun kaldırılması, neticeleri itibariyle olumlu görünmekteydi. Tüccarların ödemelerinden doğan sıkıntılar yüzünden, her iki ülke de ortak bir paydada buluşmuşlardı. Türkiye'nin ithal edebileceği ürünler artmakla birlikte ihraç edeceği saha da Sterlin kullanan tüm ülkeler olarak genişlemişti. Daha çok mamul madde ithalini İngiltere'den karşılamayı hedefleyen Türkiye'nin, başlıca ihraç ürünlerini ise üzüm, tütün, incir, fındık gibi tüketim maddelerini oluşturuyordu. Bu bağlamda Türk Hükümeti, savaş sonrası dönemde ürünlerinin hem kalitesini hem de çeşitliliğini artırmak için zirai politikalarını yeniden yapılandırmalıydı.

İngiliz Milletvekili R. R. Stones, Türk-İngiliz ticari ilişkilerini değerlendirmişti. Stones'a göre; Türk-İngiliz ticari ilişkileri uzun süredir olması gerektiği gibi gelişmemişti. İngiltere, savaş başlamadan önce Almanya ile rekabet etmek adına güçlü girişimlerde bulunamamıştı. Sonuç olarak Alman standartları ve özellikle mühendislik alanındaki eğitim, Türk ekonomik alanına girmeye başarmıştı. Almanya'da Türk mühendislerin büyük bölümü eğitilerek; Türkiye'nin mekanik ihtiyaçları karşılanıyordu. Türk-Alman ilişkilerinin kesilmesiyle birlikte malzemelerin

⁵³⁵ Cumhuriyet, 30 Haziran 1945, Sayı: 7495, s. 1.

gelmesi durmuştu. Bu sebeple Anglo-Türk ticaret ilişkilerini geliştirmek için büyük bir fırsat yakalanmıştı. Stones, Türkiye’yi ziyaret edip İngiltere’ye döndükten sonra özellikle mühendislik alanında dikkate değer bir ticaret hacminin güvence altına alınması gerektiğini belirtiyordu. Türk Hükümeti’nin yakın gelecekte bazı projeleri olacaktı. Bunlardan bir tanesi Türk Hükümeti’nin, 30.000 km’den fazla yol inşa etmeyi amaçlamasıydı. Ayrıca Türkler, demiryollarını büyük ölçüde genişletip yeniden revize etmek istiyorlardı. Diğer proje ise tarımda makineleşmeyi gerçekleştirmekti. Ayrıca Türkler endüstriyel alanda kömür madenlerini işletmek ve ülkede yetişen pamuk miktarının artırmak adına daha fazla tekstil fabrikası kurmak istiyorlardı. Bu durumda İngiltere Türkiye’ye geniş miktarda yardım edebilirdi. Ayrıca İngilizlerin birçok Türk ürünü için tedarik kaynakları da mevcuttu. İngiltere kendi kömür ve demir cevherini ürettiğinden, Türk demir ve kömür cevheri onun için çok önemli değildi. Stones, İngiltere’nin Türkiye’den satın alabileceği başlıca ürünün tütün olduğunu düşünüyordu. İngiltere, Türk tütününe yıllık 1.500.000 Sterlin harcıyordu. Stones’a göre bu durum iki ülke arasındaki ticareti teşvik edebilirdi. Stones, sigara üreticilerinden tüm sigaralarda belli miktarda Türk tütünü kullanmalarını istiyordu. Stones’a göre; tütün iki ülke arasındaki ticareti artırmanın “en kolay, en hızlı, en ucuz ve en lezzetli!” yoluydu⁵³⁶. İngiliz milletvekilinin de üzerinde sıkça durduğu nokta İngiltere’de Türk tütününün kullanım sahalarının genişletilmesi olmuştu. Zira İngiliz Parlamentosu’nda, savaş boyunca Türkiye’den ne kadar miktarda tütün alındığı ve bu tütünlerin ne kadarının sigara yapımında kullanıldığına dair görüşmeler gerçekleşiyordu. Bu görüşmelerde satın alınan tütün miktarının 24.200.000 lb.* olduğu, hasar gören 800.000 lb. hariç İngiltere’ye getirilen tüm tütünün burada sigara ve pipo tütünü üretiminde kullanıldığı ifade edilmişti⁵³⁷. İngiltere’nin Almanya’nın yerini alacağı beklentileri, yeni bir atılım yapılmazsa gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir plan olarak kalacaktı.

⁵³⁶ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 332, Vol: 33, June 1945, p. 174, 175, 176.

* Pound kısaca lb bir ağırlık ölçü birimidir. Dünyada yaygın olarak kullanılan avoirdupois sistemde 0,45359237 kilograma, 16 onsa veya 7000 graine eşittir.

⁵³⁷ U.K. Parliament Turkish Tobacco Purchases , HC Deb 22 October 1945, Vol: 414 c1829W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1945/oct/22/turkish-tobacco-purchases> [Erişim Tarihi: 20.01.2020]

Yeni imzalanan Türk-İngiliz ticaret anlaşmanın Türk basınına, Türkiye'nin İngiltere ile olan ticaretinin gelişimine katkı sağlayacağı şeklinde yansımıştı. İngiltere ithalatını azalttığında, 12. madde gereği Türk üreticilerinin ve imalatçıların bazı durumlardan yararlanmaları öngörülüyordu. Bu madde Türk çevrelerince, memnuniyetle karşılanmıştı. Türkiye ile İngiltere arasındaki ticaretin kolaylaşacağı düşünülüyordu. Anlaşmanın istenilen neticeleri vermesinin tek koşulu, Türk ürünlerinin fiyatlarını dünya ihraç piyasasına göre ayarlanmasıydı. Türk yetkililer bu durumun farkındaydılar ve yapılacak değişiklikler üzerinde çalışmalar yürütüyorlardı⁵³⁸. İngiltere ile Türkiye'nin ticari ilişkilerinde, beklenen gelişmeler yaşanmıyordu. Yeni bir ticari anlaşmanın imzalanması, bu sonucu değiştirmemişti. Zira İngiltere'den Türkiye'ye satışı yapılan ticari eşyaların değerlerinin altınla ödenmesi zorunluluğu, iki ülke ticaretini çıkmaza sokmaya başlamıştı. Durum böyle olunca da Türk Hükümeti, İngiltere'den gelişigüzel ürün almak yerine gerekli eşyaların alınması için daha sistemli hareket edeceğini belirtiyordu.⁵³⁹

İngiltere 1945 yılı içerisinde de bazı alanlarda Türkiye'ye danışmanlık yapmaya devam ediyordu. Örneğin Türkiye'den İngiltere'ye bazı heyetlerin gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bunlardan bir tanesi demiryollarında ihtiyaç duyulan 300.000 Sterlinlik teçhizatın satın alımını gerçekleştirmek için gidecek olan heyetti. Ayrıca Denizyolları Genel Müdür Yardımcılarından Mustafa Anıl ile İstinye Dokları Müdürü Remzi Baran'ın da Londra'ya gitmesi planlanmıştı. Bu şahısların gemi inşa tezgâhlarında incelemeler yapması düşünülüyordu. Bu heyetler dışında, baskı makineleri için inceleme ve satın alma işlemleri için de bir heyet Londra'ya gidecekti⁵⁴⁰. Türkiye'nin, Sterlin blokuna dâhil ülkelerle yapacağı ticaret sayesinde rahatlayabileceği düşünceler arasındaydı. Bunun nedeni ise Türkiye'nin ticaretinin, İngiltere ile sınırlı kalmayacak olmasıydı. Türkiye'nin Almanya ile ticaretini sonlandırmasının ardından İngiltere ile yapacağı ticari faaliyetlerin hayati önemi

⁵³⁸ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1945, Sayı: 7555, s. 3.

⁵³⁹ **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1945, Sayı: 7520, s. 2.

⁵⁴⁰ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1945, Sayı: 7527, s. 1.

bulunuyordu. Fakat iki ülke arasında yapılan anlaşmanın gerçek başarıya ulaşması için Türk Hükümeti'nin piyasalarda fiyat düzenlemesi yapması gerekiyordu⁵⁴¹.

Bilindiği üzere, savaş boyunca Müttefiklerin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için büyük çabalar sarf ettikleri hem basına hem de mevcut kaynaklara aktarılmıştı. Bu bağlamda Londra ve Washington'un ortak kararlarıyla oluşturulan Anglo-Amerikan Koordinasyon Komitesi, 8 Eylül 1945'te faaliyetlerine ara vereceğini ilan etmişti. Genel anlamda komite, Türk ekonomisini desteklemekle birlikte Türk sivil ihtiyaçlarını karşılayabilmek için doğrudan İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine siparişlerin iletilmesinde yardımcı oluyordu⁵⁴². Japonya'nın Eylül 1945'te teslim olmasıyla, II. Dünya Savaşı sona ermişti. Adı geçen kurum, savaşın bitmesiyle birlikte kapatılmıştı. İngiltere ve Amerika artık Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerini ayrı ayrı sürdüreceklerdi. Bu durum, önceden olduğu gibi ülkelerarası rekabetin ön plana çıkacağı düşüncesini doğruluyordu.

İngiltere'nin Türkiye'de üzerindeki rekabet sahasında farklılık yaratması gerekiyordu. Bu yüzden savaş boyunca devamlılığına önem verdiği kültürel etkinlikleri, 1945 yılı boyunca da sürdürmüştü. İngiltere, Türkiye'deki kültürel faaliyetlerinin en önemli temsilcisi durumunda olan British Council'de birtakım değişiklikler yapmıştı. Kurumun Türkiye başkanı olan Michael Grant, Londra İngiliz Kültür Heyeti Avrupa İşleri Umum Müdür Yardımcılığı'na tayin edilmişti. Bu durumda Türkiye temsilciliğine John Bostock seçilmişti. Bostock, İngiliz öğretim metotları hakkında geniş bir tecrübeye sahipti. Önceki yıllarda John Bostock, ünlü Harrow* okullarında da yüksek kademelerde çalışmıştı⁵⁴³.

Eylül 1945'te İstanbul'da Türk-İngiliz Sanayi Sergisi açıldı. Sergini açılışında konuşma yapan İngiltere'nin İstanbul Konsolosu Hurst, Türkiye ile İngiltere arasındaki işbirliğine dikkat çekiyordu. Hurst, Türkiye'yi ziyaretleri esnasında İngiliz iş adamlarına gösterilen nezaket ile İngiltere'ye giden öğrenci, tüccar ve iş adamlarının

⁵⁴¹ **Tanin**, 29 Ağustos 1945, Sayı: 4454-720, s. 2.

⁵⁴² **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1945, 7561, s. 2.

* Harrow School, Kraliyet kayıtlarına göre 1572 yılında Londra'nın kuzeybatısında John Lyon tarafından açılmış özel bir okuldur.

⁵⁴³ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1945, Sayı: 7521, s. 2.

hayal kırıklığına uğramadıklarının altını çiziyordu. Açılışı yapan İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar; bu serginin iki ülke arasındaki işbirliğini artırmasını ümit ettiğini vurguluyordu. Sergide, Türk-İngiliz sanayi icraatları maketlerle canlandırılmış ayrıca İngiltere ve Türkiye’deki gemi inşaatları, uçak örnekleri, kömür sanayi merkezleri, liman tesisleri, radyo ve lamba örnekleri, deri, mensucat, yün, kurutulmuş yiyecekler sergilenmişti⁵⁴⁴. Adı geçen sergi, iki müttefik devletin karşılıklı çalışmasının canlı örneği olarak gösterilebilir. Bu sergide üzerinde durulan nokta, İngiliz İstihbarat Bürosu’nun başarılı çalışmasının neticesi olduğuydu. Sergide, Türk Hükümeti’nin demiryolu politikaları, sanayileşme planları doğrultusunda açılan fabrikalarda (bilhassa Karabük Demir-Çelik Fabrikası) kullanılan materyallerin İngiltere’den temin edilmesiyle, iki ülke arasındaki işbirliğine dikkat çekiliyordu⁵⁴⁵. British Council ve Gureba Hastanesi’nde hekimlik yapan Prof. Nikson tarafından Eylül ayı sonunda İngiliz tıp kitapları sergisi açılmıştı. Londra’dan gönderilen kitaplar, yayımlanan en son eserler arasından seçilmişti. Ayrıca sergilenen kitapların satışı da yapılıyordu. Tıbbi bilgilerden yararlanmaları için bilhassa sergiye doktorlar davet edilmişti. Böylelikle savaş yüzünden kitap temini zorluğunun üstesinden geliniyordu⁵⁴⁶. Sergide İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Fahri Arel; iki ülkenin hem savaşta hem de barışta birlikte olup, birbirlerinin kültürlerini yakından tanımalarının İngiltere ve Türkiye’nin bağlarını kuvvetlendirmekte son derece önemli olduğunu dile getirmişti⁵⁴⁷. Bilhassa sergi gibi halkın ziyaret edebileceği aktiviteler ön plana çıkartılıyordu. Bu tür etkinlikler vesilesiyle kamuoyuna verilen birliktelik mesajları, İngiliz propaganda faaliyetlerinin bir parçasını oluşturuyordu.

Kültürel işbirliğinin yanında ticari ilişkileri düzenlemek için de Türkiye ve İngiltere, çalışmalarına devam ediyordu. Bu duruma ortam hazırlayan bir diğer gelişme ise Londra’da Uluslararası Ticaret Odaları Kongresi’nin yapılmasıydı. Türkiye’yi temsil eden B. Mithat Nemli gazetecilere verdiği mülakatında, İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmelerden bahsediyordu. Mithat Nemli, İngiliz tüccarlarının

⁵⁴⁴ **Tanin**, 6 Eylül 1945, Sayı: 4454-727, s. 2.

⁵⁴⁵ Kazım Sevinç Altınçağ, “Türk-İngiliz Endüstri Sergisi”, **Tanin**, 6 Eylül 1945, Sayı: 4454-727, s. 5.

⁵⁴⁶ **Tanin**, 29 Eylül 1945, Sayı: 4454-749, s. 3.

⁵⁴⁷ **Tanin**, 30 Eylül 1945, Sayı: 4454-750, s. 3.

Türkiye ile iş yapmak eğiliminde olduklarını ve Türk ihracat ürünlerinin fiyatlarının yüksekliğinden yakındıklarını dile getirmişti. Ayrıca Nemli, İngiliz yetkililerin Türkiye ile olan ticari münasebetlere ciddi anlamda önem verdiklerini de sözlerine eklemişti⁵⁴⁸.

Türk basını, Türkiye'nin ihracatını geliştirememesinin önündeki en büyük engelin fiyat meselesi olduğunu ve çözüme kavuşması gerektiğinin üzerinde duruyordu. Bu durum sebebiyle Türk ekonomisinin gelirleri azalıyordu. İngiliz Denizaşırı Ticaret Dairesi tarafından, Türkiye'nin ticari durumu ile alakalı bir broşür yayımlanmıştı. İngiliz iş adamlarına ve ihracatçılara yol gösterici nitelikte olan bu broşür, Londra'da fazlaca talep görmüştü. Esasen bu broşür, Türkiye'deki ithalat ve ihracat ile para faizleri, dil, tarih, ağırlık, ölçüler ve savaş sırasında dış ticarete meydana gelen değişiklikleri kapsıyordu. İngiliz yetkililer, Türkiye'nin savaştan sonra sanayileşme planlarının İngiltere'nin ihracatına zarar vereceği algısı yaratmamak için böyle bir tanıtıma ihtiyaç duyduklarını vurguluyorlardı. Türkiye ile İngiltere arasındaki ticaret hacmi savaş dönemine kıyasla artmasına rağmen bu durumun bundan daha fazla artacağı neticesi çıkartılmamalıydı. Türk-İngiliz ticari ilişkileri, Türkiye'nin ihracata elverişli ürünlerinin kalitesini iyileştirip ve bu ürünlerin fiyatlarının dünya piyasalarındaki fiyatlara uygun bir şekilde revize ettiği takdirde artacaktı⁵⁴⁹. İngiliz otoritelerinin Türkiye ile ticaretlerini sürdürmek adına kendi tüccarlarına yol gösterici bilgilendirmelerde bulunmaları, Türkiye'ye verdikleri önem ile bağlantılıydı. Sorunların temelinde Türkiye'nin ihracat ürünlerinin fiyat yüksekliğini savunan İngilizler, bu durumun çözülmesi halinde Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin iyileşeceğini düşünüyorlardı.

Türk Hükümeti ticaret politikalarında, savaş boyunca krom ihracatında olduğu gibi, ülkelerarası rekabetten faydalanmayı sürdürmüştü. 1945 yılı itibarıyla da Türkiye'nin ekonomik sahasında rekabetçi devletler, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri idi. Örneğin; İngiliz pamuk ipliği fabrikası temsilcisi, Türk firmalarına önemli bir başvuruda bulunmuştu. Bu duruma göre, iplikler Türkiye'ye onay verildikten 2-3 hafta sonra varabilecekti. Böylece istenilen miktarda iplik, Türkiye'ye

⁵⁴⁸ **Tanin**, 19 Eylül 1945, Sayı: 4454-739, s. 2.

⁵⁴⁹ **Tanin**, 23 Ekim 1945, Sayı: 4454-773, s. 2.

ulaşabilecekti. Türk yetkililer ile İngiliz temsilciler siparişler hakkında görüşmelere başlamıştı. İngiltere ile görüşmeler devam ederken Amerikan Hükümeti de pamuk ipliği ihracatını serbest bırakmıştı. Türkiye Amerika'dan istediği miktarda pamuk ipliği satın alabilecekti. Bu durumda Türkiye'ye yapılan pamuk ipliği ihracatı, İngiliz-Amerikan ihracatçıları arasında rekabete sebep olacaktı. İngiltere'den gelen asgari paket tutarı 12-14 lira iken Amerika'dan gelen paket tutarı ise 10 liraydı. O dönem ipliğin karaborsada paket tutarı 75 lira olduğundan, gelecek ürünlerin bu duruma son vererek karaborsayı ortadan kaldıracağı tahmin ediliyordu⁵⁵⁰. Bu bağlamda Türkiye hem Amerika'dan hem de İngiltere'den ithalatını karşılamakla birlikte iki ülke arasındaki rekabetten de faydalanmıştı. İngiliz Hükümeti'nin ABD ile olan ithalat ilişkilerinde kısıtlamaya gitmesiyle, Türkiye'den daha fazla ürün alacağı beklentisi doğmuştu. Böylelikle Türk-İngiliz ticaretinin genişlemesi söz konusuydu. Bunun için İngiltere'nin öncelikle sulh sanayine geçmesi ve ABD'deki müzakerelerin olumlu neticelenmesi bekleniyordu. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'den fazla miktarda tütün satın alacağı beklentisi, Amerikan tütünü yerine Türk tütününü tercih edileceğinin göstergesini de oluşturunuyordu⁵⁵¹. Bilindiği üzere, İngiliz yetkililer savaş dönemi boyunca tütün kalemindeki satın alımlarını artırmayı istemelerine rağmen 1945 yılı itibariyle de bu hedeflerine ulaşamamışlardı.

Türk-İngiliz Ticaret Odası'nın kurulmasının gerekliliği, iki ülke içinde, önemli bir günden maddesini oluşturmuştu. Yeni Türk Büyükelçisi M. Cevat Açıkalın'ın İngiltere'ye gitmesinden sonra iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin gelişmesi bekleniyordu. İngiltere'deki iş çevrelerinin Yakın Doğu'ya gösterdikleri ilgi neticesinde kurulan İngiliz-Mısır Ticaret Odası, bu bağlamda güzel bir örnek sayılıyordu. Mısır-İngiliz ticaretindeki gelişmelere bakıldığında, İngiliz-Mısır Ticaret Odası'nın kurulma işlevini yerine getirdiği gözlemleniyordu⁵⁵². Türk-İngiliz Ticaret Odası'nın kurulması için, İstanbul Ticaret Odası Başkanlığı ve İngiliz Ticaret Ataşeliği arasında görüşmeler yapılıyordu. Londra'da Türk-İngiliz Ticaret Odası'nın işler duruma gelmesi için çalışmalar devam ediyordu. Ayrıca İzmir'de, Ticaret Odası

⁵⁵⁰ **Tanin**, 11 Ekim 1945, Sayı: 4454-761, s. 3.

⁵⁵¹ **Tanin**, 10 Kasım 1945, Sayı: 4454-787, s. 2.

⁵⁵² **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1945, Sayı: 7629, s. 3.

Başkanı ve temsilciler arasındaki toplantıda böyle bir kurumun gerekliliğinin üzerinde durulmaktaydı⁵⁵³. Hem İngiliz hem de Türk yetkililer, ülkelerarası ticaretin yeni bir boyut kazanması için bu kurumun faaliyete geçmesinin zorunlu olduğunu düşünüyorlardı. Bununla birlikte iki ülke yetkilileri, farklı alanlardaki işbirliklerine de devam ediyorlardı.

İngiltere'den Türkiye'ye gelen Bankacılar Heyeti, İstanbul'da banka müdürleri, tacirler ve sanayicilerle iktisadi konular hakkında görüşmeler yapmıştı. Heyet üyeleri, ülkeler arasındaki dostluğun daha fazla arttığını dile getirmişler ve Türkiye'nin savaş öncesi dönemde ve savaş yıllarında ilerlemeler kaydettiğini söylüyorlardı. İngiliz yetkililer, Türk ekonomisinin sağlam olduğunu ve Midland Bank'ın Türkiye'nin kalkınmasına yardımcı olacağını ifade ediyorlardı. İngiliz yetkililer, Türkiye ve İngiltere'nin ticaretinin eskisinden daha fazla gelişme göstereceğini umduklarını fakat bu gelişmenin zaman içerisinde sistemli şekilde yapılması gerektiğini de vurgulamışlardı. Heyete göre, savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçme süreci birtakım sıkıntıları barındırmakla birlikte bu durumun kısa zamanda biteceği öngörülüyordu⁵⁵⁴. Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran önemli nedenlerden bir tanesi de ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırım teçhizatı ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olan kredilerdi. Türkiye, tam bağımsızlığını sağladıktan sonra ülke içerisinde yabancı yatırımları devletleştirse de ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayileşmeyi gerçekleştirebilmesi için yabancı ülkelere krediler almıştı. Bu durumun farkında olan İngiliz ve Amerikan Hükümetleri, Türkiye pazarını kendi ülkelerine tahsis edebilmek için, yarış halinde olmaya devam etmişlerdir.

Türkiye'nin dış ticaret olanakları, İngiltere için oldukça önemliydi. Savaştan önceki yıllarda İngiltere, Türkiye'deki geniş olanaklarını Alman rekabeti yüzünden kaybetmişti. Alman nüfuzu kırıldıktan sonra İngiltere'nin rakibi olarak devreye ABD girmişti. ABD yabancı piyasalarda üstünlük kurmaya çalışırken, SSCB'nin de artan ekonomik faaliyetleri küçümsenmeyecek derecede iyileşme gösteriyordu. Türkiye her bakımdan ekonomisini iyileştirme yolundaydı. Yaptığı sanayi planlarını

⁵⁵³ **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1945, Sayı: 7630, s. 2.

⁵⁵⁴ **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1945, Sayı: 7626, s. 1, 3.

gerçekleştirebilecek tek Doğu Akdeniz ülkesiydi⁵⁵⁵. Türkiye, Atatürk döneminde hazırlanan BBYSP 1934-1939 yılları arasında başarıyla uygulamıştı. Bu planın hazırlamasına yardımcı olmak için 1932’de Sovyet bilim insanı Prof. Orlof ve heyeti Türkiye’ye davet edilmişti. BBYSP için başlangıçta 44.000.000 TL ayrılırken sonrasında %127’lik bir artışla 100.000.000 TL’ye çıkartılmıştı. İlk hedeflenen Türkiye’de yerüstü kaynakları kullanarak sanayinin kurulmasıydı⁵⁵⁶. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise savaş dolayısıyla uygulama sahası bulamamıştı. BBYSP’den farklı olarak İBYSP daha çok madencilik, enerji, kimya ve gıda sanayisi ön plana çıkarılıyordu. Bu bağlamda dışa bağımlılığın en aza indirilmesi hedeflenmişti⁵⁵⁷. Türk Hükümeti, SSCB’nin Boğazlara yönelik talepleri yüzünden ve yaklaşan komünizm tehlikesiyle birlikte sanayi ve kalkınma planları için önce İngiltere’ye ardından ABD’ye müracaat edecek fakat bu kapsamda beklediği desteği alamayacaktı.

1945 yılının siyasi atmosferine bakıldığında İngiltere, Türkiye ile ortaklaşa hareket etmeye biraz da mecbur sayılabilirdi. Çünkü İngiltere; Doğu Akdeniz, Yakın ve Ortadoğu’ya yeniden iktisadi anlamda nüfuz edebilmek için Türkiye ile işbirliği yapma yollarını arıyordu. Türkiye’nin iktisadi durumu; iç pazarlardaki ihtiyacın artması, Avrupa’dan yapılan ithalattaki zorluklar, bazı ihracat pazarlarının kapanmış olması şeklinde belirtiliyordu. İngiltere’nin ihtiyaç duyduğu ihracat ürünleri listelerini, Londra’daki Avrupa komitesi düzenliyordu. Onlara göre Türkiye’nin iktisadi verimliliği yüksek olmasına rağmen yapacağı sanayileşme hamlesiyle bunun daha da yükseleceği bekleniyordu. Türk Hükümeti’nin, demiryolu genişletme politikaları ve sanayileşme politikaları sayesinde İngiltere’den teknik destek, gerekli teçhizat ve kredi isteme olasılığı vardı. Komite, bu sermayeye karşılık Türkiye’den bir miktar ihraç maddesi alınmasının şart olduğu da belirtiyordu. 1944 yılında ABD’ye ihraç edilen 50.000.000 Dolarlık ürün, Türk ürünlerinin fiyatlarının çok yüksek olmadığını ispatlar nitelikteydi⁵⁵⁸. Türkiye ve İngiltere’nin ticari vaziyeti hassasiyet taşıyordu. Bu durum

⁵⁵⁵ **Tanin**, 6 Aralık 1945, Sayı: 4454-814, s. 1, 2.

⁵⁵⁶ Hasan Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı: 19, 1981, s. 119-148, s. 128, 129.

⁵⁵⁷ B. Ali Eşiyok, “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, **Memleket Siyaset Yönetim**, C. 4, Sayı: 11, 2009/11, s. 86-131, s. 103, 104.

⁵⁵⁸ **Tanin**, 6 Aralık 1945, Sayı: 4454-814, s. 1, 2.

hakkında yetkililer endişe duymaktaydılar. İngiliz yetkililer, Almanya'nın yerine geçme fırsatını değerlendiremedikleri takdirde bir daha böyle bir şansı elde edemeyeceklerini düşünüyorlardı. İngiliz yetkililerin, Türk pazarını elde etme imkânlarının yanı sıra şikâyet ettikleri nokta ürünlerin fiyat aralıklarıydı. Savaş döneminde fiyatların yüksek olması sorun oluşturmazken, 1945'de Türk ürünlerinin ihraç edilmesinin önündeki en büyük engeldi. İngilizler, Türk ürünlerinin istedikleri fiyattan satmaları döneminin son bulduğunu, bu engeli aşamadıkları takdirde durumun daha da güçleşeceğini belirtiyorlardı⁵⁵⁹. İngiliz Hükümeti, parlamentoda Türkiye'ye savaş döneminde verdiği mühimmatın değerinin 1938 Silahlanma Kredisi ve 1939'daki anlaşmayla birlikte 34.000.000 Sterlin olduğunu belirtmişti. Yetkililer, 1 Nisan 1943 ve 15 Haziran 1945 arasında MC'nin genel çıkarları doğrultusunda karşılıklı yardım olarak Türk Hükümeti'ne yaklaşık 26.000.000 Sterlin değerinde savaş malzemeleri sağlandığını açıklamışlardı. Türk Hükümeti'ne, 16 Haziran 1945'ten itibaren yürürlüğe girecek şekilde, mühimmatların yalnızca geri ödemeyle sağlanacağı da bildirilmişti⁵⁶⁰. Ayrıca Türkiye'deki ticari faaliyetlerini yürütmekte olan U.K.C.C.'nin savaş içerisindeki durumunu anlatan Şirket Başkanı Francis Joseph, başlangıçtan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerin verimli geçtiğini vurguluyordu. Özellikle Akdeniz'in ulaşımına kapanmasından sonraki süreçte Türkiye'yi, İngiltere'ye bağlamak için çaba gösterdiği de belirtiliyordu. U.K.C.C., savaş boyunca Türkiye'yi İngiltere'nin yanına çekerek, Almanya'dan uzaklaştırma politikasını takip etmişti⁵⁶¹.

Özetle İngiltere, Türk pazarını elinde tutamazsa Yakın ve Ortadoğu pazarı da tehlikeye girecekti. Bu yüzden İngiltere, Almanya'nın boşluğunu doldurmak için, bu coğrafyada Amerika ile rekabet sahasını daraltmalıydı. Fakat yetkili mercilerin hesaba katmadıkları etken, savaş sonrasındaki İngiliz ekonomisiydi. Savaşın Avrupa cephesindeki yükünü çeken İngiltere'nin, savaş sonrasında eskisi kadar güçlü bir ekonomiye sahip olmayacağı yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Amerika gibi güçlü bir sanayi devleti ile rekabet etmesi gittikçe zorlaşacaktı.

⁵⁵⁹ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1945, Sayı: 7647, s. 1, 3.

⁵⁶⁰ U.K. Parliament TURKEY (WAR MATERIAL SUPPLIES) HC Deb 19 December 1945, Vol: 417 c1481W. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1945/dec/19/turkey-war-material-supplies> [Erişim Tarihi: 30.01.2020]

⁵⁶¹ **Tanin**, 31 Aralık 1945, Sayı: 4454-839, s. 2.

Öte yandan Türkiye, iki ülkenin birbirleriyle olan rekabetinden kârlı çıkmanın bir fırsatını daha yakalamıştı. Hem ABD hem de İngiltere ile demiryollarını genişletmek için heyetler göndermiş ve başarılı görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu yüzden İngiliz yetkililer, verilen siparişler nedeniyle Türk-İngiliz ticaretinin devam edeceğini düşünüyorlardı. Dahası devamlılık söz konusu olduğundan, Türkiye'ye her türlü ekonomik yardımın sağlayacağı konusunda sözlü teminat da veriliyordu. İngiltere ve Amerika'ya giden Türk Demiryolu Heyetleri, iki ülkede de iyi karşılanmış ve bekledikleri kolaylıkları elde etmişlerdi. İncelemelerde bulunup, demiryollarının ihtiyaçlarını karşılayacak önemli sözleşmeler yapmışlardı. Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy, heyetlerin başarılı temaslarda bulunduğunu ifade ediyordu. Bakan, İngiltere'de 90 firma ile sözleşmeler yapıldığını ayrıca lokomotif, vagon, bandaj, dingil, yedek parçalar, çeşitli tezgâhlar ile alet ve malzemelerin sipariş edildiğini sözlerine eklemişti⁵⁶². İngiltere'ye giden Devlet Denizyolları Umum Müdür Yardımcısı Mustafa Nuri başkanlığındaki heyet de Türkiye'ye dönmüştü. Heyet, gemi onarımı için siparişler vermiş ve yeni gemilerin satın alınmasıyla alakalı görüşmeler yapmıştı⁵⁶³. Satın alınan ürünler arasında gemilerin işletme malzemesi, fabrika ve atölyeler için makine, alet ve malzemeler mevcuttu. Bu ürünler sayesinde tekne tamir işi ve küçük teknelerin inşaatında kolaylıklar sağlanacaktı. Ayrıca Mustafa Nuri, Türkiye'de yapılacak iyileştirmeler için İngiliz tezgâhlarını gezdiklerini ve liman işletmelerinde etütler yaptıklarını ifade etmişti⁵⁶⁴.

2. Türk Hükümeti'nin 1945 Yılı Dış Ticaret Politikaları

Başbakan Saraçoğlu, Tasarruf Haftası dolayısıyla 1945 Ocak ayında yaptığı açıklamada; 5-6 aydır ihracat ve ithalat hareketlerinde büyük bir durgunluğun mevcut olduğunu belirtmişti. Başbakan üzüm, incir, fındık, tütün gibi ürünlerin müşterilerini beklediğini ve Türk Hükümeti için yegâne müşterilerin ABD ve İngiltere olduğunun altını çiziyordu. Başbakan, Türk Hükümeti'nin İngiltere ve ABD pazarına sıkı sıkıya bağlanmak zorunda olduğunu ve bu sebeple de dolara %40 prim verdiklerini

⁵⁶² **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1945, Sayı: 7651, s. 1, 3.

⁵⁶³ **Tanin**, 31 Aralık 1945, Sayı: 4454-839, s. 3.

⁵⁶⁴ **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1945, Sayı: 7675, s. 1, 3.

vurguluyordu⁵⁶⁵. Başbakanın özellikle üzerinde durduğu nokta, Türk Hükümeti'nin dolara prim vererek ihracat ve ithalat hareketlerini artırma çabaları idi. Bu duruma rağmen henüz bir netice elde edilememişti. Çünkü piyasanın durumu kötüydü ve dolara verdikleri prim dolayısıyla da birtakım tartışmalar yaşanıyordu. Bu sebeple piyasada, ABD'nin satışlarını artırmamasından kaynaklı problemler mevcuttu.

Ticaret Bakanlığı'nın 1945 yılı itibariyle dış ticareti geliştirmek adına yaptığı çalışmaların temel amacı, Amerika ve İngiltere ile ticari ilişkileri güçlendirmektir. Hayatî maddeler için döviz sınırlandırılmasına ihtiyaç duyulmuyordu. Anglo-Amerikan ofisinden çıkartılmış olan siparişlerin miktarı ise 60.000.000 TL olmuştu⁵⁶⁶. Ayrıca Türk Hükümeti ihracatı teşvik etmek amacıyla bazı önlemler de almıştı. İlk olarak tiftik, kuru üzüm ve incir gibi ihracat kalemlerinden alınan tahsisatı iptal etmişti. Yasaklanmış olan bazı eşyaların (keçi kılı vb.) ihracatı serbest bırakılmıştı. Hükümet tarafından çok yüksek seviyelerde belirlenmiş olan bazı eşyaların fiyatları (keçi derisi, koyun derisi vb.) da serbest hale getirilmişti. Verilen %40 prim, varış noktası neresi olursa olsun serbest ihracat yapılan her bölgede geçerli olacaktı. Bu madde önemli bir karardı. Bu bağlamda yapılan ticaretin Orta Avrupa ile devamında büyük avantajlar sağlaması bekleniyordu⁵⁶⁷.

Türk yetkililer İngiltere ve Amerika ile yapılan ticari görüşmelerde Sterlinin ve Doların, TL karşısındaki değerlerini yükseltmek üzerinde durmuşlardı. Türk yetkililer böyle bir uygulamaya gitmelerinin sebebini, uluslararası piyasalarla Türk piyasalarının eşitlenmesi ve Türkiye'nin ihtiyacı olan ürünleri kolayca alabilmesi şeklinde açıklıyorlardı. Bu gerçekleşirse, piyasalarda rahatlama olacağı ön görülüyordu⁵⁶⁸. Görüşmeler esnasında ortaya atılan fikirlerin birçoğu savaş sonrası ekonomi ile alakalıydı. Savaş dönemi boyunca TL'nin iç ve dış değerinde önemli farklar oluşmuştu. 1946 yılında Recep Peker Hükümeti, Türk Lirasına gerçek değerini belirleyerek, dış fiyatlarla iç fiyatların arasındaki farkları ortadan kaldırmayı

⁵⁶⁵ **İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası**, No: 1, C. 61, Ocak 1945, s. 3.

⁵⁶⁶ **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1945, Sayı: 7346, s. 2.

⁵⁶⁷ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 330, Vol: 33, April 1945, p. 105.

⁵⁶⁸ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1945, Sayı: 7405, s. 1, 3.

hedefleyecekti. Peker Hükümeti, amacını ithal ürünlerin ülkeye girişini sağlayabilmek olarak açıklayacaktı. 1946 yılında 7 Eylül Kararları ile Türk Lirasının değeri %40'a yakın bir oranda düşürülecekti. TL'nin değeri indirildiği için ithal malların fiyatları da artacaktı⁵⁶⁹. Bu bağlamda Recep Peker Hükümeti hedeflediği sonuca ulaşamayacaktı. Zira Türkiye'de dönem itibariyle işsizlik artacak, ihracat düşecek ve döviz stoklarında azalmalar başlayacaktı. Türkiye, savaş ekonomisinden çıkıp uluslararası piyasalara uyum sağlama sürecinde, para politikalarında hedeflerine varamayacaktı.

1945 yılına dönüldüğünde Türk Hükümeti, hem yünlü hem de pamuklu tekstil ürünlerinde kayda değer artışlara rağmen ülkenin üretim ihtiyaçlarının büyük bir kısmında ithalata bağlı kalmıştı. İngiliz ihracatçısından bu iki ana ürünün yanı sıra her türlü mamul eşya talep ediliyordu. Metal eşyalar, toprak eşyalar, lastik eşyalar, çorap vs. tüm tüketim ürünleri yelpazesi her geçen gün daha da artıyordu. Bunun sonucunda da Türkiye'de karaborsa artmıştı. Türk Hükümeti karaborsaya engel olabilmek adına güçlü önlemler almış buna rağmen sonuçlar tatmin edici olmamıştı. Karaborsanın bastırılabilmesi için perakendeci tüccarın kontrolü ve fiyatların istikrara kavuşturulması gerekiyordu. Bununla birlikte, İngiltere ve Türkiye arasında sağlam bir ithalat temelini oluşturulabilmesi için Türk ürünlerinin düzenli olarak İngiltere'ye ihraç edilmesi gerekliliği açıkça gözlemleniyordu. İki ülke arasındaki ihracat son birkaç yıla oranla daha az olmuş ve bu durum devam ettiği takdirde, İngiliz ihracatını finanse etmek için Sterlin takasının arzı düşeceği ön görülüyordu. Türk emtia fiyatlarının yüksek olması ihracatı zorlaştırmakla birlikte, bu zorluk dünya koşulları normal hale geldikçe artma eğiliminde olabileceği tahmin ediliyordu⁵⁷⁰.

İngiliz yetkililerin 1945 yılı itibariyle Türkiye hakkındaki genel düşüncesi; Türkiye'nin kalkınma planlarında ihtiyaç duyduğu yardımların devam ettirilmesi ve bu sayede Türk pazarını elde tutmalarının kolaylaşacağı şeklindeydi. Zira Londra'daki görüşmelerin devam ettiği esnada, Türk yetkililer İngiliz İhracat Ticareti Araştırma Teşkilatı'nın kurulmasının İngiltere ve Türkiye arsındaki ticarete yeni bir boyut

⁵⁶⁹ Esat Çelebi, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 2, Sayı: 1, 2001, s. 55-66, s. 59, 60; Serkan Tuna, "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (13), 2007, s. 86-121.

⁵⁷⁰ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 328, Vol: 33, February 1945, p. 38, 39.

kazandıracağını düşünüyorlardı. Ayrıca bu durumun, savaş sonrası ticari piyasalara olumlu etki yapacağı da umut ediliyordu. Bu kurum vasıtasıyla İngiliz ihracat firmaları, Türk tüccar ve müşterilerine direkt olarak ulaşabileceklerdi. Hatta bir İngiliz ihracatçısı; “Türkiye’nin tüm ihtiyaçlarını karşılamak adına çabalarını sürdüreceklerini” belirtiyordu⁵⁷¹.

7 Haziran 1945’te Türk Hükümeti, bir kararname ile tüccarların aşağıdaki ürünleri vergiden muaf olarak ihraç edebileceğini açıklamıştı;

Vergiden Muaf Olarak İhraç Edilebilecek Bazı Ürünler

Arpa, Çavdar, Yulaf, Mısır, Buğday	Ayçiçeği Tohumu, Kuşyemi, Keten Tohumu
Kuru Fasulye, Kuru Bakla, Soya Fasulyesi	Küçük Deriler, Halılar
Lületaşı, Bakır, Krom, Borasit, Zımpara, Cıva	Beyaz Darı Tohumu, Haşhaş Tohumu, Susam Tohumu
Keten lifi, Kenevir Lifi, Kitre Sakızı, Tiftik, Pamuk, Küspe, Palamut, Yer Fıstığı	Naftalin, Dökme Demir, Çelik, Dökme Demir Boru

Tablo.7.2.⁵⁷²

Vergilerin kaldırılmasıyla birlikte taleplerin fazlalaşacağını düşünen Türk Hükümeti, İngiltere ve Amerika ile devam eden ticari faaliyetleri kolaylaştırmak için savaş ekonomisinden çıkmaya yönelik adımlar atıyordu.

Türk Hükümeti, savaş sonrası iktisadi planlarında bilhassa ithalatı kontrol edebilmek adına çıkarttığı kanunları tek bir çatı altında toplamak için ithalat kontrol sistemini oluşturmuştu. Bu sisteme göre ithalat kontrol hedefi ikiye ayrılmıştı. İlk

⁵⁷¹ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1945, Sayı: 7405, s. 1, 3.

⁵⁷² **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 333, Vol: 33, July 1945, p. 203.

hedef, belli fiyatlar üzerinden ithalat yapılmaması ve ithal edilecek ürünlerin cinsi-miktarını ülkenin ihtiyaçlarına göre belirleyebilmektir. İkinci hedef ise ithalatı, ihracattan elde edilen dış satın alma ile dengelemektir. Bu yüzden sipariştan evvel yetkili makamlardan ithal onayı alınması zorunlu kılınmıştı. Siparişi onaylayacak makamlar ise Ticaret Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı idi. İthal ürünlerine verilen onay süresi ise dört ay olmuştu⁵⁷³. Ayrıca hükümet, ithal ürünlerin geçerliliği ile ilgili bir düzenleme yapmıştı. Bu düzenlemeye göre; üreticiler tarafından sağlanan belgelerle kanıtlanan ürünler için gereken süre, ithalat izinlerinin geçerliliğine eklenecekti. Ayrıca gecikmeler üretici firmaların özel nitelikleri göz önünde bulundurarak, altı aydan fazla olmayacak şekilde, birlikler tarafından düzeltilenecekti. Böylece gümrüklere gelen ihracat ve ithalat ürünlerinin ödemeleri için verilmiş veya verilecek ithal izin süresine, ürünlerin imal sürelerinin de eklenmesi onaylanmıştı⁵⁷⁴. Türk Hükümeti, ithalatı artırmak ve ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına yaptığı düzenlemeleri tek bir merkezde toplaması kontrolü kolaylaştırmak açısından yerinde bir uygulamaydı.

Yeni Türk-İngiliz anlaşmasıyla birlikte Ticaret Bakanlığı, Sterlin sahası içerisindeki ülkelerle Türkiye'nin ticaretini geliştirilmesi için yeni önlemler almayı düşünüyordu. Mevcut durumdan dolayı istenilen miktarda ithalat işlemleri gerçekleştirilemiyordu. Bu yüzden Sterlin sahası içindeki ülkelere siparişler için akreditif talepleri başlamıştı⁵⁷⁵. İngiltere ve Sterlin sahasında ihracat yapılan diğer ülkelere, Türk Hükümeti'nin akreditif açacağı haberi tüccarlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Akreditifin açılmasının, piyasada olumlu bir etki yaratacağı düşünülüyordu. İthalatçılar tarafından İthalatçı-İhracatçı Birliklerine başvurular yapılırken, ihracat adına durum kesin değildi. Bu bağlamda, tüccarların stoklarını elden çıkartma beklentisi doğuyordu⁵⁷⁶. Türk Hükümeti'nin yaptığı düzenlemelerin savaş sonrasında geçerlilik kazanacağı düşünülmekle birlikte bu yeniliklerle piyasadaki durağanlığın bitmesi öngörülmekteydi.

⁵⁷³ **Resmi Gazete**, 3 Eylül 1945, Sayı: 6099, s. 9289, 9290.

⁵⁷⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 338, Vol: 33, December 1945, p. 376.

⁵⁷⁵ **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1945, Sayı: 7556, s. 1, 3.

⁵⁷⁶ **Tanin**, 28 Aralık 1945, Sayı: 4454-836, s. 3.

Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin ümit edilen noktaya gelememesi, tek taraflı problemlerden kaynaklanmıyordu. Savaş döneminde biriktirilen Sterlin, savaş sonuna doğru ihtiyaç duyulan maddelerin alımında kullanılmıştı. İngiltere'ye ihracat yapılmamasından dolayıyla Türk Hükümeti'nin elinde Sterlin stoku olmamıştı. Ayrıca Türk ürünlerinin fiyat yüksekliği meselesi ile İngiliz Hükümeti ihracatı karşılayacak tutarda ürün alımı yapmamıştı. Döviz birikimi olmadığından vesaik mukabili* dış ticareti biraz olsa rahatlatıyordu. Bu sistem Türk Hükümeti tarafından kaldırılmamıştı ve tüccar isterse belirli bir kredi faizi ile Ticaret Bakanlığı'ndan aldığı izinle mal getirmekte bağımsızdı. Akreditif yöntemde ise, tüccar Ticaret Bakanlığı'na başvuruda bulunacak ve aldığı izin yaptığı ihracata bağlı olacaktı⁵⁷⁷.

3. 1945 Yılı Piyasa Koşulları

1945'in ilk ayında, piyasalarda bir değişiklik olmamıştı. Bununla birlikte herhangi bir ihracat hareketi de görülmemişti. Yünlü ürün piyasasında İngiltere'den az miktarda ürün gelmişti. Ayrıca birçok gemi yünlü ürünlerle birlikte İngiltere'den Türkiye'ye getirilmek üzere hazır beklerken bu ürünlerin kısa sürede Türkiye'ye ulaşması umuluyordu⁵⁷⁸. Bunun yanında da U.K.C.C. heyeti ile İzmir İhracatçıları arasında gerçekleştirilen görüşmelerde, İngiliz heyeti üzüm ve incir satışına ait sözleşmeyi imzalamıştı. Satışı gerçekleşen miktar 12.000 ton üzüm ve 5.500 ton incirdi. Bu ürünlerin fiyatları ise üzümde 50 kuruş, incirde 37,5 kuruş olmuştu⁵⁷⁹. Ayrıca İngiliz ve Türk yetkililer arasında, fiyatlar hakkındaki uzun görüşmelerin ardından İzmir'den 10.000 ton incir ve 20.000 ton kuru üzüm satın almaya dair bir anlaşma yapılmıştı. Ayrıca yakın zamanda İngiltere'nin yaklaşık 5.000 ton fındık satın alması bekleniyordu⁵⁸⁰. 1945 Ocak ayında İngiltere ile Türkiye arasındaki faaliyetler

* Vesaik Mukabili; Vesaiklerin (Belgelerin) alıcıya mal bedelinin tahsil edilmesinden veyahut tahsisat için istenilen güvencenin alınmasından sonra teslim edildiği bir ödeme şeklidir.

⁵⁷⁷ Ecvet Güresin, "İthalatın Akreditifle Yapılması Kararı-Kontenjan Sisteminin Mahzurları", **Tanin**, 31 Aralık 1945, Sayı: 4454-839, s. 3.

⁵⁷⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 327, Vol: 33, January 1945, p. 3, 4, 5.

⁵⁷⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1945, Sayı: 7338, s. 1.

⁵⁸⁰ **The Times**, 24 January 1945, No: 50.049, p. 3.

bu alımlardan ibaretti. Diğer dönemlerle karşılaştırıldığında, alışverişlerin minimuma indiği görülüyordu.

1945 Şubat ayı boyunca İngiltere ve Amerika'ya, 50.000.000 TL değerinde ürün siparişi verilmiş ve verilen siparişlerde herhangi bir sınırlandırma yapılmamıştı⁵⁸¹. 1945 Mart ayında U.K.C.C. yetkilileri, anlaşma yaparak satın aldığı fiyat üzerinden 4.000 ton daha üzüm almaya karar verdiklerini, yetkililere bildirmişlerdi⁵⁸². Türkiye'nin ihtiyaçları arasında olan hazır kıyafet ithaline, İngiltere'den olumlu cevaplar alınmıştı⁵⁸³. 1945 yılının ilk üç ayına bakıldığında, Türkiye açısından elde edilen sonuçlar memnun edici olmamıştı.

1945 Haziran ayında İngiltere'den az miktarda pamuklu ürün Türkiye'ye ulaşmıştı. Gelen ürünlerin dağıtımı ise devlet memurları ile perakende ticaret ile uğraşan kişiler arasında yapılmıştı⁵⁸⁴. Yapılan ticaret anlaşmasıyla, İngiltere'nin Türk ürünlerinin büyük bir kısmını alması ön görülüyordu. Bunun yanında İngiltere, Türkiye'den yıllık bir buçuk milyon İngiliz lirası karşılığında tütün satın alıyordu. Bu miktarın on ile on beş milyonu bulacağı tahmin ediliyordu⁵⁸⁵. İngiltere'den 1945 Temmuz ayında Vanderer adında bir şilep Türkiye'ye gelmişti ve şilepte bol miktarda kimyevi maddeler, pamuklu mensucat, yünlü mensucat, demir, pamuk ipliği bulunmaktaydı⁵⁸⁶.

İngiltere'den alınan 140 sandık ilaç ve 180 büyük fiçı tıbbi malzemeler 1945 Ağustos ayında İskenderun Limanı'na varmıştı⁵⁸⁷. Diğer yandan aynı ay pamuklu ürün piyasasında İngiltere'den Türkiye'ye herhangi bir ürün gelmemişti. Metal kaleminde ise demir-çelik arzı artmakta ve teslimat şartları savaşın yıkıma uğrattığı ülkelerde yeniden yapılanma planlarında etkili olmaya başlamıştı. 1939'dan beri ilk kez İngiltere Türkiye'ye, 3.000 tonluk yuvarlak çelik kontenjanı teklif etmişti. Bakır fiyatları büyük

⁵⁸¹ **Tanin**, 3 Şubat 1945, Sayı: 4454-513, s. 1.

⁵⁸² **Cumhuriyet**, 25 Mart 1945, Sayı: 7398, s. 2.

⁵⁸³ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1945, Sayı: 7422, s. 3.

⁵⁸⁴ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 332, Vol: 33, June 1945, p. 170.

⁵⁸⁵ **Tanin**, 24 Haziran 1945, Sayı: 4454-654, s. 1.

⁵⁸⁶ **Tanin**, 14 Temmuz 1945, Sayı: 4454-674, s. 3.

⁵⁸⁷ **Vatan**, 15 Ağustos 1945, Sayı: 1332, s. 3.

stokların birikmesi nedeniyle düşme eğilimi gösterirken, Türkiye’de arz yetersizliği olan kurşun ve çinko stoklarının yükselmesi öngörülüyordu. Savaşın sona ermesiyle inşaat malzemelerine karşı muazzam bir talep ortaya çıkmıştı. İngiltere hasarlı bölgelerini tamir etmekle meşgulken, yakın gelecekte siparişlerin tamamını alacak olan ülkenin ABD olması düşünülüyordu⁵⁸⁸.

İngiltere ile Türkiye’nin arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat ticaretinin durgun bir seyir takip etmesi akabinde birtakım soru işaretlerine sebep olmuştu. Kastedilen durum, Türkiye’nin İngiltere’ye 400 bin Sterlin borcu bulunduğu ve bu borcunu altınla ödeyemediği için İngiltere’nin Türkiye’ye ürün göndermeyi durdurması idi. Ticaret Bakanı basına verdiği röportajda; böyle bir durumun söz konusu olmadığını ve İngiltere ile ticaretin devam ettiğini vurgulamıştı. Bakan, Sterlin sahasına giren ülkelerle yapılan ticaretin seyrek de olsa devam ettiğini (mahsul döneminin sonunda olunmasıyla) ihracatın yapılmasını engelleyen durumların olduğunun altını çiziyordu. Ayrıca Bakan, İngiltere’ye 1945-1946 mahsul yılında bol miktarda incir ve kuru üzüm satışı yapılacağını beyan ediyordu. Bakan ek olarak da, ihracat lisanslarının tamamıyla kaldırılmasının söz konusu olmadığını belirtmişti. İhracatı tamamıyla serbest bırakmak bazı ürünlerin yurtdışına gönderilip, orada karşılıksız kalmasına neden olabilirdi. Bazı ürünlerin ise direkt ihraç kalemlerinde yer alması, lisans usulünde birtakım kolaylıklar yapılmasına da sebep olmuştu. Balık, halı, bağırsak, kuşyemi, meyankökü, meyanbalı, kitre gibi bazı ürünleri lisanstan ayrı tutma; üzüm, incir, fındık, deri, palamut gibi bir kısım ürünlerin de tespit edilecek şartlar altında ihracına izin verme görevi, yerine göre Birliklere ve Mıntıka Ticaret Müdürlüklerine bırakılmıştı. Önemli görülen hububat, bakliyat gibi bazı ihraç ürünlerinin lisansının bakanlıkça verilmesine devam edilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece ihraç lisansları ihtiyaca göre revize edilmişti⁵⁸⁹. Türk Hükümetince İngiltere ile ticaretin durmadığı ifade edilse de mevcut rakamlara bakıldığında ve savaş dönemiyle karşılaştırma yapıldığında en düşük oranların 1945 yılına ait olduğu gözlemleniyordu.

⁵⁸⁸ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 334, Vol: 33, August 1945, p. 233, 234.

⁵⁸⁹ **Ulus**, 13 Eylül 1945, Sayı: 8670, s. 1, 4.

İngiltere'den 1945 Ekim ayı sonuna kadar asgari 20-25 bin tonluk ithal eşyası Türkiye'ye gönderilmişti. Gelen eşyalar arasında, lastik, kumaş, elektrik malzemesi, mutfak eşyası, muşamba, saat ve makas bulunuyordu. Aynı zamanda da Türkiye'den İngiltere'ye palamut satışına başlanmıştı⁵⁹⁰.

İngiliz temsilciler ile yapılan görüşmeler neticesinde 42,5 kuruş üzerinden 25.000 ton üzüm satışı gerçekleştirilmişti. Ayrıca incir satışı içinde 37,5 kuruştan anlaşmaya varılmıştı⁵⁹¹. İngiltere, üzüm ve incirden başka Türkiye'den bakır, krom ve palamut almak için yeni girişimlerde bulunuyordu. Ayrıca tiftik için bir anlaşmaya varılması bekleniyordu⁵⁹².

1945 Kasım ayında, önceki aylarda İngiltere'ye satışı yapılan kuru üzüm ve incirlerin sevkiyatı başlamıştı. Pamuklu ürün piyasasında ise İngiltere'den Türkiye'ye herhangi bir ürün gelmemişti⁵⁹³.

İngiliz Hükümeti'nin, pamuk ipliği ihracatına getirdiği yasağı kaldırması, piyasada iyi bir izlenim bırakmıştı. İngiltere'ye verilen 10 bin balya iplik siparişinin yakın zamanda gelmesi ümit ediliyordu⁵⁹⁴. Türkiye'den İngiltere'ye 1.5000.000 Sterlin değerinde hububat satışı gerçekleştirilmişti. Ayrıca bu ürünlerin Sterlinle ödenmesine, İngiliz Hükümetince onay verilmişti⁵⁹⁵. Mevcut durumdaki hareketlilik, tüccarları sevindirmekle beraber durgunluğun üstesinden gelineceğini de düşündürmüştü.

⁵⁹⁰ **Tanin**, 14 Ekim 1945, Sayı: 4454-764, s. 3.

⁵⁹¹ **Ulus**, 10 Ekim 1945, Sayı: 8693, s. 2.

⁵⁹² **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1945, Sayı: 7597, s. 1, 3.

⁵⁹³ **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, , No: 337, Vol: 33, November 1945, p. 332, 333.

⁵⁹⁴ **Tanin**, 7 Kasım 1945, Sayı: 4454-784, s. 3.

⁵⁹⁵ Rita Gracia adlı İspanyol gemisi bu ürünleri İngiltere'ye aktarmak için Türkiye'ye doğru harekete geçmişti. **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1945, Sayı: 7636, s. 1.

1944-1945 İthalat ve İhracat Farkları

Miktar (Ton)	1945	1944	Fark
İthalat	237.710	304.467	-66.757
İhracat	263.814	328.581	-64.767
Fark	+26.104	+24.114	

Tablo.7.3.

11 Aylık Genel Toplam (Ocak-Kasım)

Kıymet (Bin Lira)	1945	1944	Fark
İthalat	106.370	154.075	-47.705
İhracat	185.086	220.708	-35.622
Fark	+78.716	+66.633	

Tablo.7.4.⁵⁹⁶

Tablo 7.3. ve 7.4.'te kaydedildiği üzere 1944-1945 yılları arasındaki ithalat ve ihracat farklarının, dünyadaki diplomatik girişimlerin etkisiyle, 1945 yılı itibariyle de istikrarlı olmadığı görülmektedir.

⁵⁹⁶ **BCA.** 30.10.0.0/25.142.11, 24.12.1945 Tarihli Rapor.

Dört Yıllık İhracat-İthalat Miktar ve Değerleri

	İhracat		İthalat	
Yıl	Miktar (1.000 Ton)	Değer (Milyon Lira)	Miktar (1.000 Ton)	Değer (Milyon Lira)
1939	1135	127	735	118
1941	429	124	310	75
1943	336	257	391	203
1945	310	219	325	126

Tablo.7.5.⁵⁹⁷

Türkiye'nin 1939,1941,1943 ve 1945 yıllarında gerçekleştirdiği ithal ve ihracat işlemleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Tabloya göre en yüksek hacimin 1939 yılında alındığı, en düşük verimin ise 1945 yılı itibariyle görüldüğü anlaşılmaktadır. Savaş sonrası dünyadaki ekonomik sistemin nasıl şekilleneceği problematiği yetkilileri endişelendirmekle birlikte ilerleyen süreçte Türkiye'nin sadece Müttefik blokuyla devam eden ticareti yüzünden birtakım endişeler mevcuttu. 1944 yılından sonra Türkiye'nin ihracat yaptığı ülke sayısında kısıtlamalar yaşanmıştı. Ayrıca Türkiye'nin yeni durumuyla alakalı rekabet ortamı da ticari işlemlere yansıyor. Amerika'nın ticaret sahasında öne çıkışı, İngiltere'nin savaş boyunca Almanya ile olan rekabetine yeni bir ivme kazandırmıştı. Fakat en büyük problem, İngiltere'nin eski ekonomik gücünde olmamasıydı. Batılı demokrasilerin zaferiyle sonuçlanan II. Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi düzen, Türkiye'nin hem dış politikalarını hem de ekonomi politikalarına yön vermeye devam edecekti.

⁵⁹⁷ Moris Singer, **The Economic Advance of Turkey 1938-1960**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1997, p. 15.

4. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-İngiliz Ticari İlişkileri Kapsamında Başlıca Ürünlere Dair Tablolar

İngiltere'nin Türkiye'den aldığı ürünler ve miktarları aşağıdaki gibidir;

Krom

Krom	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	-	-	-	-	25.973	-	-
Kıymet	-	-	-	-	616	-	-

Tablo.7.6.⁵⁹⁸

Tiftik

Tiftik	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	1.780	1.778	3.064	2.792	2.742	3.472	-
Kıymet	1.498	1.909	5.863	7.545	9.358	13.288	-

Tablo.7.7.⁵⁹⁹

Yaprak Tütün

Tütün (Yaprak)	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	195	1.400	2.581	3.160	504	3.014	933
Kıymet	138	1.684	3.157	3.687	873	5.794	2.608

⁵⁹⁸ Miktarlar ton, kıymetler üç sıfır ilavesiyle okunmaktadır. **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, C. 18, Yayın No: 328, 1950, Ankara, s. 326.

⁵⁹⁹ **A.g.e.**, s. 325.

Tablo.7.8.⁶⁰⁰

Afyon

Afyon	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	28	91	2	-	71	50	34
Kıymet	231	946	62	-	2.562	1.826	1.187

Tablo.7.9.⁶⁰¹

Kuru İncir

Kuru İncir	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	10.412	562	10.394	9.204	180	7.905	10.354
Kıymet	1.236	105	2.152	2.661	224	3.955	3.902

Tablo.7.10.⁶⁰²

Çekirdeksiz Kuru Üzüm

Çekirdeksiz Kuru Üzüm	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	15.649	20.297	24.130	13.035	4.063	29.095	34.534

⁶⁰⁰ A.g.e., s. 328.⁶⁰¹ A.g.e., s. 328; Suna Altan, “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 102-103. Yazar bu bölümde Türkiye’den İngiltere’ye yapılan afyon satışlarının 1940 yılında 116.207.909 kg yapıldığını ve bu satıştan sonra 1944’e kadar herhangi bir satışın gerçekleşmediğini yazmaktadır.⁶⁰² A.g.e., s. 315.

Kıymet	1.835	2.686	6.861	7.911	2.737	19.616	15.842
--------	-------	-------	-------	-------	-------	--------	--------

Tablo.7.11.⁶⁰³

Türkiye'nin İngiltere'den aldığı ürünler ve miktarları aşağıdaki gibidir;

Kakao-Çikolata

Kakao-Çikolata	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	11	34	101	75	137	86	-
Kıymet	2	12	40	52	104	74	-

Tablo.7.12.⁶⁰⁴

Makineler

Makineler	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	3.477	4.133	1.905	3.388	2.184	1.766	5.669
Kıymet	2.484	2.311	1.284	3.010	1.346	2.406	4.421

Tablo.7.13.⁶⁰⁵

Demir-Çelik

Demir-Çelik	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	-	-	8.977	8.476	4.521	8.850	7.748

⁶⁰³ A.g.e., s. 316.

⁶⁰⁴ A.g.e., s. 305.

⁶⁰⁵ A.g.e., s.310.

Kıymet	-	-	1.938	2.415	1.280	2.848	2.642
--------	---	---	-------	-------	-------	-------	-------

Tablo.7.14.⁶⁰⁶

Bakır ve Bakır Mamulatı

Bakır ve Bakır Mamulatı	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	-	-	677	1.543	571	1.299	1.506
Kıymet	-	-	298	793	307	779	930

Tablo.7.15.⁶⁰⁷

Kara Taşıtları

Kara Taşıtları	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	-	-	2.794	3.518	535	1.100	1.285
Kıymet	-	-	1.567	1.867	315	466	556

Tablo.7.16.⁶⁰⁸

Tarım Aletleri

Tarım Aletleri	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	-	-	67	141	90	20	325

⁶⁰⁶ A.g.e., s. 309.

⁶⁰⁷ A.g.e., s. 309.

⁶⁰⁸ A.g.e., s. 311.

Kıymet	-	-	65	103	83	86	342
--------	---	---	----	-----	----	----	-----

Tablo.7.17.⁶⁰⁹

Tıbbi İlaçlar-Kimyevi Cisimler

Tıbbi İlaçlar/Kimyevi Cisimler	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	-	-	17.196	11.745	14.950	8.592	19.859
Kıymet	-	-	2.180	1.794	2.638	2.031	4.134

Tablo.7.18.⁶¹⁰

Pamuklu Dokuma ve Pamuklu Eşya

Pamuklu Dokuma ve Pamuklu Eşya	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Miktar	347	344	718	1.826	1.135	359	211
Kıymet	700	935	2.252	5.237	7.108	2.442	658

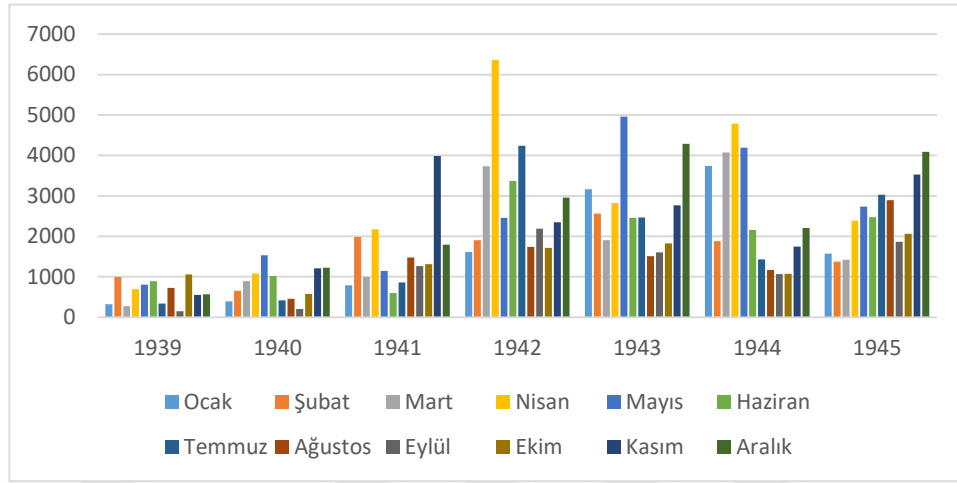
Tablo.7.19.⁶¹¹

⁶⁰⁹ A.g.e., s. 310.

⁶¹⁰ A.g.e., s. 308.

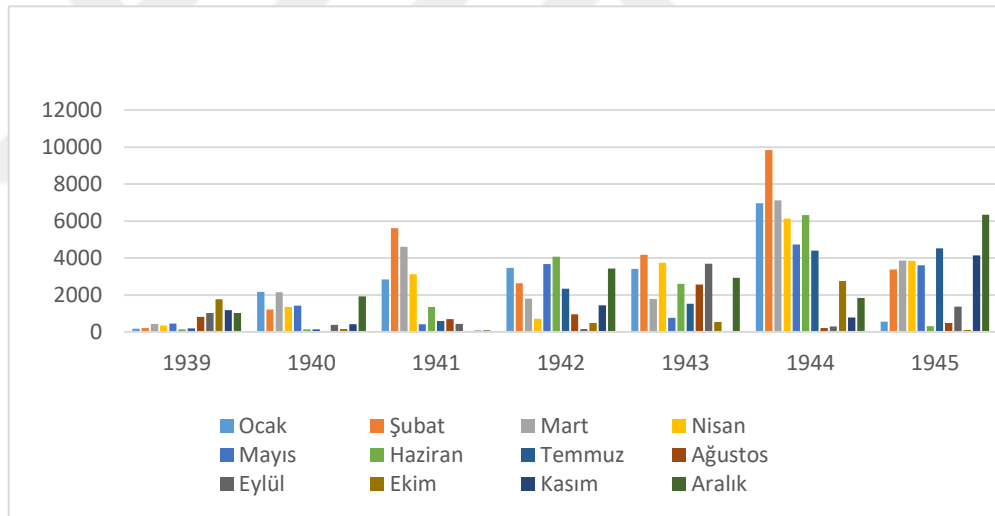
⁶¹¹ A.g.e., s. 306.

1939-1945 İthalat Oranlarının Aylara Göre Dağılım Grafiği

Tablo.7.20.⁶¹²

1939-1945 İhracat Oranlarının Aylara Göre Dağılım Grafiği

Tablo.7.21.⁶¹³

⁶¹² Hariciye Ticaret Aylık İstatistikleri, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Akın Matbaası, Ankara, Kasım 1946, s. X.

⁶¹³ A.g.e., s. XI.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı boyunca, Türk-İngiliz ticari ilişkileri iç ve dış dinamiklerin etkisiyle inişli ve çıkışlı bir grafik seyretmiştir. Şöyle ki, savaşın başladığı 1939 yılından 1942 yılına kadar Türkiye'nin ihracat ve ithalat grafiğinde İngiltere'nin payı yükseliş gösterirken, 1942 yılından sonra ise bu yükseliş yerini istikrarsız bir duruma bırakmıştı. Dünyadaki siyasi konjonktür grafiklere tutarsız bir şekilde yansımıştı. Zira Türk Hükümeti'nin Müttefik ve Mihver bloklarıyla olan ilişkileri hem savaşın seyrini değiştirmiş hem de bu ülkelerle yapılan ticari faaliyetleri etkilemişti.

Atatürk döneminde, Türkiye'nin dış ticaret grafiklerine bakıldığında en fazla paya sahip olan ülkenin Almanya olduğu görülmektedir. Savaş başladıktan sonra, piyasalardaki Alman hâkimiyeti hem İngiliz Hükümeti'ni hem de Türk Hükümeti'ni rahatsız etmişti. İngiltere'nin temel hedefi savaş boyunca Türkiye'yi hem siyasi hem de ticari olarak yanında tutabilmek olmuştur. Ortadoğu'ya açılan kapının Türkiye'den geçmesi ve 1939 yılında ABD'nin henüz savaşa katılmamış olması, İngiltere'nin Türkiye ile yakınlaşmasına olanak tanımıştı. Bu bağlamda İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin hâkimiyet sahasındaki Alman etkisini kırmak için her türlü girişime onay vermişti. Özellikle İngiliz şirketleri yatırımlarıyla Türkiye'nin sanayisini ve alt yapısını iyileştirmek adına çeşitli teşviklerde bulunmuştu. Bu yatırımlara birçok fabrika ve liman tesisleri örnek verilebilir. Savaş yüzünden denizyollarındaki kısıtlamalar ile Türkiye'nin jeopolitik konumu bir kez daha önem kazanmıştı. Bu yüzden Türk Hükümeti yabancı ülkelere krediler alarak, ülkenin eksikliklerini en aza indirme yolunu tercih etmişti. Ayrıca Türk Hükümeti savaşa rağmen sanayileşme çabalarını sürdürmüştür.

Atatürk döneminde ihtiyaç duyulan uzmanların genellikle Almanya'dan gelmesi ve öğrencilerin Almanya'da eğitim almaları ile Alman yatırımları ön planda olurken, savaş döneminde ise İngiltere Almanya'nın yerini alabilmek için gayret göstermişti. Ayrıca İngiltere, çeşitli kültürel faaliyetler ile İngiliz dilinin tanıtılması ve yaygınlaşması adına girişimlerde bulunmuştu. Bu faaliyetler arasında; farklı branşlardan öğretmenlerin Türkiye'ye gelmesi, Türkiye'nin birçok şehrinde sergilerin

açılması ve İzmir Fuarı gibi etkinlikler sayılabilir. Bu bağlamda İngiliz Hükümeti Türkiye ile arasındaki kültürel dostluğu ön plana çıkarıp, İngiliz kültürünün Türkiye’de yaygınlaşmasını hedeflenmiştir. Dönem itibariyle İngiliz Hükümeti’nin Türkiye üzerindeki kültürel propagandaları başarılı olmuştur. O yıllarda İngiliz dilinin Türkiye’de yaygınlaşma oranı bu durumu kanıtlar nitelikteydi.

Türk-İngiliz ticari ilişkileri, savaş başladıktan sonraki dönemde takas usulüyle devam etmişti. Takas usulü sistem, iki savaş arası dönemde geniş bir uygulama sahası bulmuştur. Her ne kadar bu sistemin eksiklikleri olsa da, savaş yıllarında zorunlu olarak uygulanmıştı. Savaş başlayınca her iki hükümet ticareti kısıtlayıcı birtakım önlemler almışlardı. Türk Hükümeti açısından savaş dönemi ekonomi politikaları ikiye ayrılıyordu. Refik Saydam Hükümeti döneminde uygulanan politikalar sıkı tedbirlerden oluşuyordu. Bu dönemde çıkartılan Milli Koruma Kanunu ile hükümet, olağanüstü yetkileri elinde tutmuş ve piyasalara doğrudan müdahalede bulunmuştu. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde uygulanan politikalarda ise devletin müdahaleleri devamlılık göstermesine rağmen diğer dönemle karşılaştırıldığında biraz daha serbestlik söz konusuydu. Fakat asıl gaye savaş dönemi boyunca Türk halkının refah ve alım gücünü azaltmamaktı. Tarımsal üretimin azalmasıyla birlikte bütçenin büyük bir kısmının askeri ihtiyaçlara ayrılması, halkın alım gücünü elbette olumsuz etkilemişti. Zira dönem içerisindeki uygulamalar bunu gösterir nitelikteydi. Ayrıca ithalatın azalmasıyla birlikte ülkede karaborsacılık faaliyetleri yükselişe geçmişti. Ekonomik kısıtlamalar genellikle tarımla uğraşan kesimi etkilerken, ticaretle uğraşan kesim bu durumdan daha az zarar görmüştü. Savaş ekonomisine ve uluslararası siyasi koşullara rağmen Türk Hükümeti aldığı önlemlerle bu dönemde dış ticaret fazlası vermişti.

1939 yılında Türkiye’ye verilen İngiliz ve Alman kredilerinin arasında farklılık mevcuttu. Bu farklılığa göre Almanlar Türklerin alım sahalarını genişletmeyi taahhüt ederken, İngilizler bunun garantisinin vermemişlerdir. Genellikle İngiliz yetkililer, Türkiye’den daha fazla ürün alabilmek için alternatif pazarlar bulma amacı taşımışlardı. Bu duruma en iyi örneğin Ruslar olduğunu sıklıkla belirtmişlerdir. Ayrıca Akdeniz coğrafyasında egemen devlet olabilmek için Yunanistan ve Türkiye gibi devletleri ekonomik olarak destekleme politikasını gütmüşlerdi. Almanya’nın dönem

boyunca elindeki kozu Türk ürünlerini yüksek fiyat vererek, kendi ülkesiyle ticaretin devamlılığını sağlamak olmuştur. Savaşın ulaşım yollarına olumsuz etkisi nedeniyle, bu dönemde ticari faaliyetlerde denizyolu yerine demiryolu tercih edilmiştir. İhracat-ithalat işlemlerinde dönemsel olarak azalmalar yaşansa da, 1939 yılının ikinci yarısından itibaren piyasalar normale dönmüştü.

1940 yılında İngiltere, Almanya'ya yapılan askeri mühimmat ithalatını durdurmaya yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştı. Özellikle İngilizler, Almanya için askeri teknoloji ürünler yerine ikinci derecede önem taşıyan ürünleri almalarını teşvik etmeye çalışmışlardı. Burada önemli olan temel nokta, Almanların bütçesini farklı alanlara kaydırabilmektir. Fakat İngiltere'nin bu politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin sanayi ve zirai faaliyetlerini geliştirmesi için İngiliz Hükümeti, Türkleri bu alanlarda desteklemeyi dönem boyunca sürdürmüştü. Bunun sebebi de Türkiye'ye verilen kredilerin, kendilerine geri ödenebilmesiydi. Böylelikle gelişen zirai ve sanayi faaliyetlerle birlikte Türk Hükümeti ödemelerini kolaylıkla yapabilecekti. U.K.C.C.'nin kurulmasıyla İngiltere'nin Anadolu ve Balkanlardaki ticari faaliyetleri büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Bu kurum İngiliz Hükümeti'nin ticari sahasını genişletmede öncü rol oynamıştı. 1940 yılında İtalya'nın savaşa katılmasıyla birlikte, Akdeniz'deki gemi nakliye fiyatlarında artışlar yaşanmıştı. Bu yüzden İngiliz Hükümeti alternatif gemi güzergâhları bulmaya çalışmıştı. Bu durumda önem kazanana bölge Ortadoğu olmuştu.

1941 yılı itibarıyla İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin stratejik noktalarında iyileştirmeler yapmıştı. Bu duruma en iyi örnek ise İskenderun ve Mersin limanları verilebilir. Bu bağlamda Ortadoğu Tedarik Merkezi oluşturulmuş böylelikle hem Türkiye hem de Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkilerin kolaylaştırılması hedeflenmişti. İngilizler için Türkiye, Almanların Ortadoğu'ya inmelerinin önündeki en büyük engeldi. Ayrıca 1941 yılında çıkartılan Lend-Lease Kanunu vasıtasıyla Türkiye'ye yardım İngiliz kanalıyla yapılmıştı. Bu kanun Amerikan Hükümeti'nin ekonomik gücünü perçinlemiş ve rakipleriyle girdiği mücadelelerde üstünlük kazanmasına yol açmıştır.

1942 ve 1943 yıllarında Türkiye ve İngiltere arasındaki propaganda faaliyetlerinde muazzam artışlar yaşanmıştı. Bu artışlara örnek olarak; Türkiye dışındaki ilk Halkevinin Londra’da açılması, Londra Radyosu’nun Türkçe yayına başlaması, British Council tarafından sergiler, kitap dağıtımlarının yapılması ve Türk dilinin geliştirilmesi için Londra Halkevinde Türkçe kurslarının faaliyete geçmesi verilebilir. Ayrıca 1943’ten sonra İngiliz Hükümeti tarafından dağıtılan kitap miktarlarında ciddi artışlar yaşanmıştı. Yine 1943 yılında İngilizlerin Türkiye’ye yönelik arz politikalarında ve endüstriyel projelerinde değişiklikler yaşanmıştı. İngilizler rekabeti bırakmamakla birlikte Türk Hükümeti üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı. İngilizlerin Türkiye’deki yatırımlarına devam etme istekleri de ileride olası Alman rekabetine dayanabilmek şeklinde açıklanmıştır. 1943 yılı itibarıyla İngiliz-Alman rekabetine, Amerika Birleşik Devletleri de katılmıştı. Aralarındaki rekabete en iyi örnek de Defne projesi verilebilir. Bu proje hayata geçirildiği takdirde Almanya’nın Ortadoğu coğrafyasına erişimi kolaylaşacaktı. Bu bağlamda da İngiliz-Amerikan çıkarlarının tehlikeye gireceği düşünülmüştür. İngiltere’nin müdahaleleri savaşın gidişatıyla bağlantılı olmuştu. 1943’ten sonra savaşta Müttefiklerin güç kazanması beraberinde yapılan baskıları artmıştı. Bu bağlamda, savaşın ilk yılları İngiltere’nin Türkiye’ye karşı daha uzlaşıcı politikalar takip etmesine olanak sağlamıştı.

1944 yılında İngiltere, tarafsız bir ülke olan Türkiye’nin özellikle Mihver bloku ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini en aza indirmesi için savaş boyunca çeşitli kanallardan müdahalelerde bulunmuştu. Bunun en açık örneği ise; Almanya’ya yapılan krom ihracatına Müttefik blokunun baskısıyla son verilmesiydi. Bu bağlamda ticari ilişkiler normal seyrine dönse de diğer yıllarla karşılaştırıldığında minimumda kaldığı anlaşılmıştır. Artan baskılar sonucu Türkiye, Almanya ile tüm ilişkilerini askıya almıştı bu sayede de Türkiye’nin ticari ilişkileri İngiliz-Amerikan Hükümetlerine entegre olmuştu. 1945 yılında ticari ilişkilerin düzelmesi adına imzalanan Türk-İngiliz ticari antlaşması ise beklenen etkiyi yapamamıştır. Bu antlaşma dönem boyunca yapılan diğer ticari antlaşmalardan birtakım farklılıklar taşımıştır. Buna göre, iki ülke arasında karşılıklı ürün taahhüdü yoktu. Ürün aldıkça ödeme yapılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca ürün çeşitliliğinin fazla olması her iki taraf

içinde avantaj sağlamıştır. İngilizlere göre bu antlaşmanın en iyi tarafı, ithalatçılara ürün bedellerini istedikleri zaman ödeme imkânı sunmasıydı. 1945 yılı boyunca da Türk Hükümeti'nin İngiliz-Amerikan Hükümetleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek için çeşitli alternatifler aradığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda da yıl boyunca İngiliz-Amerikan rekabeti devam etmişti. İngiliz Hükümeti; Türklerin zirai, sanayi ve kalkınma projelerine ilgilerini göstermeyi sürdürmüşlerdir.

Savaşın iktisadi anlamda yükünü çeken İngiltere, Türkiye'yi yanına çekebilmek ve Alman rekabetiyle baş edebilmek için Türk ihracatındaki payını yükseltmek adına önlemler almıştı. İngiltere'nin Türkiye'den aldığı başlıca ürünler arasında krom, tiftik, tütün, afyon, kuru üzüm ve kuru incir vardı.

Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin içerisinde krom madenin ayrı bir önemi bulunuyordu. Müttefik ve Mihver blokunun arasındaki yarış, Türk Hükümeti'nin bu kalemden iyi bir gelir elde etmesine sebep olmuştu. Savaş sanayisinde önemli bir yeri bulunan krom madeninin Almanya'ya ve uydu ülkelerine satışı çeşitli tartışmaları beraberinde getirmişti. Dönem boyunca Müttefik kuvvetler bu durumun önüne geçebilmek için çeşitli atılımlarda bulunmuşlardı. 1944 yılı itibariyle de bu istekleri gerçekleştirmiş, Türkiye Almanya'ya yaptığı krom satışını durdurmuştu. Bu tarihten itibaren krom ihracatı sadece Müttefik kuvvetlere yapılmıştı.

İngiltere'nin Türkiye'den satın aldığı diğer önemli ürün ise tiftikti. Tiftiğin kullanım alanları; kadın-erkek kışlık giysi üretimi, şal ve atkı yapımının yanı sıra battaniye yapımı şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda İngiltere'nin bu ürünü talep etmesinin sebebi iklim koşulları olarak açıklanabilir. Ayrıca, savaş dolayısıyla hafif ama kalın kıyafetler, hem ordu hem de siviller için önemliydi.

İngiltere'nin satın almaya bilhassa önem verdiği diğer bir ürün ise tütündü. Tütünün kullanım alanlarını da diğer ürünler gibi çeşitlilik göstermektedir. Örneğin tütün yaprağından elde edilen infüzyonlar vücut parazitlerini önlemede kullanılmaktadır. Ayrıca nikotin, böcek öldürücü etkisinden dolayı zirai işlemlerde uygulanırdı. Bunun yanı sıra tütün yağı boya ve sabun sanayi için önemli bir maddeydi. İlaveten savaş boyunca bağımlı askerler tarafından sigaraya ciddi bir talep olmuştur. İngiltere, tütünü savaş öncesinde ABD'den temin ediyordu. Savaş

başladıktan sonra denizyollarında yaşanan zorluklar sebebiyle, İngiltere tütün ithalatı için Türkiye'yi tercih etmişti. Dönem boyunca birçok İngiliz yetkili, Türk-İngiliz ticaretinin tütün sayesinde gelişebileceği düşüncelerini, basına verdikleri demeçlerle dile getirmişlerdi. En fazla tütün satışının yapıldığı yıl 1944'tür. 1944 yılının siyasi ve ekonomik gelişmelerine bakıldığında; Türkiye'nin Almanya ile ticari ve siyasi ilişkilerini kesmesi, piyasaları etkileyen en önemli olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir alıcısını kaybeden Türkiye, satışlarını artırabilmek için İngiltere ile sıkı bir bütünlük içerisine girmişti. Bu durumu, Türk Hükümeti'nin dış ticaretinde aldığı tedbirler sayesinde anlayabiliyoruz.

Afyon da; ağrı kesici, uyuşturucu ve öksürük kesici gibi özellikleri olduğundan ilaç sektöründe de geniş bir alanda kullanılmaktadır. Savaş sırasındaki ihtiyaçtan dolayı, İngiliz Hükümeti Türkiye'den afyon alımlarına devam etmişti.

Kurutulmuş meyvelerin savaş döneminde ayrı bir önemi bulunmaktaydı. Zira kuru üzümün diğer yiyecek maddelerine göre daha uzun raf ömrüne sahip olması, savaş koşullarında tüketimini artırıcı özellikleri arasındadır. Türk-İngiliz ticari ilişkilerini temel belirleyici olan ürünlerin başında kuru üzüm ve kuru incir geliyordu. İki ülke arasındaki alımların en aza indiği yıl olan 1944'te bile kuru üzüm satışları, yüksek bir paydaya sahip olmuştu. Fakat bu kalemde de satışlar sabit olmamıştır. Kuru incire talebin fazla olması, saklama koşulları ve uzun süre tüketiminin yapılabilmesi şeklinde açıklanabilir. Kuru incirin, çerezlik olarak tüketiminin yanı sıra yemek yapımı, ekmek imalatı ve şekerli mamullerin imalatı gibi çeşitli kullanım alanları mevcuttur. Savaş dönemi baz alındığında da kurutulmuş meyvelerin tercih edilme sebepleri anlaşılabilmektedir.

Türkiye'nin İngiltere'den aldığı başlıca ürünler arasında pamuklu dokuma ve eşyalar, kakao-çikolata, makine, demir-çelik, bakır-bakır mamulâtı, kara taşıtları, tarım aletleri ve tıbbi ilaçlar vardı.

Türkiye'de dokuma sanayisi faaliyette olsa da dönem itibarıyla ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalınmıştır. Bu yüzden bu ürüne olan talep II. Dünya Savaşı boyunca devam etmişti. Bu ürünlerin ithalatında tercih edilen ülke İngiltere olmuşsa da 1942'den sonra Türkiye'ye gelen ürün miktarlarında belirgin bir düşüş

gözlemlenmiştir. 1943'ten sonra Türkiye'nin ithal ettiği ürünler arasında düşüşe geçen bir diğer grup, kakao ve çikolataydı. Kakao ve çikolatanın kullanım alanları oldukça dardı. Savaş yüzünden halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak isteyen Türk Hükümeti, bu ürün grubunu, satın almaya öncelik vermemiştir.

Makine ithalatında dalgalanma dönem boyunca devam etmişti. Türkiye'nin ağır sanayisini geliştirmek için işbirliği içerisinde olduğu İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu makineleri temin etmesine rağmen en belirgin düşüş 1944 yılında yaşanmıştır. Demir-çelik, dünyada en fazla kullanılan metaller arasında ilk sırada gelmektedir. Kullanıldığı alanlar fazla olmakla birlikte demir-çelik oldukça düşük maliyetlidir. Türkiye'nin kendi demir-çeliğini ürettiği ilk tesis, Karabük Demir-Çelik Fabrikası idi. Bu fabrikada üretim yapılmasına rağmen ihtiyaçlar karşılanamamıştır. Ayrıca Türkiye'deki demir yataklarının fazla kullanışlı olmaması sebebiyle dönem boyunca demir-çelik ithali yapılmaya devam edilmişti. Türkiye'nin ilk bakır işletmesi olan Ergani-Elazığ, 1939'da kurulmuştu. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türk Hükümeti, önceliklerini farklı alanlara yöneltmişti. Bu sebeple de ağır sanayi yatırımlarını askıya alınmıştı. Türkiye'de üretim yapılmasına rağmen ihtiyaç duyulan bakır ve bakır mamulâtı İngiltere'den satın alınmıştı. Bakırın da diğer madenler gibi kullanım alanı oldukça fazlaydı. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte bu cevhere olan ihtiyaç artış göstermiştir. Enerji sektörünün yanı sıra elektrik-elektronik, kimya, ulaşım, inşaat, boya gibi alanlarda kullanılmaktaydı.

Kara taşıtlarının ithalinin en az olduğu 1943 yılı dikkat çekicidir. Zira 1943 yılında İngiliz Hükümetince Türkiye'nin ihtiyaç listeleri abartılı bulunmuştu. Bu yüzden Quebec Konferansı sonrasında İngiliz yetkililer, bu ihtiyaç miktarlarını tekrardan gözden geçirmişlerdi. 1943 yılı sonrasında ise ithalat miktarlarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Diğer ürünlerde olduğu gibi tarım aletlerinde de gözlenen durum, ithal edilen miktarların sabit olmamasıydı. Savaşın son yılında, ithal ürünlerin fazlalığı dikkat çekicidir. Tarım aletlerinin Türkiye'de üretiminin az seviyelerde kalması, tarımda makineleşmeyi de geciktirmişti. Bu nedenle tarımsal üretim istenilen seviyelere çıkamamıştır. Tarımda yeni teknolojilerin kullanımının hızlanması ise savaş sonrası döneme tekabül etmektedir.

Türkiye'nin ithal ettiği hayati ürünlerin başında tıbbi ilaçlar geliyordu. Devam eden savaş dikkate alındığında, bu ürünlere olan talep, doğal olarak artış göstermişti. İlaç sektöründeki gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra başlamış ancak savaş yüzünden sektördeki ilerlemeler durgunlaşmıştı. Dönem boyunca neredeyse her üründe olduğu gibi tıbbi ilaç ithalatında da dalgalanmalar devam etmişti.

Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı ithalat 1939 yılı boyunca en az seviyelerde kalmıştı. 1941'den sonraki yıllara bakıldığında, yapılan işlemlerin sabit olmadığı açıkça doğrulanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'den Türkiye'ye yapılan ithalatın zirve yaptığı dönem ise 1942 Nisan ayı olmuştur.

Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı ithalat ile ihracat karşılaştırıldığında, ihracatın daha yüksek oranlarda olduğu anlaşılmaktadır. Zira toplam ithalat tutarı 161.375.000 TL iken ihracat tutarı ise 176.465.000 TL olmuştur. 1942 ve 1943 yılları ihracat tutarları yakın seyrederken, 1944 yılında ciddi derecede artışlar yaşanmıştır. Bu durumu ise Almanya ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin kesilmesiyle açıklanabilir. Zira Türkiye bu tarihten itibaren ticari ilişkilerinin büyük çoğunluğunu, İngiltere ve ABD ile yürüteceği belirginleşmişti. Bu doğrultuda ihracat rakamlarında artışlar yaşanmıştı. 1944 Ağustos ayından yılsonuna kadar azalmalar gözlemlenmekle birlikte 1945 yılının ilk ayından itibaren ise yaşanan durgunluk yerini yükselişe bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, üzerinde güneş batmayan ülke olarak tanımlanan İngiltere'nin dünya siyasetindeki gücünü ABD'ye kaptırmasıyla neticelenmişti. İngiliz ekonomisi savaşta, ciddi anlamda zarar görmüş ve bu durum Sterlin blokunun dağılmasıyla sonuçlanmıştı. Bu dönemden sonra uluslararası ekonomiye yön veren ülke ABD olmuştur. Zira Lend-Lease Kanunu ile savaş boyunca ABD'den yardım sağlayan İngiltere, savaş bittiğinde de ABD'den ekonomik yardım almayı sürdürecekti. İngiliz Hükümeti, II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik etkisini kırsa da Türkiye'ye yönelik hedeflerini gerçekleştirebilme potansiyelini kaybetmiş ve bu vazifeyi Amerika Birleşik Devletleri'ne devretmek zorunda kalmıştı.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

US National Archive (Amerikan Ulusal Arşivi)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi

YAYIMLANMIŞ BELGE KATALOGLARI

Foreign Relations of United States (FRUS)

Hariciye Ticaret Aylık İstatistikleri, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Akın Matbaası, Ankara, Kasım 1946.

Türkiye İstatistik Yıllığı, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, C. 18, Yayın No: 328, Ankara, 1950.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, On dördüncü Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu ve Denetçiler Raporu, Ankara 1946.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Akşam (1940-1945)

Cumhuriyet (1939-1945)

İkdam (1943)

Münakaşa (1939)

Resmi Gazete (1939-1946)

Son Posta (1943)

Tan (1942)

Tasvir-i Efkâr (1942)

Tanin (1941-1945)

The Times (1939-1945)

Ulus (1939-1945)

Vakit (1939-1942)

Vatan (1940-1945)

Yeni Asır (1942)

Yeni Mersin (1939)

Yeni Sabah (1942)

Dergiler

Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi

Akademik Bakış

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi

Aydın Toplum ve İnsan Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Doğuş Üniversitesi Dergisi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,
Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası
Journal of International Social Research
Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
KATÜ Sosyal Bilimler Dergisi
Memleket Siyaset Yönetim
Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey
Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
Sosyoloji Konferansları
Tarih Dergisi
Tarih İncelemeleri Dergisi
Turkish Studies
Turkish Studies Association Bulletin
Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırma Dergisi
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
Yön
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

KİTAPLAR

- ARMAOĞLU, Fahir: **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1964.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam (1938-1945)**, C. 2, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- BARUTÇU, Faik Ahmet: **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, C. 2, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.
- BAYDAR, Ertuğrul: **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, No: 1978-195, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara.
- BULUT, Semih: **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1928)**, ATAM, Ankara 2010.
- BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, 2005.
- _____ : **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- DERİNGİL, Selim: **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- DENNISTON, Robin: **Churchill’in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, Çev. Sinan Görtunca, Sabah Kitapları, 1998.
- GÖNLÜBOL, Mehmet: **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Eylül 2014.

- HALE, William: **Türk Dış Politikası 1774-200**, Çev. Petek Demir, Mart Matbaası, İstanbul 2003.
- HUGESSEN, Hughe Knatchbull: **Barişta ve Savaşta Bir Diplomat; Büyük Britanya Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Hugessen'in Anıları**, Çev. Ahmet Özgiray, Er Yayıncılık, İstanbul 2017.
- JIVKOVA, Ludmila: **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev. F. Muharrem, F.Erdinç, Haşmet Matbaası, Habora Kitabevi Yayınları, 1978.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri: **Politikada 45 Yıl**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.
- KOÇAK, Cemil: **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, 2. Baskı, TTK, Ankara 2013.
- _____ : **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- _____ : **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 2, 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, 2007.
- _____ : **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti**, C. 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ORAN, Baskın: **Türk Dış Politikası (1919-1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1 İletişim Yayınları.
- ÖKÇÜN, Gündüz: **İktisat Tarihi Yazıları**, Yayın No: 58, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara 1997.

- ÖKTE, Faik: **Varlık Vergisi Faciası**, 1. Basım, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- SOYSAL, İsmail: **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. 1(1920-1945), TTK, 1983.
- SINGER, Moris: **The Economic Advance of Turkey 1938-1960**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1997.
- TAMKİN, Nicolas: **Britain, Turkey and The Soviet Union, 1940-1945, Strategy, Diplomacy and Intelligence in The Eastern Mediterranean**, Palgrave Macmillan, 2009.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim: **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Yayın No: 300.Bilge Kültür Sanat Yayınları,
- _____ : **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- _____ : **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- ULUBELEN, Erol: **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aytaç Kitabevi, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967.
- WEISBAND, Edward: **İkinci Dünya Savaş'ında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev. M. Ali Kayabal, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.
- YALÇIN, Durmuş 'v.d.': **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, ATAM, Ankara 2011.

MAKALELER

- ADEANE, Robert: “Anglo-Turkish Trade”, **The Times**, 6 January 1939, No: 48.196, p. 13.
- ALİM BARAN, Tülay: “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinin Malî Portresi”, **T.C. Genelkurmay Başkanlığı Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997**, C. II, Genelkurmay Basım Evi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 227-238.
- ALTINÇAĞ, Kazım Sevinç: “Türk-İngiliz Endüstri Sergisi”, **Tanin**, 6 Eylül 1945, Sayı: 4454-727, s. 5.
- ARSLAN, Mahmut: “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”, **Aydın Toplum ve İnsan Dergisi**, Sayı: 2, 2016, s. 1-14.
- ATALAY, Lemi: “Bürokrat, Akademisyen, Siyasetçi Kimliği ile Cezmi Erçin ve Ekonomik Görüşleri”, **Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, ATAM, s. 1197-1220.
- ATAY, Falih Rıfkı: “Hükümet Yeni Tedbirlerini Almıştır”, **Ulus**, Sayı: 7639, 12 Kasım 1942, s. 1, 3.
- AVCIOĞLU, Doğan: “Atatürk’ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor”, **Yön**, 30 Ekim 1964, C. 3, Sayı: 83, s. 5.
- AVNİ, Hüseyin: “İthalatın Azalmasının Sebepleri Nelerdir?”, **Akşam**, 31 Mayıs 1941, Sayı: 8120, s. 6.
- _____ : “İhracat Mevsimi Yaklaşıyor”, **Akşam**, 21 Haziran 1941, Sayı: 8141, s. 6.

- AYDIN, Mehmet Korkud: “Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi”, **Turkish Studies**, Volume 12/26, p. 1-20.
- BALISTER, C.: “The Twelfth International Fair at Izmir”, **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 313, Vol: 31, November 1943, p. 321-322.
- BAKAR, Bülent: ”Reel Politğin Türk-Alman İlişkilerine Yansıması: Almanların Ülkelerine Dönmesi ve Türkiye’de Kalanların Enterne Edilmesi (1944-1945)”, **Tarih Dergisi**, Sayı: 63, İstanbul, 2016/1, s. 89-126.
- BOCUTOĞLU, Ersan, DİNÇASLAN, Mehmet: “1925-1950 Döneminde Türk Havacılık Endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri”, **KATÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7, s. 157-173.
- BÜLBÜL, İrfan: “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 9, 2006, s. 1-51.
- ÇARIKLI, T.: “İhracata Prim”, **Tanin**, 11 Ekim 1944, Sayı: 4454-101, s. 4.
- ÇELEBİ, Esat: “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 2, Sayı: 1, 2001, s. 55-66.

ÇELİKİZ, Ekrem, KUZUCANLI Gökhan: “İnönü Döneminde Basın Özgürlüğü: Cumhuriyet, Akşam ve Vatan Örneği”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 6 Sayı: 4, 2019, s. 111-126.

Ç.: “Karardan Doğacak İktisadi Meseleler”, **Tanin**, 6 Ağustos 1944, Sayı: 4454-338, s. 4.

DURGUN, Bülent: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları”, **ÇTTAD**, V/13, 2006/Güz, s. 25-49.

DİA: “Edward Denison Ross”, C. 35, s. 173-174.

EŞİYOK, B. Ali: “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, **Memleket Siyaset Yönetim**, C. 4, Sayı: 11, 2009/11, s. 86-131.

G.,F.: “İhraç Malları Nakil Meselesi İhraç Yol Güzergahı”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1939, Sayı: 5318, s. 5.

GÜL, Muhittin: “Kapitülasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan’da Kaldırılışı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, Sayı: 1, 2010, s. 71-99.

GÜNERİ, Faik: “İstanbul Piyasası”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 59, No: 3, Mart 1943, s. 68.

_____ : “İstanbul Piyasası”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 59, No: 6, Haziran 1943, s. 154.

- _____ : “İstanbul Piyasası”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 60, No: 2, Şubat 1944, s. 35.
- _____ : “İstanbul Piyasası”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Eylül 1942, C. 58, No: 9, s. 248.
- KARATAŞER, Büşra: Babıâli’nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil’e Bakışı”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Kış 2018, 13/2, s. 343-363.
- KOÇ, Nurgül: “Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kuruluşu”, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 11, Konya 2011, s. 27-50.
- KORHAN, Tuğba: “İkinci Dünya Savaşında Mersin ve İskenderun Limanları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, Sayı: 42, Şubat 2016, s. 710-714.
- KUYUCAK, Hazım Atıf: “Ticaret Siyasetimiz”, **Ulus**, 27 Ağustos 1941, Sayı: 7207, s. 2.
- LA FONTAINE, Wilfred: “Trade with Turkey”, **The Times**, 30 December 1939, No: 48,500, p. 8.
- LOCOCK, Guy: “F.B.I Overseas Letter”, **Monthly Trade Journal of The British Chamber of Commerce of Turkey**, No: 291, Vol: 30, January 1942, p. 9.
- LOKMAN, Kemal: “Memleketimizde Petrol Araştırmaları”, s. 106-107.
https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/6cb94cb34617aea_ek.pdf?dergi=T%25DCRK%25DDYE

[%2520JEOL%25DD%2520B%25DCLTEN](#)

[%25DD](#) [Erişim Tarihi: 20.10.2020].

- METİNTAŞ, Mustafa Yahya, KAYIRAN Mehmet: “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomik Politikası (1939-1942)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, Sayı: 2, s. 155-184.
- MILLMAN, Brock: “The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War; The British View”, **Turkish Studies Association Bulletin**, Vol: 20, No: 1, Spring 1996, pp. 38-55.
- NADİ, Yunus: “Hükümetin Yeni Aldığı Tedbirler”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1942, Sayı: 6552, s. 1, 3.
- NEUMARK, F.: “1938 Senesinde Türk Harici Ticareti”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası**, Çev. Orhan Tuna, s. 118-122.
- _____ : “1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası**, Çev. S.F. Ülgener, C. 2, 1940, s. 412-418.
- NİZAMİ, Cevat: “Dış Ticaretimizin Yeni İstikameti”, **Tanin**, 29 Eylül 1943, Sene: 35, Sayı: 4454-31, s. 5.
- ÖZGİRAY, Ahmet: “Türkiye-Almanya İlişkileri (1932-1939)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 13, Sayı: 1, 1998, s. 5-23.

- ÖNSOY, Murat: “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi; Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 30, Sayı: 1, 2012, s. 93-120.
- ÖZKAN, M. Selçuk, TEZER, Abidin: “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Journal of International Social Research**, Volume 2/9, Fall 2009, p. 319-325.
- ÖZYURT, Hasan: “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı: 19, 1981, s. 119-148.
- S. SAVORY, Donald: “Turkish Tobacco”, **The Times**, 8 December 1939, No: 48,483, p. 9.
- S. SAVORY, Donald: “Exhibit at Smyrna Fair”, **The Times**, 20 August 1943, No: 49.629, p. 3.
- S., N.: “Amerika Birleşik Devletlerinin Yardım Kararı”, **Akşam**, 11 Mart 1941, Sayı: 8041, s. 1.
- SADAK, Necmeddin: “İsmet İnönü Vatandaşları Vazifeye Çağırıyor: İyi Dinleyiniz!”, **Akşam**, 2 Kasım 1942, Sayı: 8633, s. 1, 2.
- _____ : “Türkiye’nin İngiltere İttifakına Bağlı Siyaseti Değişmemiştir ve Asla Değişmez”, **Akşam**, 19 Şubat 1941, Sayı: 8021, s. 1.
- SERTEL, M. Zekeriya: “Varlık Vergisinin İlk Neticeleri”, **Tan**, 18 Aralık 1942, No: 2634, s. 1, 4.

- SUVLA, Refii Şükrü: “Varlık Vergisinden Sonra Maliye Siyasetimiz”, **Tasvir-i Efkâr**, 28 Aralık 1942, Sayı: 5255-898, s. 2.
- _____ : “Tütün İhracatımızı Geliştirme Tedbirleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1945, C. 5, Sayı: 1-4, s.83-95.
- ŞANLI, Bahar: “Türkiye’de Uygulanan Kur Politikaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 49, Ocak 1998, s. 183-200.
- ŞENER, Sefer: “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/7, s. 73-92.
- T.,: “Günün İktisadi ve Mali Akisleri”, **Tanin**, 3 Ağustos 1944, Sayı: 4454-335, s. 4.
- TEKELİ, Esat: “Gene Türk-İngiliz Ticareti Üzerine”, **Ulus**, 8 Nisan 1945, Sayı: 8512, s. 2.
- _____ : “Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması”, **Ulus**, 29 Mayıs 1945, Sayı: 8563, s. 1,2.
- _____ : “Türk-İngiliz Ticareti”, **Ulus**, 2 Ocak 1945, Sayı: 416, s. 2.
- TUNA, Serkan: “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (13)**, 2007, s. 86-121.
- TÜRKMEN, Zekeriya: “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve**

Uygulama Merkezi Dergisi, 1995, s. 325-341, s. 331.

US, Asım: “Varlık Vergisi Kanununun Ehemmiyeti”, **Vakit**, 12 Kasım 1942, Sayı: 8887, s.1.

UZMAN, Nasrullah: “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, **Akademik Bakış**, C. 11, Sayı: 22, 2018.

YALÇIN, Hüseyin Cahit: “Varlık Vergisi”, **Yeni Sabah**, 17 Aralık 1942, No: 1643, s. 1.

_____ : “Almanya ile Siyasi ve İktisadi Münasebetlerin Kesilmesi”, **Tanin**, 3 Ağustos 1944, Sayı: 4454-335, s. 1.

_____ : “Dolar Primi ve İhracatımız”, **Tanin**, 21 Kasım 1944, Sayı: 4454-441, s. 1.

_____ : “Türkiye’de İngiliz Ticaret Heyeti”, **Tanin**, 5 Ocak 1945, Sayı: 4454-484, s. 1.

YUCA, İrşad Sami, ERDOĞAN, Nevzat: “II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Savunma Sanayisi ile İlgili Arayışları: General M. Sırrı Seyrek’in Mısır ve İngiltere Temasları (1942-193)”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2019, 6(2), s. 364-387.

TEZLER

ADA, Serhan: **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.

ALOĞLU, Sibel:

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2010.

ALTAN, Suna:

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine Haşhaş: Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla (1909-1950), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

AS, Efdal:

Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

BAŞ, Hakan:

Varlık Vergisi'nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2006.

BULUT, Pınar:

1923-1932 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

ÇETİN, Hasan:

İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007.

ÇİMEN, Ali:

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri

ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

DAĞISTAN, Adil:

Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

ERDOĞAN, Yasa Salih:

Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

KORALTÜRK, Murat:

Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi 1880-1952, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

KÖSE, Hulusi:

II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye ve Amerika İlişkileri(1945-50), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

MILLMAN, Brock:

The Anglo-Turkish Alliance 1939-1940 Anatomy of a Failure, Thesis (PhD), Department of History McGill University, Montreal July 1992.

ÖNSOY, Murat:

The World War Two Allied Economic Warfare: The Case of Turkish Chrome Sales, Inaugural-Dissertation in der Philosophischen Fakultät und Fachbereich Theologie der

Friedrich Alexander-Universitat, Nürnberg
2009.

ÖZATA, Murat:

İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

POLATOĞLU, Mehmet Gökhan:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018.

PEKŞEN, Celal:

Sovyet Kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve Dönemin Türkiye'si (1923-1938), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019.

ŞENER, Yasin Fahri:

1925-1938 Yılları Arasında Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası Mecmuası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003,

TINAL, Melih:

Bir Siyasi Kişilik Portresi Olarak Dr. Tefik Rüşti Aras, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2001.

YALÇIN, Osman:

Türk Hava Harp Sanayi Tarihi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2008.

YILMAZ, Faruk:

**Hukukî-İktisadî-Malî Yönleriyle Osmanlı
Borçlarının (Düyûn-u Umumiye-i
Osmaniye'nin) Tasfiyesi Meselesi, İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.**

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://api.parliament.uk>

